

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยนเรศวร

3 1001 00245750 6

นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวรจัดพิมพ์ พิมพ์ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ครบ ๕๐๐ ปี

ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๕๐ พรรษา

ณ ปีระมพพชศักราช ๒๕๕๖

อภิธานการ

สำนักหอสมุด

นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

วันลงทะเบียน - 5 มิ.ย. 2551

เลขทะเบียน 1 4 299086

เลขเรียกหนังสือ DS

มูลนิธิมหาวิทยาลัยนครสวรรค์จัดพิมพ์ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ

577.22
:N2
:6491
2550

ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา

ณ ปีพระพุทธศักราช ๒๕๕๐

นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร

พิมพ์ครั้งแรก

จำนวนพิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๘ หน้า.

๑. ประวัติศาสตร์ไทย-พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.

๒. มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร.

ISBN ๙๗๘-๙๗๔-๙๙๓๙-๔๙-๒

อาศิรวาทราชสดุดี พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ

เนื่องในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา

กราบขอบพระผ่านเกล้าจอมไทย	เอกอัครนริวัติย์
ด้วยจิตกตัญญูตาคุณ	
กว่าหกสิบปีพระการุณ	ปกเกล้าเจ้าอุจน
ทวยราชฎ์อุ้นอกใจ	
ล้ำทุกซึกเข็ญไพลภัย	ปดาดพันไป
เพียงรอยพระบาทยตรา	
แสนยากแสนไกลไพรพนา	น้ำพระทัยกรุณา
หยาดพราดจฝ่นฉ่ำใจ	
หมิ่นแสนโครงการพระตริกไทร	ชุ่มชื่นหมื่นใหม่
ให้กดับไตชื่นคืนกมล	
นาดมฝนไร่ทุกซึกทน	ธ สดับยนิยด
เร่งปัดเป่าขจัดภัย	
หากใดกร้อนแดงเพียงไต	ฤาเท่าพิษภัย
ใดกร่าเรียกร้อร่ารวย	
มิเพียงมิพอดกวดย	โงงกินสินส่วย
สิ้นศักตีสิ้นศรีแห่งตน	

ทรงข้ามแก่งแท็กีเลศคน	พระจอมปราชญ์ยุบศ
เผยหลัก "เศรษฐกิจพอเพียง"	
หล้าโลกแซ่ซ้องล้ำเนียง	น้อมรับทรงเพ็ญยง
คือทางโลกพ้นภยันตราย	
แปดสิบพรรษาช่างกราย	มิทรงสุขสบาย
หนักเหนื่อยพระทัยค้ำ	
ธ ทรงครองแผ่นดินโดยธรรม	ทั้งทรงครองแผ่นดินโดย "ทำ"
พระเสโทหยาดล้ำเชิงชด	
ไอ้ไอ้พระเดศรีตระจอมคน	พองไทยทั้งสักด
จุงข้ามล้ำนิกพระกรุณา	
ถววยจิตถววยศีลตั้มปฏิญญา	สัตย์ซื่อรักษา
ถววยวิญญาเป็นราชพดี	
ด้วยเดชะกุดศดมารมี	ให้ใต้ตามติดภักดี
เป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติเทอญ	

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
 ข้าพระพุทธเจ้า มหาวิทยาลัยนเรศวร
 (รองศาสตราจารย์วินิตา นารุงไทย ประพันธ์)

อาศิรวาทราชสดุดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

● กรามพระบาท “พระนเรศ”เจ้า	จอมโผน
ธ สืบเสกตำนานไกร	ดกจากด้า
ด้าแผ่นดินกโดมาย	ขำญเขียว
ยุทธหัตถีระบือหุด้า	ท้าวต้าวสดุดี
นเรศวรมหาราชเจ้า	พระผ่านเผ้าผดุงไทย
ด้าสืบตำนานไกร	หล้าโลกห้องสดุดี
กตศักริกดิคมกักรี้	ยุทธหัตถีเลื่องลือไกล
หยาดอุทกประกาศไท	น้ำตาไทยหยาดยินดี
● ธิใช้ขำญใช้เขียว	เพ็ญงยุทธ- การเฮน
พานิษฐ์กิจทรงเร่งรุด	เลิศด้วย
ศรีอยุธยาโรจน์ด้วยพระอุต-	สำหะ แท่นา
การทูตทั้งศาสตร์ช่วย	เฟื่องพินบำรุงเมือง
มิได้เพียงขำญเขียว	การศึกษาแรงเรียนหนัก
พานิษฐ์บคิดพัก	ทรงเร่งพุ่มพักพินฟู
เศษฐกิจรุ่งโรจน์ตราตรู	ทัพตำรูดด้วยเงินตรา
ทั้งการทูตการศาสนา	พระปรีชาขำญทุกทาง

● แดนเหน้อยแดนหนักทั้ง	พระกาษา พระทัยนอ
สืบเกล้าพระชนมา	อุทิศให้
การศึกศุขอยุธยา	เร่งด่วน พระราชภาร
เกษมสุขเองดีไซร์	ไปมิ
โดยตลอดพระชนม์เหน้อยหนัก	มิเคยผ่อนพักพระกาษา
ประดาตทุกซ้สร้างสุขนครา	ไทยประจำอันอดใจ
ทั้งพระชีวพระทรงชัย	หมายมุ่งพลีเพื่อแผ่นดิน
สุขเกษมพระทัยไปยดยิน	ทอดพระองค์พิทักษ์ไทย
● หาใดในโลกหล้า	ภามี
สักก็แดนล้านวจิ	พากย์พร้อง พอนา
ตายแล้วเกิดเด่ากัตี	ธากัก พนเฮน
คืออัครกษัตริย์แท้	เลิศล้ำมกุฎไทย
คือองค์อัครมหาบุรุษ	ประเสริฐสุดยากจักหา
แดนล้านคำร่าวาจา	ประกาศวีรกรรมมิพอเพียง
จักเกิดก็แดนชาติ	ธากักพ้องจักพบเห็น
พระยิ่งมอดทรงเป็น	เพชรมกุฎกษัตริย์ไทย
● บ่วงขำมนี่สนั่นอม	กรามฟ้า- มุคตเฮน
โดยตริกกตัญญูตา	ยิ่งแท้
ขอดวงพระวิญญา	ศรัทธาสุข เกษมนา
พระบารมีเลิศแต่	ปกป้องกรุงสยาม

ข้าพระพุทธเจ้า มหาวิทยาลัยนเรศวร
(รองศาสตราจารย์วนิดา บำรุงไทย ประพันธ์)

ปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีมหามงคลของชาวไทย มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวรร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ โดยดำเนินการจัดกิจกรรมหลายประการ

โครงการจัดพิมพ์นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นหนึ่งในกิจกรรมวิชาการที่มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวรสนับสนุนส่งเสริม โดยมอบหมายให้กองกิจการนิสิตเป็นผู้ดำเนินการ รับผิดชอบร่วมกับสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

มูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวรตระหนักถึงพันธกิจประการหนึ่งในการที่จะสืบทอดและธำรงอัตลักษณ์อันดีงามของชาติไทย จึงส่งเสริมสนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างสืบเนื่องตลอดมา จนกระทั่งรวบรวมข้อมูลสามารถนำมาจัดพิมพ์ไว้ในนามานุกรมชุดนี้ เพื่อให้ผู้อ่านได้มีโอกาสสืบทอดความรู้และความทรงจำเกี่ยวกับอดีตสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ อีกทั้งเป็นการเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นเสาหลักสำคัญของชาติไทย

ในนามมูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร ขอขอบคุณทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ในการอำนวยความสะดวกและดำเนินการให้นามานุกรมชุดนี้สำเร็จเรียบร้อยภายในเวลาแห่งปีมหามงคลของชาติไทย

รองศาสตราจารย์ ดร.มณฑล สงวนเสริมศรี
อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร
ประธานมูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร

ในฐานะที่กองกิจการนิสิตเป็นหน่วยงานหนึ่งของมหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่งมีหน้าที่ร่วมกับมหาวิทยาลัย รับผิดชอบการพัฒนาบัณฑิต วิจัย บริการวิชาการแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ จึงได้สนับสนุนงบประมาณให้ รองศาสตราจารย์ ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ ร่วมกับคณะทำการค้นคว้าวิจัยพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งมหาวิทยาลัยได้อัญเชิญพระนามเป็นชื่อมหาวิทยาลัย ในรูปแบบของนามานุกรม เพื่อที่จะได้สะดวกแก่การค้นคว้า และใช้เป็นแหล่งอ้างอิงอย่างน่าเชื่อถือของนักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ และผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ทั่วไป

นามานุกรมฉบับนี้จัดทำขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่จะเชิดชูพระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ราชเจ้า ที่เป็ความภาคภูมิใจของคนไทยทั้งชาติและร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราชในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษา

ในฐานะผู้ดำเนินการจัดพิมพ์นามานุกรมนี้ ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร และนางกษภามหาวิทยาลัยนเรศวร และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้สนับสนุนงบประมาณในการจัดพิมพ์ เผยแพร่ ขอขอบคุณบุคลากรของกรมศิลปากร รองศาสตราจารย์ ดร.ประจักษ์ สายแสง และรองศาสตราจารย์วันิดา บำรุงไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ที่กรุณาตรวจสอบความถูกต้องของศัพท์ และสำนวน ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ และคณะที่ได้กรุณามอบต้นฉบับจากการวิจัยมาเพื่อการจัดพิมพ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชาติ ทองเรือง
กรรมการมูลนิธิมหาวิทยาลัยนเรศวร
ประธานคณะกรรมการดำเนินการจัดพิมพ์

คำชี้แจง

เนื้อหาสาระของนามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชฉบับนี้ มาจากการศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลมาอย่างยาวนานของโครงการสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แหล่งข้อมูลส่วนใหญ่ เป็นประเภทพระราชพงศาวดาร และบันทึกของชาวต่างประเทศ รวมทั้งงานค้นคว้าของนักวิชาการ ด้านประวัติศาสตร์

การเรียบเรียงเนื้อหาในนามานุกรมแบ่งเป็นหมวดใหญ่ๆ ๔ หมวดคือ

๑. พระราชประวัติ
๒. พระราชกรณียกิจ
๓. พระบรมราชานุสรณ์
๔. เบ็ดเตล็ด (ตำนาน และเรื่องเล่าเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, บุคคลสำคัญ, สถานที่สำคัญ)

ในแต่ละหมวดจะประกอบด้วยคำที่มีการอธิบายเนื้อหาสาระที่ชัดเจนและกะทัดรัด ใช้เป็น หลักฐานอ้างอิงได้ การคัดเลือกคำในแต่ละหมวดพิจารณาจากสาระที่ปรากฏในพระราช พงศาวดารเป็นเกณฑ์ สิ่งใดที่ยังเป็นปัญหาถกเถียงก็จะนำเสนอเพื่อเป็นแนวทางให้มีการค้นคว้า กันต่อไป

งานประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังมิได้กระทำมาก่อน งานนี้ นับเป็นงานบุกเบิก ที่คณะผู้ทำงานมุ่งหวังจะให้สมบูรณ์ที่สุด ขณะเดียวกันก็หวังที่จะได้รับ คำแนะนำเพื่อการแก้ไขเพิ่มเติม หากมีการพิมพ์ในครั้งต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ
หัวหน้าโครงการนามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สารบัญ

หมวดที่	หน้า
๑ พระราชประวัติ.....	๑
พระบรมนามาภิไธยที่ปรากฏตามหลักฐาน.....	๒
การสืบราชสันตติวงศ์.....	๓
สมเด็จพระบรมชนกนาถ.....	๓
สมเด็จพระบรมราชชนนี.....	๔
สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช.....	๔
สมเด็จพระอัยยิกา.....	๕
สมเด็จพระราชมาตุลาธิบดี.....	๖
สมเด็จพระบรมราชมาตุลา.....	๖
สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า.....	๗
พระมาตุลา.....	๗
พระมาตุจฉา.....	๘
สมเด็จพระเชษฐภคินี.....	๘
สมเด็จพระอนุชาธิราช.....	๘
พระมเหสี.....	๙
พระราชโอรส-พระราชธิดา.....	๑๐
พระญาติพระวงศ์พระองค์อื่นที่ปรากฏพระนาม.....	๑๐
ประสูติ และขณะทรงพระเยาว์.....	๑๑
การครองราชย์ และพระปฐมบรมราชโองการ.....	๑๑
เครื่องราชูปโภคที่เกี่ยวข้องพระวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.....	๑๒
พระสุวรรณภิงคาร.....	๑๒
พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง, พระแสงปืนคาบชุดแม่น้ำสะโตง.....	๑๒
พระแสงดาบคาบค่าย.....	๑๔
พระแสงขอตีช้างล้ม.....	๑๕
พระมาลาเปี้ยว.....	๑๕

สารบัญ (ต่อ)

หมวดที่	หน้า
พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย.....	๑๖
ข้าราชการบริพารในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.....	๑๗
สวรรคต.....	๔๔
๒ พระราชกรณียกิจ.....	๔๖
ด้านการปกครอง.....	๔๗
การปกครองส่วนกลาง.....	๔๗
การปกครองส่วนภูมิภาค.....	๔๙
การปกครองส่วนท้องถิ่น.....	๕๗
ด้านเศรษฐกิจ.....	๕๘
รายได้ของแผ่นดิน.....	๕๘
รายจ่ายของแผ่นดิน.....	๕๙
เงินตรา.....	๖๐
ด้านการต่างประเทศ.....	๖๑
จีน.....	๖๑
ญี่ปุ่น.....	๖๓
โปรตุเกส.....	๖๔
สเปน.....	๖๕
ฮอลันดา.....	๖๖
ด้านศาสนา.....	๖๗
การสร้างพระพุทธรูป และวัดในเขตป่าเมืองสร้าง.....	๖๗
การนมัสการพระพุทธชินราช-พระพุทธชินสีห์.....	๖๗
การแบ่งนิยายคามวาสีออกเป็น ๒ คณะ.....	๖๘
การอัญเชิญพระรูปพระยาร่วง - พระยาลือ จากเมืองสวรรคโลก.....	๖๘
การสร้างชัยมงคลเจดีย์.....	๖๙
การสร้างพระติโลกนาถ (พระบรมไตรโลกนาถ).....	๖๙

สารบัญ (ต่อ)

หมวดที่	หน้า
การสมโภชปิดทองพระพุทธชินราช.....	๖๙
การนมัสการพระพุทธลีหังค์.....	๗๐
การสมโภชพระพุทธบาทเขารังรุ้ง.....	๗๐
ด้านวัฒนธรรม และวิทยาการ.....	๗๒
การเปลี่ยนชื่อเมืองหลวง.....	๗๒
การเปลี่ยนพระนามาภิไธยหลักของพระมหากษัตริย์.....	๗๒
การเปลี่ยนระบบการนับศักราช.....	๗๓
การเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา.....	๗๓
ด้านการทหาร.....	๗๔
กองทัพราบ.....	๗๔
กองทัพม้า.....	๗๖
กองทัพช้าง.....	๗๗
กองทัพเรือ.....	๗๙
ด้านการศึกสงคราม.....	๘๑
พระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อครั้งดำรงพระยศ เป็นสมเด็จพระมหาอุปราช.....	๘๑
ครั้งที่ ๑ สงครามกรุงศรีอยุธยาและกรุงหงสาวดีเข้าตี กรุงศรีสัตนาคนหุต.....	๘๑
ครั้งที่ ๒ สงครามกับพระยาจีนจันตุ พ.ศ. ๒๑๒๒.....	๘๑
ครั้งที่ ๓ ศึกตีเมืองคัง.....	๘๑
ครั้งที่ ๔ สงครามขับไล่เขมรออกจากหัวเมืองตะวันออก.....	๘๒
ครั้งที่ ๕ การรบที่แม่น้ำสะโตงและการประกาศอิสรภาพ.....	๘๒
ครั้งที่ ๖ สงครามนันทสู-ราชสังครำ (สมรภูมิแม่ระกา).....	๘๓
ครั้งที่ ๗ สงครามปราบกบฏพระยาสวรรคโลก - พระยาพิชัย.....	๘๓
ครั้งที่ ๘ สงครามพระยาพลิม (สมรภูมิเขาพระยาแมน).....	๘๔

สารบัญ (ต่อ)

หมวดที่

หน้า

ครั้งที่ ๙ สงครามพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ (สมรภูมิปากน้ำบางพุทรา).....	๙๕
ครั้งที่ ๑๐ สงครามพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (สมรภูมิสะพานขายข้าว).....	๙๕
ครั้งที่ ๑๑ สงครามพระเจ้านันทบุเรงล้อมกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑.....	๙๗
ครั้งที่ ๑๒ สงครามขับไล่เขมรที่เมืองปราจีนบุรี.....	๙๘
ครั้งที่ ๑๓ สงครามพระเจ้านันทบุเรงล้อมกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (สมรภูมิกำแพงพระเจ้าหงสาวดี วิศวกรรมพระแสงดาบคาบค่าย).....	๙๘

พระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระนเรศวร

ในช่วงการขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘).....	๙๙
ครั้งที่ ๑ สงครามสมเด็จพระมหาอุปราชา.....	๙๙
ครั้งที่ ๒ สงครามยุทธหัตถี.....	๙๐
ครั้งที่ ๓ ระวังเหตุเชียงแสน - ล้านช้าง.....	๙๑
ครั้งที่ ๔ สงครามตีเมืองทวาย และตะนาวศรี.....	๙๑
ครั้งที่ ๕ สงครามตีเมืองเขมร ครั้งที่ ๑.....	๙๒
ครั้งที่ ๖ สงครามพระเจ้าแปร.....	๙๓
ครั้งที่ ๗ สงครามตีเมืองเขมร ครั้งที่ ๒.....	๙๓
ครั้งที่ ๘ปราบกบฏพระยาตะนาวศรี.....	๙๔
ครั้งที่ ๙ ระวังเหตุเมาะตะมะ - เมาะลำเลิง.....	๙๔
ครั้งที่ ๑๐ สงครามตีกรุงหงสาวดี ครั้งที่ ๑.....	๙๕
ครั้งที่ ๑๑ สงครามตีกรุงหงสาวดี ครั้งที่ ๒.....	๙๕
ครั้งที่ ๑๒ สงครามตีเมืองตองอู.....	๙๖
ครั้งที่ ๑๓ สงครามตีเมืองอังวะ พ.ศ. ๒๑๔๗.....	๙๗

๓ พระบรมราชานุสรณ์.....	๙๘
กรุงเทพมหานคร.....	๙๙
กาญจนบุรี.....	๙๙

สารบัญ (ต่อ)

หมวดที่

หน้า

เชียงราย.....	๙๙
เชียงใหม่.....	๑๐๐
ตาก.....	๑๐๑
ประจวบคีรีขันธ์.....	๑๐๒
ปราจีนบุรี.....	๑๐๓
พระนครศรีอยุธยา.....	๑๐๔
พิษณุโลก.....	๑๐๘
เพชรบุรี.....	๑๑๗
เพชรบูรณ์.....	๑๑๘
แม่ฮ่องสอน.....	๑๑๙
สระแก้ว.....	๑๒๐
สุพรรณบุรี.....	๑๒๐
หนองบัวลำภู.....	๑๒๒
อ่างทอง.....	๑๒๓

๔ เบ็ดเตล็ด.....	๑๒๕
ตำนาน และเรื่องเล่าเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.....	๑๒๖
ปราสาทไหว.....	๑๒๖
ชนไก่.....	๑๒๖
พระสุบินนิมิต.....	๑๒๗
ชัยมงคลคาถา (พระคาถาพาหุง).....	๑๒๘
พระบรมสารีริกธาตุ.....	๑๒๙
เสด็จประพาสพบหญิงชรา.....	๑๓๑
พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมือง.....	๑๓๒
พระพุทธรูปศรีศักดิ์ไพร่พินาศ.....	๑๓๓
บุคคลสำคัญ.....	๑๓๔
สถานที่สำคัญ.....	๑๗๘

สารบัญ (ต่อ)

หมวดที่	หน้า
เมือง.....	๑๗๘
ปูชนียสถาน.....	๑๙๕
พระราชวัง.....	๒๐๖
ชนอน.....	๒๑๒
ด่าน, แดน.....	๒๑๓
ที่ราบ, ภูเขา.....	๒๑๖
แม่น้ำ, เกาะ, ชายฝั่งทะเล.....	๒๑๙
บรรณานุกรม.....	๒๒๑
ภาคผนวก.....	๒๒๖

หมวดที่ ๑ พระราชประวัติ

พระราชประวัติ

พระบรมนามาภิไธยที่ปรากฏตามหลักฐาน

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มหาวิทยาลัยนเรศวร

๑. จากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์

“สมเด็จพระนารายณ์บพิตร”

“สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า”

๒. จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ วัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒

“พระนริต” (Marit)

“พระองค์ดำ” (The Black Prince)

“ราชาอปี” (Raadje Apij) คำขนานนามของชาวมลายู แปลว่า “พระเจ้าอัคคี”

๓. จากพงศาวดารเหนือ

“พระราชกุมาร”

“พระนารายณ์”

๔. จากกฎหมายตราสามดวง ในบท

“พระไอยการกระบดศึก” จุลศักราช ๙๕๕

“สมเด็จพระมหาเทพกษัตริย์ อัครบุริโสดม

บรมหน่อตรา เจ้าฟ้านเรศเชษฐาธิปัตย์”

๕. จากสังคีตยวงค์ พงศาวดารว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย ของสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑ “นริศูร”

“สมเด็จพระนริศสูรราชเจ้า”

๖. จากคำให้การขุนหลวงหาวัด

“พระนารายณ์เมืองห่าง”

๗. จากคำให้การชาวกรุงเก่า

“พระนเรศวร”

๘. จากมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า

“พระนเรศ”

๙. จากเอกสารจีน หนังสือกว้อเฉีย

“หัวเจ้าซุง”

๑๐. จากเอกสารจีนหมิงสี่อู่

“หัวไถจู”

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพระบรมนามาภิไธย

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร สันนิษฐานว่าพระบรมนามาภิไธยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเดิมออกเสียงว่า “พระนเรศ” แต่กลายเป็น “พระนเรศวร” เนื่องจากจากการรวมของคำว่า “นเรศ” และคำว่า “วราชาธิราช” ซึ่งเป็นสร้อยพระนาม (นเรศ + วราชาธิราช) ต่อมาอาลักษณ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาจชำระเอกสารแล้วตัดคำผิดเป็น “นเรศวร + ราชาธิราช” จึงอ่านออกเสียงเป็น “พระนเรศวร” อย่างเช่นในปัจจุบัน

การสืบราชสันตติวงศ์

๑. สมเด็จพระบรมชนกนาถ

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

พระบรมรูปสมเด็จพระมหาธรรมราชา ณ วัดนางพญา อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

มีพระยศเดิมคือ “ขุนพิเรนทรเทพ” (ปรากฏในหลักฐานกฎหมายตราสามดวงว่า “หลวงพิเรนธเทพบดีศรีสมุหะ” เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ขวา ตราคนถือหวายมือขวา) และยังปรากฏพระนามอื่นๆอีกหลายพระนาม เช่นในคำให้การชาวกรุงเก่า เรียกว่า “พระสุธรรมราชา” และ “พระไชย”, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ เรียกว่า “สมเด็จพระสรรเพชญ์” และในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ เรียกว่า “ออกญาพิษณุโลก” และ “พระมหาธรรมราชาพระเจ้าสองแคว” (Pare Maehae d Harmae Raetsiae Prae t' Jaeu Songh Queen)

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๘ (ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวไว้ว่า พระราชบิดา

ของพระองค์เป็นเชื้อวงศ์สุโขทัย ส่วนพระราชมารดาเป็นพระญาติกับสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์กล่าวว่า ขณะทรงดำรงพระยศเป็นขุนพิเรนทรเทพ พระองค์ได้เป็นหัวแรงใหญ่ในการก่อการรัฐประหารขุนวรวงศาธิราช และแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ พระองค์ถวายราชสมบัติให้กับ “พระเทียรราชา” พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ในรัชสมัยสมเด็จพระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า) ซึ่งต่อมาขึ้นครองราชสมบัติทรงพระนามว่า “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ”

ในครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้สถาปนาพระอิสริยยศให้พระองค์ขึ้นเป็น “สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช” ครองเมืองพิษณุโลก และพระราชทานสมเด็จพระวิสุทธิกษัตริ์พระราชธิดา ให้เป็นพระอัครชายา ซึ่งต่อมาได้ให้พระประสูติกาลพระราชโอรสพระราชธิดารวม ๓ พระองค์ คือ พระสุพรรณกัลยา สมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถ

หลังจากพระเจ้าบุเรงนองได้กวาดต้อนครัวไทย รวมถึงเชลยเสด็จสมเด็จพระนันทราชิราชกลับไปยังหงสาวดี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช จึงได้รับการสถาปนาจากพระเจ้าบุเรงนองให้เป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเป็นพระองค์ที่ ๑๙ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๑๒

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ หลังจากครองราชสมบัติได้ ๒๑ ปี รวมพระชนมายุ ๗๕ พรรษา

๒. สมเด็จพระบรมราชชนนี

พระวิสุทธิกษัตริ์

พระนามเดิมว่า “พระสุรัสวดีราช” ปรากฏพระนามอื่นในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า “พระบรมเทวี” และ “พระสุวัฒน์” ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลัย พ.ศ. ๒๑๘๒

พระรูปพระวิสุทธิกษัตริ์

ณ วัดนางพญา อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระวิสุทธิกษัตริ์เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเจ้าช้างเผือก) และสมเด็จพระสุริโยทัย มีพระเชษฐา, พระเชษฐภคินี และพระกนิษฐภคินีที่ปรากฏพระนาม ๔ พระองค์คือ พระราเมศวร, สมเด็จพระมหินทราธิราช, พระบรมดิลก และพระเทพกษัตริย์ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดเกล้าฯ ให้ขุนพิเรนทรเทพ เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาครองเมืองพิษณุโลก ได้พระราชทานพระองค์ให้ไปเป็นพระอัครชายาด้วย โดยในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลัย พ.ศ. ๒๑๘๒ ได้กล่าวไว้ว่า พระองค์เป็นสตรีที่มีสติปัญญาและมีความกล้าหาญ อีกทั้งยังมีบทบาททางการเมืองมากในสมัยนั้น

๓. สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

พระนามเดิมว่า “พระเทียรราชา” ปรากฏพระนามอื่นในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า “สมเด็จพระมหาจักรวรรดิ” และ “พระเจ้าช้างเผือก” ในพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชสมภพเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๕๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระองค์อาจเป็นพระราชบุตรของ “สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒” ในขณะที่ยอดหมายเหตุของโปรตุเกส จุดหมายเหตุนี้คือเรื่องบันทึกการเดินทางของมินเดส ปีนโต และออกพระนามเมื่อยังไม่ได้ครองราชว่า “พระเทียน” (Pretiern) กล่าวว่า พระองค์เป็นพระเจ้าน้องยาเธอต่างพระราชมารดาของสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ข้าราชการทูลเชิญพระเทียรราชาลามนวง จากสมุดภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วาดโดยพลตรี ขุนปทุมโรคนประหาร

หลังจากขุนพิเรนทรเทพและคณะกระทำรัฐประหารขุนวรวงศาธิราช และแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์สำเร็จแล้ว ก็พร้อมกันอัญเชิญให้พระองค์ลามนวงจากวัดราชประดิษฐาน และขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๐๙๑

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ได้กล่าวว่า หลังจากพระองค์ครองราชย์ไม่นาน พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ก็กรีธาทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงเสด็จออกไปดูกำลังศึก ณ พุ่งภูเขาทอง พร้อมด้วยสมเด็จพระสุริโยทัย พระอัครมเหสี ผลคือสมเด็จพระสุริโยทัยสิ้นพระชนม์บนคอช้างในการศึกครั้งนั้น

และด้วยในรัชกาลของพระองค์ บังเกิดช้างเผือกถึง ๗ ช้างเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระเจ้าบุเรงนอง ผู้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ จึงส่งพระราชสาสน์มาทูลขอพระราชทานช้างเผือก ๒ เชือก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงยกกองทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๐๖ ในศึกครั้งนี้พระองค์ต้องเสียช้างเผือก ๔ ช้าง และต้องส่งพระเจ้าลูกยาเธอพระรามเมศวร, พระยาจักรี และพระสุนทรสงคราม ไปเป็นตัวประกันที่หงสาวดี

หลังสิ้นสงครามช้างเผือก สมเด็จพระมหาราชดำรงราชานุภาพ ทรงอ้างความในหนังสือพงศาวดารว่า พระเจ้าหงสาวดีเชิญสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปเมืองหงสาวดีด้วย ไปทรงผนวชเป็นพระภิกษุ แต่ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะได้นำพระรามเมศวรไปด้วยแล้ว เกิดเรื่องพระเจ้าหงสาวดีซึ่งพระเทพกษัตริ์ไปได้ พระองค์เสด็จออกผนวชและทรงมอบราชสมบัติให้แก่สมเด็จพระมหินทราธิราช พระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่ง ภายหลัง สมเด็จพระมหินทราธิราชก็ทูลขอให้ทรงลามนวงมาครองราชตามเดิมเพื่อเตรียมรับศึกกรุงหงสาวดี

ในปี พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่ติดพันการศึกอยู่นั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็เสด็จสวรรคต หลังจากทรงครองราชสมบัติได้ ๒๐ ปี

๔. สมเด็จพระอัยยิกา

สมเด็จพระสุริโยทัย

สมเด็จพระสุริโยทัย ปรากฏอีกพระนามหนึ่งในคำให้การชาวกรุงเก่า คือ “พระมหาเทวี”

พระสุริโยทัยขาดคอช้าง มีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (ที่มา: หนังสือการเมืองเรื่องพระสุริโยทัย)

เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๒ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงดำริจะหักเอากรุงศรีอยุธยา จึงเกณฑ์ไพร่พลผ่านทางกาญจนบุรี ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา ล่วงมาถึงพุ่งภูเขาทอง ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า สมเด็จพระสุริโยทัย ได้โดยเสด็จพระบรมราชสามี สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โดยแต่งองค์อย่างพระมหากษัตริ์ ทรงช้างพลายทองสุริยกษัตริย์ สูงหกศอกเป็นพระคชาธาร

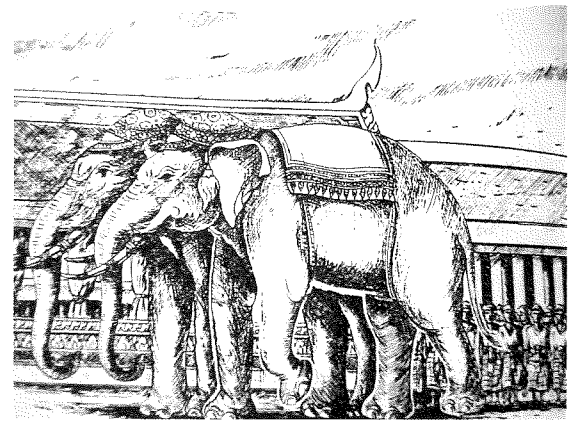
ในการศึกครั้งนี้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพลาดท่าพระเจ้าแปร สมเด็จพระสุริโยทัยเข้าแก้ไว้จนพระองค์เองสิ้นพระชนม์กับคอช้าง พร้อมด้วยพระราชธิดาอีก ๑ พระองค์

๕. สมเด็จพระราชมาตุลาธิบดี

พระราเมศวร

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระสุริโยทัย

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า เมื่อครั้งพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ เลิกทัพกลับหงสาวดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๙๒ พระราเมศวรและสมเด็จพระมหินทราธิราช (หลักฐานบางฉบับว่าเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช) ได้ติดตามรุกไล่กองทัพหงสาวดี แต่เสียทีถูกจับได้ทั้งสองพระองค์ จนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องขอพระราชทานไถ่องค์คืนโดยแลกกับช้างพลายมงคลทวีป และช้างพลายศรีมงคล แต่เมื่อทางกรมช้างกรุงศรีอยุธยาส่งช้างพลายทั้งสองให้แก่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ที่เมืองชัณฑ์แล้ว ปรากฏว่าช้างพลายทั้งสองเห็นหมอคาวฤกษ์ ผิดเสียงก็อาละวาดเอาไว้มืออยู่ต้องสังคิน

การส่งตัวช้างพลายศรีมงคล และช้างพลายมงคลทวีป จากสมุดภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วาดโดยพลตรี ขุนปฐมโรคนพรัตน์

ต่อมาในครั้งสงครามช้างเผือก พระองค์ได้ถูกส่งตัวไปเป็นองค์ประกันยังกรุงหงสาวดี พร้อมกับพระยาจักรี, พระยาสุนทรสงคราม และช้างเผือกอีก ๔ ช้าง คือ พระคเชนทโรดม, พระบรมไกรสร, พระรัตนากาศ และพระแก้วทรงบาท

ในหลักฐานฝ่ายไทยไม่ปรากฏการกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของพระราเมศวร แต่จากมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่าได้ระบุว่า เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จปราบกบฏเมืองเชียงใหม่เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๐๙-๒๑๑๐ พระราเมศวรซึ่งได้โดยเสด็จตามไปด้วยนั้น ได้สิ้นพระชนม์ลงระหว่างทาง พระเจ้าบุเรงนองจึงมีรับสั่งให้บรรดาพระสนมเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิซึ่งอยู่ในระหว่างการผนวช

๖. สมเด็จพระบรมราชามาตุลา

สมเด็จพระมหินทราธิราช

สมเด็จพระมหินทราธิราช ปรากฏพระนามอื่นในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า "พระมหินทร์" และ "พระนหิน" (Prae Nae Hin) ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลัยิต พ.ศ. ๒๑๘๒

พระองค์เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระสุริโยทัย หลังจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์แทนจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๑๒

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงถูกกวาดต้อนไปหงสาวดี ขณะเดินทางทรงพระประชวรหนักและสวรรคตลง พระเจ้าบุเรงนองจึงโปรดให้พระราชทานเพลิงพระศพ ก่อนให้พม่ามอญ ลาวอัษฎาษฎิพระอัฐิ เครื่องราชูปโภคและพระสนมกลับกรุงศรีอยุธยา ส่วนในคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงแสดงวาทจาว่าร้ายต่อพระเจ้าบุเรงนอง จึงถูกจับถ่วงน้ำสวรรคต

๗. สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า

พระบรมดิลก

พระบรมดิลก เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับสมเด็จพระสุริโยทัย ครั้งสงครามช้างเผือกพระองค์ได้โดยเสด็จพร้อมกับสมเด็จพระสุริโยทัยพระราชมารดา และสิ้นพระชนม์ในการศึกครั้งนั้นเช่นกัน

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้กล่าวแต่เพียงว่า มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์หนึ่งสิ้นพระชนม์พร้อมกับสมเด็จพระสุริโยทัยด้วย แต่ไม่มีการระบุพระนามแต่อย่างใด ส่วนพระนาม "พระบรมดิลก" เป็นพระนามที่ปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่า

พระเทพกษัตริย์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระสุริโยทัย

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ กล่าวว่า "พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต" ได้ส่งพระราชสาสน์มายังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เพื่อทูลขอพระเทพกษัตริย์ไปเป็นอัครชายาที่ล้านช้าง แต่ขณะนั้นพระเทพกษัตริย์ทรงพระประชวรหนัก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงส่งพระแก้วฟ้าราชบุตรไปแทน พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทราบ ก็ส่งพระแก้วฟ้าคืนมายังกรุงศรีอยุธยา จนเมื่อพระเทพกษัตริย์ทรงหายจากพระประชวรแล้วสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงเร่งส่งพระเทพกษัตริย์ไปยังล้านช้าง

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกขณะนั้นทราบความว่า กรุงศรีอยุธยาจะมีราชไมตรีกับล้านช้าง ก็แต่งหนังสือไปทูลพระเจ้าบุเรงนอง เมื่อพระองค์ทรงทราบความ

ดังนั้น จึงแต่งพลไปดักชิงพระเทพกษัตริย์เป็นผลสำเร็จ

ในเรื่องความพยายามสร้างราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยา และกรุงศรีสัตนาคนหุตในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น ในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวไว้อีกแบบหนึ่งว่า พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทราบว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ช้างเผือกถึง ๗ ช้างปรารถนาจะมีสัมพันธไมตรี จึงได้ส่งพระราชธิดาพระองค์หนึ่งมีนามว่า "รัตนมณีเนตร" มาถวายพร้อมพระราชสาสน์ทูลขอช้างเผือก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชทานให้ ความทราบถึงพระเจ้าบุเรงนองฯ จึงแต่งพลมาชิงช้างเผือกนั้นกลางทาง

๘. พระมาตุลา

พระศรีเสาวราช

สันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปรากฏอีกพระนามหนึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า "พระศรีเสาว"

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์กล่าวว่า หลังจากที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต สมเด็จพระมหินทราธิราชซึ่งขึ้นครองราชย์แทนนั้น ทรงหวาดระแวงพระศรีเสาวราชซึ่งทรงเข้มแข็งในการศึก เสด็จไปบัญชาการรบทุกวัน ในที่สุดสมเด็จพระมหินทราธิราช ก็มีรับสั่งให้นำพระศรีเสาวราชไปสำเร็จโทษที่วัดพระราม (ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์เรียกว่า "วัดพระรามาวาส")

๙. พระมาตุจฉา

พระแก้วฟ้า

พระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตส่งพระราชสาสน์มาทูลขอพระเทพกษัตริย์ไปเป็นอัครชายาที่ล้านช้าง พระเทพกษัตริย์ได้ประชวรหนักอยู่ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงได้ส่งพระแก้วฟ้าไปแทน พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทราบว่ราชธิดาองค์นี้ไม่ใช่พระเทพกษัตริย์ จึงส่งตัวพระแก้วฟ้ากลับคืนมายังกรุงศรีอยุธยา

๑๐. สมเด็จพระเชษฐภคินี

พระสุพรรณกัลยา

พระรูปพระสุพรรณกัลยา ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระสุพรรณกัลยา พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และพระวิสุทธิกษัตริ์ ประสูติระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๙๓-๒๐๙๕ พระนามของพระองค์ปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า "สุวรรณกัลยา", "สุวรรณเทวี" ในสังคิตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องการ

สังคายนาพระธรรมวินัย ของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, "อะเมี้ยวโยง" อันแปลว่า นางผู้เชื่อมั่นในเผ่าพันธุ์แห่งตน ในพงศาวดารของมหาสีหตู และ "พระอินทรเทวี" ในพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้ว

พระสุพรรณกัลยาถวายตัวแก่พระเจ้าบุเรงนองในฐานะพระชายา ทั้งนี้จากพงศาวดารพม่าได้กล่าวว่า พระองค์มีพระธิดา ๑ พระองค์ พระนามว่า "เมงอะทเว" ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับคำให้การขุนหลวงหาวัดระบุว่า มีพระโอรสแต่ไม่ปรากฏพระนาม

จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า ในครั้งสงครามยุทธหัตถี ที่สมเด็จพระมหาอุปราชฯ ปรายชัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สิ้นพระชนม์บนคอช้างนั้น พระเจ้านันทบุเรงกริ้วมาก จึงใช้พระแสงดาบฟันพระองค์พร้อมพระโอรสถึงแก่พิราลัยทั้งสองพระองค์

๑๑. สมเด็จพระอนุชาธิราช

สมเด็จพระเอกาทศรถ

พระบรมรูปสมเด็จพระเอกาทศรถ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เล็กในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และพระวิสุทธิกษัตริ์ ปรากฏพระนามในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ว่า "พระอนุชา" (Prae Anoet) และ "พระอนุชาธิราช พระรามเศว" (Prae Anoet Tsiae Thierha Mij Zoon) ส่วนพระนาม "พระองค์ขาว" (The White Prince) ปรากฏในเอกสารต่างประเทศโดยทั่วไป

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับพระเชษฐาธิราชโดยตลอด และในครั้งสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระเอกาทศรถก็สามารถมีชัยเหนือมังจาปะโร พระพี่เลี้ยงของสมเด็จพระมหาอุปราชฯ ได้เป็นผลสำเร็จ สมเด็จพระนเรศวรจึงได้ทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศรถให้มีพระเกียรติดุจเดียวกับพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ถึงกับพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกแทนพระองค์ทั้งสองว่า "สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์"

สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระเชษฐาธิราช ในปี พ.ศ. ๒๑๔๘ ในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า พระองค์มีพระมเหสีพระนามว่า "พระสวัสดี" มีพระราชโอรสอันเกิดแต่พระมเหสี ๒ พระองค์คือ เจ้าฟ้าสุทัศน์ และเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ นอกจากนี้ยังมีพระโอรสอันเกิดแต่พระสนมอีก ๓ พระองค์คือ พระอินทราชา (ต่อมาขึ้นครองราชย์ต่อจากเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ทรงพระนาม "สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม"), พระศรีศิลป์ และพระองค์ทอง

ในจดหมายเหตุปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริช (Peter Williamson Floris) ได้กล่าวว่า ในช่วงปลายรัชกาลของสมเด็จพระเอกาทศรถ พระองค์โปรดให้ประหารชีวิตเจ้าฟ้าสุทัศน์พระมหาอุปราช เพราะแรงยุของออกญากรมพระไวย

ส่วนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ได้กล่าวไว้ว่า เจ้าฟ้าสุทัศน์พระมหาอุปราช ได้กราบทูลขอพิจารณาคนออกจากราชการ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงตรัสตอบไปว่าจะเป็นกบฏหรือ เจ้าฟ้าสุทัศน์เกรงพระราชอาญา จึงเสวยยาพิษสิ้นพระชนม์ในค่านั้น ยังความโทมัสแก่สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นอย่างมาก แต่ยังไม่ทันได้ตั้งพระมหาอุปราชองค์ใหม่ พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน หลังจากทรงครองราชย์ได้ ๗ ปี

๑๒. พระมเหสี

เจ้าขรัวมณีจันทร์

พระมเหสีในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏพระนามอื่น ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๙ จดหมายเหตุวัน วลิต ฉบับสมบูรณว่า "พระมณีรัตนอัครมเหสี"

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิตกล่าวถึงพระองค์ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพระพิโรธพระหมื่นศรีสรักษ์ และทรงลงพระอาญาอย่างหนักนั้น "เจ้าขรัวมณีจันทร์" (Zian Croa Mady Tjan) ขายาม่ายของพระเจ้าอยู่หัวในพระโกศ คือ "พระนริต" (Marit) หรือ "พระองค์ดำ" ได้ทูลขออภัยโทษไว้ พระหมื่นศรีสรักษ์จึงได้กลับมาเป็นที่โปรดปรานอีกครั้ง

พระเอกษัตริ

ปรากฏพระนามในพงศาวดารละแวก โดยกล่าวว่าเป็นราชธิดาของพระศรีสุพรรณมาราช เมื่อครั้งตีกรุงละแวกแตก สมเด็จพระนเรศวร ได้โปรดให้มาประทับที่กรุงศรีอยุธยา และโปรดให้เสด็จกลับไปกรุงกัมพูชาในปี พ.ศ. ๒๑๔๓

โยธยามีพะยา

โยธยามีพะยา ในภาษาพม่าแปลว่า มเหสีแห่งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพระบุว่า มังนรธาซอ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนอง กับสิ้นทวยละราชเทวี ได้ถวายพระราชธิดาพระองค์นี้ให้แก่สมเด็จพระนเรศวรเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๓

๑๓. พระราชโอรส-พระราชธิดา

ไม่ปรากฏ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงมีพระราชโอรส และพระราชธิดา หรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ตามหลักฐานในจดหมายเหตุปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส (Peter Williamson Floris) ชาวอังกฤษที่ได้ทำงานอยู่ในปัตตานีในราว พ.ศ. ๒๑๕๕-๒๑๕๘ ได้ระบุไว้ว่า

“...This victorious King deceased An. ๑๖๐๕ and dying without issue, lift the throne to his brother, Which was termed the White King, of peaceable and mild disposition...”

๑๔. พระญาติพระวงศ์พระองค์อื่นที่ปรากฏ

พระนาม

พระองค์ทอง

ปรากฏพระนามในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) พระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับกล่าว

ต้องตรงกันว่า หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถีแล้ว ก็ได้รับสั่งแต่งตั้งข้าราชการบริหารให้ไปปกครองหัวเมืองเหนือ หนึ่งในนั้นก็คือ “พระองค์ทอง” โปรดให้ไปครองเมืองพิษย

จากจดหมายเหตุพวน ฟลิต ได้กล่าวถึงพระอนุชาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พระราชโอรสในสมเด็จพระเอกาทศรถ) ปรากฏพระนาม “พระองค์ทอง” (Phra Onthong) รวมอยู่ด้วย อีกทั้งราชทินนาม “พระองค์ทอง” ก็ไม่มีปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน หรือนาทหารหัวเมืองแต่อย่างใด จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า พระองค์ทองน่าจะเป็นพระนามของราชินิกุล พระญาติพระวงศ์พระองค์หนึ่งของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เจ้ารามรามพ

“เจ้า” คือ คำเรียกผู้เป็นเชื้อพระวงศ์ โดยทั่วไป ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ จำนวน ๒๐ นาม ได้แก่ เจ้าพิเทหะราชา, อนุรุธเทวา, มานามนาช, ราชไชย, ราชศรียศ, พรฎราชา, พงศรีหะบาท, ซาติเดชะ, รามคป, ทศเทพ, นเรนราชา, นราธิราช, เทพราช, เทวาภิราช, ราชอาไทย, ไผธมเทพ, รามลัก, อัครราช,

สุรินท และ อินทราช โดยในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ปรากฏ “เจ้า” หนึ่งในพระองค์คือ “เจ้ารามรามพ” (รามคป)

เจ้ารามรามพ ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นกลางข้างของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ประสูติ และขณะทรงพระเยาว์

การขุดค้นพระราชวังจันทร์ บริเวณโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จพระราชสมภพในปี พ.ศ. ๒๐๙๘ ณ พระราชวังจันทร์(ปัจจุบันอยู่ในบริเวณโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก)

ในปี พ.ศ. ๒๑๐๗ ขณะมีพระชนมายุ ๙ พรรษา พระองค์ได้เสด็จไปเป็นองค์ประกัน ณ

กรุงหงสาวดี กระทั่งในปี พ.ศ. ๒๑๑๓ จึงเสด็จกลับ และในปีต่อมาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก ในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราช

การครองราชย์ และพระปฐมบรมราชโองการ

หลังจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคตลงในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ เหล่าขุนนางกรุงศรีอยุธยาได้พร้อมใจกันอัญเชิญให้สมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ได้ระบุว่า ในเบื้องต้นสมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงมีพระประสงค์ที่จะสืบราชสมบัติ พร้อมยกเหตุผลว่า

“มือพระองค์ได้เปื้อนเลือดมามากแล้ว หากจะทรงปกครองก็คงจะเข้มนวดเกินไป”

แต่เหล่าขุนนางก็ยังคงยืนยันข้อเสนอเดิมจนกระทั่งในที่สุดสมเด็จพระนเรศวรก็รับข้อเสนอในการขึ้นครองราชย์ พร้อมทั้งมีพระดำรัสว่า

“ดังนั้นเราขอให้พวกท่านทุกคนจงเชื่อฟังเรา ประพฤติตนตามกฎหมาย และรักษาไว้ให้คงอยู่ต่อไป บุคคลใดก็ตามที่ละเมิดกฎหมายแม้แต่เพียงเล็กน้อยจะต้องถูกดำเนินคดี”

จากนั้นจึงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เตรียมเรือพระที่นั่งและเสด็จพร้อมขุนนางไปยังเพนียด เพื่อประกาศสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้นจึงถือได้ว่าเป็นพระราชดำรัสแรกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาพระองค์ที่ ๒๐

เครื่องราชูปโภคที่เกี่ยวข้องพระ วีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑. พระสุวรรณภิงคาร

พระสุวรรณภิงคาร คือเครื่องราชูปโภคชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายคนโททำจากทองคำใช้ใส่น้ำเย็นสำหรับพระมหากษัตริย์ (หากทำจากนากเรียกว่า “พระเต้านาก”)

พระสุวรรณภิงคาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ ๑ โปรดฯ ให้สร้างขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงใช้พระสุวรรณภิงคารหลังทักษิณทกประกาศอิสรภาพกรุงศรีอยุธยาจากหงสาวดี ณ เมืองแครง ดังรายละเอียดในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรमानุชิตชิโนรสว่า

“...สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ตรัดแก่มุขมาตยาโยธานานทั้งปวงว่า ความผิดเราหา มิได้ ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีคิดร้ายต่อเราก่อนนั้น อันแผ่นดินพระมหานครศรีอยุธยา กับแผ่นดินหงสาวดี ขาดทางพระราชไมตรีกัน เพราะ อุกุศลกัมนิยมสำหรับที่จะให้สมนพรหมนาประชาราษฎร ได้ความเดือดร้อน แล้วพระหัตถ์ซึ่งสุวรรณพิงคารหลังอุทกธาราลงเหนือพื้นพสุธาตล จึงออก

พระโอดตรัดประกาศแก่เทพเจ้าทั้งหลาย อันมีมหิทธีรฤทธิแลทิพจักสุทิพโสศ ซึ่งสถิตอยู่ทุกทิสานุทิศจงเป็นทิพญาน ด้วยพระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่โดยคลองสุจริตมิตรภาพขัดตียประเพณีเสียสามัคคีธรรม ประพริตพิลาททุจริตคิดจะทำภัยอันตรายแก่เรา ตั้งแต่นี้ไปกรุงพระมหา นครศรีอยุธยา กับหงสาวดีมิได้เป็นสุวรรณภิงคารเพียงคนเดียวจึ่งหนึ่งแต่ก่อน ขาดจากกันแต่วันนี้ไปตราบเท่า กัลปาวสาน...”

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรทรงใช้สุวรรณภิงคารหลังทักษิณทกประกาศอิสรภาพจากหงสาวดี ภาพปูนดำใต้ฐานพระบรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

๒. พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง, พระแสงปืนคาบซุดแม่น้ำสะโตง

ชื่อพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงปรากฏใน “หนังสือไทยรบพม่า” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาตากสินมหาราชว่า

พระแสงปืนต้นนี้มีความสำคัญในเหตุการณ์ศึกแม่น้ำสะโตง ปี พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงใช้พระแสงปืนต้นนี้ยิงข้ามแม่น้ำสะโตงถูกสุกรรรมานายกกองทัพหน้าหงสาวดีจนถึงแก่ชีวิต ดังรายละเอียดในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“...พอพระเจ้าหงสาวดีแจ้งก็ให้พระมหาอุปราชาทือพลแสนหนึ่ง สุรกำมาเป็นกองหน้า

ตามมาถึงแม่น้ำสะโตงฟากหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ให้นายทัพนายกองนำพระมหาเถรคันฉ่องกับครอบครัวรีบยกไปก่อน แต่พระองค์กับทหารล่าลงหมื่นห้าพันนั้นยังรออยู่ริมฝั่ง จึงทอดพระเนตรไปเห็นสุรกำมากองหน้าใส่เสื้อแดงยืนข้างอยู่ริมฝั่ง ตรัสให้ทหารเอาปืนหามแล่นและนกลับคาบซุดยิงระดมไปทหารก็ยิงระดมไปเป็นอันมากก็ได้ถึงจึงสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ทรงพระแสงปืนนกลับยาวเก้าคืบ ยิงไปต้องสุรกำมาตายตกจากคอข้าง...”

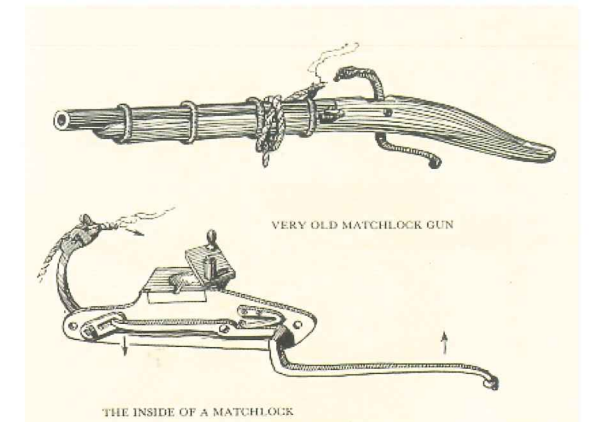
พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงจำลองบริเวณทุ่งภูเขาทอง

สันนิษฐานว่าพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงได้สูญหายไปหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยพระแสงปืนต้นองค์ปัจจุบันคือ พระแสงปืนต้นซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามเพื่อเฉลิมพระวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรและจัดเป็นพระแสงราชศาสตราสำคัญอัญเชิญในมณฑลพิธีในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระแสงปืนต้นองค์นี้ มีลักษณะเป็นปืนไฟอย่างโบราณ ลากล่องทำด้วยเหล็ก ส่วนท้ายลากล่องตอนใกล้รังเพลิงทำลวดลายคร่ำทอง

เงิน นากด้วยกระบวนลายเกลียวใบเทศและภาพเครื่องอาวุธไขว้กัน ส่วนกลางและปลายกระบอกทำลวดลายด้วยระทอง เงิน และนาก ส่วนอื่นๆ เช่น ทำยรังเพลิง ปากนกลับคาบซุด ตกแต่งลวดลายด้วยการคร่ำทอง เงิน นากเช่นกัน

ในปัจจุบันพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงเป็นพระแสงศาสตราสำคัญหนึ่งในพระแสงอัษฎาวุธอันเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ไทย เช่นเดียวกับกับพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย

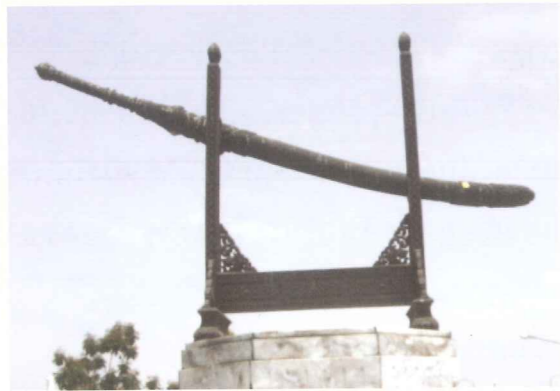
เครื่องลั่นไกจุดชนวนของปืนคาบซุด (ที่มา : <http://blindkat.hegewisch.net/pirates/matchlock.jpg>)

นายแพทย์สำราญ วงศ์พาทย์ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องอาวุธปืนโบราณ กล่าวว่าเนื่องจากปืนคาบศิลลา (Flintlock) ในส่วนของหินเหล็กไฟที่ใช้จุดชนวนมีรูปร่างคล้ายกับปืนนกลับ หลายท่านจึงเข้าใจว่าพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงของสมเด็จพระนเรศวรเป็นปืนคาบศิลลา

จากเรื่องนี้ นายแพทย์สำราญได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตงน่าจะเป็นปืนคาบซุด (Matchlock) ซึ่งสร้างในปี ค.ศ. ๑๕๑๑ (พ.ศ. ๑๙๕๔) มากกว่าจะเป็นปืนคาบศิลลา เพราะปืนคาบศิลลาได้เริ่มใช้เมื่อปี

ค.ศ. ๑๖๔๒ หรือตรงกับ พ.ศ. ๒๑๕๘ หลังจาก สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตแล้ว ๑๐ ปี

๓. พระแสงดาบคาบค่าย

พระแสงดาบคาบค่ายจำลอง ณ บริเวณทุ่งภูเขาทอง

ปรากฏชื่อในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า “พระแสงดาบขึ้นค่าย” และในหลักฐานขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงว่า “พระแสงปืนค่าย” (จากหลักฐานชิ้นนี้ระบุว่า เป็นพระแสงกระบี่ไม่ใช่พระแสงดาบ) ส่วนชื่อพระแสงดาบคาบค่ายปรากฏใน “หนังสือไทยรบพม่า” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระแสงดาบคาบค่ายปรากฏความสำคัญในเหตุการณ์พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงล้อมกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้ระบุว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบพระเจ้าหงสาวดีตั้งค่ายที่ตำบลบางปะหัน ก็ทรงนำกำลังทหาร ๑๓๖ คนเข้าปล้นค่าย ในครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงคาบพระแสงดาบปืนขึ้นค่ายแต่ถูกข้าศึกเอาทวนแทงพลัดตกอยู่หลายครั้ง เมื่อเข้าค่ายไม่ได้พระองค์ก็เสด็จกลับเข้าพระนคร ในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดยังได้ระบุไว้อีกว่าพระแสงดาบได้ปรากฏรอย

พระทนต์จากการศึกครั้งนั้นด้วย แต่จากหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าได้ระบุข้อมูลว่า วีรกรรมพระแสงดาบคาบค่ายเป็นของสมเด็จพระเอกาทศรถ ในสงครามตีเมืองหาง (ห้างหลวง) ดังรายละเอียดว่า

“เมื่อพระเอกาทศรถเสด็จไปตีเมืองหางนั้น ได้เอาพระทนต์คาบพระแสงองค์หนึ่งปืนค่ายยังมีรอยพระทนต์ปรากฏอยู่ พระแสงองค์นั้นยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้”

สันนิษฐานว่าพระแสงดาบคาบค่ายได้สูญหายไปหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยพระแสงดาบองค์ปัจจุบันคือพระแสงดาบซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

พระแสงดาบองค์นี้มีลักษณะอย่างพระแสงดาบไทย องค์พระแสงทำด้วยเหล็กกล้า สันและโคนใบพระแสงคร่ำทองทึบ ด้ามบุทองคำสลักลวดลายเครือเถาดอกโบเทศ ลงยาสีประดับรัตนชาติ

ในปัจจุบันเจ้าพนักงานจะต้องอัญเชิญพระแสงดาบคาบค่ายตามเสด็จพระราชดำเนินในการเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร รวมถึงอัญเชิญออกแทนน้ำในการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาทุกครั้งด้วย

เนื่องจากพระแสงประเภทดาบมีน้ำหนักมาก นักวิชาการในปัจจุบันบางส่วนจึงได้ให้ข้อสันนิษฐานว่าพระแสงที่สมเด็จพระนเรศวรคาบขึ้นปืนค่ายนั้นอาจไม่ใช่พระแสงดาบ แต่คงเป็นพระแสงชนิดอื่น

๔. พระแสงขอดีช้างล้ม

พระแสงขอดีช้างล้ม หรือพระแสงช้างดีล้ม ปรากฏในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัด ในเหตุการณ์สงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้ใช้พระแสงขอดีช้างดีล้มแทงสวดี ดังจากรายละเอียดว่า

“...พระนเรศฯจึงเอาช้างเข้าไล่แทง ช้างช้างรามัญก็หนี พระองค์จึงตีด้วยพระแสงขอดี ก็ถูกท้ายช้างมอญเข้า ก็ล้มตะแคงอยู่กับที่...”

จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดได้ระบุว่า หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคตสมเด็จพระเอกาทศรถได้อัญเชิญพระแสงขอดีช้างล้ม ไปไว้ยังโรงแสงซ้าย ร่วมกับพระแสงดาบคาบค่าย, พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย และพระมาลาเบี่ยง สันนิษฐานว่าพระแสงขอดีช้างล้มได้สูญหายไปหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐

๕. พระมาลาเบี่ยง

พระมาลาเบี่ยง สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

พระมาลาเบี่ยง คือพระมาลาที่สมเด็จพระนเรศวรทรงในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยในครั้งนั้นสมเด็จพระมหาอุปราชได้

ใช้พระแสงง้าวจ้วงฟันโดนพระมาลาบินไป ดังรายละเอียดในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าว่า

“...ช้างสมเด็จพระนเรศวรกำลังน้อยเสียท่า เบนท้ายให้ช้างพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชก็ทรงพระแสงง้าวฟันพระนเรศวรฯ หลบทันถูกแต่พระมาลาขาดไปประมาณ ๒ นิ้ว...”

จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดได้ระบุว่า หลังจากสมเด็จพระนเรศวรสวรรคตสมเด็จพระเอกาทศรถได้อัญเชิญพระมาลาเบี่ยงไปไว้ยังโรงแสงซ้าย ร่วมกับพระแสงดาบคาบค่าย, พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย และพระแสงขอดีช้างล้ม

สันนิษฐานว่าพระมาลาเบี่ยงได้สูญหายไปหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยพระมาลาเบี่ยงองค์ปัจจุบันคือพระมาลาเบี่ยงซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

พระมาลาองค์นี้มีแบบเป็นลูกฟักตัดปีกทรงผายกลม ทำด้วยไม้ใผ่สานลงรักสมุกทาผิวด้วยรักสีดำ มีกระบังปีกสำหรับป้องกันอาวุธอยู่รอบปกคอและปกหู เกี่ยววงรอบพระมาลาประดับพระพุทธรูปทองคำสมัยลพบุรี ซึ่งมีผู้ทอดแหได้จากลำน้ำมูลแขวงเมืองนครราชสีมา ในปัจจุบันพระมาลาเบี่ยงยังคงเป็นเครื่องพิธีสังคราที่สำคัญหนึ่งในเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ไทย

๖. พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย

พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่ายจำลอง หน้าวัดภูเขาทอง

พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่ายปรากฏชื่อในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าอีกชื่อหนึ่งว่า “เจ้าพระยาพระแสง” และในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “พระแสงพลพ่าย” ปรากฏความสำคัญในเหตุการณ์สงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นพระแสงที่สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้ฟันสมเด็จพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ในที่รบ ดังรายละเอียดในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า

“... เจ้าพญาไชยนาฎภาพเห็นช้างข้าศึกก็ไปด้วยฝีมือน้ำมัน มีทันยังเสียที พลายพัททกอได้ล่างแบกรุนมา พระมหาอุปราชาจ้วงฟันด้วยของ้าวสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เบี่ยงพระมารดา รับพระแสงของ้าวมิได้ต้องพระองค์ เจ้าพญาไชยนาฎภาพสะบัดลงได้ล่างแบกถนัดพลายพัททกอเปลี่ยเบนไป สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ที่จ้วงฟันด้วยพระแสงพลพ่ายต้องพระองค์สาเบื่องขวามหาอุปราชา แลนายมหานาฎภาพความพระคชาธารพระนเรศวรเป็นเจ้านั้นต้องปืนข้าศึกตาย”

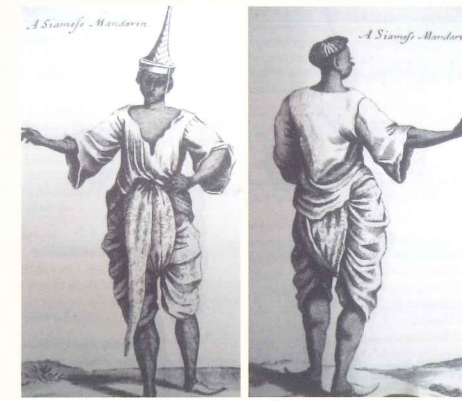
พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่ายเป็นพระราชศาสตราที่มีความสำคัญมากในพระราชพิธีต่างๆ ในรัชกาลต่อๆ มา ดังจากหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่ได้ระบุว่า ในพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ได้เป็นหนึ่งในพระแสงสำคัญที่จะต้องอัญเชิญมาในพระราชพิธี

สันนิษฐานว่าพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ได้สูญหายไปหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยพระแสงของ้าวองค์ปัจจุบันคือ พระแสงของ้าวซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

พระแสงของ้าวองค์ปัจจุบันมีใบพระแสงทำด้วยเหล็กกล้า ลักษณะคล้ายใบดาบปลายงอนขึ้นเล็กน้อย สันใกล้พระแสงทำเป็นกึ่งรูปทางไหลสะบัดปลายคล้ายเปลวไฟ สัน โคนใบและเถลิงคอปพระแสงคร่ำทอง คันพระแสงทำด้วยไม้เนื้อแข็งสีน้ำตาล ฝักพระแสงทำด้วยไม้พื้นบุตาดสอดแล่งเป็นลายระกำใหม่ โคนฝักหุ้มทองคำสลักลวดลายลงยา

ในปัจจุบันพระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ยังคงเป็นพระแสงศาสตราวุธสำคัญหนึ่งในพระแสงอัฐภาวุธอันเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ไทย

ข้าราชการบริพารในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ขุนนางกรุงศรีอยุธยา

(ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

๑. ขุนคชภักดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หมื่นคชภักดี ปลัดกองคุมช้างอาษา” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในผู้ร่วมลาดตระเวนดูลาดเลาเมืองตองอู ในกองพระมหาเทพ เมื่อครั้งสงครามตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒

๒. ขุนจวบ

สันนิษฐานว่าเป็น “หมื่นจวบรณราชหัวหมื่นปลายเชือก นา ๔๐๐” (กรมพระตำรวจในซ้าย) ดังปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ซึ่งเจ้าพระยาจักรีนำกำลัง ๑๕,๐๐๐ คนไปสร้างยุ่งฉางทำนาปลูกข้าว ณ เมืองเมาะลำเลิง เพื่อสะสมเสบียงอาหารเตรียมตีกรุงหงสาวดี เมื่อถึงเดือนอ้ายขุนจวบนำกำลัง ๑๕ คนออกเกี่ยวข้าว

ถูกสมิงสุระนายบ้านจอยยะจับตัวไปพร้อมไพร่อีก ๙ คน ไพร่ที่เหลือนำความไปบอกนายกองกรุงศรีอยุธยา สามารถติดตามไปช่วยเหลือกลับมาได้

๓. ขุนจันทราเทพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนจันทราเทพตำรวจในซ้าย” (เมืองพิศณุโลก) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้หนึ่งในคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ระบุว่าคณะทูตละแวกได้นำเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาส์นขอให้ระหว่งกรุงศรีอยุธยา และละแวกทำพิธี “หลังน้ำสิโตทก ตั้งสีมาจารึก” เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ

๔. ขุนโถมจัตรงค์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนโถมจัตรงค์ปลัดเชน” (กรมเชนทองขวา) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ถือพลเชนทอง ๕๐๐ คนเข้าร่วมรบ

ในศึกตีทวาย และตะนาวศรี พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหง ซึ่งได้รับคำสั่งจากพระยาจักรี ให้ยกทัพเรือไปช่วยพระยาพระคลังที่เมืองตะนาวศรี ขณะเดินทางมาจนถึงปากน้ำเมืองทวาย ได้ยินเสียงปืนยิงต่อสู้กัน จึงสั่งให้ขุนโจมจัตุรงค์นำเรือออกดูลาดเลา ได้ความว่าหลวงเทพวรชุนกำลังรบอยู่กับสมิงพระตะปะ และสมิงอุปากอง ที่ลงมาจากเกาะตะมะตามรับสั่งของพระเจ้าันนทบุเรง เมื่อพระยาทั้งสองทราบความจากขุนโจมจัตุรงค์จึงเข้าตีขนาบทัพสมิงพระตะปะ และสมิงอุปากองจนแตกพ่าย

๕. ขุนทรงเดช

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หมื่นทรงเดช" (ทะลวงพื้น) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าถือพลเขนทอง ๕๐๐ คน เข้าร่วมรบ ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๖. ขุนทรงภาษา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หมื่นศรีทรงภาษา" (ล้ำม) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) เรียก "ขุนทรงภารา" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ให้ถือพระราชสาสน์ไปเมืองเขมรราชู ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๗. ขุนเทพากร

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ขุนเทพากร ปลัดกรม" (โหรหลัง) ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เรียกว่า "ขุนเทพยากรณ์" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ได้คำนวณพระฤกษ์ร่วมกับพระโหราธิบดีและหลวงโลกที่ปถวายสมเด็จพระนเรศวร ครั้งเสด็จออกจากพระนครเพื่อทรงทำศึกสมเด็จพระมหาอุปราชา พ.ศ. ๒๑๓๕

๘. ขุนเทียรฆราช

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ขุนเทียรฆราช ยุกรบัตรเมืองนครสวรรค์" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้หนึ่งในคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอุภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ระบุว่าคณะทูตละแวกได้นำเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาสน์ขอให้ระหวางกรุงศรีอยุธยา และละแวกทำพิธี "หลังน้ำล้นโตก ตั้งสีมาจารึก" เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ

๙. ขุนนรนายก

สันนิษฐานว่าคือ "หลวงรณนายก สัสดีเมืองสวรรคโลก" ซึ่งปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งพระยาพิชัย และพระยาสวรรคโลกกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ ขุนนรนายกเป็นผู้หนึ่งในกรมการเมืองที่ไม่เห็นด้วย และถูกคุมตัวไว้ ก่อนจะถูกพระยาบฏทั้งสองตัดศีรษะมาถวายสมเด็จพระนเรศวรในขณะที่ทัพหลวงกำลังล้อมเมือง

๑๐. ขุนแผนสะท้าน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นพนักงานฟันไม้ข่มนาม ในครั้งศึกตีกรุงอังวะ พ.ศ. ๒๑๔๗

๑๑. ขุนแผลงสะท้าน

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ขุนแผลงสท้านปลัดซ้าย" (กรมมหาดไทตำรวจภูบาล) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ได้เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้

๑๒. ขุนพรหมสุรินทร์

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ขุนพรหมสุรินทร์ซึ่งเป็นข้าหลวงรั้งเมืองฝาง ได้ถูกชาวเมืองลอบทำร้าย จึงมีหนังสือมาทูลรายงานสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชา

ธิราชฯ จึงให้พระยานคร และพระรามเดโชขึ้นไปรั้งเมืองฝางแทน

๑๓. ขุนพระศรี

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์เรียกว่า "ขุนพลี" และในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ขุนพระศรีได้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้ นันทสูและราชสังครำคุมพลไปสร้างยั้งฉางที่เมืองกำแพงเพชร ครั้งนั้นนันทสูและราชสังครำได้แต่งหนังสือเข้ามาทูลขอครวไทยใหญ่ที่อพยพเข้าไปยังเมืองพิษณุโลกคืน สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิเสธ นันทสูและราชสังครำจึงจะเทครัวชาวกำแพงเพชรกลับหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพมายังกำแพงเพชร นันทสูและราชสังครำรู้ความก็ถอยทัพออกจากเมืองไป สมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้พระชัยบุรณและขุนพระศรี ออกติดตามจนกระทั่งถึงตำบลแม่ระกา ขุนพระศรีได้ชนช้างกับราชสังครำเป็นสามารรถ จนราชสังครำพ่ายแพ้แต่สามารถหนีไปได้

เป็นผู้หนึ่งในคณะทูตชุดแรกที่เดินทางไปละแวกพร้อมด้วย เมืองศรีภิรมย์ และหมื่นรามณรงค์ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ในครั้งนั้นพระยาละแวกแต่งทูตอันประกอบด้วย พระราชาอุภัย, พระอินทราเดโช, พระทรงเคนทร, หลวงศรีราชนคร, หลวงมฤทธิเคนทร และหลวงนเรนทมฤทธิ อัญเชิญพระราชสาสน์พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

๑๔. ขุนพิพิธวาที

สันนิษฐานว่าคือ “หมื่นพิพิธวาที” (ลำม) ดังปรากฏราชทินนามในพระโอรสการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในศึกพระเจ้าเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๒๔ ขุนพิพิธวาที พร้อมด้วยหมื่นพจนพิจิตร, หลวงราชเสนา และหลวงเสนาภักดี ได้ออกไปปรับกองทัพพระศรีสุพรรณมาราช พระอนุชาพระยาละแวก ซึ่งยกทัพมาร่วมรบในฐานะมิตรประเทศ

๑๕. ขุนเพชรภักดี

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการของสมเด็จพระนเรศวรให้อยู่รักษากรุงหงสาวดี พร้อมด้วยพระจันทบุรีเมื่อครั้งที่พระเจ้าตองอูเทครัวพม่า และเผาเมืองพร้อมพาพระเจ้านันทบุเรงหลบหนี พ.ศ. ๒๑๔๒

๑๖. ขุนมงคลรัตน์

ปรากฏราชทินนามในพระโอรสการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกหลวงมงคลรัตน์ราชมนตรีศรีสมุหะชาระภากรใน” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้หนึ่งในคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ได้ระบุว่าคณะทูตละแวกได้อัญเชิญ

เครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาสน์ขอให้ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและละแวกทำ “พิธีหลังน้ำสิโตทก ตั้งสีมาจารึก” เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ

๑๗. ขุนมหาวิไชย

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนมหาวิไชยปลัดขวา” (กรมมหาดไทตำรวจภูบาล) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นพนักงานฟันไม้ข่มนาม ในครั้งสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๘. ขุนยกกระบัตร์

สันนิษฐานว่าคือ “หลวงทิพรักษา ยุกรบัตร์เมืองสวรรคโลก” ซึ่งปรากฏพระราชทินนามในพระโอรสการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครึ่งพระยาพิชัย และพระยาสวรรคโลกกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ ขุนยกกระบัตร์เป็นผู้หนึ่งในกรรมการเมืองที่ไม่เห็นด้วย และถูกคุมเอาไว้ก่อนจะถูกพระยาบงกชทั้งสองตัดศีรษะออกมาถวายสมเด็จพระนเรศวรในขณะที่ทัพหลวงกำลังล้อมเมืองสวรรคโลก

๑๙. ขุนราชนิกุลนอกราชการ

คำว่า “นอกราชการ” ในที่นี้คือ ตำแหน่งของขุนนางซึ่งไม่ได้ทำราชการตามราชทินนามที่ระบุ แต่พระมหากษัตริย์อาจเรียกใช้ได้ตามพระราชประสงค์

ขุนราชนิกุลนอกราชการปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาพลเรือนใน

กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนราชนิกุลนิตยภักดีปลัดทูลฉลอง” (สมุหนายก) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เมื่อครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ว่าเป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมตองอูทางทิศใต้ อีกทั้งยังได้รับพระราชบัญชาให้เป็นผู้ตรวจพลทั้ง ๔ ทิศร่วมกับเจ้าพระยาสุรสีห์

๒๐. ขุนราชวรินทร์

ปรากฏราชทินนามในพระโอรสการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนราชวรินทร์ เจ้ากรมพตำรวจนอกขวา” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในครั้งพระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลกเป็นกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เข้าไปปล้นเมืองสวรรคโลกพร้อมด้วยพระชัยบุรณ และขุนหลวงธรรมไตรโลก

๒๑. ขุนราชสรจันทร

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “ขุนราชสรจันทร” ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เรียกว่า “ขุนราชสรจัน” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราชเสด็จปราบจลาจลทัพพระยาหัวเมืองเหนือตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ว่าได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระเอกาทศรถ ให้ไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าทัพหลวงจะเสด็จไปตั้งยังตำบลเถิน

๒๒. ขุนรามเดชะ

ปรากฏราชทินนามในพระโอรสการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนรามเดชะ ปลัดซ้ายกรมอาษาจามซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าในครั้งศึกพระเจ้าเชียงใหม่ สมรภูมิปากน้ำบางพุทรา (ครั้งที่ ๑) ปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ได้รับพระราชบัญชาให้เป็นยกกระบัตร์ในทัพพระ ราชมนู ยกพลทหารอาสา ๓,๐๐๐ คนไปตีทัพไชยกะยอสู และนันทกะยอสู ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่ส่งมาที่บางพุทรา ปรากฏว่าทัพไชยกะยอสูและ นันทกะยอสูแตกพ่ายขึ้นไปจนถึงทัพใหญ่ที่เมืองชัยนาท พระเจ้าเชียงใหม่เห็นดังนั้นจึงเลิกทัพกลับไปเมืองเชียงใหม่

๒๓. ขุนวิสุทธิเสนา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราชเจ้า เสด็จปราบจลาจลทัพพระยาหัวเมืองเหนือตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ได้รับพระราชบัญชาของสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ให้ไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าทัพหลวงจะเสด็จไปตั้งยังตำบลเถิน

๒๔. ขุนศรี

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ให้ถือพระราชสาสน์ไปเมืองเขมรราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๒๕. ขุนศรีศคชคง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ได้เป็นความขี้ขางของสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช

๒๖. ขุนหลวงธรรมไตรโลก

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระธรรมไตรโลกสมุหะพระกลาโหม” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในครั้งพระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลกเป็นกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เข้าปล้นเมืองสุวรรณคโลกพร้อมด้วยพระชัยบุรณ์ และขุนราชวรินทร์

๒๗. ขุนอินทรเดช

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงอินเดชะเจ้ากรมพด้ารวจนอกซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ครั้งพระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลกเป็นกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ ขุนอินทรเดชถูกลงพระราชอาญา เนื่องจากเข้าปล้นเมืองสุวรรณคโลกไม่สำเร็จ แต่ขุนอินทรเดชขอถวายทานบนว่าจะเข้าปล้นเมืองให้จงได้เป็นการแก้ตัว

รับพระราชบัญชาให้เป็นนายกองถือพล ๓,๐๐๐ ไปลาดตะเวนที่เชียงใหม่ เพื่อสืบข่าวกรุงหงสาวดี ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๘

๒๘. ขุนอินทภิบาล

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันตก

๒๙. เจ้าพระยากำแพงเพชร

ปรากฏพระราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า “ออกญารามรณรงคสงคราม รามภักดีอภัยพิริบรากรมพาหุ ออกญากำแพงเพชร” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์สงครามพระเจ้าหนันทบุเรงล้อมกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยากำแพงเพชรคุมพลไปเกี่ยวข้องบริเวณทุ่งชายเคืองเพื่อตัดเสบียงข้าศึก แต่ถูกทัพม้าสมเด็จพระมหาอุปราชชาติแตก สมเด็จพระนเรศวรทรงพิโรธ จะลงอาญาถึงแก่ชีวิต แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีพระกรุณาทัตทานขอชีวิตไว้

ราชทินนามเดียวกันนี้ ปรากฏขึ้นอีกครั้งในนาม “พระยากำแพงเพชร” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นคนละคนกับ “เจ้าพระยากำแพงเพชร” ที่กล่าวมายังข้างต้น ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นผู้คุมทูตของพระเจ้าเชียงใหม่ลงมาเจริญไมตรียังกรุงศรีอยุธยา

ในครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ รับพระราชบัญชา เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศเหนือ

โดยเสด็จไปในทัพสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ไประงับเหตุหัวเมืองเหนือจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

ร่วมทัพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระมหาธรรมราชา ไปรบกับพระยาอ่อน ณ ตำบลแสนสโทง ตามคำร้องขอของพระศรีสุพรรณมาธิราชกษัตริย์ละแวก ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๗

รับพระราชบัญชาเป็นทัพหน้า ในครั้งศึกตีกรุงอังวะ พ.ศ. ๒๑๔๗

๓๐. เจ้าพระยาจักรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “เจ้าพระยาจักรีศรีอริยราชสมุหนายกอัคกรมหาเสนาบดีอะไภยพิริปราชกรมภาหุ” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่างๆ ได้แก่

ครั้งศึกพระยาพลิม พ.ศ. ๒๑๒๘ ได้รับพระราชบัญชาเป็นแม่ทัพเรือคุมไพร่พลไปรับศึกพระยาพลิมที่เมืองสุพรรณบุรี ศึกครั้งนั้นทัพพระยาพลิมถูกตีแตกไปจนถึงตำบลเขาพระยาแมน

เป็นสักขีพยานผู้หนึ่งในพระราชพิธีหลั่งน้ำสิดโตก (ทักษิโณทก) ตั้งสิมาจารึก ความเป็นไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยา และกรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกษ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

เป็นปีกซ้ายทัพหลวง ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ และเป็นผู้หนึ่งในแม่ทัพนาย

กองที่ตามเสด็จไม่ทัน และเกือบถูกลงพระราชอาญาตามกฎหมายพระไอยการศึก แต่สมเด็จพระนเรศวรทูลขอขบดินทบาตชีวิตไว้ แต่ต้องไปตีเมืองตะนาวศรีเป็นการไถโทษ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒ เจ้าพระยาจักรีรับพระราชบัญชา ให้เป็นแม่กองคุมไพร่พลพร้อมกับเจ้าฟ้าแสนหวี ไปทำนาสร้างยุ้งฉางที่เมืองเมาะลำเลิง เพื่อใช้เป็นเสบียงในการตีหงสาวดี ในครั้งนั้นพระเจ้าตองอูปลุกปั่นชาวมอญจนเกิดจลาจล เจ้าพระยาจักรีไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ สมเด็จพระนเรศวรพิโรธทรงตรัสคาดโทษไว้ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพหลวงมา เจ้าพระยาจักรีจึงได้รับพระราชบัญชา ให้เป็นแม่ทัพตีเมืองเมาะตะมะ เมื่อได้เมืองเมาะตะมะแล้ว โปรดให้เจ้าพระยาจักรีคงอยู่ ณ เมืองเมาะลำเลิง ก่อนจะทรงยกทัพไปกรุงหงสาวดี

๓๑. เจ้าพระยาธรรมมาธิบดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพญาธรรมาธิบดีศรีวิชัย พงษวงษภักดีบดินทรเดโชไชยมะไหยสุริยาธิบดีศรีรัตนมลเทียรบาล อัคมะหาเสนาธิบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นหนึ่งในข้าราชการที่เข้าร่วมทัพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระมหาธรรมราชาไปรบกับพระยาอ่อน ณ ตำบลแสนสโทง ตามคำร้องขอของพระศรีสุพรรณมาธิราชกษัตริย์ละแวก

๓๒. เจ้าพระยามหาเสนาบดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "เจ้าพญามหาเสนาบดีวิชัยภักดี บดินทรสุรินทรฤาไชยอะไภยพิริยปรากฏภานุสมุหะพระกลาโหม" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกขวาทัพหลวง ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๓๓. เจ้าพระยาสุโขทัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "เจ้าพระยาศรีธรรมมาไสกราชชาติภักดีบดินทรสุรินทรฤาไชยอภัยพิริยปรากฏภานุ เจ้าเมืองสุโขไทย" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้พระยาพลิมยกทัพสมทบกับพระเจ้าเชียงใหม่ลงมาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นทัพพระยาพลิมยกลงมาแต่เพียงทัพเดียวจึงถูกทัพเรือเจ้าพระยาจักรีตีแตกพ่ายไปตั้งรับอยู่บนเขาพญาแมน สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาสุโขทัยเป็นนายทัพไปตีทัพพระยาพลิมซ้ำแตกกระจัดกระจายไปถึงกาญจนบุรี

เป็นสักขีพยานผู้หนึ่งในพระราชพิธีหลั่งน้ำสโตน (ทักษิโณทก) ตั้งสีมาจารึก เพื่อเป็นราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยา กลับกรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกษ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

รับพระราชบัญชาให้เป็นนายทัพถือพลไปล้อมทัพพระเจ้าเชียงใหม่พร้อมกับพระราชมนู ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) สมรภูมিপาจิ-ป่ากระทุมปี พ.ศ. ๒๑๒๘

ราชทินนาม "เจ้าเมืองสุโขทัย" ได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในนาม "พระยาสุโขทัย" ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคนละคนกันกับ "เจ้าพระยาสุโขทัย" ที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

โดยพระยาสุโขทัย ได้ร่วมทัพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระมหาธรรมราชา ไปรบกับพระยาอ่อน ณ ตำบลแสนสโง ตามคำร้องขอของพระศรีสุพรรณมาราช กษัตริย์ละแวก ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๗

๓๔. เจ้าพระยาสุรสีห์

ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นั้นถือเป็นสมัยแรกที่มีการยกเลิกการส่งเจ้านายไปปกครองเมืองพิษณุโลก ขุนนางคนแรกที่ได้รับการแต่งตั้งให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกคือ "พระชัยบุรี"

เจ้าพระยาสุรสีห์ ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "เจ้าพญาสุรศรีพิศมาราชชาติพิทยาธิเบศวราธิบดิอภัยพิริยปรากฏภานุ เมืองพิษณุโลกเอกอุ"

เจ้าพระยาสุรสีห์มีปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในพระราชสงครามตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยเป็นนายกองคุมพลล้อมเมืองทางทิศเหนือ และได้รับพระราชบัญชา ให้เป็นผู้ตรวจพลทั้ง ๔ ทิศ ร่วมกับขุนราชนิภูลอนอกราชการ

๑, DS 577.24 - 5 ก.ย. 2551 ๖.491 2550 4299086

๓๕. นายมหานุกาพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "นายมหานุกาพนา ๖๐๐" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นควาญช้างของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งต้องปืนเข้าศึกตายในที่รบ

๓๖. พระจันทบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระไชยธิเบศร์รัตนรงค์ไชย อภัยพิริยภานุ เมืองจันทบูรณ" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการให้อยู่รักษาเมืองหงสาวดี พร้อมด้วยขุนเพชรภักดี ครั้งที่พระเจ้าตองอูเทครัวพม่า และเผาเมืองพร้อมพาพระเจ้าจันทบุเรงหลบหนี พ.ศ. ๒๑๔๒

๓๗. พระชัยบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "เมืองไชบาดาน" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ พ.ศ. ๒๑๒๔ ที่พระยาละแวกแต่งทัพพระทศราชา และพระสุรินทรราชา มาตีหัวเมืองตะวันออก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีรับสั่งให้พระชัยบุรีคุมไพร่พลร่วมกับพระศรีถมอรัตน์ แต่งเป็นกองโจรคอยซุ่มตีจันทบุรีพระทศราชา และพระสุรินทรราชาแตกฉาน ต้องเลิกทัพกลับละแวก

๓๘. พระชัยบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "พระชัยบุรี ปลัดซ้ายเมืองพิษณุโลก" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้ นันทสูและราชสังครำคุมพลไปสร้างยั้งฉางที่เมืองกำแพงเพชร ครั้งนั้นนันทสูและราชสังครำได้แต่งหนังสือเข้ามาทูลขอครวไทยใหญ่ที่อพยพเข้าไปยังเมืองพิษณุโลกคืน สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิเสธ นันทสูและราชสังครำจึงจะเทครัวชาวกำแพงเพชรกลับ หงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพมายังกำแพงเพชรที่พบนันทสูและราชสังครำทราบความ ก็ถอยทัพออกจากเมืองไป สมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้พระชัยบุรีและขุนพระศรี ออกติดตามจนกระทั่งถึงตำบลแม่ระกา พระชัยบุรีได้ชนช้างกับนันทสูเป็นสามารรถ จนนันทสูพ่ายแพ้แต่สามารถหนีไปได้

ครั้งพระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลก เป็นกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งให้ไพร่พลเข้าปล้นเมืองสุวรรณคโลก แต่ไม่สามารถเข้าเมืองได้ พระชัยบุรีจึงทูลเสนอให้สร้างหอบนสูงเท่ากับกำแพงเมืองเพื่อจะยิงปืนสาดเข้าไปตัดกำลังชาวเมืองด้านใน สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นด้วยจึงโปรดให้สร้างหอบนขึ้น ในที่สุดก็สามารถเข้าปล้นเมืองได้เป็นผลสำเร็จ

ในสงครามยุทธหัตถี เมื่อเสร็จศึกสมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งแต่งตั้งให้พระชัยบุรีให้เป็น "เจ้าพระยาสุรสีห์" ครองเมืองพิษณุโลก

๓๙. พระเพชรบูรณ์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่า ตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉะบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระเพ็ชรตันสงคราม ออกพระเพ็ชรบูรณ์ตรี" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขาเกี่ยวข้อในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันออก

โดยเสด็จในทัพสมเด็จพระเอกาทศรถ พระอนุชาธิราช ไประงับเหตุหัวเมืองเหนือจลาจล กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๔๐. พระมหาเทพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงมหาเทพเสวกษัตริ์ สมุหะเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นจตุรงคบาท ประจำทำหน้าที่ข้างซ้ายของเจ้าพระยาไชยานุภาพ

พ.ศ. ๒๑๓๗ พระเจ้านันทบุเรงรับสั่งให้พระเจ้าแปรยกทัพมาลาดตระเวนสืบข่าวกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแปรต้องการความดีความชอบจึงยกทัพล่วงเข้ามาถึงตำบลสังขละ (อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี) สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปตีทัพพระเจ้าแปรจนแตกพ่าย จากนั้นจึงรับสั่งให้พระมหาเทพแต่งกองโจร ๕,๐๐๐ คน ไป

ตีข้าจนทัพพระเจ้าแปรแตกฉานไปถึงด่านพระเจดีย์สามองค์ กวาดต้อนได้เชลยช้างม้าและอาวุธเป็นจำนวนมาก

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรรับสั่งให้พระมหาเทพคุมกองม้าล่องหน้าไปเมืองตองอู ขณะนั้นพระเจ้าตองอูแต่งทูตพม่าคนหนึ่งชื่อ "มั่งรัตอ่อง" ให้ถือสาสน์และพระธำมรงค์เพชรสามยอดสำหรับพระเจ้าหงสาวดีมาถวายสมเด็จพระนเรศวรเป็นราชไมตรี พระมหาเทพไม่ทราบว่าเป็นทูต จึงเข้าจับกุมมั่งรัตอ่องมาถวายสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็พิโรธและรับสั่งให้ลงพระราชอาญาแก่พระมหาเทพ

ครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกองลาดตระเวน คุมพลพร้อมด้วยขุนศึกภักดีและหมื่นชโยธา ครั้งนั้นพระมหาเทพลาดตระเวนไปจนถึงตำบลแก่นตอง-แม่ช้าง ได้ช้างพลายพังของพระเจ้าตองอู ๕๐ เชือกเศษมาถวาย

๔๑. พระมหามนตรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงมะหามลตรีศรีองครักษ์สมุหะพระตำรวจขวา" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นจตุรงคบาท ประจำทำหน้าที่ข้างขวาของเจ้าพระยาไชยานุภาพ

๔๒. พระมหะทรราชสุภาวดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระมหาราชครูมหิทธิธรรมราชสุภาวดีศรีวิสุทธิคุณวิบุลธรรมวิสุทธิพรหมจารียาธิปัตย์ศรีพุทธาจารย์" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในสักขีพยานในพระราชพิธีหลั่งน้ำสโตน (ทักษิณาทก) ตั้งสี่มาจารึก การพระราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยา และกรุงละแวก ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกษ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔

๔๓. พระยากาญจนบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่า ตำแหน่งนาหัวเมืองฉะบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระกาญจนบุรีศรีมหไสวรรค์ เมืองกาญจนบุรี" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

เป็นผู้ส่งตัวสมิงอุบากองเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร เพื่อนำหนังสือทูลขอความช่วยเหลือของพระยาพะโร เจ้าเมืองเมาะลำเลิง เนื่องจากวิวาทกับพระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะ

เป็นยกกระบัตรในทัพเจ้าพระยาจักรี ครั้งตีเมาะตะมะ พ.ศ. ๒๑๔๒

๔๔. พระยาชัยนาท

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่า ตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉะบับอยุธยาของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระสุรบดินทรสุรินทรภายไชย ออกพระไชยนาท" ในพระราชพงศาวดาร

ฉะบับพระราชหัตถเลขาโดยเป็นหนึ่งในข้าราชการบริพารที่ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเอกาทศรถ พระอนุชาธิราช ไประงับเหตุพระรามเดโช และทำวพระยาหัวเมืองเหนือก่อการจลาจล กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๔๕. พระยาท้ายน้ำ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระยาศรีราชเดชไชยท้ายน้ำอะไภยพิริยปรากฏภานุ" ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่

เป็นกองหลัง ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗ เป็นนาย กองคุมไพร่พลล้อมเมืองละแวกทางทิศตะวันออก

ในศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้

เป็นหนึ่งในข้าราชการบริพารที่ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ไประงับเหตุพระรามเดโช และทำวพระยาหัวเมืองเหนือก่อการจลาจล กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๔๖. พระยาเทพนครังค์ฤาไชย

ในพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในสักขีพยานในพระราชพิธีหลั่งน้ำสโตน (ทักษิณาทก) ตั้งสี่มาจารึก การพระราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและ

กรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

๔๗. พระยาเทพราชขุน

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงเทพราชขุนประหลัดทูลฉลอง" (สมุหะพระกลาโหม) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นเกียกกายในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ราชทินนาม "เทพราชขุน" อีกครั้งในนาม "หลวงเทพราชขุน" ปรากฏในครั้งศึกตีทวาย และตะนาวศรี พ.ศ. ๒๑๓๕ ว่าหลวงเทพราชขุนได้รับคำสั่งจากเจ้าพระยาจักรี ให้เป็นแม่กองคุมกองเรือไปช่วยเหลือทัพพระยาพะคังที่ตะนาวศรี ระหว่างทางพบกองเรือของสมเด็จพระตะบะและสมเด็จพระเอกาทศวงศ์ ซึ่งได้รับบัญชาพระเจ้านันทบุเรง ให้มาป้องกันเมืองตะนาวศรี จึงเข้ารบกันเป็นสามารถ พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหงซึ่งได้รับคำสั่งพระยาพะคังให้ขึ้นมาตีทวายเช่นกัน ได้พบเหตุเข้าจึงเข้าตีขนาบทัพเรือสมเด็จพระตะบะ และสมเด็จพระเอกาทศวงศ์แตกพ่ายไป

๔๘. พระยานนรินทร์นอกราชการ

คำว่า "นอกราชการ" ในที่นี้คือ ตำแหน่งของขุนนางซึ่งไม่ได้ทำราชการตามราชทินนามที่ระบุ แต่พระมหากษัตริย์อาจเรียกใช้ได้ตามพระราชประสงค์

พระยานนรินทร์นอกราชการ ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

ฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระธนบุรีศรีมหาสมุทร เมืองธน" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองเมาะตะมะ พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้คงอยู่ ณ เมืองเมาะลำเลิงกับเจ้าพระยาจักรี

๔๙. พระยานครนายก

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระวิชิธารณรงค์เสนาบดีพิริยพาหะ พระนครนายก" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นแม่กองคุมพล ๑๐,๐๐๐ คน จากสี่หัวเมือง คือนครนายก, ปราจีนบุรี, ฉะเชิงเทรา และสระบุรี ไปตั้งค่ายปลุกยั้งฉางที่ตำบลท่านบ เพื่อตีเมืองละแวก

รับพระราชบัญชาให้คุมพล ๓,๐๐๐ รักษาเมืองพระตะบอง ครั้งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) ปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๕๐. พระยานครราชสีมา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกญารามกำแหงสงครามรามภักดี อกภัยพิริยบรากรมพาหะ ออกเมืองนครราชสีมา" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรเป็นแม่ทัพบุกตีนครเสียมราบ (เสียมเรียบ) ในครั้งศึกตีกรุงละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗

ในครั้งศึกตีตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นแม่กองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันตก

๕๑. พระยานครสวรรค์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระไกรเพชรรัตน์สงคราม รามภักดี อกภัยพิริยบรากรมพาหะ ออกญานครสวรรค์" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นหนึ่งในข้าราชการที่ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ไประงับเหตุพระรามเดโช และทำพระยาหัวเมืองเหนือก่อการจลาจล กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

๕๒. พระยาปราจีน

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกเมืองอุไทยธานี เมืองปราจีนบุรี" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในปีพ.ศ. ๒๑๓๖ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ตั้งค่ายปลุกยั้งฉางที่ตำบลท่านบเพื่อตีเมืองละแวก

รับพระราชบัญชาให้คุมพล ๓,๐๐๐ รักษาเมืองโพธิสัตว์ ครั้งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) ปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๕๓. พระยาพะคัง

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพญาศรีธรรมราชเดชะชาติอำมาตยานุชิตพิพิพัตรนราชโกษาธิบดี อกภัยพิริย บรากรมพานุ" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่

ปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้านันทบุเรงทรงมีพระราชบัญชาให้พระยาพลิมและพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพมาไม่ทันกำหนด ทัพพระยาพลิมจึงยกมาถึงสุพรรณบุรีเพียงลำพัง สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาพะคังเป็นยกกระบัตรในทัพเรือเจ้าพระยาจักรี ยกออกไปตีทัพพระยาพลิมจนแตกพ่ายไปตั้งรับอยู่บนเขาพญาแมน

เป็นยกกระบัตรทัพหลวง ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ และเป็นหนึ่งในแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทัน จนเกือบถูกลงพระราชอาญาตามกฎหมายพระไอยการศึก แต่สมเด็จพระนเรศวรทูลขอขบดินทบาตชีวิตไว้ โดยให้ไปตีเมืองตะนาวศรีและทวายเป็นการไถ่โทษ

๕๔. พระยาพลเทพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพญาพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนกระเสตราธิบดีอภัยพิริยบรากรมพาทู” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นหนึ่งในลักขีพยานในพระราชพิธีหลังน้ำสโตทก (ทักษิณทก) ตั้งสีมาจารึกการพระราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔

๕๕. พระยาพิชัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า “ออกญาศรีสุริยราชาไชยอภัยพิริยบรากรมพาทู ออกญาพิไชย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในครั้งศึกนันทสู และราชสังครา พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยสมเด็จพระนเรศวรโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณคโลก โดยเสด็จกับทัพหลวงด้วย แต่พระยาทั้งสองได้ขัดพระราชบัญชาไม่ยกทัพเข้าร่วมตามรับสั่ง นอกจากนั้นยังได้เทครัวเมืองพิชัยเข้ามาไว้ในเมืองสุวรรณคโลกเพื่อชิงสุ่มกำลังคนหมายจะตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพเข้าตีเมืองสุวรรณคโลกแตก พระยาพิชัยหนีออกจากเมืองสุวรรณคโลกหวังไปพึ่งเมืองเชียงใหม่ แต่ถูกชาวด่านตามจับตัวมาได้ทีเกาะจุล (สันนิษฐานว่า คือ หมู่บ้านเกาะน้อยในตำบลหนองอ้อ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย) และถูกประหารในที่ที่สุด

๕๖. พระยาพิชัยรัตนฤทธิ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระพิไชยรัตนฤทธิเจ้ากรมเขนทองขวา” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกขวาของหน้าในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๕๗. พระยาพิชัยสงคราม

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระพิไชยสงคราม เจ้ากรมอาษาซ้าย” ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ (จาด) เรียกว่า “พญาไชยสงคราม” และในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่

เป็นปีกขวาของเกียกกาย ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ และเป็นหนึ่งในแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทัน จนเกือบถูกลงพระราชอาญาตามกฎหมายพระไอยการศึก แต่สมเด็จพระนเรศวรทูลขอขบิณฑบาตชีวิตไว้ แต่ต้องไปตีเมืองตะนาวศรี และทวายเป็นการไถ่โทษ

ในศึกตีเมืองทวาย พระยาพิชัยสงครามได้รับคำสั่งจากพระยาพระคลังให้คุมไพร่พลยกทัพเรือไปช่วยเจ้าพระยาจักรีที่เมืองตะนาวศรี ร่วมกับพระยารามกำแหง ระหว่างเดินทางได้เข้าช่วยกองเรือของหลวงเทพวรชุน ตีขนาบกองเรือของสมิงอุบากอง และสมิงพระตะบะซึ่งมาจากเมืองเมาะตะมะแตกพ่ายไป

๕๘. พระยามหาโยธา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “เจ้าพญามหาโยธาจางวาง” (ตั้งทองขวา) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗ เป็นนายกองคุมพลล้อมละแวกทางทิศเหนือ

๕๙. พระยาราชนิกุล

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนราชนิกุลนิตยภักดีปลัดทูลฉลอง” (สมุหะนายก) และในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระนเรศวร เรียกว่า “พระยาราชนิกุล”

พระยาราชนิกุล ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ตรัสให้หมื่นราชามาตย์, พระยาราชนิกุล และหมื่นเทพเสนา นำทูตเขมรที่พระยาละแวกแต่งมาชุดแรก อันประกอบด้วย ขุนเทพโกษา, หมื่นชัยสงคราม และหมื่นเทพปริชา เข้ามาเฝ้า

๖๐. พระยาราชฤทธานนท์

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพระราชฤทธานนท์พลภักดีศรีรัตนมณฑลยบาลวังนอก” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ได้รับพระบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นยกกระบัตรในทัพพระยาศรีไสยณรงค์ คุมไพร่พลไปรับทัพสมเด็จพระมหาอุปราชที่ตำบลทุ่งหนองสาหร่าย ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๖ รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ยกพล ๕,๐๐๐ คน ไประงับเหตุวิวาทระหว่างเมืองเชียงแสนและล้านช้าง เมื่อพระยาลหลวงเมืองแสนแม่ทัพล้านช้างทราบข่าวจึงเลิกทัพกลับไปพระยาราชฤทธานนท์จึงให้พระรามเดโชอยู่ช่วยราชการพระเจ้าเชียงใหม่ ณ เมืองเชียงแสนตามพระราชกระแสรับสั่งของสมเด็จพระนเรศวร

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ กรมการเมืองกุยบุรีแจ้งเข้าไปว่าพระยาศรีไสยณรงค์ (ขณะนั้นเรียก “พระยาตะนาวศรี”) เป็นกบฏ สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบปราม และตั้งพระยาราชฤทธานนท์เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีแทน

๖๑. พระยารามกำแหง

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระรามากำแหงเจ้ากรมอาษาขวา” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่

เป็นปีกซ้ายของเกียกกาย ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ และเป็นหนึ่งในแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทัน จนเกือบถูกลงพระราชอาญาตามกฎหมายพระไอยการศึก แต่สมเด็จพระนเรศวรทูลขอขบิณฑบาตชีวิตไว้ แต่ต้องไปตีเมืองตะนาวศรี และทวายเป็นการไถ่โทษ

ในศึกตีเมืองทวาย ได้รับคำสั่งพระยาพระคลังให้คุมไพร่พลยกทัพเรือไปช่วยเจ้าพระยาจักรีที่เมืองตะนาวศรีร่วมกับพระยาพิชัยสงครามระหว่างเดินทางได้เข้าช่วยกองเรือของหลวงเทพวรชุนดีชนาบกองเรือของสมิงอุบากอง และสมิงพระตะบอง ซึ่งมาจากเมืองเกาะตะมะแตกพายไป

๖๒. พระยาวิชิตณรงค์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระวิชิตณรงค์เจ้ากรมเขนทองซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกซ้ายกองหน้า ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๖๓. พระยาศรีสุธรรม

พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เรียกว่า “พระยาศรีสุพรรณ” ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เรียกว่า “พญาศรีสุธรรม” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยเป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้

๖๔. พระยาศรีไสยณรงค์

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้ ครั้งพระยาละแวกแต่งเจ้าฟ้าทะเลหะ, พระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยามโนมไตร และพระยาแสนทองฟ้า มาตีหัวเมืองฝั่งตะวันออก ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะกรุงศรีอยุธยาติดพันศึกกับหงสาวดี พระยาศรีไสยณรงค์ได้รับ

พระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ยกพลไปรบทัพเขมรที่เมืองนครนายก พร้อมด้วยพระยาสิหราชเดโชชัย

ได้รับบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้คุมไพร่พล ร่วมกับพระยาราชฤทธานนท์ไปรบทัพสมเด็จพระมหาอุปราชที่ตำบลทุ่งหนองสาหร่าย ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

หลังจากพระยาจักรีได้ตีเมืองตะนาวศรีสำเร็จ พระยาศรีไสยณรงค์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรี ราวปี พ.ศ. ๒๑๓๘ กรมการเมืองกุยบุรีแจ้งเข้าไปว่าพระยาศรีไสยณรงค์เป็นกบฏ สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบปราม และตั้งพระยาราชฤทธานนท์เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีแทน

๖๕. พระยาสุวรรณคโลก

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า “ออกญารามราชแสนญาติ บดี ศรีสังขนาโดยอภัยพิริยบรากรมพาทู พระยาสุวรรณคโลก” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ครั้งศึกนั้นทูลุ และราชสังครา พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยสมเด็จพระนเรศวรโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลก โดยเสด็จกับทัพหลวงด้วย แต่พระยาทั้งสองได้ขัดพระราชบัญชาไม่ยกทัพเข้าร่วมตามรับสั่ง นอกจากนั้นยังได้แตกหัวเมืองพิชัยเข้ามาไว้ในเมืองสุวรรณคโลกเพื่อชิงสุ่มกำลังคนหมายจะตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพเข้าตีเมืองสุวรรณคโลกแตก พระยาสุวรรณคโลกหนีไปอยู่บริเวณวัดไผ่ใต้ แต่ถูกจับตัวได้และประหารชีวิตในที่สุด

๖๖. พระยาสิหราชเดโชชัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาศรีราชเดโชไชยอะไภยพิริยปรากกรมพาทู” ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “พระยาศรีราชเดโช” และมีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้แก่

เหตุการณ์พระยาละแวกแต่งเจ้าฟ้าทะเลหะ, พระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยามโนมไตร และพระยาแสนทองฟ้า มาตีหัวเมืองฝั่งตะวันออก ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยามีศึกติดพันกับหงสาวดี มีรับสั่งให้พระยาสิหราชเดโชชัยให้เป็นแม่ทัพไปรบกับเขมรที่เมืองนครนายกพร้อมด้วยพระยาศรีไสยณรงค์

เป็นกองหน้า ในครั้งสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในศึกพระเจ้าแปร พ.ศ. ๒๑๓๗ เป็นกองหน้าถือพล ๕,๐๐๐ คน ยกทัพไปสุพรรณบุรี

ในศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองละแวกทางทิศใต้

ในเหตุการณ์พระยาหัวเมืองเหนือก่อจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ สมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช รับสั่งให้พระยาสิหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงไปประจำยังเมืองของพระยาหลวงเมืองน่าน, พระรามเดโช, พระยาพลศึกซ้าย, พระยาสาต, พระยาแพร์, พระยาลอ, พระยาเซลียง, พระยาเชียงของ, พระยาพายว, พระยาพายาก, พระยาเมืองยอง และหัวเมืองทั้งหมด

๖๗. พระยาสุพรรณบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยาของหอพระสมุดวชิรญาณว่า “ออกพระสุนทรสงครามรามพิไชย ออกพระสุพรรณบุรี” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันออก

๖๘. พระยาสุรินทร์ฤาชัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพระสุรินทร์ฤาชัยเมืองเพชบุรี” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นแม่ทัพเรือตีเมืองป่าสัก หลังจากสู้รบกันจนกระทั่งพระยาวงศาธิราชผู้รักษาเมืองป่าสักต้องปืนใหญ่เสียชีวิตในที่รบ พระยาสุรินทร์ฤาชัยจึงได้เข้าร่วมกับทัพเรือพระราชวังสันติชนาบททัพเรือเขมรของพระยาภิรมุขวงศาแตกพ่ายไป ทัพทั้งสองทัพได้บรรจบกันและยกไปตีเมืองจตุรมุขจนแตกพ่าย ก่อนจะยกขึ้นไปยังกรุงละแวก

๖๙. พระราชปโรหิตาจารย์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระมหาราชครูพระราชปโรหิตาจารย์ราชสุภาวดีศรีบรมหงษของคบุรี โสดมพรหมญาณวิบูลสิลสุจริตวิวิธเวทยพรหมพุทธานจารย์” ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นหนึ่งใน

ลักขีพยานในพระราชพิธีหลั่งน้ำสโตทก (ทักษิณทก) ตั้งสี่มาจารึก เพื่อเป็นราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

๗๐. พระราชมนู

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงราชมาณู เจ้ากรมกองชนะ" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ท้าพระยาพลิมถูกทัพกรุงศรีอยุธยาตีแตกพ่าย ท้าพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งยกมาไม่ทันกำหนดเพ็ญจะยกทัพมาถึงเมืองชัยนาท พระเจ้าเชียงใหม่สำคัญว่าท้าพระยาพลิมยังไม่แตกพ่าย จึงส่งไชยกะยอสู และนั่นทกะยอสูลงมาที่บางพุทรา สมเด็จพระนเรศวรจึงมีรับสั่งให้พระราชมนูยกพลทหารอาสา ๓,๐๐๐ คนไปตีทัพไชยกะยอสู และนั่นทกะยอสูจนแตกพ่ายขึ้นไปจนถึงทัพใหญ่ที่เมืองชัยนาท พระเจ้าเชียงใหม่เห็นดังนั้นจึงเลิกทัพกลับไปเมืองเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้าเชียงใหม่ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้ยกพลเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งเป็นการแก้ตัวในศึกคราวที่แล้ว ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ นี้ พระราชมนูได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ยกพล ๑๐,๐๐๐ คน ไปล้อมท้าพระเจ้าเชียงใหม่แต่ไม่ยอมล่าถอย จนสมเด็จพระนเรศวรต้องส่งม้าเร็วไปตรัสคาดโทษว่า

"ถ้ายังขัดมือถอย ให้นำศีรษะลงมา" พระราชมนูจึงได้ถอยทัพลง คีกรั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรใช้ยุทธวิธีตีชนาบทัพพระเจ้าเชียงใหม่แตกพ่ายไป

ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นแม่กองคุมกองกลองชนะซ้ายขวาข้างละ ๕๐๐ คน เข้าร่วมในกระบวนทัพ

ในศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๑) ปี พ.ศ. ๒๑๓๖ พระราชมนูได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นทัพหน้า แต่เสียทัพพหุเมธที่แตกพ่ายลงมาถึงทัพหลวง สมเด็จพระนเรศวรพิโรธจะลงพระราชอาญาถึงชีวิต แต่สมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราชทูลขอเอาไว้ โดยใช้ให้ไปตีเมืองปัตบอง (พระตะบอง) และเมืองโพธิสัตว์แทนเพื่อเป็นการไถ่โทษ ในศึกครั้งนั้นพระราชมนูตีทั้งสองเมืองได้สำเร็จ ก่อนสมเด็จพระนเรศวรจะรับสั่งให้ยกทัพกลับพระนคร

หลังศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรได้โปรดฯ แต่งตั้งให้พระราชมนูเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดีศรีสมุหพระกลาโหม เพื่อเป็นบำเหน็จความดีความชอบ

๗๑. พระราชวังสัน

พระราชวังสัน หรือ พระราชบังสัน ปรากฏราชทินนามพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระราชวังสรร จางวางกรมอาษาจาม" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวข้องดังนี้

เป็นนายกองคุมพลอาสาจาม ๕๐๐ คน เข้าร่วมสงครามยุทธหัตถี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

เป็นแม่ทัพเรือโจมตีบริเวณปากน้ำพุทโธมาศ ในศึกตีกรุงละแวก (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๓๗

๗๒. พระราชสงคราม

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระราชสงคราม จางวางทหารในกลาง" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกขวาของยกกระบัตร ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๗๓. พระรามรณภพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงรามรณภพ หลัดกรมพนักงานบก" (กรมเกณฑ์ด้อย่างฝารั้ง) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกซ้ายของยกกระบัตร ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๗๔. พระวิเศษเมืองฉะเชิงเทรา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "เมืองวิเศษฤาไชย เมืองฉะเชิงเทรา" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ตั้งค่ายปลุกยั้งฉางที่ตำบลท่าบ่อเพื่อตีเมืองละแวก

รับพระราชบัญชาให้คุมพล ๓,๐๐๐ คน รักษาอยู่ ณ เมืองบริบูรณ์ ครึ่งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) ปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๗๕. พระศรีถมอรัตน์

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระศรีถมอรัตน์ราชภักดีศรีบริวารทัช เมืองท่าโรง" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ พ.ศ. ๒๑๒๔ เมื่อครั้งที่พระยาละแวกแต่งทัพพระทศราชา และพระสุรินทราชา มาตีหัวเมืองตะวันออก สมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งให้พระศรีถมอรัตน์คุมไพร่พลร่วมกับพระชัยบุรี แต่งเป็นกองโจรคอยซุ่มตีจนทัพพระทศราชา และพระสุรินทราชาแตกฉาน ต้องเลิกทัพกลับละแวก

๗๖. พระศรีภูริปริชชา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระศรีภูริปริชชา ราชเสนาบดีศรีสารลักษณะ" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

เป็นหนึ่งในลักขีพยานในพระราชพิธีหลั่งน้ำสโตทก (ทักษิณทก) ตั้งสี่มาจารึก เพื่อเป็นราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงละแวก ครั้งสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

เป็นอาลักษณ์อ่านพระราชสาสน์เจริญพระราชไมตรีของพระเจ้าเชียงใหม่ หลังสิ้นสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

เป็นอาลักษณ์อ่านพระราชสาสน์เจริญพระราชไมตรีของพระสุธรรมราชา (ราชบุตรพระยาละแวกนักพระสัจสุธา) ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘

๗๗. พระศรีเสาวราช

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "หลวงศรีเสาวราช ภัคดีศรีสมุหะพระกลาโหมฝ่ายพะลำพัง" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

เป็นหัวหน้าคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวกในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอุภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ได้กล่าวว่าคณะทูตละแวกได้นำเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาสน์ขอให้กรุงศรีอยุธยาและละแวกทำพิธี "หลังน้ำลิตอกก ตั้งสีมาจารึก" เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกษ

หลังเสร็จสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งแต่งตั้งให้พระศรีเสาวราช เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย

๗๘. พระสุระบุรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระพิไชยธรรมาธิบดี ออกพระสุระบุรี" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขามีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ในปีพ.ศ. ๒๑๓๖ ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ตั้งค่ายปลุกยั้งฉางที่ตำบลท่านบเพื่อตีเมืองละแวก

รับพระราชบัญชาให้เป็นนายกองคุมพล ๑,๐๐๐ คน รักษาที่ยั้งฉางที่ตำบลท่านบ ครั้งศึกตีเมืองละแวก (ครั้งที่ ๒) ปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๗๙. พระเสนาภิมุข

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระเสนาภิมุข เจ้ากรมอาษาญี่ปุ่น" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นนายกองคุมทหารอาสาญี่ปุ่น ๕๐๐ คน เข้าร่วมรบ

๘๐. พระโหราธิบดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "พระโหราธิบดีเจ้ากรมโหรหน้า" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ร่วมกับหลวงโลกที่ป และขุนเทพากรคำนวณพระฤกษ์เสด็จออกจากพระนครถวายสมเด็จพระนเรศวร ในครั้งสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในครั้งสงครามยุทธหัตถีเป็นผู้ทำนายพระสุบินของสมเด็จพระนเรศวร ที่ทรงพระสุบินว่าได้สังหารจะเข้ใหญ่ เป็นนิมิตที่ดีจะมีชัยต่ออริราชศัตรู

เป็นผู้ทำนายพระสุบินของสมเด็จพระนเรศวร ในครั้งศึกตีกรุงหงสาวดี ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ที่ทรงสุบินเห็นสุนัขจิ้งจอกตัวเล็กคาบเอาพญาช้างสารหนีไป จะตามชิงคืนอย่างไรก็ไม่ได้ว่าหมายถึงจะมีเมืองน้อยใดเมืองหนึ่งเป็นปรปักษ์ และจะได้เมืองหงสาวดีแต่ไม่ได้องค์พระเจ้านันทบุเรง

๘๑. พระอมรินทฤาไชย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระอมรินทฤาไชย ออกพระราชบุรีย" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้แต่งพล ๕๐๐ คน ชุ่มเป็นกองโจรก่อกวนทัพสมเด็จพระมหาอุปราชขณะเดินทัพผ่านเมืองกาญจนบุรี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

๘๒. เมืองศรีภิรมย์

คำว่า "เมือง" ในที่นี้ เป็น ตำแหน่งเจ้าเมืองชั้นตรี-จัตวา

เมืองศรีภิรมย์ ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "เมืองศรีภิรม" (เมืองขึ้นแก่เมืองพิศณุโลก) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในคณะทูตชุดแรกที่เดินทางไปละแวกพร้อมด้วยขุนพระศรี และหมื่นรามธรงค์ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ครั้งนั้นพระยาละแวกแต่งทูตอันประกอบด้วยพระราชาอุภัย, พระอินทราเดโช, พระทรงคเชนทร, หลวงศรีราชนคร, หลวงมฤทธิคเชนทร

และหลวงนเรนทมฤทธิ นำพระราชสาสน์พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

๘๓. เมืองศรีสงคราม

เมืองศรีสงคราม ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้

๘๔. เมืองสิงคบุรี

เมืองสิงคบุรี ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า "ออกพระญี่สาร สงคราม พระสิงคบุรี" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันตก

๘๕. หมื่นคชโยธา

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในผู้ร่วมลาดตระเวนดูลาดเลาเมืองตองอูในกองพระมหาเทพ เมื่อครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ครั้งนั้นพระมหาเทพลาดตระเวนไปจนถึงตำบลแก่นตอง-แม่ช้าง ได้ช้างพลายพังของพระเจ้าตองอู ๕๐ เชือกเศษมาถวาย

๘๖. หมื่นทิพรักษา

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "จะหมื่นทิพรักษาปหลัดกรมพตำรวจนอกขวา" ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าในศึกพระ

เจ้าเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) สมรภูมิป่าจิก-ป่ากระทุ่ม ปี พ.ศ. ๒๑๒๔ หมื่นทิพรักษาได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นม้าเร็วไปบอกให้พระราชมนูถอยทัพ ตามพระราชกระแสรับสั่ง “ถ้ายังขัดมิถอยให้นำศีรษะลงมา” (เหตุการณ์นี้ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า เป็น ขุนนรินทรเสนี)

๘๗. หมื่นทิพเสนา

ปรากฏราชทินนามในทำเนียบข้าราชการนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “จะหมื่นทิพเสนาปหลัดกรมพระตำรวจในขวา” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในศึกยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ มีได้รับสั่งให้เป็นม้าเร็วร่วมกับหมื่นราชามาตย์ ไปแจ้งแก่แม่ทัพนายกองกรุงศรีอยุธยาว่าให้ล่าถอย เพื่อล่อทัพสมเด็จพระมหาอุปราชา

๘๘. หมื่นเทพเสนา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่า ตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณว่า “ขุนเทพเสนา ตำรวจในขวา เมืองพิศณุโลก” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ตรัสให้หมื่นราชามาตย์, พระยาราชนิกุล และหมื่นเทพเสนา นำทูตเขมรที่พระยาละแวกแต่งมาชุดแรก อันประกอบด้วยขุนเทพโกษา, หมื่นชัยสงคราม และหมื่นเทพปริชาเข้าเฝ้า

๘๙. หมื่นธรรมเถียร

ในพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ว่าคณะทูตละแวกได้นำเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาส์นขอให้กรุงศรีอยุธยาและละแวกทำพิธี “หลังน้ำสิโตก ตั้งสี่มาจารึก” เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔

๙๐. หมื่นนนทบาล

ใน พระราช พง ศา ว ดา ร ฉบับ พระราชหัตถเลขา ในครั้งที่สมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ยกกองทัพมาปราบจลาจลหัวเมืองเหนือ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ หมื่นนนทบาลได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ให้ลงมาทูลสมเด็จพระนเรศวรที่สุพรรณบุรีเกี่ยวกับสถานการณ์เมืองเหนือ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาผ่านหมื่น นนทบาลให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงนำทัพพระยาหัวเมืองเหนือไปถวายเป็นมงคลพระเจ้าเชียงใหม่ที่เมืองเชียงใหม่

๙๑. หมื่นพจนานพิจิตร

ใน พระราช พง ศา ว ดา ร ฉบับ พระราชหัตถเลขา ครั้นศึกพระเจ้าเชียงใหม่(ครั้งที่ ๒) ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ว่าหมื่นพจนานพิจิตร พร้อมด้วยหลวงราชเสนา และหลวงเสนาภักดี ได้รับพระ

ราชบัญชาให้ออกไปรับกองทัพพระศรีสุพรรณมาธิราช พระอนุชาพระยาละแวก ซึ่งยกทัพมาร่วมรบในฐานะมิตรประเทศ

๙๒. หมื่นเพชรไพรี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หมื่นเพชรไพรี หัวหมื่น” (กรมพระตำรวจนอกขวา)

หมื่นเพชรไพรี ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าในเหตุการณ์จลาจลหัวเมืองเหนือปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ขณะที่สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพมายังลำพูนเพื่อนำเอาทัพพระยาหัวเมืองเหนือมาถวายเป็นมงคลพระเจ้าเชียงใหม่ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนเรศวร มีรับสั่งให้ข้าหลวงขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าเชียงใหม่ให้ลงมาเฝ้าและจัดเตรียมปลูกตำหนักที่พักทัพ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบ ว่าในทัพสมเด็จพระเอกาทศรถมีทัพพระยาหัวเมืองเหนือเข้าร่วมด้วยมากมายก็เกรงอันตรายจึงไม่ได้ลงมาเฝ้าแต่อย่างใด

ขณะนั้นพระรามเดโชซึ่งรับพระราชบัญชาให้รั้งเมืองฝาง กำลังจะยกทัพมาถวายเป็นมงคลสมเด็จพระเอกาทศรถที่ลำพูน พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบก็ส่งทัพม้าไทยใหญ่มาลอบทำร้ายพระรามเดโชระหว่างทาง ทำให้พระรามเดโชไม่สามารถเข้าเฝ้าได้ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงรับสั่งให้หมื่นอินทรักษา พร้อมด้วยพระไชยธิปไตยพระเจ้าเชียงใหม่ขึ้นไปเข้าเฝ้าถวายเป็นมงคลพระเจ้าเชียงใหม่ และส่งหมื่นเพชรไพรีไปยังเมืองฝาง เพื่อเชิญตัวพระรามเดโชลงมาเข้าเฝ้าที่เมืองลำพูน

๙๓. หมื่นภักดีศวรร

ใน พระราช พง ศา ว ดา ร ฉบับ พระราชหัตถเลขา ครั้นศึกยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ว่าเป็นกลางข้างของสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช ซึ่งต้องป็นข้าศึกเสียชีวิตในที่รบ ราชทินนาม “หมื่นภักดีศวรร” มีความกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยเป็นนายกองล้อมเมืองตองอูทางทิศเหนือ

๙๔. หมื่นราชามาตย์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “จะหมื่นราชามาตปหลัดกรมพระตำรวจในซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ตรัสให้หมื่นราชามาตย์, พระยาราชนิกุล และหมื่นเทพเสนา นำทูตเขมรที่พระยาละแวกแต่งมาชุดแรก อันประกอบด้วยขุนเทพโกษา, หมื่นชัยสงคราม และหมื่นเทพปริชาเข้าเฝ้า

ในศึกยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรได้รับสั่งให้หมื่นราชามาตย์เป็นม้าเร็วร่วมกับหมื่นทิพเสนา ไปแจ้งแก่แม่ทัพนายกองกรุงศรีอยุธยาว่าให้ล่าถอยเพื่อล่อทัพสมเด็จพระมหาอุปราชา

๙๕. หมื่นรามณรงค์

ใน พระราช พง ศา ว ดา ร ฉบับ พระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในคณะทูตชุดแรกที่

เดินทางไปละแวกพร้อมด้วย เมืองศรีภิรมย์ และขุนพระศรี ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ในครั้งนั้นพระยาละแวกแต่งทูตอันประกอบด้วย พระราชาอุภัย, พระอินทราเดโช, พระทรงคเชนทร, หลวงศรีราชนคร, หลวงมฤทธิคเชนทร์ และหลวงนเรนทมฤทธินำพระราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

๔๖. หมิ่นสุดจินดา

ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์เจ้าพระยาจักรีตีเมืองเมาะตะมะ ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ครั้งนั้นพระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะได้หลบหนีออกจากเมืองหมิ่นสุดจินดาเป็นผู้สามารถติดตามไปจับตัวพระยาลาวมาถวายสมเด็จพระนเรศวรได้เป็นการสำเร็จ

๔๗. หมิ่นอินทรีรักษา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ขุนอินทรีรักษา ปลัดกรมทหารในซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้
- เมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราชเสด็จปราบจลาจลหัวเมืองเหนือปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ หมิ่นอินทรีรักษาได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าท้าวพระยาหัวเมืองเหนือทั้งปวงได้มาถวายบังคมและคงอยู่ในทัพหลวงแล้วไม่ได้ก่อการจลาจลอีกต่อไป เมื่อถวายรายงานเสร็จพระเจ้าเชียงใหม่จึงแต่งตั้งข้างพลายสูง ๗

ศอกเศษให้หมิ่นอินทรีรักษาคุมลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ ณ ตำบลเถิน

หลังการจลาจลสงบทัพหลวงสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จขึ้นมายังเมืองลำพูนเพื่อนำเอาท้าวพระยาหัวเมืองเหนือทั้งหมดเข้าถวายบังคมพระเจ้าเชียงใหม่ พระรามเดโชซึ่งรั้งเมืองฝางได้รับพระราชบัญชาให้ลงมาเข้าเฝ้าพระเจ้าเชียงใหม่ทราบข่าวจึงแต่งทัพม้าไทยใหญ่ออกไปชุมนุมตีขบวนพระรามเดโชจนแตก สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีพระราชบัญชาให้หมิ่นอินทรีรักษาพร้อมกับพระไชยยาธิปพระราชโอรสของพระเจ้าเชียงใหม่ขึ้นไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเชียงใหม่ ให้เสด็จลงมาเข้าเฝ้าและทูลขอพระราชทานอภัยโทษจากสมเด็จพระเอกาทศรถที่เมืองลำพูน

๔๘. หลวงโกษา

ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในกรรมการเมืองที่รักษาเมืองพิษณุโลก เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๗ หลวงโกษาได้นำบรรดาเจ้านายไทยใหญ่ที่อพยพหนีภัยหงสาวดีลงมาอยู่ ณ เมืองพิษณุโลกมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร พร้อมกับทูลเกล้าถวายสาส์นขอครัวไทยใหญ่ของนันทสู และราชสังครำ ซึ่งพระเจ้านันทบุเรงรับสั่งให้มาสร้างยุ้งฉาง ณ เมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระนเรศวรปฏิเสศที่จะคืนครัวไทยใหญ่ จึงยกทัพไปตีทัพนันทสูและราชสังครำแตกพ่ายไป

๔๙. หลวงจ่า

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงจ่าแสนบดีศรีบริบาล

เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายกะล่ำกั้ง” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงหลังเสร็จสงครามยุทธหัตถี โดยสมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งแต่งตั้งให้หลวงจ่า เป็นเจ้าเมืองสวรรคโลก

ราชทินนาม “หลวงจ่า” ปรากฏขึ้นอีกครั้งในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในครั้งศึกตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยรับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้

๕๐๐. หลวงเทพเสนาบดีศรีสมุหพระกลาโหม

ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งที่เมืองเชียงใหม่มีใช้ทรพิษระบาคข้าวยากหมากแพง สมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราชได้มีรับสั่งให้หลวงเทพเสนาบดีศรีสมุหพระกลาโหม ลงมายังกรุงศรีอยุธยาเพื่อคุมเสบียงมาแจกจ่ายแก่ราษฎรเมืองเชียงใหม่

๕๐๑. หลวงธรรมาทิต

ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นหนึ่งในคณะทูตชุดที่ ๒ ที่ไปละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ครั้งนั้นพระยาละแวกได้ส่งพระอุภัยพงศา และหลวงสุภาทิพกลับมากับคณะทูต โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ว่า คณะทูตละแวกได้นำเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาส์นขอให้กรุงศรีอยุธยาและละแวกทำพิธี “หลังน้ำสิโตทก ตั้งสีมาจารึก” เพื่อเป็นพระราชไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ

๕๐๒. หลวงปลัด

สันนิษฐานว่าคือ “พระกำแหงสงคราม ปลัดเมืองสวรรคโลก” ซึ่งปรากฏราชทินนามในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาทหารหัวเมืองฉบับอยุธยา ของหอพระสมุดวชิรญาณ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในครั้งพระยาพิชัย และพระยาสวรรคโลกกบฏ พ.ศ. ๒๑๒๗ หลวงปลัดเป็นหนึ่งในกรรมการเมืองที่ไม่เห็นด้วยและถูกคุมเอาไว้ ก่อนจะถูกพระยาบฏทั้งสองตัดศีรษะ ออกมาถวายสมเด็จพระนเรศวรในขณะที่ทัพหลวงกำลังล้อมเมืองสวรรคโลก

๕๐๓. หลวงพิชัยบุรินทร์

ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงหลังจากเสร็จศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๒๘ ว่าเป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้ตัดหัวลาวเชลยที่จับได้ในการศึกษา ไปเสียบไว้ที่หน้าเรือพระที่นั่งของพระศรีสุพรรณมาธิราช พระอนุชาของพระยาละแวกที่เข้ามาช่วยในการศึก เพราะกิริยาที่พระศรีสุพรรณมาธิราชไม่ยอมหมอบรับเสด็จเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระศรีสุพรรณมาธิราชผูกพระทัยเจ็บ เมื่อกลับถึงกรุงละแวกจึงได้นำเรื่องขึ้นทูลพระยาละแวกพระเชษฐาธิราช เป็นเหตุให้พระยาละแวกพิโรธ และคอยหาโอกาสแก้แค้นกรุงศรีอยุธยา

๕๐๔. หลวงพิเดชสงคราม

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงพิเดชสงคราม เจ้ากรมเชื่อนเพชล้อมพระราชวัง” ในพระราชพงศาวดาร

ฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าเป็นนาย กองถือพล ดาบไล่ดาบตั้ง ๕๐๐ คน เข้าร่วมรบในสงคราม ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๐๕. หลวงพิเรนทรเทพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงพิเรนทรเทพดี ศรีสมุหะเจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ได้เป็น จตุรงค์บาท ประจำเท้าหลังข้างซ้ายของ เจ้าพระยาไชยานุภาพ

๑๐๖. หลวงมหาอำมาตย์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงมหาอำมาตยาธิบดี พิริยะภามหาตไทยฝ่ายเหนือ” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในศึกตีเมือง ตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ ว่าเป็นนายกองคุมไพร่พล ล้อมเมืองตองอูทางทิศตะวันตก

๑๐๗. หลวงราชภักดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงราชภักดี ศรีรัตนราช สมบัติพิริยภามะ” ในพระราชพงศาวดารฉบับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่าเป็นปีกซ้ายกองหลัง ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ (ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาาระบุว่าเป็น หลวงอภัยสุรินทร์)

๑๐๘. หลวงราชเสนา

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงราชเสนา ปลัดทูลฉลอง” (มหาดไทยฝ่ายเหนือ) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าพระเจ้า เชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยหลวงราชเสนา พร้อมด้วยหมื่นพจนานพิจิตร และหลวงเสนาภักดี ได้รับพระราชบัญชาให้ออกไปรับกองทัพ พระศรีสุพรรณมาราช พระอนุชาพระยาละแวก ซึ่งยกทัพมาร่วมรบในฐานะมิตรประเทศ

๑๐๙. หลวงรามพิชัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงรามพิไชย เจ้ากรมเขื่อนขันล้อมพระราชวังซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นนาย กองถือพลดาบไล่ดาบตั้ง ๕๐๐ คน เข้าร่วมรบใน สงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๑๐. หลวงโลกที่ป

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงโลกที่ป เจ้ากรมโหร หลัง” ในพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขาเป็นผู้คำนวณพระฤกษ์ถวายสมเด็จพระนเรศวร ร่วมกับพระโหราธิบดีและขุนเทพากร ครั้งเสด็จออกจากพระนครเพื่อรับศึกสมเด็จพระมหาอุปราชา ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๑๑. หลวงเสนาภักดี

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงเสนาภักดี นา ๘๐๐ กรมมหาดไทตำรวจภูบาล” ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีความว่าใน ศึกพระเจ้าเชียงใหม่ (ครั้งที่ ๒) พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยหลวงเสนาภักดี พร้อมด้วยหลวงราชเสนา และหมื่นพจนานพิจิตร ได้ออกไปรับกองทัพพระศรีสุพรรณมาราช พระอนุชาพระยาละแวก ซึ่งยกทัพ มาร่วมรบในฐานะมิตรประเทศ

๑๑๒. หลวงหฤทัย

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตรา สามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงหฤทัย เจ้ากรมพลพันขวา” ในพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกขวากองหลังใน สงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๑๓. หลวงอภัยสุรินทร์

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตรา สามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “หลวงอภัยสุริน เจ้ากรมพลพันซ้าย” ในพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขาว่าเป็นปีกซ้ายกองหลังใน สงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑๑๔. หลวงอินทรเทพ

ปรากฏราชทินนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสาม ดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระอินทรเทพดี ศรีสมุหะพระตำรวจใหญ่ซ้าย” ในพระราช

พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ว่าเป็นจตุรงค์บาทประจำ เท้าหลังข้างขวาของเจ้าพระยาไชยานุภาพ

สวรรคต

(เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า) สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จสวรรคตลงในปี พ.ศ. ๒๑๔๘ เนื่องจากทรงประชวรเป็นหวัระรอกขึ้นและใช้ทรพิษ ณ เมืองหาง (ห้างหลวง) ในขณะที่ทรงยกทัพไปยังกรุงอังวะ

จากข้อมูลในคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้กล่าวขยายถึงสาเหตุการสวรรคตไว้อีกด้วยว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงดูหมิ่นศาลเทพารักษ์ขณะเดินทัพ จึงประสบเหตุร้ายถูกแมลงตอยบริเวณพระพักตร์กลายเป็นพิษและประชวรหนักจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ ดังจากรายละเอียดว่า

“... ครั้นเสด็จการมณฑลพิธีแล้วพระองค์ก็ยกทัพไปเมืองหงสา จึงทรงช้างพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ก็พ้นเมืองทางไกลได้เจ็ดวัน จึงพ้นไปหน้าเขาเขียวคงตะเคียนใหญ่ จึงมีศาลนางเทพารักษ์อยู่ที่ต้นตะเคียนใหญ่ มีอานุภาพศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก พระนเรศวรจึงถามเสนาว่า เทพารักษ์นี้เป็นเทพารักษ์ผู้ชายหรือผู้หญิง เสนาจึงทูลว่าอันเทพารักษ์เป็นนางศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก พระนเรศวรจึงตรัสว่า อันเทพารักษ์นี้เป็นแต่นางเทพารักษ์ดอก ถ้าจักเป็นเมียเราก็จักได้ เราไม่ลงจากช้าง ครั้นพระนเรศวรตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงช้างพระที่นั่งผ่านหน้าศาลนางเทพารักษ์นั้นไป จึงเห็นเป็นแมลงภูบินตรงมาหน้าช้าง แล้วก็เข้าตอยเอาที่อุณาโลม องค์พระนเรศวรนั้นก็สลบอยู่กับหลังช้างพระที่นั่ง และเสด็จสวรรคตที่ตรงหน้าเขาเขียว เสนาทั้งปวงจึงเชิญพระศพ แล้วก็กลับมายังพลับพลาเมืองหาง...”

อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการบางส่วนได้นำเสนอข้อมูลใหม่ เกี่ยวกับสถานที่ที่ สมเด็จพระ

พระนเรศวรสิ้นพระชนม์ โดยได้ระบุว่าคือ “เมืองแหน” ซึ่งมีความบันทึกอย่างชัดเจนในพงศาวดารพม่า (มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า) ว่า

“ครั้นจุลศักราช ๙๗๔ พระเจ้าอัยยยาพระนเรศ ทรงเสด็จยกกองทัพยี่สิบทัพ ยกมาทางเชียงใหม่จะไปตีเมืองอังวะ ครั้นเสด็จมาถึงเมืองแหน แขวงเมืองเชียงใหม่ ก็ทรงประชวรในเร็วพลัน ก็สวรรคตในที่นั้น”

ซึ่งเมืองแหนนี้ได้รับการสันนิษฐานว่าปัจจุบันคือ อำเภอเวียงแหง ในจังหวัดเชียงใหม่

การอัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรกลับกรุงศรีอยุธยา ภายในพระวิหารวัดสุวรรณดาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่หลังจากสมเด็จพระเอกาทศรถทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วพระองค์ได้จัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างยิ่งใหญ่ดังมีรายละเอียดว่า

“...ก็มีพระราชโองการตรัสสั่งแก้ทำวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย ให้แต่งการพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และแต่งพระเมรุมาศสูงเส้นสิบเจ็ดวา ประดับด้วยเมรุทิศเมรุรายราชวัติฉัตรทองฉัตรนาคฉัตรเบญจรงค์นาคาเสรีจ ก็อัญเชิญพระบรมศพเสด็จเหนือมหาภุชญาธาร อันประดับด้วยอภิรมกลิ้งกลดรจนา และทำวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลายมาประดับแห่ห้อมล้อมมหาภุชญาธาร ก็อัญเชิญพระบรมศพเสด็จลีลาโดยรัถยาราชาวัตร ไปยังพระเมรุมาศด้วยยศบริวารและเครื่องสักการบูชาเป็นหนักหนา พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอัครบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และทรงโศกาพิไรรำลึกพระบรมเชษฐาต่าง เสนาบดีกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในต่างโศกาอาดูรรำลึกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงถึงความหลังต่างๆ ให้นิมนต์พระสงฆ์สวดสังวาสหมื่นหนึ่ง ถวายพระราชทานเครื่องอัฐบริขารทักษิณานุปาษาพระสงฆ์ทั้งปวงเป็นมหาพาร...”

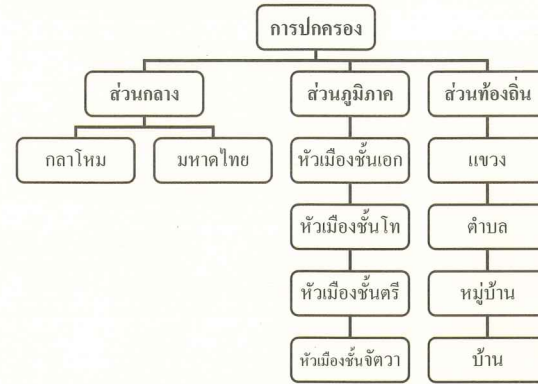
จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดได้ระบุว่า สมเด็จพระเอกาทศรถได้สร้าง “วัดวรเชษฐาราม” เพื่ออุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแก่สมเด็จพระนเรศวร พร้อมกันนี้ยังได้สร้างพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรประดิษฐาน ณ โรงแสงขวา โดยเครื่องราชูปโภคต่างๆ คือ พระแสงดาบคาบค่าย, พระแสงขอตีช้างล้ม, พระแสงขอจ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย และพระมาลาเบี่ยงได้เก็บรักษาร่วมกันอยู่ในโรงแสงซ้าย

สันนิษฐานว่าพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรได้สูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ทั้งนี้มีหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวว่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างพระบรมรูปของสมเด็จพระนเรศวรขึ้นใหม่โดย ประดิษฐานอยู่ ณ โรงพระแสงในพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ

หมวดที่ ๒ พระราชกรณียกิจ

พระราชกรณียกิจ

ด้านการปกครอง

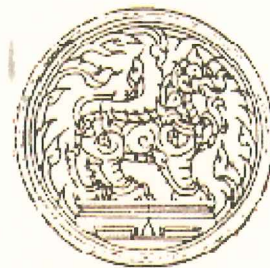

โครงสร้างการปกครองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑. การปกครองส่วนกลาง

การปกครองส่วนกลางในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีแบบแผนมาจากรูปแบบการปกครองที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยแบ่งออกได้ดังนี้คือ

๑.๑ กรมพระกลาโหม

มีหน้าที่ตรวจ

ตราบังคับบัญชาการทหาร ทั้งภายในราชอาณาจักรและหัวเมืองต่างๆ

อีกทั้งมีหน้าที่ควบคุมดูแลหน่วยงานต่างๆ ที่ขึ้นกับกรมกลาโหม มี "เจ้าพญามหาเสนาบดีวิริยภักดีดินทรสุรินทรทฤาไชยอะไภยพิริยปราคกรมภาหุ" หรือเรียกว่า "เจ้าพระยามหาเสนาบดี" เป็นผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ถือ "ตราพระคชสีห์" เป็นตราประจำตำแหน่ง

หน่วยงานย่อยในสังกัดกรมกลาโหมมีทั้งหมด ๕๘ กรม ยกตัวอย่างเช่น กรมอาสาซ้าย-ขวา, กรมเชนทองซ้าย-ขวา, และกรมทวนทองซ้าย-ขวา เป็นต้น

๑.๒. กรมมหาดไทย

มีหน้าที่ตรวจ

ตราดูแลกิจการพลเรือน ทั้งในราชอาณาจักรและในหัวเมืองต่างๆ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่จัดทำบัญชีทางว่าว

หรือบัญชีเล็ก เพื่อควบคุมไพร่พลที่สังกัดฝ่ายพลเรือนทั่วราชอาณาจักรผ่านทางกรมสุรัสวดี หรือกรมสัสดี ซึ่งแบ่งออกเป็นสุรัสวดีกลาง ควบคุมไพร่ในเมืองหลวง, สุรัสวดีซ้าย ควบคุมไพร่หัวเมืองฝ่ายใต้ และสุรัสวดีขวา ควบคุมไพร่หัวเมืองฝ่ายเหนือ

กรมมหาดไทยมี "เจ้าพญาจักรีศรีอรรักษ์สมุหะนายกอัคมหาเสนาธิบดีอะไภยพิริยปราคกรมภาหุ" หรือ "เจ้าพระยาจักรี" เป็นเจ้ากรมถือ "ตราพระราชสีห์" เป็นตราประจำตำแหน่ง

และยังมีหน่วยงานสำคัญอีก ๔ กรมที่เรียกว่า จตุสดมภ์ อันประกอบด้วย เวียง วัง คลัง นา ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โดยในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อกรมทั้งสี่ใหม่คือ เวียง เปลี่ยนเป็น นครบาล, วัง เปลี่ยนเป็น อรรคมหาภิรมย์, คลัง เปลี่ยนเป็น โกษาธิบดี และนา เปลี่ยนเป็น เกษตราธิการ

สันนิษฐานว่า ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ระบบจตุสดมภ์น่าจะคงรูปแบบเดิมเช่นเดียวกับในรัชสมัยของสมเด็จพระ

พระบรมไตรโลกนาถ โดยกรมต่างๆ ในจตุสดมภ์ อาจอธิบายได้โดยละเอียดดังต่อไปนี้

กรมนครบาล

มีหน้าที่ในการปราบปรามโจรผู้ร้าย รักษาความสงบภายใน, ดูแลรับผิดชอบเหตุ อัคคีภัยในเขตเมืองหลวงและเมืองใกล้เคียง รวมทั้งมีหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีความที่เป็น มหันตโทษ

เสนาบดีผู้บังคับบัญชากรมนครบาล ปรากฏนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พญาอมราชอินทราธิบดีศรีวิไชยบริรักษ์โลกาภร ทัณฑะราธรรมพระนครบาลดีอะโทยพิริย บรากรมภาหุ” หรือ “พระยายมราช” ถือเป็น “ตรา พระยายมราชซึ่งสิงห์” เป็นตราประจำตำแหน่ง กรมนครบาล มีหน่วยงานย่อยที่มีความสำคัญ ได้แก่ กองกระเวนขวา และกองกระเวนซ้าย ซึ่งเป็นกองตำรวจที่มีหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตรา ความสงบเรียบร้อยในเขตเมืองหลวง

กรมวัง

ดูแลรับผิดชอบงานในพระราชสำนัก เช่น งานด้านธุรการและงานพระราชพิธีต่างๆ รวมถึง มีหน้าที่ดูแลงานทางด้านยุติธรรมด้วยนอกจาก นั้นกรมธรรมาธิกรณยังมีหน้าที่แต่งตั้ง ขุนนาง ตำแหน่งยกกระบัตรไปประจำตามหัวเมืองต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร

เสนาบดีผู้บังคับบัญชากรมธรรมาธิกรณ ปรากฏนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพญาธรรมาธิบดีศรีวิชัยพงษวงษภักดี

บดีนทรเดโชไชยมะไหยสุริยาธิบดีศรีรัตนมลเทียร บาล อัคมะหาเสนาธิบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ” หรือเรียกว่า “พระยาธรรมาธิบดี” ถือเป็น “ตรา เทพยดาทรงพระโค” เป็นตราประจำตำแหน่ง

หน่วยงานย่อยที่ขึ้นกับกรมธรรมาธิกรณ ได้แก่ กรมชาวที่พระบันทม, กรมแสงสรรพยุท พลัปลาไชย, กรมฉางข้าวบาตร, กรมธรรมการ, กรมภูษามาลา และกรมจางวางขวา-ซ้าย เป็นต้น

กรมพระคลัง

มีหน้าที่เก็บ จ่าย และรักษาพระราช ทรัพย์ที่ได้จากภาษี อากร ดูแลการเก็บ รายได้และรายจ่ายของ กรมต่างๆ และรับผิดชอบ

ดูแลการค้าสำเภากลาง มีเสนาบดี ผู้บังคับบัญชาปรากฏนามในพระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพญาศรีธรรมราช เดชะชาติอำมาตยานุชิตพิพิรัตนราชโกษาธิ บดีอะภัยพิริยบรากรมภาหุ” หรือ “พระยาโกษา ธิบดี” ถือเป็น “ตราบัวแก้ว” เป็นตราประจำตำแหน่ง

ขบวนข้าราชการกรมท่า (ที่มา: หนังสือ กระบวนพยุหยาตรา ประวัตติและราชพิธี)

กรมพระคลังหน่วยงานย่อยที่สำคัญ คือ กรมท่าขวา มีหน้าที่ติดต่อค้าขายกับชาวอินเดีย, อาหรับ, มลายู และกรมท่าซ้าย ซึ่งมีหน้าที่ติดต่อ ค้าขายกับชาวจีน และมอญ

กรมนา

มีหน้าที่ตรวจตราและส่งเสริมการทำนา ของประชาชน, เก็บหางข้าว, ออกโฉนดที่นา, จัดซื้อข้าวขึ้นฉางหลวง และตัดสินคดีพิพาท เกี่ยวกับที่นา รวมถึงผลิตผลในนาและโคกระบือ

หน่วยงานย่อยในสังกัดกรม เกษตราธิการที่สำคัญคือ กรมฉาง มี “หลวง พิพิทสาลี” เป็นเจ้ากรม

เสนาบดีผู้บังคับบัญชากรมเกษตราธิการ ปรากฏนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพญาพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนกระ เสตราธิบดีอภัยพิริบรากรมภาหุ” หรือ “พระยา พลเทพ” มีตราซึ่งใช้ในงานต่างๆ ทั้งหมด ๙ ดวง คือ

๑.) ตราพิทยาธรถือดอกจกกลนี้ใช้ สำหรับแต่งตั้งข้าราชการกรมนาตามหัวเมือง, ใช้จ่ายนาให้แก่ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานจาก พระมหากษัตริย์ และเรียกคู่ความที่วิวาทกันด้วย เรื่องนามาทำการพิจารณาคดี

๒.) ตราพระพิรุณขึ้นาค ใช้เมื่อวิดน้ำเข้า นาหรือขุดบึงไชน้ำ

๓.) ตราพระโพสภยันบนแทน ใช้เมื่อมี การพระราชทานที่ดินให้กับวัด (พระราชทานที่ กัลปนา)

๔.) ตราเทวดาถือเส้นเชือกยื่นบนแทน ใช้สำหรับไปรางวัลที่นา, สำนวจที่นาที่มีกรณี พิพาท และใช้เมื่อ พระมหากษัตริย์จะ พระราชทานที่นาให้แก่ผู้มีความชอบ

๕.) ตราพราหมณ์ทรงเครื่องแบกไถ ใช้สำหรับการหักร้างถางพง

๖.) ตราเทวดานั่งบนุชบก ใช้สำหรับเก็บ อากรค่านา

๗.) ตราพระกาลขึ้นาค ใช้สำหรับ ประหารชีวิตข้าราชการกรมนาตามหัวเมือง

๘.) ตราเทวดาถือไม้ปฏักใช้สำหรับไป เอาโค และกระบือจ่ายนา

๙.) ตราดอกจกกลนี้ ใช้ปิดเอกสาร ประเภทใบบอก

๒. การปกครองส่วนภูมิภาค

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร มหาราช พระองค์ได้ทรงปรับปรุงการปกครอง ส่วนภูมิภาคขึ้นใหม่ เพื่อลดความขัดแย้งระหว่าง เมืองหลวงกับเมืองลูกหลวง โดยทรงยกเลิกเมือง ลูกหลวงแล้วปรับปรุงการปกครองใหม่ดังนี้

๒.๑ หัวเมืองชั้นเอก

เป็นเมืองใหญ่ มีความสำคัญในทาง ยุทธศาสตร์และการเมือง สามารถใช้เป็นฐานที่ มั่นในการควบคุมอาณาเขตชั้นนอกได้ เจ้าเมือง ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เทียบเท่ากับเสนาบดีใน เมืองหลวง โดยเมืองเอกมี ๒ เมืองคือ

เมืองพิษณุโลก

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร มหาราชถือได้ว่าเป็นสมัยแรกที่มีการยกเลิกการ ส่งเจ้านายไปปกครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งเดิมที

เจ้าเมืองพิษณุโลกจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง

ในแรกเริ่มสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีการอพยพเทครัวราษฎรเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพื่อป้องกันข้าศึกกวาดต้อนราษฎรหัวเมืองเหนือ อีกทั้งยังต้องการสร้างพระนครให้เข้มแข็งเพื่อใช้เป็นที่ยึดมั่นในการสงคราม หัวเมืองเหนือจึงถูกทิ้งร้างอยู่ถึง ๘ ปี

จนกระทั่งหลังจากสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรจึงได้แต่งตั้งข้าราชการคนหนึ่งคือ “พระชัยบุรณ” ปลัดซ้ายเมืองพิษณุโลก ให้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก โดยปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “เจ้าพญาสุรศรีพิศมาธิราชชาติพิทยาธิเบศ วรธาธิบดีอภัยพิริยบรากรมภาหุเมืองพิศณุโลกเอกอุ”

เมืองนครศรีธรรมราช

เป็นเมืองสำคัญในการควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ โดยปรากฏราชทินนามเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “เจ้าพญาศรีธรรมราชชาติเดโชไชยมไทยสุริยาธิบดิอภัยพิริยบรากรมภาหุ เมืองนครศรีธรรมราชเมืองเอก”

๒.๒ หัวเมืองชั้นโท

เป็นเมืองที่มีความสำคัญรองลงมาจากหัวเมืองชั้นเอก เจ้าเมืองถือศักดินา ๑๐, ๐๐๐

เท่ากับเจ้าเมืองชั้นเอก โดยหัวเมืองชั้นโทมีเมืองต่างๆ ดังนี้

สุโขทัย

หลังจากสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดเกล้าฯ ให้ “พระศรีเสวราช” เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย โดยราชทินนามเจ้าเมืองสุโขทัยได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาศรีธรรมศุกรราชชาติบดินทรสุรินทฤไชยอภัยพิริยภาหุ เจ้าเมืองศุโขทัยเมืองโท”

สวรรคโลก

หลังจากสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดเกล้าฯ ให้ “หลวงจำ” เป็นเจ้าเมือง โดยราชทินนามเจ้าเมืองสวรรคโลกได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญากระเสตรสงครามรามราชแสนญธาธิบดีศรีสังขนาโลภยพิริยบรากรมภาหุพญาสวรรคโลกเมืองโท”

กำแพงเพชร

ราชทินนามเจ้าเมืองกำแพงเพชร ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญารามรณตรงสงคราม รามภักดีอภัยพิริยภาหะ เมืองกำแพงเพชร”

เพชรบูรณ์

ราชทินนามเจ้าเมืองเพชรบูรณ์ ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า

“ออกพระเพชรรัตนสงครามรามภักดีพิริยภาหะเมืองเพชรบูรณ์”

นครราชสีมา

ราชทินนามเจ้าเมืองนครราชสีมาได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญากำแพงสงครามรามภักดีพิริยภาหะเมืองนครราชสีมา”

ตะนาวศรี

หลังจากสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดเกล้าฯ ให้ “พระยาศรีไสยณรงค์” เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรี โดยปรากฏราชทินนามในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาไชยยาธิบดิศรีณรงค์ฤไชยอภัยพิริยบรากรมภาหุ เมืองตะนาว”

๒.๓ หัวเมืองชั้นตรี

เจ้าเมืองถือศักดินา ๕, ๐๐๐ ประกอบด้วยเมืองต่างๆ คือ

พิจิตร

ราชทินนามเจ้าเมืองพิจิตร ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาเทพธาธิบดีศรีณรงค์ฤไชยอภัยพิริยภาหะ”

นครสวรรค์

ราชทินนามเจ้าเมืองนครสวรรค์ ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า

“ออกญาไกรเพชรรัตนสงครามรามภักดีพิริยภาหะ”

จันทบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองจันทบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพระไชยธิบดิศรีณรงค์ฤไชยอภัยพิริยภาหะ เมืองจันทบูรณ์”

ไชยา

ปัจจุบันมีชื่อ “อำเภอไชยา ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ราชทินนามเจ้าเมืองไชยา ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกพระวิฆิตภักดีศรีพิไชยสงคราม พระไชยา”

ชุมพร

ราชทินนามเจ้าเมืองชุมพร ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาเคาะระ ทธาธิบดิศรีสุริยวลุมหนักพระชุมภอร”

พัทลุง

ราชทินนามเจ้าเมืองพัทลุง ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “ออกญาแก้วการพพิไชยภักดีบดินทรเดโชไชยอภัยพิริยภาหะ ออกญาพัตะลุง”

พิชัย

หลังจากสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดเกล้าฯ ให้ “พระองค์

ทอง" เป็นเจ้าเมืองพิชัย โดยราชทินนามเจ้าเมืองพิชัยได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกญาศรีสุริยะราชาไชยอภัยพิริยภาพะ เมืองพิไชย"

๒.๔ หัวเมืองจัตวา

เป็นหัวเมืองชั้นในรอบเขตราชธานี มีขุนนางซึ่งพระมหากษัตริย์แต่งตั้ง ออกไปปกครอง เรียกว่า "ผู้รั้ง" ไม่มีอำนาจเด็ดขาดเหมือนอย่างตำแหน่งเจ้าเมือง และอยู่ในตำแหน่งได้วาระละ ๓ ปี มีกรมการชั้นผู้น้อยคือจ่าเมือง, แพ่ง และศุภมาตรา เป็นผู้ช่วย โดยหัวเมืองชั้นจัตวา ประกอบด้วยเมืองต่างๆ ดังนี้

เพชรบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองเพชรบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระศรี สุรินทฤาไชย เมืองเพชรบุรี"

ชัยนาท

ราชทินนามเจ้าเมืองชัยนาท ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระสุระบดินสุรินทฤาไชย พระไชยนาถ"

อินทร์บุรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภออินทร์บุรี ในจังหวัดสิงห์บุรี" โดยราชทินนามเจ้าเมืองอินทร์บุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกเมืองอินทบุรีย เมืองอินท"

พรหมบุรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอพรหมบุรี ในจังหวัดสิงห์บุรี" โดยราชทินนามเจ้าเมืองพรหมบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกเมืองพรหมบุรี เมืองพรหม"

สิงห์บุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองสิงห์บุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระญีสารสงคราม พระสิงคบุรี"

ลพบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองลพบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระนครพราหม พระลพบุรี"

สระบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองสระบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระพิไชย รณรงค์ พระสระบุรี"

อุทัยธานี

ราชทินนามเจ้าเมืองอุทัยธานี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระพิไชยสุนทร เมืองอุไทยธานี"

มโนรมย์

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอมโนรมย์ ในจังหวัดชัยนาท" โดยราชทินนามเจ้าเมืองมโนรมย์

ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระศรีสิทธิกัน เมืองมโนรมย์"

อ่างทอง

ราชทินนามเจ้าเมืองอ่างทอง ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า มี "ออกพระวิเสศไชยชาญ เมืองอ่างทอง"

สรรคบุรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอสรรคบุรี ในจังหวัดชัยนาท" โดยราชทินนามเจ้าเมืองสรรคบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระสวรรคบุรี เมืองสวรรคบุรี"

กาญจนบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองกาญจนบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระพิไชยภักดีศรีมไทยสวรรค เมืองการบุรี"

ไทรโยค

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอไทรโยค ในจังหวัดกาญจนบุรี" โดยราชทินนามเจ้าเมืองไทรโยค ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า มี "ออกเมืองพลคบุรี เมืองไทรโยค"

สุพรรณบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระสุนทรสงครามพิไชย พระสุพนทบุรี"

ศรีสวัสดิ์

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอศรีสวัสดิ์ ในจังหวัดกาญจนบุรี" โดยราชทินนามเจ้าเมืองศรีสวัสดิ์ ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระศรีสวัสดิ์บุรี เมืองศรีสวัสดิ์"

นครไชยศรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ "อำเภอนครไชยศรี ในจังหวัดนครปฐม" โดยราชทินนามเจ้าเมืองนครไชยศรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม เมืองนครไชยศรี"

ราชบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองราชบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "ออกพระอมรินฤาไชย เมืองราชบุรี"

ฉะเชิงเทรา

ราชทินนามเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า "เมืองวิเสศฤาไชย เมืองฉะเชิงเทรา"

นครนายก

ราชทินนามเจ้าเมืองนครนายก ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“ออกพระพิบุรุษสงคราม เมืองนครนายก”

ปราจีนบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี ได้
ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง
ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“ออกพระอุไทยธานี เมืองปราจีนบุรี”

นนทบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองนนทบุรี ได้ปรากฏ
ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน
กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า มี
“พระนนทบุรุษศรีมหาสมุทร เมืองนนทบุรี”

ท่าจีน

ปัจจุบันยังมีชื่อ “จังหวัดสมุทรสาคร”
โดยราชทินนามเจ้าเมืองท่าจีน ได้ปรากฏในพระ
ไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง ในกฎหมายตราสาม
ดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระสมุทรสาคร เมือง
ท่าจีน”

แม่กลอง

ปัจจุบันยังมีชื่อ “จังหวัดสมุทรสงคราม”
โดยราชทินนามเจ้าเมืองแม่กลอง ได้ปรากฏใน
พระไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง ในกฎหมายตรา
สามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระสมุทร
สงคราม เมืองแม่กลอง”

ปากน้ำ

ปัจจุบันยังมีชื่อ “จังหวัดสมุทรปราการ”
โดยราชทินนามเจ้าเมืองปากน้ำ ได้ปรากฏใน
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน

กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“พระสมุทประการ เมืองปากน้ำ”

ชลบุรี

ราชทินนามเจ้าเมืองชลบุรี ได้ปรากฏใน
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน
กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“พระชนนบุรีย เมืองชน”

ปราณบุรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ “อำเภอปราณบุรี ใน
จังหวัดประจวบคีรีขันธ์” โดยราชทินนามเจ้าเมือง
ปราณบุรี ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนา
ทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง
จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระปราณบุรียศรีสงคราม
เมืองปราณบุรีย”

กุยบุรี

ปัจจุบันยังมีชื่อ “อำเภอกุยบุรี ในจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์” โดยราชทินนามเจ้าเมืองกุยบุรี
ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัว
เมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖
ว่า มี “ออกพระพิไชยภักดีศรีวิสุทธิสงคราม เมือง
กุย”

ระยอง

ราชทินนามเจ้าเมืองระยอง ได้ปรากฏใน
พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน
กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“ออกพระราชภักดีศรีสงคราม เมืองระยอง”

บางละมุง

ปัจจุบันยังมีชื่อ “อำเภอบางละมุง ใน
จังหวัดชลบุรี” โดยราชทินนามเจ้าเมืองบางละมุง

ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาหัวเมือง ใน
กฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า
“เมืองบางละมุง”

ท่าโรง

ปัจจุบันยังมีชื่อ “ตำบลท่าโรง ในอำเภอ
วิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์” โดยราชทินนามเจ้า
เมืองท่าโรง ได้ปรากฏในทำเนียบข้าราชการนา
ทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง
จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระศรีสมอรัตนราชภักดีศรี
บวรพัช เมืองท่าโรง”

บัวชุม

ปัจจุบันยังมีชื่อ “ตำบลบัวชุม ในอำเภอ
ชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี” โดยราชทินนามเจ้า
เมืองบัวชุม ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนา
ทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง
จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระนครไชยสินรินท เมือง
บัวชุม”

ชัยบาดาล

ปัจจุบันยังมีชื่อ “อำเภอชัยบาดาล ใน
จังหวัดลพบุรี” โดยราชทินนามเจ้าเมืองชัย
บาดาล ได้ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนา
ทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง
จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “เมืองไชยบาดาน”

กำพราน

เมืองกำพรานปัจจุบันอยู่ในจังหวัด
สระบุรี โดยราชทินนามเจ้าเมืองกำพราน ได้
ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง
ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า มี
“พระจันบูรราชภักดีศรีขันทเสมา เมืองกำพราน”

หัวเมืองทุกชั้นดังที่กล่าวมาข้างต้น
ภายในเมืองจะมีกรมการเมือง คือ เจ้าเมือง,
ปลัดเมือง, ขุนพลประจำเมือง, มหาดไทยประจำ
เมือง, ยกบัตร, สัสดีประจำเมือง และจตุสดมภ์
ประจำเมือง เป็นผู้รับผิดชอบหน้าที่ด้านต่างๆ
เหมือนกับรูปแบบของการปกครองส่วนกลาง

๒.๕ หัวเมืองประเทศราช

แผนที่แสดงอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา
ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

คือดินแดนของอาณาจักรอื่นที่กรุงศรี
อยุธยาสามารถยึดครองไว้ในพระราชอำนาจ
หรือดินแดนที่ยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา

ฐานะของเจ้าเมืองประเทศราช จะได้รับ
การยอมรับจากทางกรุงศรีอยุธยาว่าเป็น
พระมหากษัตริย์องค์หนึ่ง รัชทายาทมีสิทธิในการ
สืบครองเมืองประเทศราชนั้นๆ ได้ และสามารถที่จะ
ปกครองได้อย่างอิสระตามประเพณีการ
ปกครองของตน ในกรณีเกิดการแย่งชิงราชสมบัติ
กัน ทางกรุงศรีอยุธยามีสิทธิในการเข้าแทรกแซง
เพื่อจัดการให้เกิดความสงบขึ้น

อย่างไรก็ตามเจ้าเมืองประเทศราช จะต้องเข้าเฝ้ากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเป็นประจำทุกปีเพื่อเข้าร่วมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา นอกจากนี้ยังต้องมีการแสดงความเคารพต่อกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาด้วยการเข้าร่วมพระราชพิธีสำคัญต่างๆ โดยเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา, ส่งกำลังมาช่วยกรุงศรีอยุธยาหากเกิดสงคราม และที่สำคัญคือ การจัดส่งเครื่องราชบรรณาการ โดยการส่งเครื่องราชบรรณาการ มี ๒ ประเภท คือ

การส่งเครื่องราชบรรณาการ ๑ ปีต่อ ๑ ครั้ง ในกรณีหัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงใหม่, หัวเมืองไทยใหญ่ และกัมพูชา

การส่งเครื่องราชบรรณาการ ๓ ปีต่อ ๑ ครั้ง ในกรณีหัวเมืองห่างไกล เช่น ปัตตานี, ตรังกานู และไทรบุรี เป็นต้น

โดยเครื่องราชบรรณาการนั้น มักกำหนดให้เป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทอง หรือที่เรียกว่า “บุหนามาต” โดยทางกรุงศรีอยุธยาจะเป็นผู้กำหนดขนาดของลำต้น, จำนวนกิ่ง, จำนวนใบตามขนาดของเมือง นอกจากนี้ยังต้องมีการจัดสิ่งของที่เรียกว่า “ของเคียงบรรณาการ” เช่น สินแร่, เนื้อไม้, ผ้า, ของป่า หรือสิ่งของหายากต่างๆ จัดส่งควบคู่ไปด้วย ตามเงื่อนไขของกรุงศรีอยุธยา

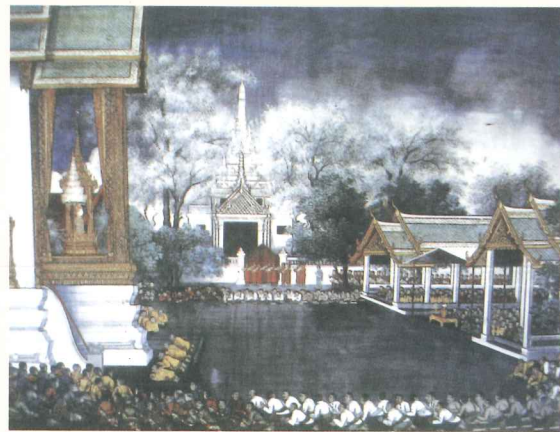
เมืองประเทศราชในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้แก่

หัวเมืองมอญ

ในหนังสือ “ไทยรบพม่า” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ระบุว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชแต่งตั้งขุนนางมอญคน

หนึ่งชื่อว่า “พระยาทะเล” ซึ่งได้เข้ามาสวามิภักดิ์ให้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ ควบคุมดูแลหัวเมืองมอญทั้งปวง แสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยของพระองค์ หัวเมืองมอญได้อยู่ในการควบคุมของกรุงศรีอยุธยา

หัวเมืองเหนือ

ราชทูตของพระเจ้าเชียงใหม่เฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

หลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาซ่อ ได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา หัวเมืองเหนือต่างๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองเชียงใหม่ จึงต้องอยู่ในความควบคุมของกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน

กรุงกัมพูชา

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตีกรุงละแวกแตกในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ราชบุตรของพระยาละแวกนักพระสัฎฐา มีพระนามว่า “พระศรีสุธรรมราชา” ขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา

ต่อมาเมื่อพระศรีสุธรรมราชาทิวงคต พระองค์จึงโปรดให้ “พระศรีสุพรรณมาราช” พระอนุชาของนักพระสัฎฐา ซึ่งถูกนำตัวมาไว้ยัง

กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่กรุงละแวกแตก ให้กลับไปครองราชย์เป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาแทน

เมืองทวาย

หลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้ “พระยาพระคลัง” เป็นแม่ทัพนำกำลังไปตีทวายจนสำเร็จ แล้วจึงโปรดให้กรมการเมืองทวายชุดเดิมเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แล้วกลับไปรักษาเมืองอยู่ตามเดิม

หัวเมืองไทยใหญ่

ได้แก่เมือง เมืองแสนหวิ, เมืองหาง, เมืองหน่าย, เชียงตุง, เชียงรุ่ง รุม (คัง) เป็นต้น

หัวเมืองปักขใต้

ได้แก่ เมืองปัตตานี, กลันตัน และตรังกานู เป็นต้น

๓. การปกครองส่วนท้องถิ่น

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ใช้รูปแบบการปกครองคล้ายคลึงกับในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยแบ่งได้ดังนี้

๓.๑. แขวง

เขตการปกครองย่อยในเขตการปกครองระดับเมือง มี “หมื่นแขวง” เป็นหัวหน้าปกครอง

๓.๒. ตำบล

เขตการปกครองย่อยในเขตการปกครองระดับแขวงมี “กำนัน” เป็นหัวหน้าปกครอง

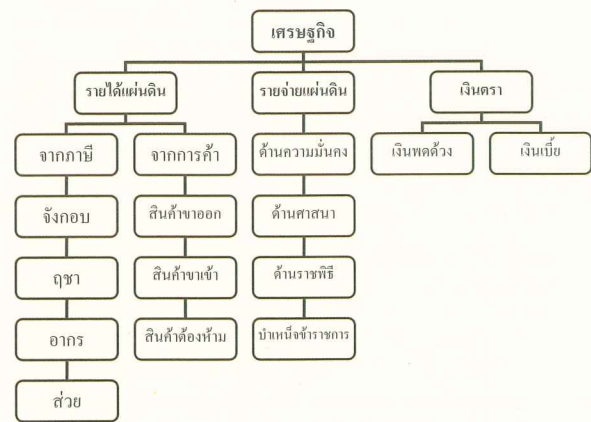
๓.๓. หมู่บ้าน

เขตการปกครองย่อยในเขตการปกครองระดับตำบล มี “ผู้ใหญ่บ้าน” เป็นหัวหน้าปกครอง

๓.๔. บ้าน

เป็นส่วนการปกครองที่มีขอบเขตการปกครองค่อนข้างเล็กมี “นายบ้าน” เป็นผู้ปกครอง

ด้านเศรษฐกิจ

โครงสร้างเศรษฐกิจในสมัยสมเด็จพระนเรศวร

๑. รายได้ของแผ่นดิน

๑.๑ รายได้จากภาษีอากรจังกอบ

มี ๒ ลักษณะคือ ภาษีที่เรียกเก็บจากสินค้าชนิดต่างๆ และภาษีที่เก็บตามขนาดของยานพาหนะที่ใช้ขนส่งสินค้า (ในการขนส่งทางเรือ เรียกว่า "ภาษีปากเรือ")

โดยทั่วไปแล้วจะมีการเก็บจังกอบทั้ง ๒ ประเภท แต่ในบางครั้งหากสินค้าที่นำเข้ามา นั้นเป็นของที่ต้องพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ อาจได้รับการยกเว้นการเสียภาษีสินค้าเสียแต่เพียงภาษีปากเรือเท่านั้น และหากเมืองคู่ค้าใดที่ได้รับพระราชไมตรีจากพระมหากษัตริย์ก็อาจเสียภาษีสินค้าในราคาพิเศษกว่าเมืองอื่นๆ

ค่าสุชา

คือ เงินที่เก็บจากการต่างๆ ที่ราชการต้องทำให้เฉพาะบุคคล เช่น การออกโฉนดตราสารกรรมสิทธิ์ที่ดิน, ที่นา, ที่บ้าน, ที่สวน และค่าทดแทนที่ผู้แพคดีความจะต้องชดใช้ให้แก่ผู้ชนะ ซึ่งรัฐจะเรียกเก็บมา กึ่งหนึ่งของเงินทั้งหมด ซึ่งเรียกว่า "เงินพินัย"

อากร

คือ ภาษีที่เรียกเก็บจากผลประโยชน์ของราษฎร จากการประกอบอาชีพต่างๆ อัตราในการเก็บอากรจะเก็บในอัตรา ๑ ใน ๑๐ ส่วนของผลประโยชน์ที่ได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สิบหยิบหนึ่ง"

ส่วย

คือ สิ่งของหรือเงินทองที่ราษฎรต้องนำมาให้แก่ทางราชการแทนการเข้าเวรประจำการ หรือเป็นสิ่งของที่ได้จากประเทศราช

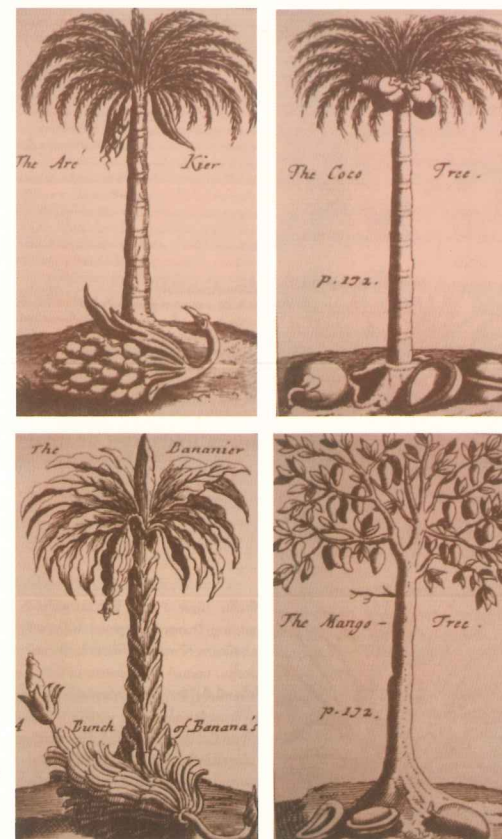
ในหนังสือพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวว่า หลังสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ.๒๑๓๕ พระองค์ได้พระราชทานบำเหน็จแก่ข้าราชการที่ตามเสด็จในการพระราชสงครามโดยทั่วกัน และในส่วนของไพร่พลพระองค์ได้โปรดให้ยกส่วยและอากรที่ติดค้างทั้งปวงพระราชทานให้เป็นบำเหน็จความชอบ

๑.๒ รายได้จากการค้าของพระคลังสินค้า

พระคลังสินค้าเป็นที่เก็บรักษาส่วยและอากรแผ่นดิน เมื่อถึงฤดูสำเภาส่วยและอากรดังกล่าวจะนำออกขายพร้อมกับสินค้าอื่นๆ นอกจากนี้ พระคลังสินค้ายังมีหน้าที่กำหนดราคาสินค้า และเป็นตัวกลางในการซื้อสินค้าจากประเทศใกล้เคียงเพื่อนำมาขายต่อให้กับพ่อค้ายุโรปอีกด้วย โดยสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาทำการค้าขายกับต่างประเทศอาจแบ่งได้ ๓ ประเภทคือ

สินค้าขาออก

ได้แก่ สินค้าทางการเกษตรเช่น ข้าว, หมาก, พริกไทย, น้ำตาล และของป่า เช่น หนัง กวาง, หนังปลาฉลาม, นอแรด, สิ้นแร่ และเครื่องหัตถกรรม

พืชพันธุ์สยาม จากด้านบนซ้ายคือหมาก, มะพร้าว, กกล้วย และมะม่วง (ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

สินค้าขาเข้า

ได้แก่ ผ้าแพรพรรณ จากจีน อินเดีย, เครื่องถ้วยชามจากจีน และอาวุธประเภทต่างๆ เช่น ปืนไฟโปรตุเกส และดาบจากญี่ปุ่น

สินค้าต้องห้าม

คือ สินค้าซึ่งพระคลังสินค้าไม่อนุญาตให้ขายได้ทั่วไป เช่น ของป่าหายากบางประเภท และสิ้นแรทองคำ

๒. รายจ่ายของแผ่นดิน

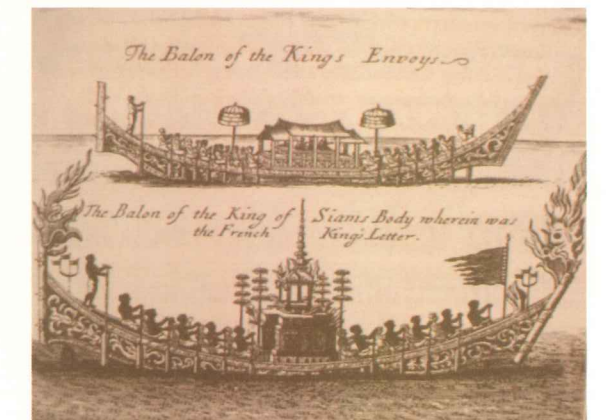
ด้านความมั่นคง

เป็นค่าใช้จ่ายในการป้องกันประเทศ การขยายอาณาจักรและการทำสงคราม เนื่องจากในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีการทำสงครามรบพุ่งกับอาณาจักรอื่นๆตลอดรัชกาล ค่าใช้จ่ายในส่วนนี้จึงมีมากเป็นพิเศษ (โปรดดูรายละเอียดจาก "พระราชกรณียกิจด้านการศึกสงคราม" หน้า ๘๑)

ด้านพระพุทธศาสนา

เป็นค่าใช้จ่ายในการบำรุงพระพุทธศาสนา, งานสมโภช, งานกฐิน, งานปฏิสังขรณ์วัดและพุทธสถาน (โปรดดูรายละเอียดจาก "พระราชกรณียกิจด้านศาสนา" หน้า ๖๗)

ด้านพระราชพิธี

เรือยาวรับคณะทูต และเรือยาวเชิญพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หนึ่งในพระราชพิธีต้อนรับทูตในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

เป็นค่าใช้จ่ายในพระราชพิธีต่างๆ เช่น การต้อนรับทูตและส่งเครื่องราชบรรณาการไปต่างประเทศ โดยในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรได้มีการติดต่อทางการทูตกับชาติต่างๆ มากมาย ทั้งตะวันตกและเอเชีย (โปรดดู

รายละเอียด “พระราชกรณียกิจด้านการต่างประเทศ” หน้า ๖๑)

ด้านบำเหน็จและเงินเบี้ยหวัดรายปี

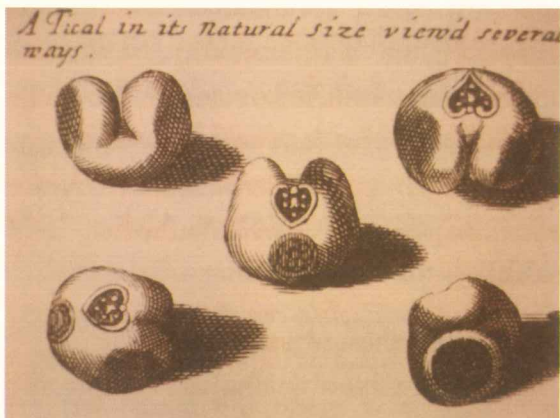
เป็นค่าใช้จ่ายในการปูนบำเหน็จและเงินเบี้ยหวัดรายปีที่จ่ายให้แก่บรรดาข้าราชการ ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมีการทำสงครามหลายครั้ง ข้าราชการที่สามารถสร้างความดีความชอบให้ปรากฏก็จะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัล เช่น หลังสงครามยุทธหัตถี สมเด็จพระนเรศวรได้ปูนบำเหน็จให้แก่ข้าราชการผู้มีความชอบ ดังจากที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้บันทึกว่า

“...แล้วดำรัสว่าเจ้ารามราชพกลางช้างกับขุนศรีศคคงความญซึ่งได้ผจญข้าศึกจนมีชัย ชำนาญด้วยพระองค์นั้น ก็ปูนบำเหน็จพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์เครื่องอุปโภคบริโภคเสื้อผ้าเงินทอง ฝ่ายนายมหานุภาพความญช้าง หมื่นภักดีศวร กลางช้างได้โดยเสด็จงานพระราชสงคราม จนถึงสิ้นชีวิตในท่ามกลางศึกมีความชอบ ให้เอาบุตรภรรยา มาชุบเลี้ยง พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเงินทองเสื้อผ้าโดยสมควร...”

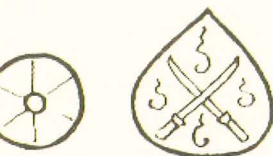
๓. เงินตรา

เงินพดด้วง

เงินพดด้วง มีลักษณะเป็นก้อนเกือบกลม ด้านหนึ่งประทับตราธรรมจักร หรือจักรซึ่งเป็นตราประจำแผ่นดิน ส่วนตราอีกด้านหนึ่งเป็นเครื่องหมายประจำรัชกาล ซึ่งมีรูปร่างแตกต่างกันออกไปตามรัชกาลนั้นๆ

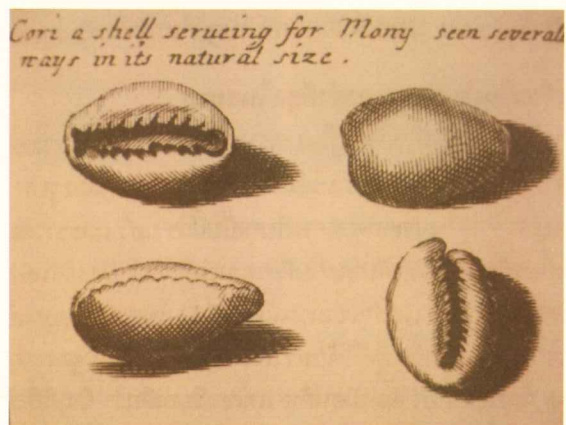

เงินพดด้วงในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

ตราแผ่นดิน และตราประจำรัชกาล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ที่มา: หนังสือ อ ยู ธ ยา : Discovering Ayutthaya)

เบี้ย

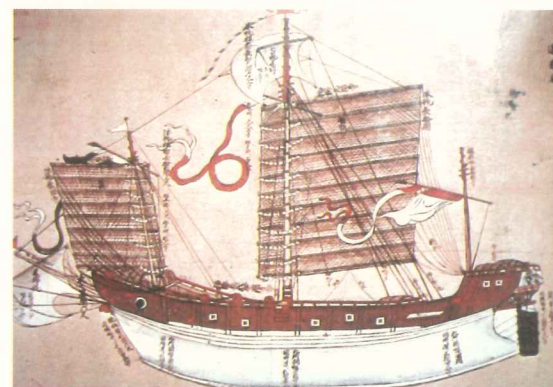

เบี้ยในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

คือ เปลือกหอยเล็กๆ ที่พ่อค้าชาวต่างชาติเป็นผู้นำเข้ามาจากหมู่เกาะมัลดีฟเพื่อใช้เป็นเงินปลีก มีอัตราการแลกเปลี่ยนเป็นไปตามความต้องการในท้องตลาดว่าเบี้ยมีจำนวนมากหรือน้อย

ด้านการต่างประเทศ

๑. จีน

“เสียนโล่” หรือเรือสำเภาสยาม (ที่มา : หนังสือความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี)

กรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับจีนมาเป็นเวลายาวนาน ด้วยระบบบรรณาการ (จิ้มก้อง) อันเป็นระเบียบสำคัญที่จะสร้างผลประโยชน์ทางการค้า และรับรองพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยาม

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งตรงกับรัชสมัยของจักรพรรดิจูยวีจวิน (จักรพรรดิเสินจง ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๖๓) นอกจากจะมีระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว กรุงศรีอยุธยายังมีความสัมพันธ์กับจีนในเรื่องของการเป็นพันธมิตรทางการทหาร ดังปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ถึง ๒ ครั้งคือ

**พันธมิตรทางการทหารครั้งที่ ๑
กรณีญี่ปุ่น**

จากจดหมายเหตุประจำรัชกาลจักรพรรดิเสินจง บรรพ ๒๕๓ และ ๒๕๖ ระบุว่าในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรทรงส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียังราชสำนักจีน ดังปรากฏรายละเอียดว่า

“เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๑๐ ปีที่ ๒๐ แห่งรัชศกวานลี ราชทูตแห่งประเทศสยามจำนวน ๒๗ นาย ได้เดินทางไปนครหลวงเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ องค์จักรพรรดิทรงพระราชทานหมวกและสายคาดเอวตามธรรมเนียม”

จักรพรรดิจูยวีจวิน หรือจักรพรรดิเสินจง (ที่มา : <http://www.cn-classics.com/tuku/๒-qian/biwang-ming-๑๑.htm>)

ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงเสนอที่จะจัดส่งกองทัพไปช่วยจีนรบกับญี่ปุ่น จากกรณีที่ญี่ปุ่นทำการโจมตีเกาหลีซึ่งเป็นรัฐในอารักขาของจีน ดังปรากฏรายละเอียดในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง ในบรรพว่าด้วยสยามว่า

“ปีที่ ๒๐ ญี่ปุ่นได้เข้าตีเกาหลีจีนเมืองแตก สยามได้อสาขอยกกองทัพไปลอบโจมตีญี่ปุ่นโดยตรง เพื่อมุ่งหมายกดดันญี่ปุ่นทางแนวหลัง สื่อขิงซึ่งเป็นเสนาบดีในสวนกลางเห็นพ้องด้วย แต่เซียวเอี้ยนซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารกว้างดั่งกว้างสี่คัตค่าน เรื่องนี้จึงยุติเพียงเท่านั้น”

ทั้งนี้ในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง ในบรรพ ๒๗๗ เรื่องประวัติของเซียวเอี้ยนยังได้ระบุเหตุผลที่ราชสำนักจีนปฏิเสธความ

ช่วยเหลือจากสยาม เพราะมีความเห็นว่าสยามอยู่ห่างไกลจากญี่ปุ่นมาก

เหตุการณ์ครั้งนี้ได้ปรากฏอยู่ในหลักฐานของเกาหลีในทำนองเดียวกัน คือ “บันทึกชวณเมี้ยวจงซิง” ของเกาหลี เดือน ๑๑ ปี ค.ศ. ๑๕๙๒ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ในบรรพ ๕ หน้า ๖๓ หัวข้อ (ทูตขอทหาร) เจิ้งคูนซึ่งกลับจากนครหลวงตั้งเนื้อความว่า

“ขณะนั้นอ้วปาหลาราชทูตจากประเทศสยามก็มาถวายเครื่องราชบรรณาการที่นครหลวง ทราบว่ามีข้อเสนอเรื่องการให้ความช่วยเหลือทางตะวันออก จึงแสดงความจำนงขออาสาไปกองทัพไปปราบปรามกวาดล้างถึงถิ่นฐานโจรเตี้ย (ญี่ปุ่น) เจิงเพิงเพิงบู้อีกกราบบังคมทูลขอให้ส่งกำลังทหารสยามจากเกาะในทะเลเข้าตีถึงวังโจรเตี้ย ขณะนั้นถือว่าเป็นยุคโลบายที่วิเศษ แต่ทางราชสำนักก็มิได้ใช้...”

พันธมิตรทางการทหารครั้งที่ ๒ กรณีพม่า

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ จีนได้ดำเนินการสร้างป้อมปราการ และปลูกข้าวสะสมเสบียงเพื่อเป็นกำลังในการต่อต้านกองทัพพม่าซึ่งได้ทำสงครามติดพันกับจีนในเรื่องของอาณาเขตมาเป็นเวลานาน พม่าได้ทำการขัดขวางการสร้างป้อมปราการหลายครั้ง ผู้ตรวจราชการของราชสำนักจีนชื่อ “เจินย่งจิน” จึงส่งทูตชาวฮกเกี้ยน ไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อติดต่อขอความร่วมมือในการตีขนาบพม่า ดังจากรายละเอียดใน “หนังสือเหมียนเลี้ยว” ซึ่งแต่งโดยเปาเจี้ยนเจี้ย โดยอ้างจากหนังสือประมวลเอกสารข้อมูลทาง

ประวัติศาสตร์ของญูนนานรวบรวมโดยหวางซางว่า

นายทหารพม่าครั้งสงครามพม่า-อังกฤษ
พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๖๙ (ที่มา: หนังสือสุลุ่มอิระวดี)

“เมื่อเดือน ๑๒ ปีที่ ๒๑ แห่งรัชศกวานลี่ ฯลฯ เมื่อเดือนดังกล่าวปีน (เจินย่งปิน) ได้ก่อสร้างป้อมปราการ และดำเนินการปลูกข้าวโดยทหารและว่าจ้างชาวบ้านทั้งนี้เพื่อเป็นกำลังต่อต้านพม่า ทางพม่ารู้ดีว่าป้อมปราการดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคแก่ฝ่ายตนในการทำสงคราม จึงได้พยายามต่อต้านขัดขวางอยู่หลายครั้งหลายหน เจินย่งปินผู้ตรวจราชการได้จัดส่งหวงกงซึ่งเป็นชาวฮกเกี้ยนเป็นทูตไปสยามโดยนำสาสน์ไปด้วย ทั้งนี้ได้มุ่งหมายให้ไปเจรจากับสยามร่วมมือกับ เตอเลิงตีกระหนาบพม่าทั้งจากภายนอกและภายใน ฯลฯ หลังจากนั้นหวงกงซึ่งเป็นทูตที่ยังปีนส่งไปได้เดินทางไปถึงสยาม ทางสยามได้นัดหมายกับกง (หวงกง) แล้วก็ยกกองทัพเข้าตีเอาเมืองพะโคและทำให้เป็นเมืองร้าง หลังจากนั้นพม่าก็ถูกสยามและเตอเลิงรุกตีบ่อยครั้ง กองทัพต้องเหนื่อยยากจากการเดินทัพ

ทางไกลไปมาอยู่ตลอดเวลา จึงมิได้เข้ามาก่อกวนจันอีกต่อไป”

๒. ญี่ปุ่น

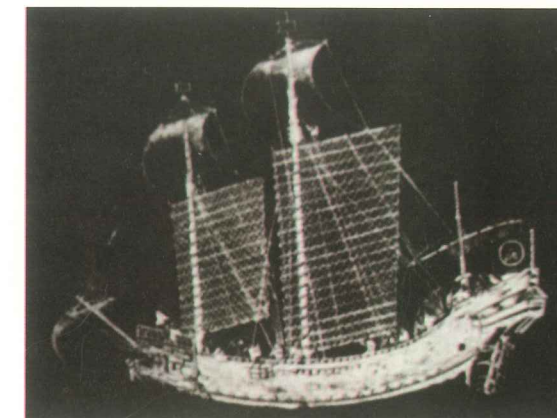

โชกุนโตโยโตมิ ฮิเดโยชิ (ที่มา : <http://www.samurai-archives.com/image/hideyoo.jpg>)

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรตรงกับสมัยของโชกุนโตโยโตมิ ฮิเดโยชิ (Toyotomi Hideyoshi) ซึ่งนอกจากจะปรากฏความสัมพันธ์ด้านการทหารในเรื่องของกองทหารอาสาญี่ปุ่นซึ่งมีบทบาทในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ แล้ว (โปรดดูรายละเอียด “พระราชกรณียกิจด้านการทหาร” หน้า ๙๔.) ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรยังมีความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นในการค้าอีกด้วย

ความสัมพันธ์ทางการค้ากับญี่ปุ่นปรากฏหลักฐานคือ “ใบเบ็กร่องประทับตราแดง” หรือใบอนุญาตสำคัญทางการค้าที่รัฐบาลญี่ปุ่นออกให้แก่พ่อค้าญี่ปุ่นเพื่อเดินทางไปค้าขายยังดินแดนต่างๆ โดยปรากฏว่ารัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกใบเบ็กร่องนี้ให้แก่พ่อค้าของตนที่มีความประสงค์จะเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยารวมถึง

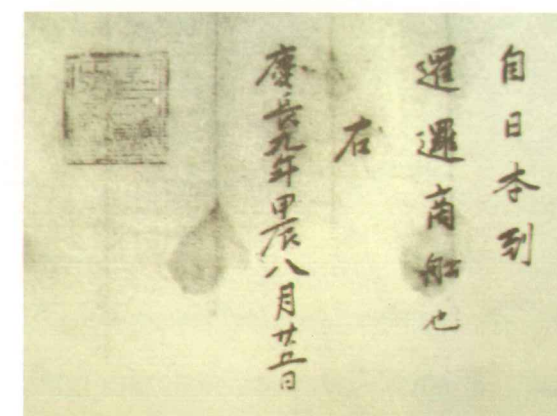
นครศรีธรรมราช, ปัตตานี และแหลมมลายู ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ อันเป็นปีที่ ๓ ของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

เรือสำเภญี่ปุ่น

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

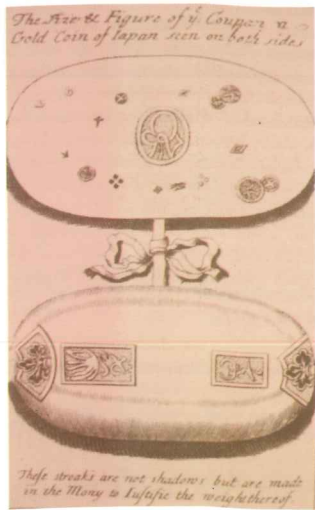
ในปีที่ ๙ แห่งเคโซ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๑๔๗ และปีที่ ๑๔ ของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกใบเบ็กร่อง ๓ ใบให้แก่ “ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในแดนสยาม” ชื่อ “โยเอมอง” แสดงถึงความสัมพันธ์ทางการค้าที่ต่อเนื่องตลอดรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างดี

ใบเบ็กร่องประทับตราแดง ของสำเภญี่ปุ่นที่ไปค้าขายที่สยาม ออกให้วันที่ ๒๕ เดือน ๘ ปี เคโซ ๙ (ที่มา: หนังสือความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี)

สินค้าที่กรุงศรีอยุธยาส่งออกให้แก่ญี่ปุ่นคือ ไม้ฝาง (เพื่อย้อมผ้า), หนังกวาง (เพื่อใช้ตัด

เสื้อซึ่งเป็นที่นิยมในญี่ปุ่น), หนังกวาง (เพื่อใช้หุ้มด้ามจับดาบกันลื่น), ตะกั่ว, ดีบุก, ผ้าฝ้าย และไม้จันทน์ เป็นต้น ส่วนสินค้าที่กรุงศรีอยุธยา นำเข้าจากญี่ปุ่นคือ แร่ทองแดง และอาวุธ ยุทธภัณฑ์ เช่น ดาบญี่ปุ่น

เหรียญทองคำญี่ปุ่นซึ่งใช้ในการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา (ที่มา : จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม)

๓. โปรตุเกส

เรือสำเภาโปรตุเกส (ที่มา : หนังสือการค้าของไทยในสมัยอยุธยา)

อยุธยามีคำเรียกชาวโปรตุเกสอยู่หลายคำ ได้แก่ “ฝรั่งโลงโปรตุเกส” (โลงมาจากคำว่า “ลูโซ” ซึ่งเป็นคำที่ชาวโปรตุเกสใช้เรียกตนเอง), “ฝรั่งลูกค้า” (ใช้เรียกชาวโปรตุเกสที่เป็นคู่ค้ากับกรุงศรีอยุธยา), ชาวบรรเทศ, ชาวประเทศและแขกประเทศ เป็นต้น

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าฟิลลิปที่ ๒ (Philip II) กษัตริย์แห่งสเปนซึ่งได้อำนาจสิทธิทางสายพระโลหิตในการสืบราชบัลลังก์โปรตุเกสหลังจากพระเจ้าเซบาสเตียนแห่งโปรตุเกสสวรรคต ในปี พ.ศ. ๒๑๒๑

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระเจ้าฟิลลิปที่ ๒ กษัตริย์แห่งสเปนและโปรตุเกส

กรุงศรีอยุธยาและโปรตุเกสนอกจากจะปรากฏความสัมพันธ์ในเรื่องของกองทหารฝรั่งแม่นปืนแล้ว ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวร โปรตุเกสยังเป็นชาติที่มีบทบาทด้านการค้าเป็นอย่างมาก แต่ในปี พ.ศ. ๒๑๔๑ พระเจ้าฟิลลิปที่ ๒ เสด็จสวรรคต ทำให้เกิดความวุ่นวายภายในประเทศ ฮอลันดาซึ่งได้ขยายอำนาจทางทะเลมายังภูมิภาคนี้จึงเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในเอเชียรวมถึงกรุงศรีอยุธยาแทนที่โปรตุเกส

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๕ เกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างบาทหลวงชาวโปรตุเกสกับชาวกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ในครั้งนี้ทำให้บาทหลวงโปรตุเกสเสียชีวิต ๕ รูป คือ บาทหลวงฟอนเซกา, บาทหลวงจอร์เย, บาทหลวงโจอาวัน เดอ ซาน

เปโตร, บาทหลวงโจอาวัน นาลโดมาลดู และ บาทหลวงอัลฟองโซ ซิมิเนซ

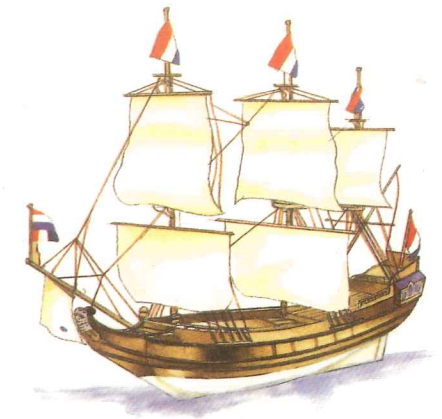
หมู่บ้านโปรตุเกสและโครงกระดูกที่มีทั้งของมนุษย์เผ่ามองโกลอยด์และเผ่าคอเคซอยด์ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

จากข้อพิพาทดังกล่าว โปรตุเกสต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นใหม่ จึงส่งบาทหลวงเมลซิเออร์ เดอ ครูซ มายังกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นโปรตุเกสประสบความสำเร็จในการติดต่อกับราชสำนักกรุงศรีอยุธยา โดยสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระบรมราชานุญาตให้มีการสร้างโบสถ์ขึ้นหลังหนึ่ง ทางโปรตุเกสจึงส่งบาทหลวงมายังกรุงศรีอยุธยาอีกหลายรูป

๔. สเปน

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชสาสน์แจ้งความประสงค์ค้าขายกับสเปนไปยังข้าหลวงใหญ่สเปนประจำกรุงมะนิลา

ชื่อ Don Francisco Tello ในปีเดียวกันนั้นข้าหลวงใหญ่สเปนประจำกรุงมะนิลาจึงส่งนาย Juan Tello de Aguirre มาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา ในการติดต่อกครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยาได้มีการทำสัญญาข้อตกลงกับสเปน โดยมีสาระว่าจะเปิดเมืองท่าหนึ่งเมืองสำหรับให้ชาวสเปนตั้งถิ่นฐานได้อย่างอิสระ และยกเว้นภาษีทั้งปวง สัญญาฉบับนี้ถือเป็นสัญญาฉบับที่ ๒ ที่กรุงศรีอยุธยาทำกับชาติตะวันตก หลังจากที่มีการทำสัญญากับโปรตุเกสแล้วเป็นฉบับแรกในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เรือสำเภาสเปน (ที่มา : หนังสือการค้าของไทยในสมัยอยุธยา)

หลังจากที่สเปนประสบความสำเร็จในการติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาในครั้งแรก ข้าหลวงใหญ่สเปนประจำกรุงมะนิลาจึงได้จัดส่งคณะทูตคณะที่ ๒ ซึ่งนำโดย Juan de Mendoza Gamboa มาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา โดยการติดต่อกครั้งนี้สเปนมีจุดประสงค์ที่จะจัดส่งบาทหลวงคณะโดมินิกัน (Dominican) มาเผยแพร่ศาสนา

จากเอกสารเรื่อง “Sucesos de las Islas Filipinas” (เรื่องเหตุการณ์ในหมู่เกาะฟิลิปปินส์) ของ Antonio de Margo (ตีพิมพ์ครั้ง

แรกในเม็กซิโก ในปี พ.ศ. ๒๑๕๒) ระบุว่า นาย Mendoza ประสบความล้มเหลวในการติดต่อกับราชสำนักสยาม เพราะขัดแย้งกับข้าราชการสยามในเรื่องของของกำนัลที่ฝ่ายสเปนนำมา ฝ่ายสยามต้องการของกำนัลที่ดีกว่านี้ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชประสงค์ที่จะยึดปืนใหญ่บนเรือของคณะทูตสเปน นาย Mendoza จึงโยนปืนใหญ่ทั้งหมดลงแม่น้ำเจ้าพระยา

ต่อมา นาย Mendoza พยายามออกจากสยามโดยไม่ได้รับอนุญาตจากกรมพระคลัง นอกจากนี้ยังได้กลับมายังเมืองใหญ่ และรับตัวชาวสเปนและโปรตุเกสที่ต้องการออกนอกประเทศไปอีกด้วย สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงทรงแต่งเรือพร้อมกำลังทหารออกติดตาม กองเรือของสมเด็จพระนเรศวรได้ทำการรบพุ่งกับเรือของสเปนจนเสียไพร่พลมากมายทั้งสองฝ่าย ในที่สุดเรือสเปนก็หลบหนีไปได้ แต่นาย Mendoza บาดเจ็บจนถึงแก่ชีวิต จากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับสเปนก็หยุดชะงักลงชั่วคราว

๕. ฮอลันดา

ในปี พ.ศ. ๒๑๕๖ พ่อค้าชาวฮอลันดาชื่อ Daniel van der Perel ได้เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรเพื่อขอพระบรมราชานุญาตตั้งสถานีการค้าในเขตกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๕๗ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Vereenigde Oost-Indische Compagnie - VOC) ต้องการอาศัยสำเภาลงกรุงศรีอยุธยาไปทำการค้าขายยังประเทศจีน Wijibrand van Warwijck จึงส่งผู้แทนของบริษัทไปยังกรุงศรีอยุธยาในปีนั้น

คณะตัวแทนบริษัทนำโดยนาย Lambert Jacobsz. Heijn และนาย Cornelis Specx ได้นำปืนใหญ่ ๒ กระบอก พร้อมกับสารกราบบังคมทูลจาก Wijibrand van Warwijck มาถวายสมเด็จพระนเรศวร

ตัวอย่างเหรียญประทับตราบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ที่มา: http://๑๓๐.๙๔.๒๓.๙/wigil/thumb๒.php?f=VOC_duit.jpg&w=๑๕๐)

เรือสำเภาสฮอลันดา (ที่มา : หนังสือการค้าของไทยในสมัยอยุธยา)

ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้ให้การรับรองคณะตัวแทนบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็นอย่างดี แต่ก่อนที่จะมีการตกลงทำสัญญาใดๆ ระหว่างกัน ความต้องการอาศัยเรือสำเภาลงไปค้าขายที่ประเทศจีนของฮอลันดาก็ต้องหยุดชะงักไป เนื่องจากสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตเสียก่อนในปี พ.ศ. ๒๑๕๘

ด้านศาสนา

๑. การสร้างพระพุทธรูป และวัดในเขตป่าเมืองสร้าง

ในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวถึงในสมัยที่สมเด็จพระนเรศวรยังคงประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดี และมีพระราชประสงค์จะสร้างพระพุทธรูป มีเนื้อความว่า

“ครั้นอยู่มา พระนเรศวรคิดจะสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งจึงสั่งให้นายช่างได้แล้วจึงให้ช่างนั้นทำพระพุทธรูปเป็นอย่างไรที่พระทัยแล้วก็ทำเป็นวิหารและอารามแล้ว จึงเชิญพระพุทธรูปไว้ในนั้น อันพระพุทธรูปที่พระนเรศวรสร้างนี้อยู่ที่ในป่าเมืองสร้าง ก็ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ อันพระนามนั้นมีได้ปรากฏ”

๒. การนมัสการพระพุทธรูปชินราช-พระพุทธรูปชินสีห์

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึง การสมโภชพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์ ที่เมืองพิษณุโลกหลังจากเสร็จศึกจากเมืองคัง มีเนื้อความว่า

พระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

“... สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จกลับลงมาถึงเมืองพระพิษณุโลกแล้ว ก็เปลื้อง

เครื่องทรงออกถวายพระชินราช พระชินสีห์เจ้าให้กระทำศัพทสมโภชการมหรสพสามวันแล้วเสด็จลงมาเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร...”

พระพุทธรูปชินสีห์ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จมาหาศักดิ์พลเสด็จโปรดให้อัญเชิญจากพิษณุโลกลงมาประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒

พระพุทธรูปชินสีห์องค์จำลอง ภายในวัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จมานมัสการพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์อีกครั้ง หลังจากประกาศอิสรภาพจากหงสาวดีในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ดังจากความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“... แล้วสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากราบถวายบังคมลาขึ้นมายังเมืองพระพิษณุโลก เสด็จเข้าไปถวายเครื่องนมัสการพระชินราชพระชินสีห์ จึงทรงพระราชอุทิศศรัทธา เปลื้องเครื่องทรง

สุวรรณอลงการชัฏติยาภรณ์ออกกระทำการ
สักการบูชา แล้วเสด็จออกพร้อมด้วยมุขมาตย
มนตรี”

๓. การแบ่งฝ่ายคามวาสีออกเป็น ๒ คณะ

พระสงฆ์กรุงศรีอยุธยา

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราช
หัตถเลขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระ
นเรศวรได้นิมนต์พระมหาเถรคันฉ่องให้มาจำ
พรรษา ณ วัดมหาธาตุ หลังจากการประกาศ
อิสริยาภจาก หงสาวดี ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ซึ่ง
การครั้งนี้ทำให้ฝ่ายคามวาสีถูกแบ่งออกเป็นสอง
คณะ มีเนื้อความตามหลักฐานว่า

“... จึงโปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องอยู่วัด
มหาธาตุ เป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณปริยัติวรา
สังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรีนายก ติปิฎกธรา
จารย์ สฤชชิตชัฏติยาสารสุนทร มหาคณฤศรอุดร
วามคณะสังฆารามคามวาสี สถิตอยู่ ณ วัดพระ
ศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารพระอารามหลวง
ทรงถวายสัปทนกรรชิงคานหามคนหาม จันหัน
นิรภัตเครื่องสมณบริขารต่างๆ และซึ่งสมเด็จพระ
พระวันรัตน์สังฆราชคามวาสีเดิมนั้น โปรดให้ว่า

แต่คณะปักษีได้เป็นฝ่ายขวา และคณะคามวาสี
ซึ่งแบ่งออกเป็นสองคณะ จำเดิมแต่นั้นมาจน
ตราบเท่าทุกวันนี้...”

๔. การอัญเชิญพระรูปพระยาร่วง-
พระยาลือจากเมืองสวรรคโลก

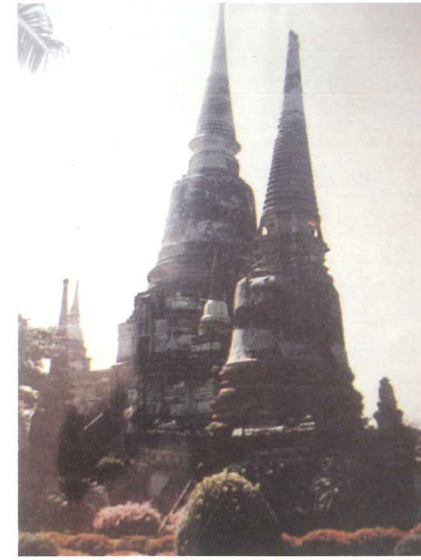
หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงทำการ
ปราบปรามกบฏพระยาสวรรคโลก และพระยา
พิชัยที่เมืองสวรรคโลกแล้ว พระองค์ได้อัญเชิญ
พระรูปพระยาร่วง พระยาลือซึ่งสร้างจากงาช้าง
เพื่อกลับมายังเมืองพิษณุโลกด้วย ดังจากความ
ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความ
สมเด็จพระกรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า

พระรูปพระยาร่วง พระยาลือ จำลองในวัดพระศรีรัตน
มหาธาตุราชวรวิหาร (วัดพระปรางค์) จังหวัดสุโขทัย

“...ดำหริดให้มัดพระยาสวรรคโลก พระ
ยาพิไชยตระเวนรอบทัพแล้วให้ค่าเสีย จึงตรัดให้
เทครัวอพยพทั้งปวงมายังเมืองพระพิษณุโลก แล้ว
ให้เชิญรูปพระยาร่วง พระยารือ อันรจนาด้วย
งาช้างเผือกนั้นมาด้วย...”

๕. การสร้างชัยมงคลเจดีย์

พระเจดีย์ชัยมงคล วัดใหญ่ชัยมงคล (วัดป่าแก้ว)
ตำบลสวนพลู จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หลังสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยแก่
สมเด็จพระมหาอุปราชในสงครามยุทธหัตถี ปี
พ.ศ. ๒๑๓๕ พระองค์ได้ทรงชำระโทษแม่ทัพนาย
กองที่ตามเสด็จไม่ทันตามกฎพระโอยการศึก ครั้ง
นั้นสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้วได้ทูลขอ
บิณฑบาตชีวิตแม่ทัพนายกองเหล่านั้น พร้อมกับ
ทูลแนะนำให้สมเด็จพระนเรศวรเฉลิมพระเกียรติ
แก่ชัยชนะด้วยการบำเพ็ญพระราชกุศล โดยได้
ยกเรื่องพระราชประวัติของพระเจ้าทูลฐคามนี
มหาราช กษัตริย์สิงหลผู้ซึ่งมีชัยแก่พระยาเอพิรา
ทมิฬ ในสงครามยุทธหัตถีที่ขานเมืองอนูราธปุระ
โดยในครั้งนั้นพระองค์ได้สร้างพระเจดีย์ ณ ที่ซึ่ง
ได้กระทำยุทธหัตถีเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะ และ
โปรดให้สร้างมหาสถูป “มริจิวตรเจดีย์” ขึ้นอีก
หนึ่งองค์เพื่อเป็นพระราชกุศล

จากหนังสือพระราชประวัติสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช พระนิพนธ์ในสมเด็จพระกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพได้กล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวร
ทรงมีดำริเห็นชอบด้วยกับสมเด็จพระพนรัตน์ จึง

โปรดให้สร้างพระเจดีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการ
ยุทธหัตถีที่ทุ่งหนองสาหร่าย และทรงโปรดให้
สร้างพระมหาสถูปขึ้นที่วัดป่าแก้วเพื่อเป็นพระ
ราชกุศล ขนานนามว่า “ชัยมงคลเจดีย์”

ในปัจจุบันนักวิชาการบางส่วนเชื่อว่า
ชัยมงคลเจดีย์ได้สร้างขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระ
นเรศวร แต่อาจมีการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัย
ของพระองค์

๖. การสร้างพระติโลกนาถ
(พระบรมไตรโลกนาถ)

หลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึง
การสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งของสมเด็จพระ
นเรศวรหลังจากสงครามยุทธหัตถี มีเนื้อหาว่า

“... แล้วจึงให้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากรสูง
๒๐ ศอก พระองค์หนึ่งสำเร็จ แล้วก็ทรงบริจาค
พระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระ
พุทธรูปปฏิมากรนั้นเป็นอันมาก ถวายพระนามว่า
พระติโลกนาถ”

ซึ่งหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่านี้ ได้
กล่าวต้องตรงกันกับ หลักฐานคำให้การขุนหลวง
หาวัด ซึ่งมีเนื้อหาว่า

“... แล้วพระนเรศวรจึงสร้างพระองค์หนึ่ง
จึงถวายนามเรียก พระบรมไตรโลกนาถ สมภา
หน้าตัก ๒ ศอก ทำด้วยทองเหลืองหล่ออยู่วัดเจ้า
พระเนงเชิง...”

๗. การสมโภชปิดทองพระพุทธรชินราช

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเอกาทศรถพระ
อนุชาธิราช รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระ
นเรศวรไปปราบจลาจลหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระ
เอกาทศรถได้เสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก

และทำการสมโภชเปิดทองพระพุทธชินราช ดัง
จากที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
ได้บันทึกไว้ว่า

พระพุทธชินราชขณะลงรักปิดทอง
ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗

“...จึงมีพระราชโองการตรัสให้เอาทอง
นพคุณเครื่องราชูปโภคมาทำเป็นทองประเทาสี
จึงเสด็จไปปิดพระพุทธปฏิมากรพระชินราชด้วย
พระหัตถ์เสริ้จบริบูรณ์ก็แต่งการฉลองและให้เล่น
มหรสพบูชาสักการแก่พระพุทธเจ้าในันเจ็ดวันเจ็ด
คืน เป็นมหามเหฬารหนักหนา...”

จากครั้งนี้ถือได้ว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระ
นเรศวรได้มีการปิดทองพระพุทธชินราชซึ่ง
พบหลักฐานบันทึกไว้เป็นครั้งแรก

๘. การนมัสการพระพุทธสิหิงค์

พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
(ที่มา : หนังสือมรดกช่างศิลป์ไทย)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวร
และสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาธิราช เสด็จ
ไปนมัสการพระพุทธสิหิงค์ ณ เมืองเชียงใหม่
ระหว่างทางไปเมืองอังวะเพื่อทำสงครามกับพระ
เจ้าอังวะซึ่งยกกำลังมาเข้าตีเมืองหน่ายและแสน
หวีอันเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา มีเนื้อความ
ว่า

“... ในวันอัฐมีนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็
เชิญพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่
หัวทั้งสองพระองค์ เสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธ
สิหิงค์ในเมืองเชียงใหม่ นั้น และทัพหลวงตั้งอยู่ใน
เมืองเชียงใหม่หนึ่งเดือน...”

๙. การสมโภชพระพุทธบาทเขารังรุ้ง

จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดได้
ระบุว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปเมือง
หางและทรงตีเมืองหางได้ครั้งนั้น พระองค์ได้
เสด็จไปนมัสการรอยพระพุทธบาทบนยอดเขา
รังรุ้งและกระทำพิธีสมโภชเป็นเวลา ๗ วัน ก่อน
จะเสด็จยกทัพไปหงสาวดีและสวรรคตลงระหว่าง
ทาง ดังจากเนื้อความว่า

“... พระนเรศวรจึงยกทัพไปรบ ฝ่ายลาว
เมืองหางก็ท้าวสู้รบมิได้ก็แตกหนี พระนเรศวรก็มี
ชัยกับเมืองหาง อันว่าเมืองหางนี้เป็นเมืองบุรี
บูรณเขามาช้านานหนักหนา แต่นับกษัตริย์ได้
ถึงร้อยชั่วแต่คราวเมืองปาลีบุตรนั้นมา มีรอยพระ
พุทธบาทอยู่บนยอดเขา เรียกเขารังรุ้ง แต่ก่อนตั้ง
พระศาสนา พร้อมด้วยพระรัตนตรัย พระนเรศวร
จึงทำพิธีเหยียบเข้ากรุงจกให้รุ่งเรืองเดชา อันที่
พระพุทธบาทนั้นก็เสด็จไปนมัสการ พระองค์จึง
เปลื้องเครื่องทรงทั้งสังวาลและภูษาและทรงไว้ใน
รอยพระพุทธบาท แล้วทำการสักการบูชาทรงรูป
เทียนข้าวตอกดอกไม้เครื่องทั้งปวงเป็นอันมาก
แล้วจึงทำการพิธีสมโภชอยู่เจ็ดราตรี

... ครั้นเสร็จการมงคลพิธีแล้วพระองค์ก็
ยกไปเมืองหงสา จึงทรงช้างพระที่นั่งสุวรรณ
ปฤษฎางค์ก็พ้นเมืองทางไกลได้เจ็ดวัน จึงพ้นไป
หน้าเขาเขียวดงตะเคียนใหญ่จึงมีศาลนาง
เทพารักษ์อยู่ที่ต้นตะเคียนใหญ่ มีอานุภาพ
ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก เสนาจึงทูลเสด็จให้ลงจากช้าง
พระที่นั่ง เมื่อจกมีเหตุมานั้น พระนเรศวรจึงถาม
เสนาว่าเทพารักษ์เป็นผู้ชายหรือผู้หญิง เสนาจึง
ทูลว่า อันเทพารักษ์เป็นนางศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก พระ
นเรศวรจึงตรัสว่า อันเทพารักษ์นี้เป็นแต่นาง
เทพารักษ์ดอก ถ้าจกเป็นเมียเราก็จกได้ เราไม่ลง
จากช้าง ครั้นพระนเรศวรตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงช้าง
พระที่นั่งผ่านหน้าศาลนางเทพารักษ์นั้นไป จึง
เห็นเป็นแมลงภูบินตรงมาหน้าช้าง แล้วก็เข้าต้อย
เอาที่อุณาโลม องค์พระนเรศวรนั้นก็สลบอยู่กับ
หลังช้างพระที่นั่ง แล้วก็เสด็จสู่สวรรคตที่ตรงหน้า
เขาเขียว เสนาทั้งปวงจึงเชิญพระศพ แล้วก็
กลับมายังพลับพลาเมืองหาง...”

ด้านวัฒนธรรม และวิทยาการ

๑. การเปลี่ยนชื่อเมืองหลวง

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้เสนอหลักฐานสมัยก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ทั้งของไทยและของต่างประเทศที่ปรากฏชื่อเรียกเมืองหลวงของสยามดังต่อไปนี้

จดหมายเหตุและแผนที่โบราณของยุโรปเรียกว่า “อโยธยา” หรือ “Odia”

ลิลิตยวนพ่าย และลิลิตพระลอ เรียกว่า “อโยธยา” หรือ “อโยธิยา”

จารึกกลานทองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี สมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เรียกว่า “โยชณราชปรโมรุ”

จารึกกลานทองวัดสองคบ จังหวัดชัยนาท ปี พ.ศ. ๑๙๕๑ เรียกว่า “สุริโยทยา”

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย เรียกว่า “พระนครศรีอโยชยามหาติลกภพนพรัตน์”

กล่าวโดยสรุปหลักฐานขึ้นต่างๆ ก่อนสมัยเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ล้วนแล้วแต่ขานนามเมืองหลวงของสยามว่า “อโยธยา” แต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๗ อันเป็นปีที่ ๕ ของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ในหลักฐานของชาวตะวันตกที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สงครามตีกรุงละแวก ได้กล่าวนาม “พระนครศรีอยุธยา” หรือ “the City of Judea”

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร จึงสันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงจาก “พระนครศรีอยุธยา” มาเป็น “พระนครศรีอยุธยา” อันมีความหมายว่า “เอาชนะไม่ได้” เมื่อครั้งเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทใน ปี พ.ศ. ๒๑๓๖ ทั้งนี้เพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ราษฎร

๒. การเปลี่ยนพระนามาภิไธยหลักของพระมหากษัตริย์

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียรได้สันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำการเปลี่ยนพระนามาภิไธยตามพระราชประเพณีเก่าของพระมหากษัตริย์จาก “รามธิบดี” ซึ่งเป็นคติความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นภาคหนึ่งของพระนารายณ์มาเป็น “เอกาทศรถ” อันหมายถึงเทพฤททั้ง ๑๑ อันเป็นพหุภาคของพระศิวะ หรือพระอิศวร

พระนารายณ์และพระศิวะ
เทพเจ้าในคติความเชื่อแบบพราหมณ์

ทั้งนี้ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียรได้เสนอหลักฐาน “พระราชกำหนดเก่า จุลศักราช ๙๖๑” ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ปีที่ ๙ แห่งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร โดยพระราชกำหนดดังกล่าวได้ลงพระนามพระมหากษัตริย์ว่า “พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” ซึ่งพระนาม “เอกาทศรถ” นี้ได้เป็นพระนามอย่างเป็นทางการที่ใช้ต่อเนื่องกันลงมาหลังรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรอีก ๒ รัชกาลคือ รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ และรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

๓. การเปลี่ยนระบบการนับศักราช

สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการนับศักราชจากเดิมคือแบบ “มหาศักราช” มาเป็นการนับแบบ “จุลศักราช” อันเป็นแบบที่นิยมใช้กันในสมัยสุโขทัย, ล้านนา และพม่า

๔. การเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา

ประติมากรรมปูนดำใต้ฐานพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรที่ทุ่งภูเขาทอง แสดงภาพสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถทอดพระเนตรสุริยุปราคา

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๔ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า

“ศักราช ๙๖๓ เดือน ๗ เดือนเดียวกันนั้นมีสุริยุปราคา ในปีนั้นรับพระอิศวรและพระนารายณ์เป็นเจ้า ไปถวายพระพรพร้อมกันวันเดียวทั้ง ๔ คานหาม”

และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขายังได้ระบุว่า เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จประพาสทรงเบ็ด ณ ตำบลเขาสามร้อยยอดนั้น พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระตำหนักขึ้นบริเวณริมฝั่ง

ตำบลโตนดหลวงอันเป็นจุดที่ได้รับการคำนวณว่ามีความเหมาะสมที่สุดในการทอดพระเนตรสุริยุปราคา ซึ่งพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ก็ยังได้เสด็จไปยังบริเวณใกล้เคียงคือที่ ตำบลห้วยกอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ และ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๘

จากพระราชพงศาวดารทั้ง ๒ ชิ้นนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรได้มีการเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา

ด้านการทหาร

กระบวนพยุหยาตรา

(ที่มา: หนังสือ กระบวนพยุหยาตรา ประวัติและราชพิธี)

กองทัพของกรุงศรีอยุธยาเป็นรูปแบบกองทัพไพร่เป็นหลัก คือการเรียกเกณฑ์ไพร่พลมารบในช่วงศึกสงครามเท่านั้น แม้ว่าจะมีกองทัพประจำการที่เรียกว่า “กรมพระตำรวจ” แต่ก็มีอยู่เป็นจำนวนน้อย

ไพร่ราบพลเลวพม่า (ที่มา: หนังสือ พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า)

สำหรับกองทัพพม่าเพราะต้องทำสงครามกับมอญและไทยใหญ่รวมถึงมหาอำนาจอย่างจีนอยู่บ่อยครั้ง จึงทำให้กองทัพมีขนาดใหญ่และประสิทธิภาพสูง

เมื่อถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาและปรับปรุงกองทัพสยาม ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. กองทัพราบ

ในครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชอยู่นั้น พระองค์ทรงฟื้นฟูกำลังของกองทัพ ด้วยการเรียกเกณฑ์กำลังพลในเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยได้อาศัยแม่แบบและการเรียนรู้จากกองทัพพม่ามาพัฒนาปรับปรุงใช้เพื่อฟื้นฟูกองทัพอยุธยาขึ้นใหม่ พระองค์ทรงเน้นกำลังพลที่เป็นกองกำลังชาวบ้าน หรือกลุ่มอาสาที่ชำนาญพื้นที่เป็นหลัก เพื่อความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน โดยกองทัพที่มีความโดดเด่นในช่วงนี้คือ

๑.๑ กองทะเลวงฟัน

กองทะเลวงฟันส่วนใหญ่เป็นทหารม้า มีหน้าที่คอยลาดตระเวนหาข่าวและยังเป็นแนวหน้าในการบุกทะเลวงแนวข้าศึก

๑.๒. กรมอาสาต่างชาติ

นอกจากกองกำลังประจำการแล้ว กองทัพกรุงศรีอยุธยายังได้มีการว่าจ้างกองทหารอาสาต่างชาติเข้ามาร่วมกองทัพด้วยเช่นกัน โดยกองทหารอาสาที่มีบทบาทโดดเด่นในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีดังนี้

กรมฝรั่งแม่นปืน

โปรตุเกสได้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามอย่างเป็นทางการในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พร้อมกับนำอาวุธสมัยใหม่ซึ่งก็คือ

ปืนใหญ่และปืนไฟจากยุโรปมาด้วย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จึงทรงจ้างชาวโปรตุเกสเข้ามาประจำการในกองทัพกรุงศรีอยุธยา โดยสงครามครั้งแรกที่กองทัพโปรตุเกสได้เข้าร่วมกับทัพกรุงศรีอยุธยา คือสงครามเชียงใหม่ ในรัชสมัยของสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ทหารปืนไฟโปรตุเกส

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

โดยจากพระนิพนธ์เรื่อง “ไทยรบพม่า” ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบภาพได้ อ้างอิงจากจดหมายเหตุของปีโตโปรตุเกสว่า ในขณะนั้นมีชาวโปรตุเกสค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ๑๓๐ คน สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงเกณฑ์ชาวโปรตุเกสเหล่านั้นมาจำนวน ๑๒๐ คน เพื่อเข้าร่วมในกองทัพ ซึ่งปรากฏว่าสงครามครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยาได้รับชัยชนะ พระองค์จึงพระราชทานที่ดินให้ชาวโปรตุเกสตั้งบ้านเรือน แถวบ้านดินเหนือคลองตะเคียน และอนุญาตให้มีการเผยแพร่ศาสนาได้ตามความต้องการ

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสันนิษฐานว่า กองทหารปืนไฟโปรตุเกสได้เข้าร่วมในสงครามหลายครั้ง ยกตัวอย่างเช่นเมื่อครั้งพระยาตะนาวศรี (พระยาศรีไสยณรงค์) เป็นกบฏกองทัพฝรั่งแม่นปืนได้เข้าร่วมในทัพสมเด็จพระ

พระเอกาทศรถ ดังจากความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จเสด็จดูรบเมืองตะนาวศรี เห็นหน้าที่ด้านข้างอุดรทิศจะเข้าได้ เสด็จกลับมายังค่ายหลวงจึงมีพระราชกำหนดให้นายทัพนายกองทำบันไดร้อยอัน ปลายบันไดนั้นให้ผูกพลูเพลิงพะเนียงจงครบ เพลาสีสิบท่ม ถ้าได้ยินเสียงปืนใหญ่สามนัดเป็นสำคัญแล้ว ให้เอาบันไดพาดจุดพลูพะเนียงปืนเอาเมืองให้ได้...ให้ประโคนแตร์สังข์ดุริยดนตรีเป่าพาทย์ฆ้องชัยในทันที ให้ฝรั่งแม่นปืนจุดจ่าวงคร่ำทองท้ายที่นั่งสามบอกได้กันเป็นสำคัญ...”

กองอาสามุสลิม

มุสลิมที่เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยานั้นมีมากมายหลายกลุ่ม นับตั้งแต่พวกที่มาจากทางตอนใต้ของอุษาคเนย์อย่างมลายู, อินโดนีเซีย และมุสลิมที่มาจากตะวันออกกลางอย่างเติร์กออกโตมาน, อาหรับ, แคมบัวร์ และแขกเปอร์เซีย ซึ่งกองทหารอาสามุสลิมนั้นมีความสำคัญจนถึงกับมีการตั้งกรมกองเพื่อควบคุมบังคับบัญชา อย่างเช่นกองกำลังอาสาจาม โดยปรากฏราชทินนามตำแหน่งเจ้ากรมกองอาสาจามนี้ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระราชวังสรร จางวางกรมอาสาจาม”

ซึ่งพระราชวังสันมีบทบาทในสงครามหลายครั้ง เช่น ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ และการเป็นแม่ทัพเรือในครั้งสงครามตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๑๓๗

กองอาสาหมอ

ชาวหมอในกรุงศรีอยุธยา

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

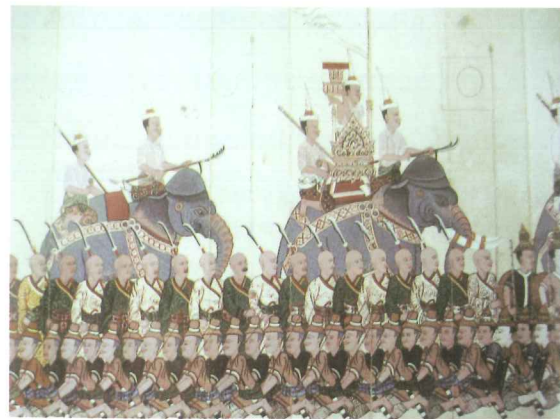
กองอาสาหมอซึ่งนำโดยพระยาเกียรติและพระยารามได้อพยพเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในคราวที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพจากกรุงหงสาวดี ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้พระราชทานที่ดินบริเวณวัดขุนแสน ตำบลบ้านขมิ้น ให้เป็นที่พำนักของชาวหมอ ซึ่งต่อมาปรากฏว่าทหารหมอได้เข้าร่วมรบและเป็นกำลังสำคัญของกองทัพกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง โดยกองทหารหมอนี้มีความโดดเด่นในเรื่องของการใช้ดาบสองมือ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในนาม “กองอาทมาฏ”

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชปรากฏราชทินนาม “พระยามหาโยธา” จางวางกรมตั้งทองขวา ซึ่งเป็นราชทินนามของข้าราชการชาวหมอ ในครั้งศึกตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ โดยเป็นนายกองคุมพลล้อมละแวกทางทิศเหนือ

กองอาสาญี่ปุ่น

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่ามีชาวญี่ปุ่นเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาก่อนหน้า

รัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และอาจเข้าร่วมกับกองทัพกรุงศรีอยุธยามาก่อนหน้านั้นแล้ว

กองทหารอาสาญี่ปุ่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

(ที่มา : หนังสือ กระบวนพยุหยาตราประวัตินและราชพิธี)

กองอาสาญี่ปุ่นมีเจ้ากรมซึ่งปรากฏนามตามพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช ๑๑๖๖ ว่า “พระเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น” โดยในครั้งสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเสนาภิมุขได้คุมกำลังอาสาญี่ปุ่น ๕๐๐ นายเข้าร่วมรบด้วย

๒. กองทัพม้า

กองทหารม้าเป็นหน่วยรบที่ความเร็วสามารถบุกทะลวงแนวข้าศึกนักรบได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถือได้ว่ากองทัพนี้นี้มีความสำคัญมากในกองทัพสมัยกรุงศรีอยุธยา

กองทัพม้าที่แข็งแกร่งที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือกองทหารม้าพม่า เพราะกองทัพพม่าได้ผ่านการทำสงครามกับชาติมหาอำนาจอย่างจีนมาตั้งแต่ในสมัยอาณาจักรพุกาม (ตรงกับราชวงศ์หยวนของมองโกล) เรื่อยมาจนถึงยุคราชวงศ์ตองอู ส่งผลให้กองทัพพม่ามุ่งเน้นและให้ความสำคัญกับกองทหารม้า เพื่อให้มีความทัดเทียมกับกองทหารม้าจีนนั่นเอง

ทหารม้าพม่ากำลังซัดหอก (ที่มา : หนังสือ พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า)

สำหรับการพัฒนากองทัพม้าในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้เริ่มขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวร โดยมีรูปแบบการรบแบบหลังม้าที่อิงมาจากพม่า เช่น การปาหอกซัด, การแทงทวน, การฟันดาบ และการยิงธนูแบบหลังม้า

ทหารม้ากรุงศรีอยุธยา

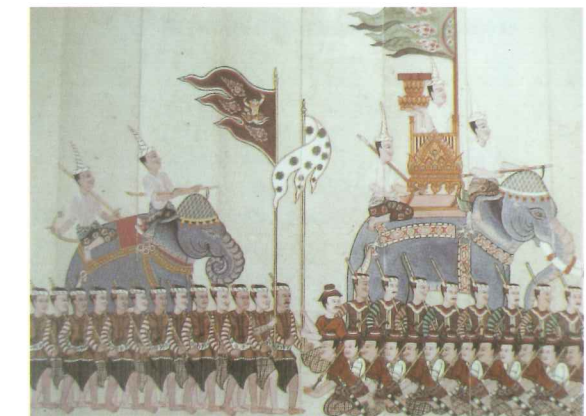
(ที่มา : หนังสือ กระบวนพยุหยาตรา ประวัตินและราชพิธี)

แม้ว่ากองทัพม้าจะถูกฝึกมาเพื่อการรบในที่โล่งกว้างแล้ว แต่ด้วยความรวดเร็วและความคล่องตัว กองทัพม้ายังได้ถูกใช้ในการรบแบบสงครามกองโจรอีกด้วย

วีรกรรมทหารม้าในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ปรากฏเด่นชัดในการนำกำลังพลส่วนน้อยลอบโจมตีค่ายหงสาวดีคราวล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในเหตุการณ์การ

สังหาร “ลักไวทำมู” นายทหารพม่าด้วยพระแสงทวนบนหลังม้า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙

๓. กองทัพช้าง

ช้างในกองทัพกรุงศรีอยุธยา

(ที่มา : หนังสือ กระบวนพยุหยาตรา ประวัตินและราชพิธี)

กองทัพช้างเป็นกำลังหลักของกองทัพกรุงศรีอยุธยา โดยช้างแต่ละเชือกจะมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งอาจแยกได้ดังนี้

๓.๑ ช้างตั้ง

คือ ช้างซึ่งมีขนาดใหญ่ มีความอึด แข็งแรง ประจําเชือก ๓ คน จัดอยู่ในตำแหน่งแนวหน้า

๓.๒ ช้างกัน

คือ ช้างซึ่งมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกับช้างตั้ง จัดอยู่ในตำแหน่งกองหลัง

๓.๓ ช้างแซง

คือ ช้างซึ่งมีหน้าที่คุ้มกันกองทัพทั้งปีกด้านซ้ายและขวา มีความอึด แข็งแรงเพียงคนเดียว

๓.๔ ช้างแทรก

คือ ช้างซึ่งมีหน้าที่คอยเสริมช้างแซงในกรณีช้างแซงเสียรูปขบวน

๓.๕ ช้างล้อมวัง

คือ ช้างซึ่งมีหน้าที่คุ้มกันพระคชาธาร มีจำนวน ๔ เชือก พร้อมด้วยกำลังพลคุ้มกัน อย่างแน่นหนา

๓.๖ ช้างค้ำและช้างค้ำย

คือ ช้างที่ถูกจัดให้อยู่หน้าขบวนช้างล้อม วัง

๓.๗ ช้างพังคา

คือ ช้างสำหรับเจ้าพระยามหาเสนาบดี และเจ้านครประเทศราช ซึ่งใช้ในการสงคราม

๓.๘ ช้างพระไชย

พระไชยสมัยอยุธยา

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

คือ ช้างศึกซึ่งอัญเชิญพระพุทธรูป หรือที่เรียกว่า “พระไชย” นำหน้าพระคชาธารเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่กองทัพ

๓.๙ ช้างโคตรแล่น

คือ ช้างศึกซึ่งมีอากรดุร้ายเป็นพิเศษ มีหน้าที่โจมตีหรือบุกทะลวงแนวรบ, ค่ายหรือประตูเมือง ถูกจัดอยู่บริเวณท้ายสุดของขบวนทัพ

เว้นช่วงจากขบวนกลางประมาณสี่ยงแต่ตรงซึ้ง เพื่อป้องกันการอลาหวาด ช้างประเภทนี้จะไม่มีความประพฤติ มีเพียงขบวนทหารคอยคุ้มกันอยู่ห่างๆ

๓.๑๐ พระคชาธาร

คือ ช้างพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ มีเศวตฉัตรเจ็ดชั้นเป็นสัญลักษณ์ ขาแต่ละข้างจะมีทหารซึ่งเรียกว่า “จตุลึงคบาท” ประจำการอยู่ พร้อมด้วยกองทหารคุ้มกันในสังกัดอีกจำนวน ๑๐๐ คน

โดยพระคชาธารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสงครามยุทธหัตถีคือ “พลายภูเขาทอง” ซึ่งขึ้นระวางนาม “เจ้าพระยาไชยานุภาพ” และหลังจากมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถีจึงได้รับพระราชทานนามว่า “เจ้าพระยาปราบหงสา”

ส่วนพระคชาธารของสมเด็จพระเอกาทศรถคือ “พลายบุญเรือง” ซึ่งขึ้นระวางนาม “เจ้าพระยาปราบไตรจักร”

การคล้องช้างป่า

(ที่มา : หนังสืออยุธยา: Discovering Ayutthaya)

ช้างแต่ละเชือกก่อนที่จะเข้าสู่สมรภูมิ จะต้องมีการฝึกฝนเพิ่มเติม โดยมีวิธีฝึกดังนี้

การแทงหุ่น

เป่าหมายเพื่อโจมตีทหารราบ มีวิธีการฝึกโดยให้ช้างพุ่งเข้าชนหุ่นฟางที่สวมชุดของข้าศึก เพื่อให้ช้างได้จดจำลักษณะของศัตรู

การล่อแพน

เป่าหมายเพื่อโจมตีทหารม้า มีวิธีการฝึกโดยให้ทหารม้าถือแพนชนนกกยุงล่อให้ช้างศึกวิ่งไล่จับให้ทัน

การล่องาหรือบ่ารุงา

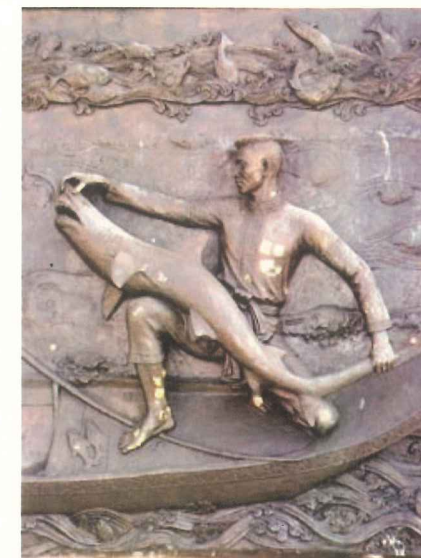
เป่าหมายเพื่อโจมตีช้างศึกฝ่ายตรงข้าม มีวิธีการฝึกโดยมัดขาหลังของช้างทั้ง ๒ เชือกไว้กับหลัก และให้ช้างทั้งคู่เสยงาเข้าปะทะกัน ซึ่งหากช้างเชือกใดมีชัยชนะในการบ่ารุงา ก็จะได้ขึ้นระวางเป็นช้างพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์

๔. กองทัพเรือ

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรกรุงศรีอยุธยา ถือได้ว่าเป็นชนชาติหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีกองทัพเรืออันทรงประสิทธิภาพ โดยทั้งนี้ เอกสารภาคเอกชนของจีนได้บันทึกถึงข้อความที่สื่อถึงแสนยานุภาพด้านกองทัพเรือสมเด็จพระนเรศวรได้เป็นอย่างดีว่า

“... สยามจึงเริ่มเป็นผู้เกรียงไกรบนท้องทะเลแดนไกล...”

ศักราชด้านกองทัพเรือของสมเด็จพระนเรศวรได้แสดงออกอย่างชัดเจนในการเสนอตัวต่อราชสำนักจีนเพื่อเป็นพันธมิตรในการโจมตีญี่ปุ่นโดยกองทัพเรือ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ (โปรดดูรายละเอียด “พระราชกรณียกิจด้านการต่างประเทศ” หน้า ๖๑) และอีกครั้งคือการตีกรุงละแวกในปี พ.ศ. ๒๑๓๗

สมเด็จพระนเรศวรทรงเบ็ดตกปลาฉลาม ณ ตำบลเขาสามร้อยยอด ประติมากรรมปูนดำใต้ฐานพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรที่ทุ่งกุษาทอง

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๔ จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จประพาสเพชรบุรีและเขาสามร้อยยอดว่า

“ถึงเดือน ๙ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็เสด็จจากเมืองราชบุรีโดยสถลมารค เสด็จไปประพาสถึงตำบลเขาสามร้อยยอด และตั้งพระตำหนักแถบฝั่งพระมหาสมุทร จึงเสด็จลงพระสุพรรณวิมานนาวาอันอลงกตรจนาริการประดับ สรรพด้วยเครื่องพิชัยสรรพาวุธดุหมิมา และเรือท้าวพระยาเสนาบดีพิริยโยธาทหารโดยเสด็จแห่งห้อมล้อมดาษดาในท้องมหาอรรณพสาคร พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็เสด็จออกไปประพาสภิรมย์ชมฝูงมัสยากรอันมีนานาพรรณในกลางสมุทร ก็ทรงเบ็ดทอดได้ปลาฉลามแล้วก็เสด็จขึ้นมายังพระตำหนัก พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์เสด็จออกไปประพาสในกลางมหาสมุทรดังนั้นได้ลิบสิ้นนวารแล้ว ก็มีพระ

ราชโองการตรัสสั่งให้ไปแต่งพระตำหนักในริมฝั่งมหาสมุทรตำบลไตนดหลวง ก็เสด็จลงพระสุพรรณวิมานมหานาวาอันเป็นพิชัยพาหนะสำหรับประดับพลากรโดยชนิด เรือท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีพิริโยธามาตย์ทั้งหลายแห่ห้อมล้อมดาชดา ดุมหิมาด้วยเครื่องสรรพายุทธพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็เสด็จโดยชลมารคมหาสมุทรมายังพระตำหนักในตำบลไตนดหลวง และทอดอยู่แรมพักทัพในมหาสมุทรสองคืนจึงเสด็จถึงพระตำหนักไตนดหลวงนั้น และเสด็จออกไปประพาสในกลางมหาสมุทรในตำบลไตนดหลวงนั้นแล้ว อยู่ ๑๒ วัน จึงเสด็จจากตำบลไตนดหลวง เสด็จโดยสถลมารคเข้ามายังเมืองเพชรบุรี”

เหตุการณ์ในตอนนี้นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็นการเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคาของสมเด็จพระนเรศวร (โปรดดูรายละเอียด “พระราชกรณียกิจด้านวัฒนธรรม และวิทยาการ” หน้า ๗๒.) ในขณะที่บางท่านเชื่อว่าเป็นการซ้อมรบทางทะเลดังจากที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้บันทึกข้อความตอนหนึ่งว่า

“...สรรพด้วยเครื่องพิชัยสรรพอาวุธดุมหิมา และเรือท้าวพระยาเสนาบดีพิริโยธาทหารโดยเสด็จแห่ห้อมล้อมดาชดาในท้องมหาอรรณพสาคร...”

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของชื่อ “ชายฝั่งทะเลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

ด้านการศึกสงคราม

๑. พระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช

ครั้งที่ ๑ สงครามกรุงศรีอยุธยาและกรุงหงสาวดีเข้าตีกรุงศรีสัตนาคนหุต

ปี พ.ศ. ๒๑๑๗ พระเจ้าบุเรงนอง มีรับสั่งให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนำทัพกรุงศรีอยุธยาเข้าร่วมทำสงครามกับกรุงศรีสัตนาคนหุต ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรซึ่งโดยเสด็จด้วยทรงพระประชวรด้วยพระโรคไข้ทรพิษ พระเจ้าบุเรงนองจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรุงศรีอยุธยาเลิกทัพกลับไป

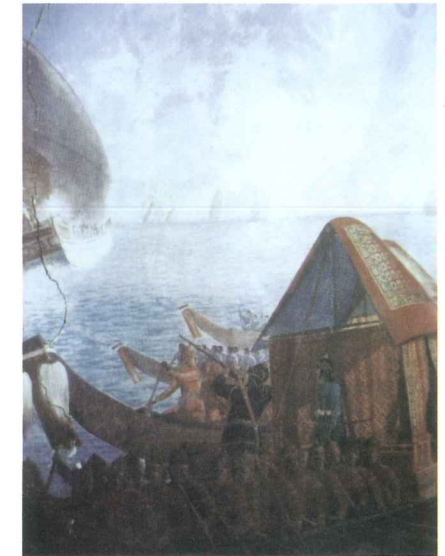
ครั้งที่ ๒ สงครามกับพระยาจันจันต

พ.ศ. ๒๑๒๒

ปี พ.ศ. ๒๑๒๑ พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้ “พระยาอุเทศราช” และ “พระยาจันจันต” เป็นแม่ทัพเรือเคลื่อนทัพเข้าโจมตีเมืองเพชรบุรี “พระสุนทรฤาไชย” เจ้าเมืองเพชรบุรีสามารถป้องกันเมืองไว้ได้ พระยาจันจันตซึ่งให้คำมั่นกับพระยาละแวกว่าจะตีเมืองเพชรบุรีให้ได้ เมื่อไม่ประสบความสำเร็จก็เกรงพระราชอาญาจึงลี้ภัยเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๒ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จลงมาจากเมืองพิษณุโลกเพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ กรุงศรีอยุธยา ขณะนั้นพระยาจันจันตซึ่งมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ได้ลอบลงลำภาหน์ออกไป มีลักษณะพิรุณคล้ายเข้ามาสืบราชการในกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงโดยเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถ และทหารข้าหลวง ลงเรือเร็วออกติดตามลำภาของพระยาจันจันตไปจนถึงปากน้ำเมืองธนบุรี และเกิดยิงปืนสู้รบกันขึ้น ขณะนั้นเรือลำภาของพระยาจันจันตได้ทางลมแล่นออกทะเลน้ำลึกหนีรอดไปได้ สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรไล่ตามพระยาจันจันต
(ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี
ของการครองราชย์)

ครั้งที่ ๓ ศึกตีเมืองคัง

ปี พ.ศ. ๒๑๒๔ พระเจ้านันทบุเรงขึ้นครองราชย์ เจ้าฟ้าไทยใหญ่เมืองคังแข็งเมืองไม่เสด็จมาเข้าเฝ้าถวายบังคมตามพระราชประเพณี พระเจ้านันทบุเรงจึงมีพระราชบัญชาให้ สมเด็จพระมหาอุปราช (มังสามเกียด), พระสังกะทัต (นัดจันหนอง) อุปราชเมืองตองอู และสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปปราบปราม

ในการเข้าโจมตีเมืองคังสองครั้งแรก สมเด็จพระมหาอุปราช และพระสังกะทัตเป็นผู้นำทัพเข้าโจมตีตามลำดับ แต่ไม่สามารถเข้า

ปล้นเมืองได้ เพราะชัยภูมิที่เป็นต่อและการป้องกันอย่างเข้มแข็งของชาวเมืองจึงต้องถอยทัพกลับ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชตีเมืองคัง (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

ในการโจมตีครั้งที่สาม สมเด็จพระนเรศวรได้จัดกองกำลังเป็นสองส่วนคือ ส่วนแรกให้จัดเป็นกองกำลังส่วนน้อยประจำที่ทางด้านหน้าของเมือง อย่างเช่นที่ทัพสมเด็จพระมหาอุปราช และพระสังกะตัตเคยโจมตี ส่วนทัพที่สองให้จัดเป็นทัพใหญ่ล้อมรอบเมือง

เมื่อเวลาใกล้รุ่งก็ทรงมีพระราชบัญชาให้กองกำลังส่วนน้อยให้ร้องเสียงอีกที ทำที่ว่าจะเข้าโจมตีเมืองทางด้านหน้าดังเช่นที่เคยเป็น ชาวเมืองหลงอุปายจึงรวมกำลังเข้าป้องกันทางด้านหน้าอย่างเต็มกำลัง สมเด็จพระนเรศวรเห็นดังนั้นจึงทรงส่งสัญญาณให้ทัพใหญ่ที่ล้อมรอบเมืองอยู่ ออกจากที่ล้อมและเข้าโจมตีจนสามารถเข้าเมือง และจับตัวเจ้าฟ้าเมืองคังได้สำเร็จ

ครั้งที่ ๔ สงครามขับไล่เขมรออกจากหัวเมืองตะวันออก

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๔ พระยาละแวกมีรับสั่งให้พระทศราชา และพระสุรินทรราชานำทัพเข้ากวาดต้อนผู้คนในเมืองนครราชสีมา สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้ พระชัยบุรี และพระศรีกรมอรดีนำทหารม้า ๕๐๐ นายไปชุมนุมโจมตีทัพหน้าเขมรระหว่างทางจนแตกพ่าย ฝ่ายพระทศราชาและพระสุรินทรราชา จึงถอยทัพกลับไป

ครั้งที่ ๕ การรบที่แม่น้ำสะโตงและการประกาศอิสรภาพ

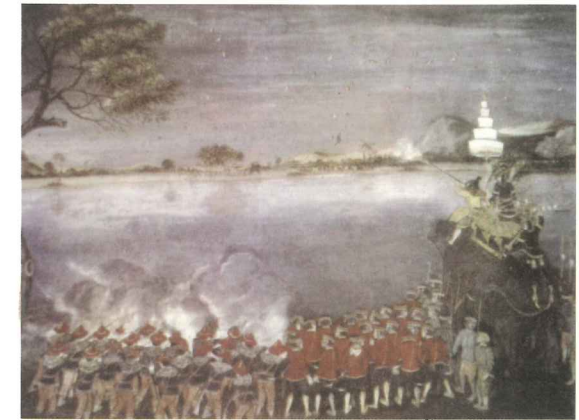

สมเด็จพระนเรศวรทรงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง ณ เมืองแครง (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาาระบุว่า หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยในสงครามเมืองคัง พระเจ้านันทบุเรงก็ทรงคิดระแวงพระทัยจึงออกอุปายตรัสให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปช่วยเหลือทัพหงสาวดีเพื่อปราบปรามเมืองอังวะซึ่งแข็งเมือง โดยระหว่างทางจะให้พระยาเกียรติ และพระยารามขุนนาง

มอญลอบปลงพระชนม์ พระยามอญทั้งสองได้นำความดังกล่าวไปบอกแก่พระมหาเถรคันฉ่อง พระสงฆ์ชาวมอญซึ่งเป็นอาจารย์ของตน พระมหาเถรคันฉ่องจึงนำความดังกล่าวกราบทูลแก่ สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงประกาศอิสรภาพตัดพระราชไมตรีจากหงสาวดี ณ เมืองแครง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพพระองค์ก็ได้กวาดต้อนเอาครัวมอญและไทยเพื่อนำไปยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาอุปราชาก็ยกทัพออกติดตามสมเด็จพระนเรศวรโดยมีสุรกรรมาเป็นทัพหน้า

สมเด็จพระนเรศวรทรงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

สุรกรรมาติดตามทัพสมเด็จพระนเรศวรมาจนถึงแม่น้ำสะโตง จนเกิดการยิงต่อสู้ข้ามฝั่งแม่น้ำ สมเด็จพระนเรศวรทรงยิงพระแสงปืนข้ามฟากแม่น้ำสะโตงไปถูกสุรกรรมาเสียชีวิตกับคอข้าง ทหารทัพหน้าหงสาวดีเห็นดังนั้นจึงต่างพากันนำความไปแจ้งแก่สมเด็จพระมหาอุปราชาก็จึงมีพระราชบัญชาให้ถอยทัพกลับหงสาวดีในที่สุด

ครั้งที่ ๖ สงครามนันทสุ-ราชสังครำ (สมรภูมิแม่ระกา)

ปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ครัวใหญ่ที่ถูกพม่ากวาดต้อนอยู่ในเมืองกำแพงเพชร ได้หลบหนีลงมายังเมืองพิษณุโลก นันทสุและราชสังครำผู้ควบคุมครัวใหญ่ดังกล่าว ได้ส่งสาสน์มาขอ ครัวใหญ่เหล่านั้นคืนจากกรมการเมืองพิษณุโลกแต่ได้รับการปฏิเสธ นันทสุและราชสังครำจึงต้องการกวาดต้อนชาวกำแพงเพชรกลับกรุงหงสาวดีแทน

สมเด็จพระนเรศวรได้รับแจ้งจากกรมการเมืองพิษณุโลกถึงเหตุการณ์ดังกล่าว จึงจัดเตรียมทัพหลวง พร้อมกับมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรณ์ และขุนพระศรีเป็นแม่ทัพหน้ายกทัพขึ้นไปปราบปรามนันทสุ และราชสังครำ ณ เมืองกำแพงเพชร

ฝ่ายนันทสุและราชสังครำทราบว่า สมเด็จพระนเรศวรยกทัพหลวงมาก็ตกใจถอยทัพออกจากเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรณ์ และขุนพระศรีติดตามไปจนถึงตำบลแม่ระกา และเกิดการสู้รบกันขึ้น แต่นันทสุและราชสังครำหนีรอดไปได้ในที่สุด

ครั้งที่ ๗ การปราบกบฏพระยาสุวรรณคโลก-พระยาพิชัย

ขณะติดศึกอยู่กับนันทสุ และราชสังครำ พระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลก ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรได้โปรดเกล้าให้เข้าร่วมในกองทัพ ได้เห็นความบาดหมางระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงหงสาวดี ดำริว่ากรุงศรีอยุธยาอาจไม่สามารถต้านทานแสนยานุภาพของกรุงหงสาวดีได้ จึงคิด

เอาใจออกห่างโดยไม่ยกทัพเข้าร่วมทัพหลวงตามรับสั่ง และแตกครัวเมืองพิชัยไปไว้ยังเมืองสวรรคโลกเพื่อซ่อนสมผู้คน

สมเด็จพระนเรศวร กระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์
(ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี
ของการครองราชย์)

หลังเสร็จศึกนั้นทูล และราชสังคริา สมเด็จพระนเรศวร จึงทรงยกทัพไปปราบปรามเมื่อเคลื่อนทัพมาถึงเมืองสุโขทัย มีรับสั่งให้ตั้งพลับพลา ณ บริเวณวัดศรีชุม (วัดฤาษีชุม) ทรงกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาหลังจากนั้นจึงเคลื่อนทัพเข้าล้อมเมืองสวรรคโลก

ในช่วงแรกทัพกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถเข้าเมืองสวรรคโลกได้ เพราะเมืองสวรรคโลกมีป้อมปราการที่แข็งแรง อีกทั้งชาวเมืองยังทำการป้องกันอย่างเต็มที่ พระชัยบุรณจึงทูลเสนอให้มีการสร้างหอรบประชิดกำแพงเมือง สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นชอบด้วย จึงรับสั่งให้สร้างหอรบสูงเท่ากำแพงเมือง และเอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งยิงเข้าไปในเมืองจนระส่ำระสาย ก่อนจะบุกทำลายประตูดอนแหลม และสามารถเข้าตีเมืองได้ในที่สุด

ประตูเตาหม้อ (ประตูหม้อ, ประตูป่าหม้อ) ประตูหนึ่งของเมืองสวรรคโลก ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรรับสั่งให้ทหารบุกเข้าปล้นเมือง ปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

เมื่อเมืองสวรรคโลกแตก พระยาพิชัยหนีออกจากเมืองสวรรคโลกหวังไปพึ่งเมืองเชียงใหม่ แต่ถูกจับตัวมาได้ที่แดนเกาะจุน ส่วนพระยาสวรรคโลกหนีไปอยู่บริเวณวัดไผ่ใต้ ถูกจับตัวได้เช่นกัน และถูกลงพระราชอาญาประหารชีวิตทั้งสองคน

ครั้งที่ ๘ สงครามพระยาพลิม (สมรภูมิตะพานชายข้าว)

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้านันทบุเรงทรงมีพระราชบัญชาให้พระยาพลิมคุมไพร่พล ๓๐,๐๐๐ คน ไปสมทบกับทัพของพระเจ้าเชียงใหม่จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ คนซึ่งยกมาทั้งทางบกและทางน้ำเพื่อเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

กองทัพพระยาพลิมซึ่งเคลื่อนตัวมาทางด้านพระเจดีย์สามองค์สามารถเข้าสู่หัวเมืองชั้นนอกของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ต้องยกพลมาจากที่ไกลกว่า ทัพทั้งสองจึงเคลื่อนทัพมาถึงไม่พร้อมกัน โดยปรากฏว่าทัพของพระยาพลิมล่วงเข้ามาถึงชายแดนเมืองกาญจนบุรีเพียงลำพัง

กองทัพพระยาพลิมต้องการเมืองสุพรรณบุรีเป็นที่มั่น จึงเคลื่อนทัพเข้าโจมตีสุพรรณบุรี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงทราบจึงมีรับสั่งให้พระยาจักรีเป็นแม่ทัพเรือไปป้องกันเมืองสุพรรณบุรี ในการปะทะกันครั้งนั้นทัพพระยาพลิมถูกทัพของพระยาจักรีตีแตกพ่ายจนต้องถอยทัพไปยังที่ดอนบนเขาพระยาแมนเพื่อคอยก้างหนุนของพระเจ้าเชียงใหม่ต่อไป

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบดังนั้นจึงเคลื่อนทัพหลวงไปยังตำบลสามชนอน แขวงเมืองสุพรรณบุรี แล้วจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุโขทัยเป็นทัพหน้าเข้าโจมตีทัพพระยาพลิมที่เขาคะยาแมน ทัพพระยาพลิมถูกทัพหน้าของเจ้าพระยาสุโขทัยตีจนแตกพ่ายไปจนถึงชายแดนเมืองกาญจนบุรี

ครั้งที่ ๙ สงครามพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ (สมรภูมิปากน้ำบางพุทรา)

หลังจากทัพพระยาพลิมแตกพ่ายไปแล้วทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ก็เคลื่อนลงมาถึงเมืองชัยนาท ด้วยไม่ทรงทราบว่าทัพของพระยาพลิมได้ถูกตีแตกแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งให้ “ไชยยะกะยอสู” และ “นันทกะยอทาง” นำทัพหน้าลงมาตั้งค่ายที่ปากน้ำบางพุทรา เพื่อนัดหมายกำหนดการโจมตีกรุงศรีอยุธยากับพระยาพลิม

ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวร พร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถได้ยกทัพหลวงมาถึงบ้านชะวอ แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ แล้วจึงทรงมีพระราชบัญชาให้พระราชมนู และขุนรามเดชะเป็นทัพหน้า แต่งกองโจรคอยก่อวินาศกรรมทัพของไชยยะกะยอสู และนันทกะยอทางจนต้องถอยกลับชัยนาท พระเจ้าเชียงใหม่ทรงเห็นทัพหน้าแตก

กลับมา ประกอบกับทรงทราบว่าทัพของพระยาพลิมได้ถูกตีจนแตกพ่ายไปแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งให้ถอยทัพในที่สุด

ครั้งที่ ๑๐ สงครามพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (สมรภูมิตะพานชายข้าว)

สมเด็จพระนเรศวรสังหารเจ้าเมืองพะเยา ณ ตะพานชายข้าว วาดโดยพลตรี ขุนประทุมโรคนประหาร

เมื่อพระเจ้านันทบุเรงทรงทราบว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกไปไม่ทันกำหนด จนทัพพระยาพลิมต้องพ่ายแพ้จึงกริ้วมาก ดังนั้นจึงมีพระราชบัญชาให้ “พระยาอภัยคามินี”, “ซั๊กแซกยอถ่าง” และ “สมิงโยคราช” เข้ามากำกับทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ให้กลับไปทำศึกกับกรุงศรีอยุธยาใหม่เป็นการแก้ตัว

พระเจ้าเชียงใหม่เมื่อรับพระราชบัญชาแล้ว ก็ยกพลจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ คนลงมาถึงเมืองนครสวรรค์ ระหว่างทางไม่มีกองกำลังขัดขวาง จึงเคลื่อนทัพเข้ามาถึงบ้านสระเกศ แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ จากนั้นจึงให้เจ้าเมืองพะเยาคุมทัพม้ากองอาสาไล่จับกุมราษฎรเพื่อไม่ให้ทำอะไรทำนาได้ จนกองอาสาล่วงเข้ามาถึงตะพานชายข้าวในเขตกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบ จึงเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถและกองทัพ

เข้ารบพุ่งกับกองทหารของเจ้าเมืองพะเยาจนสังหารเจ้าเมืองพะเยาตายในที่รบ

สมรภูมิลำปาง

สมเด็จพระนเรศวรทรงดำริว่าจะเข้าโจมตีทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ก่อนเพื่อความได้เปรียบทางการศึก จึงทรงจัดทัพบกและทัพเรือจำนวนรวม ๘๐,๐๐๐ คน ไปประชุมพล ณ พังงา

เมื่อเสด็จมาถึงตำบลปากโมกน้อยก็พบกับกองทัพของพะเยา จึงเกิดการปะทะรบพุ่งกัน กองทัพของพะเยาต้านทานไม่ไหวจึงถอยกลับไป กองอาสากรุงศรีอยุธยาได้ไล่ติดตามไปจนถึงทัพหนุนของพะเยา เชียงแสนทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่ กองอาสากรุงศรีอยุธยามีจำนวนน้อยกว่าจึงต้องล่าถอย พร้อมกับทัพพะเยาเชียงใหม่ที่ไล่ติดตามมา

ทัพพะเยาเชียงใหม่ติดตามกองอาสากรุงศรีอยุธยาลงมาจนถึงทัพเรือของสมเด็จพระนเรศวรบริเวณคลองปากโมกน้อย ทัพทั้งสองจึงยิงปืนตอบโต้กันจนไพร่พลล้มตายมากมายด้วยกันทั้งสองฝ่าย กระทั่งทัพบกกรุงศรีอยุธยาเข้ามาสมทบ ทัพพะเยาเชียงใหม่จึงล่าถอยไป

สมรภูมิปากจิก-ปากกระทุ้ม

ทัพพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งตั้งอยู่ ณ บ้านสระเกศ ทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรยกพลมาตีทัพของพะเยาเชียงใหม่และพะเยาเชียงใหม่จึงต้องล่าถอยมา จึงดำริจะแต่งทัพใหญ่ลงมาตีกรุงศรีอยุธยาเสียก่อนเพื่อความได้เปรียบ

ขณะที่พระเจ้าเชียงใหม่กำลังแต่งทัพอยู่นั้น สมเด็จพระนเรศวรซึ่งประชุมพลอยู่ที่ปากโมก

น้อย ได้มีพระราชบัญชาให้พระราชมุนีคุมกำลังพลจำนวน ๑๐,๐๐๐ คนไปลาดตระเวนทัพพระเจ้าเชียงใหม่ กองตะเวนของพระราชมุนียกขึ้นไปถึงตำบลบางแก้ว และได้ปะทะกับทัพพะเยาและพะเยาเชียงใหม่ ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปถึงตำบลบ้านแห ทรงทราบข่าวกองตะเวนของพระราชมุนีปะทะกับทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่ จึงแปรทัพหลวงให้เข้าที่ซุ่มซ่อนที่ปากจิกปากกระทุ้มข้างฝั่งตะวันตก และมีพระราชบัญชาให้พระราชมุนีล่าถอยลงมา

พระราชมุนีกำลังติดพันศึกจึงไม่ถอยทัพมาตามพระราชประสงค์ สมเด็จพระนเรศวรจึงดำริสให้หมื่นทิพรักษานำพระราชโองการไปประกาศว่าหากพระราชมุนีไม่ถอยทัพให้ตัดศีรษะลงมาถวายพระราชมุนีจึงยอมถอยทัพพระเจ้าเชียงใหม่เห็นทัพพระราชมุนีล่าถอยไป ก็ยกพลไล่ตามมาจนถึงบริเวณที่ทัพหลวงซุ่มโอบล้อมอยู่ สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ให้สัญญาณโจมตี จนทัพพระเจ้าเชียงใหม่แตกพ่ายไป

สงครามในครั้งนี้ทัพเชียงใหม่สูญเสียหัวพระยาเชียงใหม่ไป ๕ คนคือ พระยาโล, พระยาขาว, พระยานคร, พระยาเชียงใหม่ และพระยาจิบ รวมทั้งพระยามอญอีก ๒ คนคือ สมิงโยคราช และพะเยาเชียงใหม่ นอกจากนี้ทัพกรุงศรีอยุธยายังได้ช้าง ๒๐ เชือก, ม้า ๑๐๐ ตัวเศษ และอาวุธอีกมากมาย

สมรภูมิลำปาง

สมเด็จพระนเรศวรตีค่ายพระเจ้าเชียงใหม่ (ที่มา : หนังสือตามรอยพระยุคลบาท ๔๐๐ ปี แห่งการเสด็จสวรรคตสมเด็จพระนเรศวรมหาราช)

หลังจากมีชัยชนะในสงครามกับพระเจ้าเชียงใหม่ในสมรภูมิลำปาง สมเด็จพระนเรศวรก็มีพระราชประสงค์จะโจมตีเข้าทัพเชียงใหม่ไม่ให้ตั้งดี จึงเสด็จยกทัพหลวงติดตามทัพพระเจ้าเชียงใหม่ไปในทันที หลังจากพักแรมที่บ้านชะวอ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้ยกพลออกจากดึก เพื่อที่จะโจมตีค่ายพระเจ้าเชียงใหม่ ณ บ้านสระเกศในเวลาเช้า

ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งกลับไปตั้งค่าย ณ บ้านสระเกศ ทรงทราบว่าทัพกรุงศรีอยุธยาติดตามมาก็ยกพลหนีต่อไปในเวลาากลางคืน เมื่อทัพกรุงศรีอยุธยาเคลื่อนไปถึงค่ายบ้านสระเกศจึงสามารถเข้าค่ายได้โดยง่าย จับได้พะเยาเชียงใหม่ พร้อมเชลยอีกหนึ่งหมื่นเศษ, ช้าง ๑๒๐ เชือก, ม้า ๑๐๐ ตัวเศษ, เรือรบเรือเสเปียง (พร้อมเสเปียง) ๔๐๐ ลำ, อาวุธ และเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าเชียงใหม่อีกหลายรายการ

ครั้งที่ ๑๑ สงครามพระเจ้าอู่ทอง

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้าอู่ทองได้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา โดยจัดทัพเป็น ๓ กระบวนคือ ทัพหลวง, ทัพสมเด็จพระมหาอุปราช และทัพพระเจ้าตองอู

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบถึงกำลังพลจำนวนมหาศาลของทัพหงสาวดี พระองค์จึงทรงใช้ยุทธวิธีที่จะใช้พระนครเป็นที่มั่นตั้งรับข้าศึก โดยมีการเตรียมความพร้อมไว้แล้วในหลายๆ ด้านได้แก่ การสะสมเสบียง, ทำลายที่นาเพื่อป้องกันทัพหงสาวดีใช้เป็นเสบียง, รวบรวมผู้คนทั้งในพระนคร และหัวเมืองเข้ามาประจำการในพระนคร รวมถึงการแต่งกองโจรเพื่อคอยตัดเส้นทางลำเลียงเสบียงและอาวุธของข้าศึก ฯลฯ

สมรภูมิต้องนา

ขณะที่ทัพหงสาวดียกพลมาถึงกรุงศรีอยุธยา ชาวในท้องนาทุ่งชายเคืองนอกกรุงศรีอยุธยาด้านตะวันออกยังไม่เสร็จ สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้เจ้าพระยากำแพงเพชรว่าที่สมุหพระกลาโหมคุมไพร่พลออกไปเกี่ยวข้าว แต่ปรากฏว่าทัพของเจ้าพระยากำแพงเพชรกลับถูกทัพม้าของสมเด็จพระมหาอุปราชตีแตกพ่ายกลับมา

สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นว่าทหารกรุงศรีอยุธยาจะเสียขวัญ จึงยกทัพเรือและทัพบกออกไปเพื่อชิงค่ายเจ้าพระยากำแพงเพชรคืน โดยมีกลศึกคือให้ทัพหน้าล่อทัพหงสาวดีออกมารบพร้อมกับวางกำลังซุ่มโอบล้อมเอาไว้ เพื่อคอยโจมตีสมทบกับทัพเรือที่จะคอยระดมยิงเข้าในครั้งนั้นทัพกรุงหงสาวดีแตกพ่ายกลับไปเป็นที่สุด

สมรภูมิกำยพระเจ้านันทบุเรง (ชนอนปากคู)

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่ ในเดือน ๗ ปี พ.ศ. ๒๑๒๙ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จยกทัพออกไปยังตำบลวัดช่องลม นำปืนใหญ่ชื่อ “พระมหากาลมฤตยูราช” ใส่ขึ้นบนลำเกาเพื่อยิงใส่ค่ายพระเจ้านันทบุเรงที่ชนอนปากคู พระเจ้านันทบุเรงทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ถอยทัพไปตั้งที่ปากโมกใหญ่ สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถจึงแต่งทัพไล่ตามทั้งทางบกและทางน้ำ แต่ทัพบกกรุงศรีอยุธยาถูกทัพพระเจ้านันทบุเรงตีขนาบต้องถอยร่นลงมาจนถึงทัพเรือ สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถจึงเสด็จลงจากเรือพระที่นั่ง ทรงพระแสงดาบสองพระหัตถ์ไล่ทะลวงฟันข้าศึกจนแตกพ่ายไป

หลังจากสงครามครั้งนี้ พระเจ้านันทบุเรงซึ่งยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นานถึง ๖ เดือน ทรงเห็นว่าเสียไพร่พลไปมาก อีกทั้งเข้าสู่ฤดูฝน จะหักเอากรุงศรีอยุธยาเป็นไปได้อาจจะยากก็ยกทัพกลับกรุงหงสาวดี

ครั้งที่ ๑๒ สงครามขับไล่เขมรที่เมืองปราจีนบุรี

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าฟ้าทะละหะเป็นแม่ทัพ นำกำลังเข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรีและนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสีหราชเดโช นำกำลังไปต้านทานทัพเขมร จนทำให้ทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

ครั้งที่ ๑๓ สงครามพระเจ้านันทบุเรงล้อมกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (สมรภูมิกำยพระเจ้าหงสาวดี วิจารณ์พระแสงดาบค่าย)

สมเด็จพระนเรศวรทรงดาบพระแสงดาบเข้าปล้นค่ายพระเจ้านันทบุเรง (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

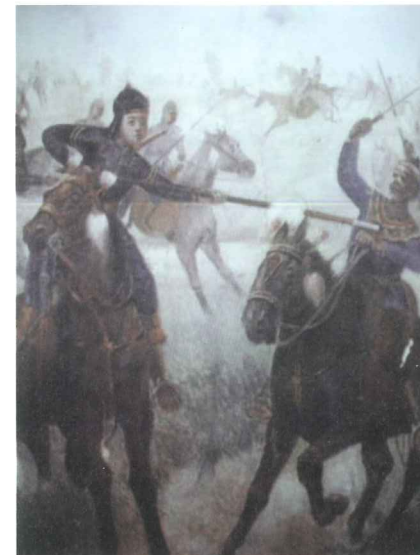
หลังจากสงครามคราวล้อมกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ พระเจ้านันทบุเรงก็ดำริจะตีกรุงศรีอยุธยาให้จงได้ จึงมีพระราชบัญชาให้มีการบำรุงทหาร, ช้าง, ม้า, อาวุธ และเสบียงอาหารไว้ให้พร้อม เพื่อเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

พระเจ้านันทบุเรงได้เสด็จทางสถลมารคข้ามแม่น้ำเมาะตะมะ เข้ามาทางเมืองกำแพงเพชร เมื่อเสด็จถึงกรุงศรีอยุธยาก็ตั้งค่ายหลวงที่ตำบลบางปะหัน ส่วนทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชที่ตั้งอยู่ที่ค่ายกุ่มดอง ทัพพระเจ้าแปรตั้งอยู่ที่ตำบลสีกุก และทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ตั้งอยู่ที่ตำบลวัดสังฆาวาส

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่ทัพพระเจ้านันทบุเรงมาตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลบางปะหัน จึงเสด็จออกปล้นค่ายจนข้าศึกแตกพ่ายไปจนถึงทัพ

หลวง พระองค์ทรงดาบพระแสงดาบนำทหารปืนขึ้นระเนียดจะเข้าค่ายพระเจ้านันทบุเรง แต่ถูกทหารหงสาวดีแทงตกลงมา ในขณะที่นั้นข้าศึกกรูกันเข้ามามาก สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จกลับเข้าพระนคร

สมรภูมิตุ้มลุมพลี (สังหารลักไวทำมู)

สมเด็จพระนเรศวรสังหารลักไวทำมูด้วยพระแสงทวน (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จออกไปตั้งทัพชุมนุมอยู่ ณ ทุ้มลุมพลี เพื่อเข้าปล้นค่ายพระเจ้านันทบุเรงอีกครั้ง ลักไวทำมูซึ่งได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรงให้คอยจับกุมองค์สมเด็จพระนเรศวรทราบความ จึงให้ทหารทศกุ่มทหารกองหนึ่งออกมารบต่อสมเด็จพระนเรศวร

สมเด็จพระนเรศวรติดตามกองทหารตกลงมาจนถึงที่ชุมนุมของลักไวทำมู กรูกันออกห้อมล้อมและได้ทำการสู้รบกัน ทรงสังหารลักไวทำมูด้วยพระแสงทวน เมื่อทหารทศเข้ามาแก้ลักไวทำมู พระองค์ก็สังหารด้วยพระแสงดาบตายอีกคน

หนึ่ง กระทั่งทัพกรุงศรีอยุธยาเข้ามาแก้ทันสมเด็จพระนเรศวรจึงออกจากวงล้อมและเสด็จกลับเข้าพระนคร

๒. พระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระนเรศวรในช่วงการขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. ๒๑๓๓ - ๒๑๔๘)

ครั้งที่ ๑ สงครามสมเด็จพระมหาอุปราช

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ พระเจ้านันทบุเรงทรงเห็นเป็นโอกาสดีจึงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาอุปราชยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบ ก็มีพระราชดำริพลิกแพลงกระบวนรบยกพลออกไปตั้งรับที่นอกพระนครโดยทรงกรีธาทัพออกไปถึงเมืองสุพรรณบุรีก็ทราบความว่ทัพสมเด็จพระมหาอุปราชเคลื่อนทัพเข้าสู่เมืองกาญจนบุรีแล้ว จึงมีพระราชบัญชาให้ข่มกำลังพลโอบล้อมไว้และแต่งทัพขนาดเล็กออกไปรบที่เมืองกาญจนบุรีเพื่อล่อทัพสมเด็จพระมหาอุปราช

ทัพสมเด็จพระมหาอุปราช เมื่อเห็นทัพที่สมเด็จพระนเรศวรส่งมามีจำนวนน้อยก็ไล่ติดตามไป จนกระทั่งถึงบริเวณที่สมเด็จพระนเรศวรได้ข่มกำลังพลโอบล้อมเอาไว้ ทัพสมเด็จพระมหาอุปราชจึงตกอยู่ในวงล้อม การรบดำเนินไปจนกระทั่งพระยาพุกามนายกกองทัพหน้าหงสาวดีเสียชีวิตในที่รบ ทัพหงสาวดีจึงแตกพ่ายถอยร่นไป ครั้นนั้นกรุงศรีอยุธยาติดตามไปจับได้ตัวพระยาพลิม ซึ่งเป็นนายกองระวังหน้าได้

ที่บ้านจระเข้สามพัน และเกือบได้องค์สมเด็จพระมหาอุปราชา

ครั้งที่ ๒ สงครามยุทธหัตถี

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้านันทบุเรง ทรงมีพระราชบัญชาให้ สมเด็จพระมหาอุปราชายกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้ประชุมพลที่ตำบลปากโมก แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ และให้พระอมรินทรฤๅชัย (เจ้าเมืองราชบุรี) แต่งกองโจร ๕๐๐ คนออกไปคอยซุ่มก่อกวนกองเสบียงและทำลายเส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชา

สงครามยุทธหัตถี (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

เมื่อทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชาเคลื่อนมาถึงเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จยกทัพหลวงไปกระทำพิธีตัดไม้ข่มนามที่ทุ่งลุมพลี ก่อนจะเคลื่อนทัพหลวงไปสมทบกับทัพอื่นๆ เพื่อจัดกระบวนทัพที่ตำบลมะม่วงหวานเป็นเวลา ๓ วัน

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเคลื่อนทัพมาจนถึงตำบลหนองสาหร่าย แขวงเมืองสุพรรณบุรี ก็มีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์นำทัพหน้าไปลาดตะเวนดูข่าวทัพสมเด็จพระมหา

อุปราชาที่ตำบลดอนระฆัง ปรากฏว่าในวันต่อมาทัพหน้าของพระยาศรีไสยณรงค์ได้ปะทะกับทัพสมเด็จพระมหาอุปราชาที่ตำบลดอนเผาข้าว สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้พระยาศรีไสยณรงค์ถอยร่นลงมา เพื่อที่จะนำกำลังทัพหลวงเข้าโอบล้อม

ในขณะนั้นพระคชาธารของสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถกำลังตกน้ำมัน บังคับไว้ไม่อยู่ถลาลงไปอยู่ท่ามกลางวงล้อมของข้าศึก สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็นสมเด็จพระมหาอุปราชาจึงตรัสว่า

“เจ้าพี่จะยืนข้างอยู่ในร่มไม้ทำไม เชิญเสด็จมาทำยุทธหัตถีกันให้เป็นเกียรติยศเกิดกษัตริย์ภายหน้าที่จะชนข้างได้อย่างเราจะไม่มีแล้ว”

สมเด็จพระมหาอุปราชาได้สดับดังนั้นก็ไสพระคชาธารออกมากระทำการยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวร ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงกระทำการยุทธหัตถีกับมังจาปะโรจนได้รับชัยชนะทั้งสองพระองค์ บรรดาแม่ทัพนายกองกรุงหงสาวดีเห็นว่าสมเด็จพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ ก็ได้รุกกันเข้ามาแก้ไขระดมยิงถูกสมเด็จพระนเรศวร ทรงบาดเจ็บ แต่ทัพหลวงพร้อมด้วยทัพเจ้าพระยามหาเสนาและพระยาสิทธิราชเดโชชัยสามารถนำทัพตีฝ่าข้าศึกตามมาช่วยกันพระองค์ทั้งสองออกไปได้

บรรดาแม่ทัพนายกองกรุงศรีอยุธยาเห็นทัพหงสาวดีกระจัดกระจายไม่เป็นขบวน จึงยกทัพติดตามข้าศึกไปจนถึงเมืองกาญจนบุรี จับได้ตัวเจ้าเมืองมลวันและแม่ทัพนายกองพร้อมไพร่

พลจำนวนมาก ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบอกว่า หลังจากเสร็จศึกสมเด็จพระนเรศวรได้โปรดเกล้าให้ก่อพระเจดีย์สวมพระศพนสมเด็จพระมหาอุปราชาไว้ ณ ตำบลตระพังตรุ จากนั้นจึงพระราชทานช้าง ๑ เชือกพร้อมหมอควาทย์แก่เจ้าเมืองมลวัน เพื่อให้เดินทางไปแจ้งข่าวแก่พระเจ้านันทบุเรงที่กรุงหงสาวดี

ครั้งที่ ๓ ระวังเหตุเชียงแสน-ล้านช้าง

หลังจากสงครามยุทธหัตถีเสร็จสิ้นลงพระเจ้าเชียงใหม่ได้มีพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระนเรศวรเพื่อเป็นทางราชไมตรี ขณะนั้นได้เกิดเหตุเมืองเชียงแสนและล้านช้างวิวาทกัน พระเจ้าเชียงใหม่จึงทูลขอความช่วยเหลือมายังกรุงศรีอยุธยา

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาราชฤๅณานนท์คุมพล ๕,๐๐๐ คน ขึ้นไประงับเหตุ พระยาหลวงเมืองแสนแม่ทัพล้านช้างทราบข่าวทัพกรุงศรีอยุธยาจึงยอมความยกทัพกลับไป

ครั้งที่ ๔ สงครามตีเมืองทวาย และ ตะนาวศรี

เมื่อมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถีแล้ว สมเด็จพระนเรศวรได้ชำระโทษแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันตามกฎพระไอยการศึก สมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้วได้ทูลบิณฑบาตขอชีวิตแม่ทัพนายกองเหล่านั้นไว้ สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้แม่ทัพนายกองทั้งหมดยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรี และทวายแทนเป็นการไถ่โทษ

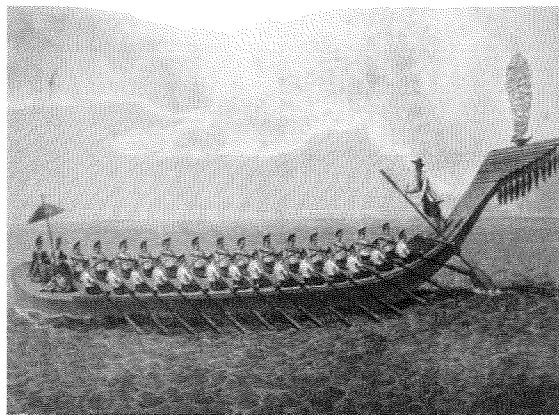
ทัพกรุงศรีอยุธยาตีเมืองทวาย และตะนาวศรี (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

เจ้าเมืองตะนาวศรีทราบข่าวทัพกรุงศรีอยุธยาที่นำโดยพระยาจักรีจะยกมา ก็ขอความช่วยเหลือไปยังกรุงหงสาวดี แต่ขณะที่หงสาวดีกำลังเกณฑ์ผู้คนอยู่นั้น ปรากฏว่าทัพของพระยาจักรีก็เคลื่อนไปถึงเมืองตะนาวศรีแล้ว และหลังจากทำการปิดล้อมอยู่เป็นเวลา ๑๕ วัน พระยาจักรีก็สามารถมีชัยชนะเหนือเมืองตะนาวศรีได้เป็นผลสำเร็จ

ส่วนทัพของพระยาพระคลังซึ่งยกไปตีเมืองทวายนั้น ได้ปะทะกับข้าศึกที่ด่านเชิงเขาบรรทัด ข้าศึกด้านทานกำลังทัพพระยาพระคลังไม่ได้แตกถอยไป พระยาพระคลังจึงนำทัพกรุงศรีอยุธยาเข้าปิดล้อมเมืองทวายอยู่เป็นเวลา ๒๐ วัน เจ้าเมืองทวายด้านทานไม่ไหวจึงออกมากวายนับคมยอมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา

สมรภูมิตะเลบ้านบ่อ

พระยาจักรีซึ่งอยู่ ณ เมืองตะนาวศรีเกรงว่าทัพจากเมืองเมาะตะมะจะเคลื่อนทัพมาช่วยเหลือเมืองทวาย จึงจัดทัพ ๓,๐๐๐ คน เคลื่อนที่ทางบกไปเมืองทวาย และมีบัญชาให้หลวงเทพอรชุนนำกองเรือเคลื่อนไปอีกขบวนหนึ่ง

เรือรบพม่า (ที่มา: หนังสือ พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า)

กองเรือของหลวงเทพอรชุนเคลื่อนทัพมาถึงทะเลบริเวณบ้านป้อ ชายแดนเมืองทวาย ได้ปะทะกับกองเรือของสมเด็จพระตะบะ และสมิงอุบากอง กองเรือทั้งสองฝ่ายรบกันตั้งแต่เช้าถึงเวลาเที่ยงยังไม่รู้แพ้รู้ชนะ เมื่อถึงเวลาบ่ายคลื่นลมจัดต่างจึงต้องทอดสมอเวลาทั้งสองฝ่าย ขณะเดียวกันพระยาพระคลังซึ่งอยู่ ณ เมืองทวาย ก็มีบัญชาให้พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหง นำกองเรือออกไปช่วยพระยาจักรีที่เมืองตะนาวศรี ขณะออกจากปากน้ำเมืองทวาย พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหงได้มีบัญชาให้ขุนใจจืดตรงค์คุมเรือออกลาดตะเวน ได้ความว่ากองเรือของหลวงเทพอรชุนกำลังสู้รบอยู่กับกองเรือจากเมืองเมาะตะมะ พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหงทราบดังนั้นจึงนำกองเรือเข้าตีชนาบกองเรือเมาะตะมะจนแตกพ่ายได้หลาย, เรือรบ และอาวุธยุทธภัณฑ์เป็นจำนวนมาก ส่วนสมิงพะตะบะ และสมิงอุบากองเสียชีวิตในที่รบ

หลวงเทพอรชุน พระยาพิชัยสงคราม และพระยารามกำแหง ทราบความจากเชลยที่ถูกตัวได้ว่า ทัพหงสาวดีกำลังเคลื่อนที่ลงมาจาก

เมืองเมาะตะมะเพื่อเข้าช่วยเหลือเมืองทวาย จึงตัดสินใจเคลื่อนทัพกลับไปแจ้งข่าวแก่พระยาพระคลังที่เมืองทวาย

สมรภูมิต่างบ้านห้วยโงะ

หลังจากทราบความจากนายกองทัพเรือทั้งสามว่าทัพหงสาวดีจะยกลงมาช่วยเมืองทวาย พระยาพระคลังและพระยาจักรี จึงแต่งทัพออกเป็น ๒ ทาง คือ ทัพพระยาจักรีชุมนุมอยู่ทางฝั่งตะวันออก และทัพพระยาพระคลังชุมนุมอยู่ทางฝั่งตะวันตก ชนากองอยู่ระหว่างเส้นทางเคลื่อนทัพของทัพหงสาวดี

ฝ่ายทัพหงสาวดีไม่ทราบว่าเป็นเมืองตะนาวศรีและเมืองทวายแตกแล้วจึงแยกทัพกัน ทัพของเจ้าเมืองกลิตตองปุเคลื่อนมาทางริมทะเลปากตะวันตกมาจนถึงตำบลบ้านห้วยโงะ ทัพกรุงศรีอยุธยาซึ่งตั้งอยู่ระหว่าง ๒ ฟาก เห็นทัพหงสาวดียกมาดังนั้นจึงเข้าตีชนาบกองแตกพ่ายไป จับได้ตัวนายกองและไพร่พลอีกเป็นจำนวนมาก

เมื่อการรบสิ้นสุดลง สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาศรีไสยณรงค์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรี ส่วนเมืองทวายนั้นโปรดให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองเดิมนั้นมาเข้าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา แล้วจึงกลับไปครองเมืองตามเดิม

ครั้งที่ ๕ สงครามตีเมืองเขมร ครั้งที่ ๑

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ หลังจากเสร็จศึกเมืองทวาย และเมืองตะนาวศรี สมเด็จพระนเรศวรมีพระราชดำริจะยกทัพไปตีเมืองเขมร จึงมีพระราชบัญชาให้พระราชมนูเป็นทัพหน้าคุมพล ๕,๐๐๐ คนยกล่วงหน้าไปก่อน

พระยาละแวกทรงทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรจะกรีธาทัพมา จึงมีพระราชบัญชาให้ไพร่พลยกทัพไปรักษาเมืองโพธิสัตว์ และเมืองพระตะบอง (ปัตบอง) จากนั้นจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาราชดิงชา และพระยามโนมิตรคุมพลไปชุมนุมโจมตีทัพกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่ป่าระนาม ตำบลตาด ทัพหน้าของพระราชมนูเคลื่อนไปจนถึงป่าระนามจึงถูกทัพเขมรตีชนาบกองแตกพ่ายลงมาถึงทัพหลวง

สมเด็จพระนเรศวรทรงพิโรธพระราชมนูที่แพ้ศึกลงมาจะลงพระราชอาญาถึงแก่ชีวิต แต่สมเด็จพระเอกาทศรถได้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษไว้ โดยให้พระราชมนูกยกทัพไปตีเมืองโพธิสัตว์ และเมืองพระตะบองแทนเป็นการไถ่โทษ ซึ่งพระราชมนูก็สามารถตีได้ทั้งสองเมืองเป็นการสำเร็จ หลังจากสามารถตีเมืองโพธิสัตว์ และเมืองพระตะบองได้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็กรีธาทัพเข้าล้อมกรุงละแวก ล้อมอยู่ถึง ๓ เดือนเศษก็ยังไม่สามารถเข้าเมืองได้ ประกอบกับขาดเสบียงสมเด็จพระนเรศวรจึงยกทัพกลับพระนคร

ครั้งที่ ๖ สงครามพระเจ้าแปร

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าแปรยกทัพไปลาดตะเวนหาข่าวกรุงศรีอยุธยา โดยทรงกำชับว่าหากแผ่นดินยังคงเป็นของสมเด็จพระนเรศวรอยู่ ก็อย่าได้ทำการล่วงล้ำใดๆ เมื่อพระเจ้าแปรยกทัพมาถึงด่านต่อแดนกรุงศรีอยุธยา ก็ทรงทราบว่าแผ่นดินยังเป็นของสมเด็จพระนเรศวร แต่เนื่องจากพระเจ้าแปรต้องการสร้างความชอบจึงยกทัพล่วงเข้ามาถึงตำบลสังขละ เจ้าเมือง

กาญจนบุรีทราบข่าวจึงแจ้งรายงานไปยังพระนคร

สมเด็จพระนเรศวรเมื่อทรงทราบความก็เสด็จยกทัพไปกระทำพิธีตัดไม้ขมิ้นนามที่ทุ่งลุมพลี และมีพระราชบัญชาให้พระมหาเทพ คอยชุมนุมโจมตีทัพพระเจ้าแปรเมื่อทัพพระเจ้าแปรถูกทัพหลวงตีแตกลงมา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพไปถึงตำบลสังขละ ก็ได้โจมตีทัพพระเจ้าแปรจนแตกพ่าย ทัพพระมหาเทพซึ่งชุมนุมอยู่ที่เข้าข้าทัพพระเจ้าแปรจนถอยร่นไปจนถึงด่านพระเจดีย์สามองค์ จับได้เชลยช้างม้าเป็นจำนวนมาก

การพ่ายแพ้ของพระเจ้าแปรครั้งนี้ สร้างความพิโรธให้แก่พระเจ้านันทบุเรงเป็นอย่างมาก จนถึงกับจะลงพระราชอาญาถึงชีวิต แต่บรรดาข้าราชการทูลขอเอาไว้ พระเจ้านันทบุเรงจึงถอดพระเจ้าแปรออกจากฐานันดร

ครั้งที่ ๗ สงครามตีเมืองเขมร ครั้งที่ ๒

หลังจากไม่สามารถหักเอาเมืองเขมรได้ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงดำริจะยกทัพไปตีกรุงละแวกอีกครั้ง โดยในปลายปีนั้นเองพระองค์ทรงได้เกณฑ์ไพร่พลจาก ๔ หัวเมืองคือ นครนายก, ปราชินบุรี, ฉะเชิงเทรา และสระบุรี ให้ไปปลุกข้าว และสร้างยุ้งฉางที่ตำบลทำนบ เพื่อใช้เป็นเสบียงในการตีกรุงละแวก

เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพใหญ่ทั้งทางบกและทางน้ำจำนวน ๔ เส้นทางคือ ทัพพระยานครราชสีมา ยกทัพไปตีเมืองเสียมราบ (เสียมราชรัฐ), ทัพเรือของพระยาเพชรบุรี ยกทัพไปตีเมืองป่าสัก, ทัพเรือของพระราชวังสัน ยกทัพไปตีทางปาก

น้ำพุทโธมาศ และทัพหลวง ยกทัพไปเมืองพระตะบอง

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเสียบกรุงละแวก (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

พระยาละแวกทรงทราบ จึงมีพระราชบัญชาให้จัดเตรียมกองทัพไปตั้งรับทัพกรุงศรีอยุธยาไว้ยังเมืองทุกเมือง โดยเฉพาะที่เมืองบริบูรณ์ทรงมอบหมายให้พระศรีสุพรรณมาราชซึ่งเป็นพระอนุชาเป็นแม่ทัพรักษาเมืองไว้ แต่ถูกทัพกรุงศรีอยุธยาตีจนแตกพ่ายจนต้องเสด็จหนีกลับไปเฝ้าพระเชษฐาที่เมืองเขมร

หลังจากสามารถตีเมืองรายรอบได้ทุกเมืองแล้ว ในที่สุดทัพกรุงศรีอยุธยาก็สามารถเข้าตีกรุงละแวกได้สำเร็จ และจับเอาองค์พระศรีสุพรรณมาราช พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และไพร่พลเป็นเชลยได้เป็นจำนวนมาก สำหรับพระยาละแวกในพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรได้กระทำพิธีปฐมกรรม นำโลหิตมาล้างพระบาท ส่วนพงศาวดารฝ่ายเขมรกล่าวว่า พระยาละแวกสามารถหลบหนีไปยังเขตเมืองล้านช้าง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานของสเปนที่ระบุไว้ในทำนองเดียวกัน

ครั้งที่ ๘ปราบกบฏพระยาตะนาวศรี

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยาศรีไสยณรงค์ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีได้ถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบปราม จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาธิบายว่าสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาศรีไสยณรงค์ออกมาเข้าเฝ้า เพื่อจะทูลขอพระราชทานอภัยโทษจากสมเด็จพระนเรศวร แต่พระยาศรีไสยณรงค์ไม่ได้ออกมาเข้าเฝ้าแต่อย่างใด

ในการศึกครั้งนี้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีรับสั่งให้ทำกระได ๑๐๐ อัน โดยส่วนปลายกระไดให้ผูกดินปืนทุกด้าน เพื่อใช้พาดกับกำแพงเมืองแล้วจุดไฟ ทำให้ไพร่พลเมืองตะนาวศรีแตกตื่นไม่เป็นขบวน ทหารกรุงศรีอยุธยาจึงเข้าเมืองจับตัวพระยาศรีไสยณรงค์ได้โดยง่าย และถูกประหารในที่สุด จากนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพระยาราชฤทธานนท์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีแทน ตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระนเรศวร

ครั้งที่ ๙ ระวังเหตุเมาะตะมะ-เมาะลำเลิง

ปลายปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยากาญจนบุรีได้ส่งตัวสมิงอุบากอง ซึ่งถือหนังสือของพระยาพะโร เจ้าเมืองเมาะลำเลิง มาถวายสมเด็จพระนเรศวร ความในหนังสือมีเนื้อหาขอสวามิภักดิ์ และขอความช่วยเหลือจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อป้องกันการรุกรานของพระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะ สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบดังนั้นจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์พล ๒,๐๐๐ คน ไปเมืองเมาะลำเลิงเพื่อเข้าระงับเหตุ

ฝ่ายพระยาลาวทราบว่าทัพกรุงศรีอยุธยาจะมา ก็เลิกทัพกลับไป

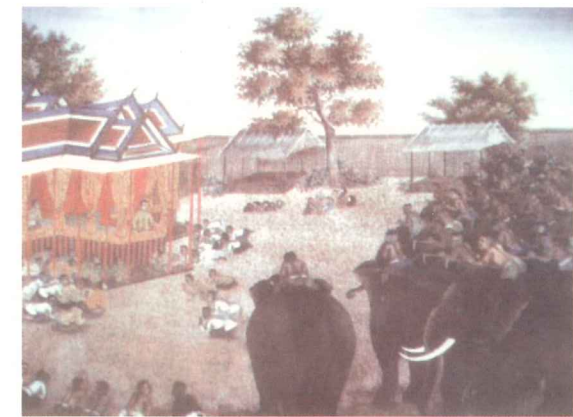
ขณะนั้นเจ้าฟ้าแสนหวีถึงแก่พิราลัย ราชบุตรสององค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติกัน ราชบุตรผู้น้องสู้ไม่ได้ เห็นทัพกรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ ณ เมืองเมาะลำเลิง จึงเข้ามาสวามิภักดิ์พร้อมด้วยไพร่พล ๑๐๐ คนเศษ พระยาศรีไสยณรงค์จึงส่งตัวเข้ามายังพระนคร เพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร

ครั้งที่ ๑๐ สงครามตีกรุงหงสาวดี ครั้งที่ ๑

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ หัวเมืองมอญกระด้างกระเดื่อง สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความเป็นโอกาสดีในการเข้าโจมตีกรุงหงสาวดี จึงเสด็จยกทัพไปเมืองเมาะตะมะ เพื่อรวบรวมกองทัพมอญ ก่อนจะเสด็จไปยังกรุงหงสาวดีและทำการปิดล้อมเมือง ต่อมาพระเจ้าอังวะ และพระเจ้าตองอูยกทัพมาช่วยกันกรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นว่าทัพข้าศึกมีกำลังมากจึงมีรับสั่งให้ถอยทัพกลับพระนคร

ครั้งที่ ๑๑ สงครามตีกรุงหงสาวดี ครั้งที่ ๒

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรทรงเสด็จยกทัพไปตีกรุงหงสาวดี โดยในครั้งนี้พระองค์ได้ทำการเตรียมการมาเป็นอย่างดี อันได้แก่ การมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีนำกำลัง ๑๕,๐๐๐ คนไปสร้างยุ้งฉางทำนาปลูกข้าว ณ เมืองเมาะลำเลิง เพื่อสะสมเสบียงอาหาร และการเกณฑ์ทหารจากทวายจำนวน ๕,๐๐๐ คน เพื่อไปต่อเรือสำหรับทัพกรุงศรีอยุธยาที่เกาะพะรอก แขวงเมืองวังจาว

สมเด็จพระนเรศวรยกทัพตีกรุงหงสาวดี (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

ในคราวนั้นเจ้าเมืองต่างๆ เมื่อทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรจะกรีธาทัพมาก็แต่งหนังสือพร้อมเครื่องราชบรรณาการลงมาขอสวามิภักดิ์ ในจำนวนเมืองเหล่านั้นมี ๒ เมืองที่สำคัญคือเมืองยักไซ และเมืองตองอู โดยทั้งสองเมืองได้ให้ราชทูตถือศุภอักษรมาถวายมีความว่าจะนำทัพมาช่วยหากสมเด็จพระนเรศวรจะตีกรุงหงสาวดี

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงรับไมตรีพระเจ้ายักไซก็ได้ส่งทัพเรือเข้ายึดเมืองสิเรียม (หรือเมืองเสเรียม) ไว้รอทัพกรุงศรีอยุธยา แต่พระเจ้าตองอูได้ส่งราชทูตมาเจรจากับเจ้าเมืองยักไซให้ทำที่เป็นยกทัพไปช่วยกรุงศรีอยุธยา แล้วจึงค่อยตีตลบหลัง เพื่อหลังจากนั้นจะได้ร่วมกันแบ่งปันอำนาจในกรุงหงสาวดี (ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาธิบายว่า พระเจ้าตองอูถูกยุ้งโดยมหาเถรเสียมเพรียมจึงทำการดังกล่าว)

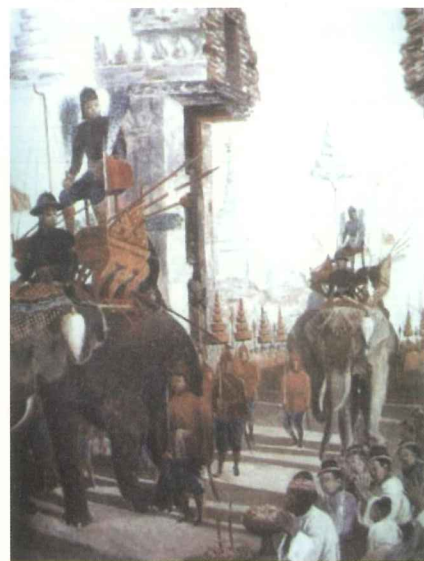
นอกจากนี้พระเจ้าตองอูยังส่งคนมายังเมืองเมาะลำเลิง เพื่อปลอบยั่วว่าหากทวายมอญที่กำลังทำนาให้ทัพกรุงศรีอยุธยาทำนาเสร็จสิ้นเมื่อไหร่ จะถูกกวาดต้อนมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยาจากการปลอบยั่วลือนี้ทำให้ทวายมอญจำนวน

มากหลบหนี, ทหารไทยถูกโจมตีหลายครั้ง จนกระทั่งถูกล้อมเป็นการปะทะกันที่สุดในที่สุด เจ้าพระยาจักรีเห็นดังนั้นก็สืบสวนเอาความกับ พระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะลำเลิง พระยาพะโรเกรงจะไม่พ้นความผิดจึงเทครัวหลบหนีไปยังเมืองเมาะตะมะ พระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะเมื่อได้กำลังคนมากขึ้นก็จัดแต่งกองโจรออกปล้นทำร้ายทหารกรุงศรีอยุธยาด้วยต้องการความดีความชอบจากพระเจ้าตองอู

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบข่าวการจลาจล จึงเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถนำทัพไปปราบปรามการจลาจล ใช้เวลาถึง ๓ เดือนเหตุจึงสงบลงได้ โดยจากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้การตีกรุงหงสาวดีต้องล่าช้าออกไป

ในขณะที่เดียวกันพระเจ้าตองอูก็นำทัพของตนเข้าล้อมเมืองหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงทรงทราบความว่าสมเด็จพระนเรศวรมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีเข้าตีเมืองเมาะตะมะ ก็มีพระราชบัญชาให้เปิดประตูเมืองให้พระเจ้าตองอูเข้า เพื่อทำการบัญชาการรบแทนพระองค์

พระเจ้าตองอูซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการได้ทูลพระเจ้านันทบุเรงว่า ทัพสมเด็จพระนเรศวรที่ยกมาคราวนี้เป็นทัพใหญ่ มีกำลังมากควรจะไปตั้งมั่นที่เมืองตองอู พระเจ้านันทบุเรงทรงเห็นชอบด้วยพระเจ้าตองอู จึงมีรับสั่งให้รวบรวมทรัพย์สมบัติ พร้อมกับกวาดต้อนครัวหงสาวดีไปไว้ยังเมืองตองอู

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปนมัสการพระธาตุมูตาว ในครั้งได้กรุงหงสาวดี (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาถึงเมืองหงสาวดีก็พบแต่เมืองร้าง จึงทรงตั้งทัพอยู่ ณ สวนหลวงใกล้พระธาตุมูตาวในกรุงหงสาวดี และทรงมีพระราชบัญชาให้ข้าหลวงถือหมายตรารับสั่งไปยังพระเจ้าตองอูให้ส่งองค์พระเจ้านันทบุเรงลงมาถวาย

พระเจ้าตองอูจึงให้ “มิ่งรัตอ่อง” เป็นราชทูตอัญเชิญพระอัครมรงค์เพชรสามยอด อันเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระเจ้าหงสาวดี กับศุภอักษรมาถวายสมเด็จพระนเรศวรและอ้างว่าพระเจ้านันทบุเรงทรงพระประชวร ถ้าหากหายประชวรเมื่อไหร่จึงจะนำองค์มาถวาย

ครั้งที่ ๑๒ สงครามตีเมืองตองอู

สมเด็จพระนเรศวรทราบความตามที่ราชทูตของพระเจ้าตองอูทูล ก็มีพระราชบัญชาให้พระจันทบุรีหรือผู้รักษาเมืองหงสาวดี แล้วจึงเสด็จยกทัพไปตีเมืองตองอู

สมเด็จพระนเรศวรล้อมเมืองตองอู (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาถึงเมืองตองอูปรากฏว่าไม่สามารถบุกเข้าเมืองได้ เนื่องจากเมืองตองอูมีคูเมืองที่กว้างและลึกมาก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้ไพร่พลขุดเหมืองไชน้ำในคูออก (เหมืองดังกล่าวชาวพม่าเรียกว่า “เหมืองสยาม” (ซึ่งยังมีร่องรอยกล่าวถึงอยู่แต่ปัจจุบันสิ้นเชิงหมดแล้ว)

เมื่อไชน้ำในคูเมืองออกหมดแล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงพยายามเข้าตีเมืองตองอูอยู่นาน ๒ เดือน แต่พวกชาวเมืองได้ทำการรบบฟุ้งด้านทานอย่างเข้มแข็ง อีกทั้งทัพกรุงศรีอยุธยาขาดแคลนเสบียง สมเด็จพระนเรศวรจึงยกทัพกลับพระนคร

ครั้งที่ ๑๓ สงครามตีเมืองอังวะ พ.ศ. ๒๑๔๗

พระเจ้านันทบุเรงทรงประทับอยู่ ณ เมืองตองอูอยู่นาน ๘ เดือนก็ถูกพระสังกะทัตราชโอรสของพระเจ้าตองอูวางยาพิษจนสวรรคต (มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่ากล่าวว่ามีผู้พันด้วยพระแสงจนสวรรคต)

ขณะนั้นพระอนุชาพระองค์หนึ่งของพระเจ้านันทบุเรงพระนามว่า “เจ้านะยองราม” (พระเจ้ายอนยาง) ซึ่งอยู่ในเมืองพุกาม ทรงทราบว่าพระเจ้านันทบุเรงสวรรคตจึงเสด็จไปเมืองอังวะ และตั้งตนเป็น “พระเจ้าอังวะ” ทรงพระนามว่า “พระเจ้าสิริสุธรรมราชา” ทรงมีพระราชประสงค์จะขยายพระราชอาณาจักร จึงทรงยกทัพมาปราบปรามหัวเมืองไทยใหญ่ที่ตั้งอยู่เป็นอิสระ พระองค์ทำสงครามเรื่อยมาจนกระทั่งถึงเมืองหน่าย (เมืองนาย) ซึ่งขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีชัยแก่เมืองหน่ายแล้วพระเจ้าอังวะก็มีพระราชดำริที่จะยกทัพลงมาตีเมืองแสนหวีซึ่งเป็นเมืองอีกเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน

จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้ระบุว่าในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงยกทัพไปชิงเมืองหน่ายคืน เมื่อถึงเมืองเชียงใหม่ทรงพักทัพเป็นเวลา ๑ เดือนเพื่อประชุมพลนำทัพล้านนาและมอญสมทบเข้ากับทัพกรุงศรีอยุธยา จากนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถเคลื่อนทัพไปทางเมืองฝาง เพื่อทำการโอบล้อมโจมตีเมืองหน่าย

แต่ระหว่างทางสมเด็จพระนเรศวรทรงพระประชวรเป็นไข้ระลอกขึ้นที่บริเวณพระพักตร์เสด็จสวรรคต ณ เมืองห้างหลวง สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีรับสั่งให้ถอยทัพกลับพระนคร

หมวดที่ ๓ พระบรมราชานุสรณ์

พระบรมราชานุสรณ์

๑. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ กองบัญชาการทหารสูงสุด กรุงเทพมหานคร

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
หน้ากองบัญชาการทหารสูงสุด กรุงเทพมหานคร

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ บริเวณหน้ากองบัญชาการทหารสูงสุด จังหวัดกรุงเทพมหานคร สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระบิดาของกองทัพทุกเหล่า

๒. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ บริเวณโบราณสถานเจดีย์ยุทธหัตถี ดอนเจดีย์ จังหวัดกาญจนบุรี

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ บริเวณโบราณสถานเจดีย์ยุทธหัตถี ตำบลดอนเจดีย์ อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ภายในประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระอิริยาบถทรงยืน

พระหัตถ์ขวาทรงพระสุวรรณภิงคาร พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระเจดีย์ที่เชื่อกันว่าคือเจดีย์ที่สวมพระศพของสมเด็จพระมหาอุปราชาฯ

ภายในบริเวณโบราณสถานเจดีย์ยุทธหัตถียังมีพระเจดีย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เชื่อกันว่าเป็นพระเจดีย์ที่สวมพระศพของสมเด็จพระมหาอุปราชาฯ ซึ่งได้กระทำยุทธหัตถีและพ่ายแพ้แก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕

๓. ศาลและอุทยานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ บ้านแม่พริก หมู่ที่ ๑ ตำบลแม่พริก อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งนี้
จัดสร้างขึ้นด้วยความร่วมมือของประชาชนใน
จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึง
เหตุการณ์ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ ซึ่งสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชได้ใช้อำเภอแม่สรวยเป็นที่พักทัพ
ขณะเสด็จไปตีเมืองอังวะ

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

การดำเนินการสร้างศาลแห่งนี้แล้วเสร็จ
สมบูรณ์ลงในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ภายในประดิษฐาน
พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระ
อิริยาบถประทับบนพระแท่น พระหัตถ์ซ้ายทรง
พระแสงดาบพาดบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรง
หลังน้ำทักษิณทกจากพระสุพรรณภิงคาร

**๔. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ณ บ้านเมืองงาย
ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว
จังหวัดเชียงใหม่**

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ บ้านเมืองงาย หมู่ที่ ๒
ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่
พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น
เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

แทนสถูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ เมือง
หาง หรือห้างหลวงในประเทศพม่า การ
ดำเนินการก่อสร้างได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒
และมีพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ โดย
ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้
เสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
และค่ายหลวงจำลอง ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว
จังหวัดเชียงใหม่

สำหรับพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชอยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงพระ
สุพรรณภิงคารด้วยพระหัตถ์ขวา แผ่นหินอ่อน
ด้านหนึ่งจารึกคำประกาศสังเวศดุติพระเกียรติ
คุณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ส่วนอีกด้าน
หนึ่งเป็นแผ่นจารึกพระราชประวัติ

**๕. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ
ค่ายนเรศวรมหาราช อำเภอแม่แตง
จังหวัดเชียงใหม่**

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ค่ายนเรศวรมหาราช
จังหวัดเชียงใหม่

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่
ณ ค่ายนเรศวรมหาราช กองกำกับการที่ ๘ กอง
บังคับการฝึกพิเศษ อำเภอแม่แตง จังหวัด
เชียงใหม่

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูป
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระอิริยาบถทรง
ยืนได้ฉัตรเก้าชั้น ทรงเครื่องอย่างนักรบ สวมพระ
มาลา

**๖. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่**

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่
ณ บ้านปางควาย อำเภอเวียงแหง จังหวัด
เชียงใหม่

อำเภอเวียงแหงในปัจจุบันได้รับการ
สันนิษฐานจากหลักฐานใหม่ว่าเป็นสถานที่ซึ่ง
สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคต ศาลแห่งนี้จึง
สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสครบรอบ ๔๐๐ ปีแห่งการ
เสด็จสวรรคตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาล
อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูป
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระอิริยาบถ
ประทับ ทรงพระแสงดาบด้วยพระหัตถ์ซ้าย พระ
หัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณทกจากพระสุพรรณ
ภิงคาร

**๗. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก**

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่
ณ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งนี้
สร้างขึ้นโดยคณะศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่โง่น
โสทรโย แห่งวัดพระพุทธบาทเขารวก จังหวัดพิจิตร
มีการอัญเชิญองค์พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชมาประดิษฐาน เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน
พ.ศ. ๒๕๔๗ และมีพิธีเปิดศาลอย่างเป็นทางการ
ในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๔๘

ประทับบนพระคชาธาร มีลักษณะเหมือนกับพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ค่ายนเรศวร จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมรูป และศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ค่ายนเรศวร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ด้านหลังพระบรมรูปมีคำจารึกคือ "ศิลาฤกษ์ ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วันที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๐ ตรงกับปีมะโรง จุลศักราช ๑๓๓๘ ลัคนา สถิตราศีเมษย์ เตโชธาตุ เพลา ๑๒.๑๒ นาฬิกา เป็นมหัทธโนแห่งฤกษ์"

ส่วนด้านหลังศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีคำจารึกเกี่ยวกับศาลดังนี้

"ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนี้สถาปนาขึ้นไว้เป็นนิมิตหมายสำคัญของความสำนึกมั่นในพระมหากรุณาธิคุณแห่งองค์สมเด็จพระ

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาล อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาลอยู่ในพระอิริยาบถประทับ วางพระแสงดาบพาดบนพระเพลา โดยหันปลายพระแสงไปทางพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณาทนจากพระสุวรรณภิงคาร

๘. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ค่ายนเรศวร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ ค่ายนเรศวร อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระอิริยาบถ

พระนเรศวร ที่ได้ทรงประกาศอิสรภาพของชาติไทยที่เมืองแครง เมื่อเดือน ๖ ปีวอก พุทธศักราช ๒๑๒๗

แห่งสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่ได้เสด็จมาทรงเปิดค่ายนเรศวร เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๙๗ แห่งองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร ที่ได้เสด็จมาทรงฝึกโคตรมภาคพื้นดิน ณ ค่ายนเรศวรถึงสองครั้ง เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๐๘ และวันที่ ๑๒-๒๐ พฤษภาคม ๒๕๑๔

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดีจักรีนฤเบดินทร์สยามินทราธิราชบรมนาถบพิตรเสด็จมาทรงประกอบพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๒๐

ขอพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ จงสถิตเสถียรสถาพรเป็นอนุสรณ์ที่เคารพสักการะ อำนวยชัยชำนะและความสุขสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลทุกประการแก่เจ้าหน้าที่กองบังคับการฯ ค่ายนเรศวรยั่งยืนตลอดสืบไป"

๙. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ สี่แยกเนินหอม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ สี่แยกเนินหอม ริมทางหลวงหมายเลข ๓๓ หลักกิโลเมตรที่ ๑๕๘ ตำบลเนินหอม อำเภอเมืองจังหวัดปราจีนบุรี

ศาลแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เสด็จมารวบรวมชาวเมืองปราจีนบุรี, นครนายก,

ฉะเชิงเทรา, สระบุรี, นครราชสีมา และจันทบุรี เพื่อยกทัพไปตีเมืองละแวก ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ โดยบริเวณสี่แยกเนินหอมนี้ได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยาดราทัพผ่าน

พระบรมรูปและศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บริเวณสี่แยกเนินหอม จังหวัดปราจีนบุรี

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขนาดเท่าพระองค์จริงในพระอิริยาบถทรงยืนบนพระแท่น ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ ทอดพระพาหาตามปกติพระหัตถ์ขวาทรงถือฝักพระแสงดาบ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระพักตร์เบนไปทางเบื้องซ้ายเล็กน้อย

๑๐. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดพุทธโสธรวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง และสมเด็จพระเอกาทศรถ หน้าวัดพุทธโสธรวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ บริเวณหน้าวัดพุทธโสธรวรวิหาร ตำบลลำภาดล้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนได้ฉัตรทอง ทรงฉลองพระองค์แบบกษัตริย์ สวมพระมาลา พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ เยื้องพระบาทขวาไปเบื้องหน้าเล็กน้อย

พระบรมราชานุสาวรีย์ของสมเด็จพระเจ้าอู่ทองซึ่งประทับอยู่กึ่งกลางอยู่ในพระ

อิริยาบถประทับทรงพระแสงดาบพาดบนพระเพลา ส่วนพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเอกาทศรถประดิษฐานอยู่ทางขวาสุด อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงฉลองพระองค์แบบกษัตริย์ สวมพระมาลา กำพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงของ้าว

ฐานด้านหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชปรากฏคำจารึกดังนี้

“สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาและชาติไทย ประสูติแต่ พ.ศ. ๒๐๙๘ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ ครองกรุงศรีอยุธยาอยู่ ๑๕ ปี ทรงประกาศความเป็นไท ณ เมืองแครง ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะแก่พระมหาอุปราชา แห่งกรุงหงสาวดี ทรงตรากตรำทำศึกปราบปรามอริราชศัตรู ตลอดพระชนม์ชีพ ขยายพระราชอาณาเขตประเทศไทยไว้ให้กว้างใหญ่ที่สุด

กรุงศรีอยุธยาไม่มีข้าศึกกล้ามารุกรานนาน ๑๕๐ ปี มูลนิธิสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรุงเทพมหานคร และประชาชนชาวไทยร่วมใจสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ไว้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติและพระบรมกฤษฎาภินิหาร

ประดิษฐานขึ้น ในพระนครศรีอยุธยา เมื่อ ๒๕ มกราคม ๒๕๓๓ ขอดวงพระวิญญาณเป็นอมตะพิทักษ์ชาติไทยชั่ววันรันดร”

๑๑. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ วัดใหญ่ชัยมงคล ตำบลสวนพลู

อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์นี้เป็นฝีมือการปั้นแบบของคุณไข่มุกด์แสงชูโต มีขนาดสองเท่าครึ่งพระองค์จริงอยู่ในพระอิริยาบถประทับบนพระแท่น พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณาทนจากพระสุวรรณภิงคาร

นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว วัดใหญ่ชัยมงคลยังเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์ชัยมงคล ซึ่งสันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติจากชัยชนะในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยบริเวณด้านหน้าองค์พระเจดีย์มีข้อความจารึกไว้ดังนี้

“พระเจดีย์ชัยมงคล สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อ เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติในคราวยุทธหัตถีมีชัยชนะสมเด็จพระ

มหาอุปราชาแห่งพม่า เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นปูชนียวัตถุสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย

เป็นนิมิตหมายของเอกราชเตือนใจให้ระลึกถึงความกล้าหาญและความเสียสละของบรรพบุรุษ เป็นสัญลักษณ์แห่งภักดีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอันเนื่องมาจากธรรมเนียมประเพณีแห่งพระพุทธศาสนา”

๑๒. พระบรมรูปครึ่งพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ศาลากลางเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศาลากลางเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และบูรพกษัตริย์อีกหลายพระองค์

พระบรมรูปครึ่งพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐาน ณ หน้าตึกศาลากลางเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมรูปครึ่งพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานร่วมกับสมเด็จพระบูรพกษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาหลายพระองค์เช่น สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฯลฯ โดยองค์พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐานเป็นองค์ที่ ๔ นับจากซ้าย ทรงเครื่องอย่างนักรบ พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงของ้าวแนบ

พระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายทรงถือพระมาลาปีกกว้างแนบพระอุระ

๑๓. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ บริเวณหุ่นภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง (ที่มา : หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้ได้สร้างขึ้นโดยพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในเหตุการณ์ที่ทรงเข้าปล้นค่ายพระเจ้านันทบุเรง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ โดยครั้งนั้นพระองค์ได้ใช้พระแสงทวนแทงลักไวทำมูเสียชีวิต ณ บริเวณหุ่นภูเขาทอง ซึ่งเป็นพื้นที่ๆ อยู่ในเขตต่อเนื่องกับทุ่งมะขามหย่องอันเป็นสถานที่ซึ่งสมเด็จพระสุริโยทัยสิ้นพระชนม์ในการยุทธหัตถีกับพระเจ้าแปร เมื่อครั้งศึกพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๐๙๒

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเททองหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ที่มา : หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ในการนี้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ โรงหล่อสถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ และในวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงวางศิลาฤกษ์พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ บริเวณหุ่นภูเขาทอง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงวางศิลาฤกษ์พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ที่มา : หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ประกาศอิสรภาพ และพระวีรกรรมทรงดาบพระแสงดาบคาบค่าย เป็นต้น โดยภาพทั้งหมดมีจำนวน ๑๑ ภาพ

๑๔. อนุสาวรีย์ทหารหาญขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(ที่มา : หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยองค์พระบรมรูปอยู่ในพระอิริยาบถประทับบนหลังอาชาศึกทรงเครื่องอย่างนักรบ คาดพระแสงดาบที่พระขนอง (หลัง) พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงทวน พระหัตถ์ซ้ายกุมบังเหียน

อนุสาวรีย์ทหารหาญขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อนุสาวรีย์ทหารหาญขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ตำบลช้างใหญ่ อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อนุสาวรีย์มีลักษณะเป็นนักรบไทยทรงม้าศึกใจนทะยานอยู่บนต้นกล้วย มือข้างซ้ายถือดาบมือขวากำบังเหียน มีท่วงท่าองอาจ ที่ฐานอนุสาวรีย์ด้านหน้ามีข้อความความจารึกไว้ว่า

“เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ธนาคารไทยทำนุจำกัดสร้างประติมากรรมชิ้นนี้ น้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมถวายในวโรกาสที่ทรงเจริญพระ

ภาพนูนต่ำบริเวณแท่นพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง (ที่มา : หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หุ่นภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

บริเวณแท่นพระบรมราชานุสาวรีย์แสดงภาพพระราชประวัติและพระวีรกรรม เช่น ทรง

ชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕”

ฐานอีก ๒ ด้านของอนุสาวรีย์ก็มีข้อความจารึกไว้เช่นเดียวกัน โดยด้านหนึ่งได้จารึกเป็นร้อยกรองซึ่งประพันธ์โดยท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา มีเนื้อหว่า

“ทหารหาญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำทานทหารกล้า ไฉนอาชาใจประจัญชูดาบไล่โรมรัน ล้างไพรที่ก่อกวน ขุนทหารหัวใจเพชร แห่งสมเด็จพระนเรศวร มหาราชผู้ราษฎร์ทั้งมวล คะนึ่งพระคุณอันเคียรสยาม”

ส่วนอีกด้านหนึ่งมีข้อความจารึกว่า

“ทหารหาญขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้ออกแบบ ผู้ปั้นและหล่อ อาจารย์มนูเสตะกลัมพ์ นักเรียนศิลปาชีพ แผนกช่างปั้นและหล่อทองเหลือง รุ่นที่ ๒๘ สร้าง ณ ศูนย์ศิลปาชีบบางไทร วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕”

๑๕. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐาน ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการยกฐานะของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพิษณุโลก ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเอกเทศ โดยได้รับพระราชทานนามใหม่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “มหาวิทยาลัยนเรศวร” คณะกรรมการบริหารมหาวิทยาลัยจึงเห็นสมควรในการจัดสร้างพระ

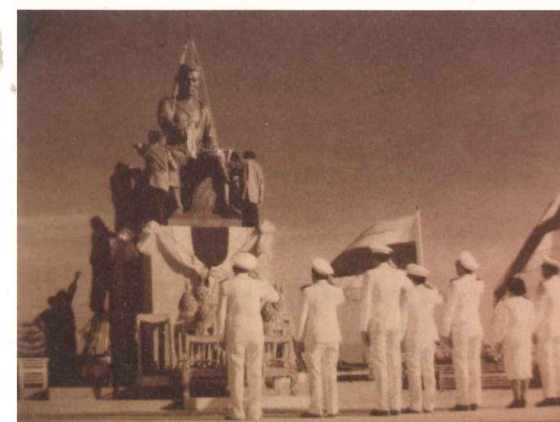
บรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัย และเพื่อเป็นที่สักการะของนักเรียน นิสิต ตลอดจนประชาชนทั่วไป

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จแทนพระองค์เป็นประธานในพิธีเททองหล่อพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร ทุ่งหนองอ้อ-ปากคลองจิก เมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕

ในครั้งนั้นฝ่ายประติมากรรม กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดำเนินการออกแบบพร้อมทั้งปั้นและหล่อพระบรมราชานุสาวรีย์ ทั้งนี้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จแทนพระองค์เป็นประธานในพิธีเททองหล่อพระบรมรูป ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร ทุ่งหนองอ้อ-ปากคลองจิก เมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕

การดำเนินงานปั้น-หล่อพระบรมรูปได้สำเร็จลงด้วยดี ทางมหาวิทยาลัยจึงได้อัญเชิญพระบรมรูปจากโรงปั้น-หล่อ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ถนนพหลโยธินสาย ๕ มายังจังหวัดพิษณุโลก โดยได้จัดขบวนแห่เทิดพระเกียรติรอบตัวเมืองพิษณุโลกก่อนจะอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนแท่นและทำพิธีบวงสรวง ณ บริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ขบวนแห่อัญเชิญพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช รอบตัวเมืองพิษณุโลก และภาพการอัญเชิญพระบรมรูปสู่พระแท่น

คณะกรรมการจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และมหาวิทยาลัยนเรศวรจึงได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ ในการนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ เป็นองค์ประธานในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ในวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งนี้มีขนาดเป็นสองเท่าพระองค์จริง อยู่ในพระอิริยาบถทรงหลังทักษิณทก พระพักตร์ก้มเล็กน้อยทอดพระเนตรสายน้ำที่หลังจากพระสุวรรณภิงคาร พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระแสงดาบซึ่งวางพาดอยู่บนพระเพลาโดยหันปลายพระแสงดาบไปทางเบื้องขวา

พระบาทซ้ายยื่นไปเบื้องหน้าเล็กน้อย ทรงสังวาลเป็นสายตะกรุดคู่ ประทับบนพระแท่นทำลึงที่มีผ้าทิพย์

บริเวณฐานพระบรมราชานุสาวรีย์มีคำจารึกดังนี้

“สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระมหาวีรกษัตริย์ของชาติไทยผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐยิ่งใหญ่แก่ชาวไทยทั้งมวล พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และพระวิสุทธิกษัตริย์

พระบรมราชสมภพ ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อปีเถาะ พุทธศักราช ๒๐๙๘ พุทธศักราช ๒๑๒๗ ทรงหลังทักษิณทกประกาศอิสรภาพของชาติไทย ณ เมืองแครง พุทธศักราช ๒๑๓๓ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองพระนครศรีอยุธยาราชอาณาจักรไทย ทรงกระทำสงครามขยายพระราชอาณาเขตไทยให้แก่ไพศาลปราบหมู่อริราชศัตรูนำความผาสุกร่วมเย็นมาสู่พสกนิกร บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง พุทธศักราช ๒๑๓๕ ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดีมหาวีรกรรมครั้งนี้เลื่องระบือพระบรมราชกฤษฎดาภินิหารไปทั่วทิศตราบถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จสวรรคตท่ามกลางกองทัพไทยระหว่างยกทัพไปถึงเมืองหาง เมื่อพุทธศักราช ๒๑๔๘ สิริพระชนมพรรษา ๕๐ พรรษา”

๑๖. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพิษณุโลก

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายในวัดคูหาสวรรค์

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ภายในศาลมีพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่ในอิริยาบถทรงยืน สวมพระมาลา และทรงเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบพาดเฉียงไปทางพระองค์ขวา บริเวณฐานพระบรมรูปด้านหน้ามีคำจารึกซึ่งเขียนโดยคุณสมศักดิ์ ตรีสุวรรณ ว่า

“ในพระราชกฤษฎดาภินิหารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า ที่พระองค์ได้ทรงมีต่อประเทศไทย และพสกนิกรไทยทั้งมวล อัน

นับเป็นพระมหากษัตริย์คนใหญ่ยิ่ง พระบรมรูปนี้จึงประดิษฐานสถิตสถานอยู่ ณ ศาลแห่งนี้ เพื่อเป็นปูชนียวัตถุเฉลิมพระเกียรติไว้ในแผ่นดินให้อุชนทั้งหลายได้น้อมระลึกถึงพระบารมีแห่งพระองค์ท่านชั่วนานาน”

ไม้รั้วค้ำหลังภายในศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วัดคูหาสวรรค์

ภายในศาลนอกจากจะจัดแสดงเครื่องศาสตราวุธประเภทต่างๆ แล้ว ยังมีไม้ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นไม้ที่ใช้สร้างรั้วค้ำเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกทัพไปตีเมืองหาง ในปี พ.ศ. ๒๑๔๘ โดยมีข้อความจารึกว่า

“ประวัติไม้อันนี้คือ ไม้รั้วค้ำสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อครั้งยกทัพไปตีเมืองหางประเทศพม่า ไม้รั้วตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และได้มาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทำพิธีบวงสรวง ดวงพระวิญญาณเพื่อสร้างอนุสรณ์สถูปเจดีย์ บริเวณค่ายนี้ที่ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ นายวิเชียร นางพิมพ์ ดวงจันทร์ นำมามอบให้เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖”

๑๗. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวร, พระสุพรรณกัลยา และสมเด็จพระเอกาทศรถ

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานภายในพระวิหารพระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องทรงกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณทกด้วยพระสุวรรณภิงคาร

ด้านขวาพระหัตถ์ของพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐานพระรูปพระสุพรรณกัลยา อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน พระหัตถ์ซ้ายทอดลงแนบพระวรกาย พระหัตถ์ขวายกขึ้นทำวพระกฤษฎี (สะเอว)

ส่วนด้านซ้ายพระหัตถ์ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเอกาทศรถ อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน พระหัตถ์ซ้ายทอดแนบพระวรกาย พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบยื่นออกจากพระวรกายไปทางขวา

พระบรมรูปทั้ง ๓ องค์จัดสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ประชาชนที่อยู่ห่างไกลได้ทำการสักการบูชา โดยไม่ต้องเดินทางไปที่ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายในโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม

๑๘. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม
(พระราชวังจันทน์) จังหวัดพิษณุโลก

ศาลเก่า ภายในโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ในโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม (พระราชวังจันทน์) อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นสถานที่พระราชสมภพขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เดิมเป็นศาลชั่วคราวใต้ต้นโพธิ์ในโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ต่อมาประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกได้ร่วมกันจัดสร้างพระบรมรูปและศาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นใหม่ โดยการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดศาล เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ศาลใหม่ภายในโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม และพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาล

องค์พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาลอยู่ในพระอิริยาบถประทับพระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบซึ่งวางพาดอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณทกจากพระสุวรรณภิงคาร มีแผ่นป้ายบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า

“ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ในบริเวณโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม โรงเรียนนี้เดิมเป็นพระราชวังจันทน์ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อครั้งมาครองเมืองพิษณุโลก ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ชาวพิษณุโลกได้บริจาคเงินสร้างศาลาทรงไทยตรีมุขเพื่อประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขนาดเท่าพระองค์จริงประทับนั่ง

พระหัตถ์ขวาทรงพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำในพระราชอิริยาบถทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗ ทางจังหวัดพิษณุโลก กำหนดวันที่ ๒๕ มกราคมของทุกปี เป็นวันจัดงานวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช”

๑๙. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ประดิษฐาน ณ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนทรงเครื่องอย่างนักรบ คาดฝักพระแสงดาบที่พระขนอง (หลัง) สวมพระมาลา พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักษิณทกจากพระสุวรรณภิงคาร ส่วนพระบรมราชา

นุสาวรีย์สมเด็จพระเอกาทศรถอยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงของ้าว บริเวณด้านหน้าแทนพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีคำจารึกคือ

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๐๕”

ด้านหลังพระบรมราชานุสาวรีย์มีคำจารึกเช่นกันคือ

“พระปรมาณูสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนี้ ทหารในกองทัพภาคที่ ๓ ร่วมกันสร้างไว้ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีไว้แก่ชาวไทยทั่วหล้า

พระองค์เป็นพระบรมราชาโอรสแห่งสมเด็จพระมหาธรรมราชา และพระวิสุทธิกษัตริย์ และทรงพระราชสมภพ ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๘ ทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๔ ทรงหลังทักษิณทกประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๒๗ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะแก่พระมหาอุปราชา ณ เมืองสุพรรณบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ เสด็จสวรรคตท่ามกลางกองทัพไทยระหว่างยกไปเมืองหาง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ สิริรวมพระชนมายุ ๕๐ พรรษา

ขอดวงพระวิญญาณของพระองค์ท่าน จงดลบันดาลให้ประเทศชาติ และกองทัพไทย ประสบชัยชนะดั่งศกร สามารถรักษาความเป็นไทยอยู่ชั่ววันรันดร”

๒๐. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ หน้าโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หน้าโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ บริเวณหน้าโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้จัดสร้างโดยกองทัพภาคที่ ๓ และประชาชนชาวจังหวัดพิษณุโลก เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ และพระวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์นี้อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนเยื้องพระบาทซ้ายไปทางเบื้องหน้าทรงเครื่องอย่างนักรบ พระหัตถ์ซ้ายขวาทรงพระแสงดาบคู่ คาดฝักพระแสงดาบคู่ที่พระขนอง (หลัง)

๒๑. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ โรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานภายในโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องอย่างนักรบ คาดพระแสงดาบที่พระขนอง(หลัง) พระหัตถ์ซ้ายขวา ทอดแนบพระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายทรงถือพระมามลา

๒๒. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิษณุโลก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องอย่างนักรบ คาดฝักพระแสงดาบที่พระขนอง (หลัง) พระหัตถ์ซ้ายขวาทรงพระแสงดาบ พระหัตถ์ซ้ายขวาทรงหลัง ทักษิณทกจากพระสุวรรณภิงคาร

ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิษณุโลก นอกจากจะประดิษฐานพระบรมรูปของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ยังได้จัดแสดงอาวุธ, เครื่องแต่งกายของทหารโบราณ และภาพพระราชกรณียกิจด้านการสงครามของพระองค์อีกด้วย

๒๓. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ณ ค่ายสมเด็จพระเอกาทศรถ จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ประดิษฐานภายในค่ายสมเด็จพระเอกาทศรถ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

ศาล และพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ในค่ายสมเด็จพระเอกาทศรถ

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นพระบรมรูปปูนปั้นสีดำตลอดองค์ อยู่ในพระอิริยาบถประทับบนพระแท่นชาสิงห์ ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายขวาทรงพระแสงดาบเปลือยฝักพาดบนพระเพลลา ส่วนพระบรมรูปสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระบรมรูปปูนปั้นสีขาวตลอดองค์ อยู่ในพระอิริยาบถประทับบนพระแท่นชาสิงห์ ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายขวาทรงพระแสงดาบเปลือยฝักพาดบนพระเพลลา

๒๔. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดเขื่อนขันธ์ จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานภายในวัดเขื่อนขันธ์ หมู่ที่ ๓

บ้านสนามบินเก่า ตำบลรัษฎา อำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนบนพระแท่น ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบยื่นไปเบื้องหน้าด้านซ้าย พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักซิโณทกจากพระสุวรรณภิงคาร

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในวัดเขื่อนขันธ์ จังหวัดพิษณุโลก

วัดแห่งนี้นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วยังเป็นวัดโบราณที่มีสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่สวยงาม โดยเฉพาะอุโบสถและเจดีย์

๒๕. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดโพธิญาณ จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานภายในวิหารพระพุทธสมปรรคณา วัดโพธิญาณ ตำบลหัวรอ อำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระบรมรูปสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยพระครูสุนทรโรจนคุณเจ้าอาวาสวัดโพธิญาณ โดยองค์พระบรมรูปสมเด็จพระ

นเรศวรมหาราชเป็นพระบรมรูปปูนปั้น อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบตั้งพาดผ่านตลอดพระอุระ พระหัตถ์ขวาทรงหลังทักซิโณทกจากพระสุวรรณภิงคาร

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ และพระสุพรรณภักดี ภายในวัดโพธิญาณ

ด้านซ้ายพระหัตถ์พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชคือพระบรมรูปปูนปั้นสมเด็จพระเอกาทศรถในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงถือฝักพระแสงดาบ พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบตั้งขนานพระวรกาย ส่วนด้านขวาพระหัตถ์คือพระรูปปูนปั้นสีทองของพระสุพรรณภักดีในพระอิริยาบถทรงยืนเช่นกัน

๒๖. เทวรูปไม้แกะสลักฉลองพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระพุทธชินราช วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

เทวรูปไม้แกะสลัก (เทพารักษ์) ในสมัยโบราณถือว่าเป็นรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เดิมประดิษฐาน ณ ศาลเก่าภายในพระราชวังจันทร์ (โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

เทวรูปไม้ฉลองพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระพุทธชินราช วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

๒๗. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ค่ายนเรศวร จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในค่ายนเรศวร จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ กองกำกับการสนับสนุนทางอากาศ ตำรวจตระเวนชายแดน ค่ายนเรศวร อำเภอสระอ่า จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่งหลังพระคชาธาร เจ้าพระยาไชยานุภาพ ทรงเครื่องอย่างนักรบสวมพระมาลาเบี่ยง พระหัตถ์ทรงพระแสงของ้าว เจ้าพระยาแสนพลพ่าย พร้อมด้วยกลองข้างเจ้ารามรามพ และควาญช้างนายมหานุภาพ

๒๘. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอสระอ่า จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และรูปปั้นไก่อันจำนวนมากที่ประชาชนนำมาถวาย

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ บริเวณริมชายหาดตำบลชะอ่า อำเภอสระอ่า จังหวัดเพชรบุรี

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนบนพระแท่นประดับพานพุ่มซ้ายขวา พระหัตถ์ขวาทอดแนบพระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระบาทซ้ายก้าวเยื้องไปเบื้องหน้าเล็กน้อย

๒๙. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

พระบรมรูป และศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่
ณ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งนี้
สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถาน ในเหตุการณ์ปี
พ.ศ. ๒๑๒๔ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขณะ
ดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช ได้
มีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรี เจ้าเมืองชัยบาดาล
และพระศรีถมอรัตน์ เจ้าเมืองท่าโรง คุมพลไป
ต้านศึกกัมพูชาซึ่งยกทัพมารุกรานหัวเมือง
ตะวันออก โดยบริเวณตำบลท่าโรง อำเภอ

วิเชียรบุรีนี้ สันนิษฐานว่าเป็นสถานที่สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชประทับพักทัพก่อนเสด็จกลับ

ในการนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้
เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีบวงสรวง
เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕ และทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราช
กุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์พร้อม
ด้วย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวร
ราชาธินัดดามาตุ ทรงประกอบพิธีเปิดศาล
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในวันที่ ๒๖ เมษายน
พ.ศ. ๒๕๒๖

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภายในศาลอยู่ในพระอิริยาบถประทับบนพระ
แท่น ทรงเครื่องกษัตริย์ พระหัตถ์ขวาทรงหลัง
ทักซิโณทกจากพระสุวรรณภิงคาร พระหัตถ์ซ้าย
ทรงพระแสงดาบพาดบนพระเพลา

๓๐. เจดีย์อิสรภาพ อนุสรณ์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ณ อำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์

เจดีย์อิสรภาพอนุสรณ์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ ตำบลแคมป์สน อำเภอ
หล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

องค์พระเจดีย์แห่งนี้เกิดขึ้นจากการ
ติดต่อระหว่างโลกทางวิญญาณ ซึ่งดำเนิน
รายการโดย นายพร รัตนสุวรรณ สำนักคั่นคว่า
ทางวิญญาณ

องค์พระเจดีย์มีฐานกว้าง ๓ วา สูง ๗ วา
๒ ศอก ส่วนฐานพระเจดีย์ทำเป็นฐานสิงห์ ศิลป
อยุธยา ส่วนกลางองค์พระเจดีย์มีแบบมาจากวัด

เจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังขนาลัย ศิลปสุโขทัย และส่วน
ยอดพระเจดีย์มีแบบมาจากวัดชนะสงคราม
กรุงเทพมหานคร ศิลปรัตนโกสินทร์ ยอดพระ
เจดีย์เป็นฉัตรเก้าชั้นยอดนภศูล

เจดีย์อิสรภาพอนุสรณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๓๑. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ณ อำเภอป่า
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ อำเภอป่า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ กองพันทหาร

ราบที่ ๕ กรมทหารราบที่ ๗ อำเภอป่า จังหวัด
แม่ฮ่องสอน

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชแห่งนี้ได้ดำเนินการจัดสร้างโดย
สมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดแม่ฮ่องสอน, คหบดี,
พ่อค้า และประชาชนในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน
โดยได้ทำการขออนุญาตก่อสร้างในวันที่ ๑๔
มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
สองเท่าครึ่งพระองค์จริง หล่อด้วยโลหะสำริดรม
ดำ อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องกษัตริย์
มีสายสังวาลคาดจากพระอังสาเบื้องขวาตลอด
พระอุระ พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบ พระหัตถ์
ซ้ายทรงหลังทักซิโณทกจากพระสุวรรณภิงคาร

๓๒. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ ศาลมหาราช พระตำหนักปางตอง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ศาลมหาราช ตั้งอยู่ ณ พระตำหนักปาง
ตอง ถนนสายห้วยขาน-บ้านนาป่าแพก ตำบล
หมอกจำแป่ ห่างจากตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอน
ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูป
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระบรมรูปครึ่ง
พระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ บริเวณด้านหน้าแท่นที่
ประดิษฐานพระบรมรูปมีคำจารึกบนแผ่นหินอ่อน
ว่า

“ศาลมหาราช สมเด็จพระนเรศวร
มหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ศาลมหาราชแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม

ราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จถวายสักการะเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔”

ศาลมหาราช พระตำหนักปางตอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน สถานที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๓๓. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ จังหวัดสระแก้ว

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐาน ณ บริเวณสวนเฉลิมพระเกียรติ อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้สร้างขึ้นด้วยความร่วมมือจากข้าราชการ, พ่อค้า และประชาชนในจังหวัดสระแก้ว เพื่อเป็นการรำลึกถึงเหตุการณ์ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ ซึ่งสมเด็จพระ

นเรศวรมหาราชได้มีพระราชบัญชาให้ปลูกยู้ง ฉางสร้างค่ายลำเลียงเสบียงเพื่อโจมตีกรุงละแวก ณ ตำบลท่านบ ซึ่งคืออำเภอวัฒนานครในปัจจุบัน ซึ่งนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ และต่อมาได้มีพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ จังหวัดสระแก้ว

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชของคณบดีแบบโดยอาจารย์ปรีชา คงภักดี พระบรมรูปมีความสูงทั้งสิ้น ๒.๘๐ เมตร อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ ฝักพระแสงดาบ พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบชูขึ้นสูงเหนือพระเศียรเยื้องไปทางเบื้องหน้า

๓๔. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ ตำบลดอนเจดีย์

อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงพระวีรกรรมที่ทรงมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยการก่อสร้างนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบูรณะพระเจดีย์โบราณที่เชื่อว่าเป็นอนุสรณ์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้โปรดให้สร้างขึ้นเนื่องจากชัยชนะในครั้งนั้น

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ตำบลดอนเจดีย์ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ตั้งคณะกรรมการบูรณะพระเจดีย์โดยกำหนดให้สร้างพระเจดีย์ครอบพระเจดีย์องค์เก่า และให้กรมศิลปากรออกแบบพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อประดิษฐานไว้ด้านหน้าพระเจดีย์ ทั้งนี้ได้มีพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ในครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนี้ ออกแบบโดยศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์อยู่ในพระอิริยาบถประทับบนหลังพระคชาธารเจ้าพระยาไชยานุภาพ สวมพระมาลาเบี่ยง ทรงพระแสงของ้าวเจ้าพระยา

แสนพลพ่าย ที่ฐานพระบรมราชานุสาวรีย์มีภาพนูนต่ำ ๒ ภาพคือ ภาพขณะทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง และขณะทรงกระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระมหาอุปราชา

ภาพนูนต่ำบริเวณฐานพระบรมราชานุสาวรีย์

สำหรับภายในพระเจดีย์ บริเวณผนังด้านในมีภาพพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช รวมทั้งได้มีการจัดสร้างพระบรมรูปของพระองค์ในพระอิริยาบถทรงยืนเพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้สักการะอีกด้วย

๓๕. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดไชยนาวาส จังหวัดสุพรรณบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐาน ณ วัดไชยนาวาส ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนี้ อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องกษัตริย์ พระหัตถ์ขวาทอดแนบพระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ ที่ฐานด้านหน้ามีข้อความจารึกว่า

“พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ในวาระโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปีโดยเทศบาลเมืองสุพรรณบุรีเพื่อฉลองพระราช

กฤษฎาภินินหาร แห่งองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มหาวีรกษัตริย์ของชาติไทย ผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาวไทย ที่ได้สละเลือดเนื้อและชีวิต สู้ศัตรูเพื่อปกป้องเอกราชของชาติไทยให้ดำรงตราบเท่าทุกวันนี้”

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช วัดไชยนาवास จังหวัดสุพรรณบุรี

๓๖. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, พระสุพรรณกัลยา และสมเด็จพระเอกาทศรถ ณ วัดลาดสิงห์ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, พระสุพรรณกัลยาและสมเด็จพระเอกาทศรถ ประดิษฐาน ณ วัดลาดสิงห์ ตำบลบ้านสระ อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี พระบรมราชานุสาวรีย์ประกอบด้วยพระรูปของพระสุพรรณกัลยา ในพระอิริยาบถประทับ (กลาง), พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่ในพระอิริยาบถทรงยืนทางด้านซ้าย ทรงเครื่องกษัตริย์ และพระบรมรูปสมเด็จพระเอกาทศรถทรงยืนทางด้านขวา

พระบรมราชานุสาวรีย์สามพระองค์ ณ วัดลาดสิงห์ จังหวัดสุพรรณบุรี

นอกจากวัดลาดสิงห์จะเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมราชานุสาวรีย์ดังกล่าวแล้ว วัดลาดสิงห์ยังเป็นวัดเก่าแก่ ซึ่งปรากฏหลักฐานการครอบครองที่ดินว่าเดิมชื่อ “วัดราชสิงห์” อันหมายถึง วัดแห่งพระราชอาผู้เป็นที่เกรงขามของคนทั้งปวง อีกทั้งยังมีคำบอกเล่าสืบทอดกันมาว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงสร้างวัดแห่งนี้ขึ้น เพื่ออุทิศถวายแด่พระสุพรรณกัลยา

๓๗. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ จังหวัดหนองบัวลำภู

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จังหวัดหนองบัวลำภู

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ ณ สวนสาธารณะริมหนองบัว หน้าที่ว่าการอำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งนี้ได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงเหตุการณ์อันปรากฏตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ซึ่งระบุว่า

“ลุดักราช ๙๒๑ ปีมะแม เอกศก พระเจ้าหงสาวดียกช้างม้ารี้พลโยธาไปเอาล้านช้างกำหนดให้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานคร และสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเสด็จขึ้นไปด้วย แต่สมเด็จพระเอกาทศรถอันเป็นดรุณราชบุตรพระราชบิดาดำรัสให้อยู่รักษาพระนคร ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ายกช้างม้ารี้พล ไปถึงตำบลหนองบัวในจังหวัดเมืองล้านช้าง ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงประชวรทรพิษพระเจ้าหงสาวดีตรัสให้สมเด็จพระมหาธรรมราชากับสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าคืนมายังพระนครศรีอยุธยา” (จากพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน)

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีพิธีเปิดศาลในวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ พระบรมรูปภายในศาล เป็นพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องกษัตริย์ พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ พระพักตร์เบนไปทางเบื้องซ้าย

ในปัจจุบันทางจังหวัดได้มีการจัดงานเฉลิมฉลอง และพิธีถวายสักการะดวงพระวิญญาณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในวันที่ ๒๕ มกราคม เป็นประจำทุกปี

๓๘. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐาน ณ วัดป่าโมกวรวิหาร ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้สร้างขึ้นโดยความร่วมมือของประชาชนชาวจังหวัดอ่างทอง เพื่อเป็นการรำลึกถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เสด็จมาชุมนุมพลและถวายสักการะพระพุทธรูปไสยาสน์ ณ วัดแห่งนี้ ก่อนที่จะทรงยกทัพไปรบกับสมเด็จพระมหาอุปราชในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕

พระบรมรูปของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในศาลอยู่ในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องกษัตริย์ สวมพระมาลา พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบ เยื้องพระบาทซ้ายไปเบื้องหน้าเล็กน้อย ด้านซ้ายพระหัตถ์ของพระบรมรูปเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเอกาทศรถในพระอิริยาบถทรงยืน ทรงเครื่องกษัตริย์ สวมพระมาลา พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงของ้าว

ฐานด้านหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์มีข้อความจารึกว่า

“สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพัก
กองทัพ ณ วัดป่าโมก เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕”

๓๙. ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และ
สมเด็จพระเอกาทศรถ
ณ วัดท่าสุทธาวาส จังหวัดอ่างทอง

ศาลและพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และ
สมเด็จพระเอกาทศรถ วัดท่าสุทธาวาส จังหวัดอ่างทอง

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และ
สมเด็จพระเอกาทศรถ ตั้งอยู่ ณ วัดท่าสุทธาวาส
หมู่บ้านโรงช้าง ตำบลบางเสด็จ อำเภอบ้านโป่ง
จังหวัดอ่างทอง

ภายในศาลประดิษฐานพระบรมรูปทั้ง
สองพระองค์ในพระอิริยาบถประทับทรงเครื่อง
กษัตริย์ โดยพระบรมรูปขององค์สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชประทับอยู่ทางด้านซ้าย พระหัตถ์

ทั้ง ๒ ข้างทรงพระแสงดาบพาดบนพระเพลา
หันปลายพระแสงดาบไปทางเบื้องพระหัตถ์ซ้าย

สำหรับบริเวณหมู่บ้านโรงช้างซึ่งเป็น
สถานที่ตั้งของวัดแห่งนี้ ชาวบ้านดั้งเดิมได้เล่าสืบ
ทอดกันมาว่าเดิมเคยถูกใช้เป็นโรงเลี้ยงช้าง โดย
มีหลักฐานจากการขุดค้นพบกระดูกช้างจำนวนมาก ส่วนหมู่บ้านตรงข้ามกับหมู่บ้านโรงช้างคือ
หมู่บ้านโรงม้า ซึ่งชาวบ้านได้กล่าวว่าเดิมเคยถูก
ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงม้าเช่นกัน ดังนั้นจึงอาจ
สันนิษฐานว่าบริเวณวัดแห่งนี้ เดิมอาจเป็นที่
เตรียมทัพเพื่อยกพลข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา

หมวดที่ ๔ เบ็ดเตล็ด

เบ็ดเตล็ด

ตำนาน และเรื่องเล่าเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑. ปราสาทไหว

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรยังทรงพำนักอยู่ในกรุงหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีได้มีรับสั่งให้พระองค์เข้าเฝ้า เมื่อพระองค์เข้ามายังมหาปราสาทเพื่อเข้าเฝ้าตามรับสั่งปรากฏว่าปราสาทได้ไหวสะเทือน ดังจากรายละเอียดในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า

“... อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าหงสาวดีมีรับสั่งให้หาพระนเรศวรเข้ามาในพระราชวังพระนเรศวรก็เข้าไปตามรับสั่งพระเจ้าหงสาวดีครั้งพระนเรศวรขึ้นไปบนปราสาทใหญ่ ปราสาทไหว ครั้นเสนาเห็นเป็นอัศจรรย์จึงทูลกับพระเจ้าหงสาวดีพระเจ้าหงสาวดีจึงทำนายไว้ว่า นานไปเบื้องหน้ามอญจักได้ไปเกี่ยวหญ้าข้างเมืองกรุงไทย ครั้นตรัสทำนายดังนั้นแล้ว ก็มีผู้มีพจมานประการใดพระนเรศวรก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดีแล้วก็กลับมาสู่ยังบ้านเรือนหลวงดังเก่า”

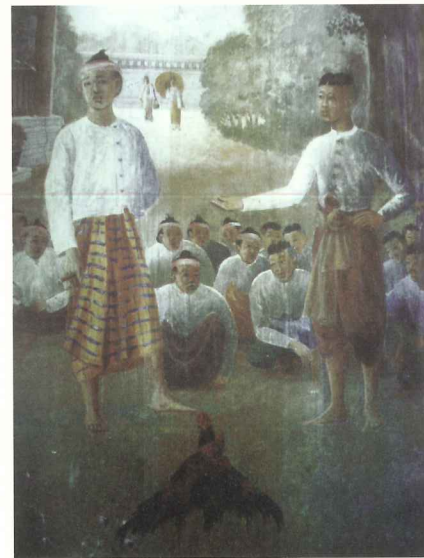
๒. ชนไก่

เหตุการณ์การชนไก่ระหว่างสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดแห่งหงสาวดี ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย ๒ ชิ้น คือ หลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่า และหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัด

ในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าได้บันทึกถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

“... วันหนึ่งพระมหาอุปราชากับพระนเรศวรเล่นชนไก่ ไก่ของพระมหาอุปราชากับ

พระมหาอุปราชาก็ขัดใจจึงแก่งัดเป็นทีเยาะเย้ยว่า ไก่เขลยเก่ง ชนชนะไก่เราได้ พระนเรศวรได้ฟังดังนั้นก็น้อยพระทัย ผูกอาฆาตพระมหาอุปราชา แก่งัดตรัสตอบไปเป็นนัยว่า ไก่ของหม่อมฉันนี้ พระองค์อย่าเข้าพระทัยว่าจะชนะแต่ไก่ของพระองค์ จะชนเอาบ้านเมืองก็จะได้ดังนี้”

สมเด็จพระนเรศวรชนไก่ชนะสมเด็จพระมหาอุปราช (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

สำหรับหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดได้บันทึกถึงเหตุการณ์ตอนนีในลักษณะเดียวกันกับหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่า ต่างกันแต่เพียงพระนามของสมเด็จพระมหาอุปราชา และรายละเอียดบางประการที่เพิ่มขึ้นมาเท่านั้น ดังจากเนื้อความว่า

“อันพระนเรศวรก็มารกับพระประทุมราชาอันเป็นที่มหาอุปราชนั้นชอบพอรักใคร่ต่อกัน สัญญาว่าพี่น้องพระครรรค์เดียวกัน มิได้มีความรังเกียจเดียดฉันท์ต่อกัน เป็นที่ปรึกษาหารือต่อกัน เล่นชนไก่กันอยู่อดตรา... มาเมื่อจะมีเหตุใหญ่นั้น พระนเรศวรกับอุปราชชนไก่กัน ไก่ข้าง

อุปราชานั้นแพ้ไก่พระนเรศวร ในเพลานั้นมิได้มีชัยฝ่ายข้างอุปราชานั้นทั้งอายุทั้งขัดอัชฌาสัย จึงทำจริตแกม จึงจับไหลพระนเรศวรสิ้นพลาง จึงว่ามาว่า ไก่ขุนเขลยนี้มีชัยกับเราหนักหนา พระนเรศวรจึงอัชฌาสัย เพราะว่าตัวนี้พลัดมาต่างเมืองจึงทำกันได้ที่กลางสนาม แล้วจึงจำใจพูดไปตามเรื่องว่า ไก่นี้ราคาค่าเมือง ก็คุมเคืองแค้นกันมาแต่วันนั้น...”

จากเหตุการณ์นี้หลักฐานทั้ง ๒ นี้ได้กล่าวต้องตรงกันว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จหนีออกจากกรุงหงสาวดี

ในส่วนของไก่ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงใช้ชนกับ “ไก่เหลืองโยดอกหมากหางดำ” ของสมเด็จพระมหาอุปราชานั้นได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นไก่พันธุ์บ้านกร่าง (ตำบลบ้านกร่าง ในจังหวัดพิษณุโลก) หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ไก่เหลืองหางขาว” ซึ่งมีลักษณะเด่นคือ

“อกชัน ห้วนชิด หงอนบิด ปากร่อง พัดเจ็ด ปีกสิบเอ็ด เกร็ดยี่สิบสอง”

ต่อมาเมื่อปรากฏตำนานเกี่ยวกับการชนไก่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไก่เหลืองหางขาวจึงได้รับการขนานนามว่า “ไก่เจ้าเลี้ยง” หรือ “ไก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช”

๓. พระสุบินนิมิต

ครั้งที่ ๑ สังหารจระเข้ใหญ่

ขณะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพหลวงมาต้านทานทัพสมเด็จพระมหาอุปราชในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระองค์ได้ประทับแรมพักไพร่พล ณ ตำบลปากเมก และทรงสุบินว่าเกิดน้ำท่วมไหลบ่ามาจากทิศตะวันตก พระองค์ได้เสด็จลุย

น้ำไปพบกับจระเข้ใหญ่และเกิดการต่อสู้กันจนพระองค์สังหารจระเข้ใหญ่นั้นตาย

พระสุบินสังหารจระเข้ใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ที่มา : หนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์)

พระสุบินครั้งนี้พระโหราธิบดีได้ถวายคำพยากรณ์ว่า สมเด็จพระนเรศวรจะได้กระทำยุทธหัตถีและมีชัยชนะ โดยรายละเอียดในเหตุการณ์นี้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้บันทึกไว้ว่า

“... สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตว่าน้ำนองท่วมป่ามาฝ่ายประจิมทิศ เสด็จลุยชลธีเที่ยวไปพบมหากุมภีลตัวใหญ่ได้สัประยุทธนาการ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประหารกุมภีลตาย ประทมตื่น ขณะนั้นตรัสให้โหราทายพระโหราธิบดีทูลคำทำนายว่าศึกครั้งนี้ใหญ่หลวงจะได้ถึงซึ่งมหายุทธหัตถี แต่ทว่าพระองค์จะมีชัยจะลุยไล่ประหารปัจจามิตรข้าศึกดูจะพระสุบินว่าเที่ยวลุยกระแสน้ำนั้น...”

ครั้งที่ ๒ สุนัขจิ้งจอกชิงพญาคชสาร

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยกทัพไปตีกรุงหงสาวดี ขณะทรง

ประทับแรมพักไพร่พล ณ เมืองกาญจนบุรี พระองค์ได้ทรงพระสุบินว่า มีสุนัขจิ้งจอกได้คาบเอาพยาชสารหนีไป จะตามชิงคืนอย่างไรก็ไม่ได้ พระสุบินครั้งนี้พระโหราธิบดีได้ถวายคำพยากรณ์ว่า สมเด็จพระนเรศวรจะไม่ได้องค์พระเจ้านันทบุเรง เพราะมีเมืองใดเมืองหนึ่งเป็นปฏิปักษ์ชิงองค์พระเจ้านันทบุเรงไป ดังจากรายละเอียดในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งได้บันทึกถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

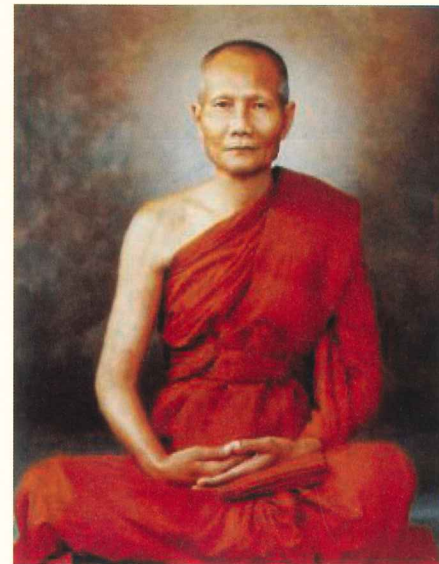
“... สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินว่า ยังมีสิ่งกาลตัวน้อยมาคาบเอาพยาชสารตัวใหญ่ไปสู่ประเทศแห่งตนได้ ในพระสุบินว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเห็นประหลาดเสด็จตามไปจะชิงเอาพยาชสารคืนได้ ด้วยป่านั้นเป็นทางทุรกันดารนัก เท่านั้นที่บรรทมตื่นพอดี ๑๑ ทุ่ม จึงตรัสให้พระโหราจารย์ชวาทพยากรณ์ พระโหราธิบดีถวายคำพยากรณ์ทำนายว่า เสด็จพระราชดำเนินมาครั้งนี้เพื่อจะไปกระทำยุทธนาการด้วยพระเจ้าหงสาวดี เอาฐานพระเจ้าหงสาวดีเป็นที่ตั้งตั้งพระยาชสาร ซึ่งว่ามีสิ่งกาลตัวน้อยมาคาบเอาพยาชสารไปได้ ดังนั้น ตรีรายจะมีปรีภักษ์เมืองใดเมืองหนึ่ง แต่ว่าเป็นเมืองน้อย มาปลอมปล้นลุดตัวพระองค์พระเจ้าหงสาวดีลงเสียจากเศวตฉัตรแล้วพาไปเมืองแห่งตน ทักหลวงจะได้เสด็จติดตามไป แต่ทว่าเห็นจะมีได้พระเจ้าหงสาวดีคืนมา จะขัดสนด้วยเหตุสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นแท้...”

หลังจากทรงทราบคำพยากรณ์แล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงเคลื่อนทัพไปตีเมืองมะตะมะและจะเข้าตีกรุงหงสาวดีต่อไป

พระเจ้าตองอูทรงทราบข่าวจึงลอบนำองค์พระเจ้านันทบุเรงหนีไปยังเมืองตองอู และเผากรุงหงสาวดีจนหมดสิ้น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเคลื่อนทัพมาถึงก็ได้แต่เมืองร้าง จึงทรงยกทัพติดตามไปยังเมืองตองอู แต่เนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหาร สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องยกทัพกลับโดยที่ไม่ได้องค์พระเจ้านันทบุเรงแต่อย่างใด

๔. ชัยมงคลคาถา (พระคาถาพาหุง)

ชัยมงคลคาถา หรือพระคาถาพาหุง คือบทสวดสรรเสริญชัยชนะ ๘ ประการอันมาจากพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีต่อมนุษย์และอมนุษย์

หลวงพ่ोजรัญฐิตธมโม แห่งวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี ผู้ค้นพบชัยมงคลคาถา

ชัยมงคลคาถาถูกพบที่วัดใหญ่ชัยมงคล จากการนิมิตของหลวงพ่ोजรัญฐิตธมโม แห่งวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี โดยในนิมิตหลวงพ่ोजรัญได้พบกับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว (วัดใหญ่ชัยมงคลในปัจจุบัน) และได้ทราบว่าได้ค้นพบชัยมงคลคาถาเป็นพระคาถาที่สมเด็จพระพนรัตน์ ได้

ถวายแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในการทำสงครามยุทธหัตถี

๕. พระบรมสารีริกธาตุ

เหตุการณ์เกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ๕ ครั้งดังนี้

ครั้งที่ ๑ คราวสมเด็จพระนเรศวร

ยกทัพไปอั้งวะตามพระราชบัญชา

พระเจ้านันทบุเรง พ.ศ. ๒๑๒๖

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖ พระเจ้านันทบุเรงได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปยังกรุงอั้งวะซึ่งเป็นกบฏต่อกรุงหงสาวดี ขณะสมเด็จพระนเรศวรกำลังยกพลออกจากเมืองพิษณุโลก พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุ ดังจากรายละเอียดว่า

“... ณ วันอาทิตย์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู สัปตศก เพลา ๑๑ ทุ่ม ๙ บาท กอปรด้วยเพชรฤกษ์ เสด็จทรงพระคชาธารพร้อมด้วยพยุหแสนยากร ทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกบรมธาตุ เสด็จปาฏิหาริย์แต่บุรพทิศ ผ่านพระคชาธารไปโดยปัจฉิมทิศท่าผลมะพร้าวปกแล้วจึงเสด็จยาตราทัพหลวงออกไปโดยประตู่ชัยแสนไปถึงตำบลวัดยมทำยเมืองกำแพงเพชรเวลาบ่าย ๕ โมง เกิดวาทพยุฝนตกท่าใหญ่แผ่นดินไหวเป็นอัศจรรย์ ครั้นรุ่งขึ้นก็ยกทัพหลวงเสด็จไปถึงเมืองกำแพงเพชร ตั้งประทับแรมอยู่ตำบลหนองปลิง ๓ เวน แล้วก็ยกไปทางเชียงทองกุ่มตเหมาะสม”

ครั้งที่ ๒ คราวประกาศอิสรภาพ

พ.ศ. ๒๑๒๗

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความจากมหาเถรคันฉ่องว่า การที่พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้ยกพลเพื่อช่วยปราบอั้งวะเป็นกบฏลง สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงประกาศอิสรภาพกรุงศรีอยุธยาจากกรุงหงสาวดี ขณะกำลังจะเสด็จออกจากเมืองแครง สมเด็จพระนเรศวรได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุ เป็นมงคลนิมิตดังจากรายละเอียดว่า

“... ครั้นมีพระราชบริหารประกาศเป็นฉันทาคฤกษ์พระมหานครเสร็จแล้ว ก็มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่ท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวงว่า เราจะยกทัพกลับไปพระนครครั้ง จะพาพระมหาเถรคันฉ่องและญาติโยมกับพระยาราม พระยาเกียรติไป แล้วจะตีกวาดครัวมัญเมืองรายทางไปด้วย ครั้น ณ วันศุกร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๖ เพลา ๑๑ ทุ่ม ให้เอาพระคชาธารเข้าเทียบเกยทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ แต่ปัจฉิมทิศผ่านพระคชาธารไปโดยบุรพทิศ จึงเสด็จพยุหบาตราทัพออกจากเมืองแครง...”

ครั้งที่ ๓ คราวปราบกบฏพระยา

พิชัยพระยาสุวรรณคโลก พ.ศ. ๒๑๒๗

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพจากกรุงหงสาวดี นันทสูและราชสังครำซึ่งตั้งทัพอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชรเนื่องจากถูกสมเด็จพระนเรศวรปฏิเสธที่จะส่งครัวไทยใหญ่คืนจึงต้องการกวาดครัวเมืองกำแพงเพชรแทน สมเด็จพระนเรศวรจึงส่งพระชัยบุรณ์ และขุนพระศรีออกไปปราบปราม

หลังจากขับไล่ันทสุและราชสังครำ สำเร็จแล้ว พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณคโลกได้ เห็นความบาดหมางระหว่างกรุงศรีอยุธยาและ กรุงหงสาวดีจึงคิดเอาใจออกห่าง โดยเทครัวเมือง พิชัยไปซ่องสุมไวยังเมืองสุวรรณคโลก เพื่อเตรียม โจมตีพิษณุโลก

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงเสด็จยก ททัพไปปราบปรามได้เป็นผลสำเร็จ ขณะกำลัง เสด็จออกจากเมืองสุวรรณคโลกสมเด็จพระนเรศวร ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุ ดังจาก รายละเอียดว่า

“... ครั้น ณ วันจันทร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เวลารุ่งแล้วสองนาฬิกาห้าบาท ยกพลทหาร เข้าเผาประตูคอนแหลมนั้นหลายลง จึงให้พล ทหารตรูกันเอาบันไดเข้าพาดกำแพงปืนเข้าไปใน เมืองนั้นได้ และตัวพระยาสุวรรณคโลกก็หนีไปพึ่ง อยู่บนภูฏีพระสงฆ์ ณ วัดไผ่ใต้ และชาวทหารก็ ตามไปกุมตัวได้เอามาถวาย ส่วนพระยาพิชัยหนี จากเมืองสุวรรณคโลกไปถึงแดนกะจุนจะไปพึ่ง เมืองเชียงใหม่ ชาวด่านก็กุมเอาพระยาพิชัยมา ถวาย สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าดำรัสให้มัดพระ ยาสุวรรณคโลก พระยาพิชัย ตระเวนรอบทัพแล้ว ให้ฆ่าเสีย จึงดำรัสให้เทครัวอพยพทั้งปวงมายัง เมืองพระพิษณุโลก แล้วให้เชิญรูปพระยาร่วง พระยาลือ อันรจนาด้วยช้างเผือกงาดำนั้นมา ด้วย ถึง ณ วันพฤหัสบดี แรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ เวลา ๑๑ ทุ่ม ๘ บาท ให้เรียกช้างพระที่นั่ง ประทับเกย เห็นพระสารีริกธาตุบรมธาตุเสด็จ ปาฏิหาริย์แต่ตะวันตก ผ่านช้างพระที่นั่งมา ตะวันออก โดยทางที่จะเสด็จมานั้นเท่าผล มะพร้าวปอกแล้ว ก็ยกทัพหลวงเสด็จคืนมาโดย

ทางน้ำชุ่นทางพิชัย เสด็จมาถึงเมืองพระ พิษณุโลก...”

ครั้งที่ ๔ คราวสงครามยุทธหัตถี

พ.ศ. ๒๑๓๕

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้านันทบุเรงมี พระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาอุปราชายกทัพ มาตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็ ทรงใช้ยุทธวิธีรับทัพนอกพระนคร จึงออกประชุม พล ณ ตำบลปากโมก ขณะเสด็จขึ้นเกยรอพระ ฤกษ์ออกศึก ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรม สารีริกธาตุ ดังจากรายละเอียดว่า

“... ทรงเครื่องสำหรับราชรถยุทธธรรม เสริจ เสด็จยังเกยคอยฤกษ์ ทอดพระเนตรเห็น พระสารีริกบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ช่วงเท่าผลส้ม เกลี้ยง มาแต่ทักษิณทิศเวียงเป็นทักษิณาวังแล้ว เสด็จผ่านไปอุดรทิศ ทรงพระปิติชานไปทั้ง พระองค์ ยกพระหัตถ์ถวายนชสโมธาน อธิษฐานขอสวัสดิ์มีชัยแก่ปรปักษ์...”

เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นหลักฐานคำให้การ ชาวกรุงเก่าได้บันทึกไว้เช่นเดียวกัน โดยมี รายละเอียดเพิ่มเติมบางประการ ดังจาก เนื้อความว่า

“... ในขณะที่นั้น ด้วยบุญญาภิหารของ พระนเรศวรที่จะได้ชัยชนะแก่พระมหาอุปราชฯ ทั้งจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ด้วย ก้อนเมฆบน อากาศบันดาลเป็นรูปเศวตฉัตรกางกั้นอยู่ตรง พระคชาธารพระนเรศวร พระบรมธาตุโตเท่าผล มะม่วงก็ทำปาฏิหาริย์เสด็จผ่านมาทางกองทัพพระ นเรศวร พระองค์ก็ทรงยินดี ยกพระหัตถ์ขึ้น นมัสการ...”

ครั้งที่ ๕ คราวสมเด็จพระเอกาทศรถ ปราบกบฏพระยาตะนาวศรี

พ.ศ. ๒๑๓๘

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยาศรีไสยณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีตั้งแต่ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นกบฏ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชา ให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จยกทัพไป ปราบปราม เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จ มาถึงเมืองตะนาวศรี ได้เสด็จเยี่ยมพระนคร และ รับสั่งให้ทหารจัดเตรียมยุทธโธปกรณ์เพื่อเข้าตี เมือง ขณะที่สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นบน เกยเพื่อคอยพระฤกษ์นั้น ได้ทอดพระเนตรเห็น พระบรมสารีริกธาตุ ดังจากรายละเอียดว่า

“... ครั้นเวลาสามยาม สมเด็จพระพุทธ เจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกยคอยฤกษ์ เสด็จพระ บารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าจะมีชัยแก่ข้าศึก ครั้งใด ก็ให้เห็นศุภนิมิตประจักษ์ทุกครั้ง พอเวลา ล่วงสามยาม ๗ บาท พระสารีริกบรมธาตุใหญ่ เท่าผลส้มเกลี้ยง เสด็จผ่านด่านเมืองตะนาวศรี มาแต่ทิศอุดรไปเฉียงอาคเนย์พระรัศมีสว่างวาบ ไปทั้งอากาศและปฐพี สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เห็นดังนั้นก็ทรงพระปิติโสมนัส ถวายทักษิณ สโมธานเหนือพระอุตมางคศิโรตม์ด้วยเบญจาง ประดิษฐ์ แล้วส่งปโรหิตาจารย์ทั้งหลาย ให้ ประโคมไตรสังข์ดุริยดนตรีพิณพาทย์ฆ้องชัย ในทันที...”

๖. เสด็จประพาสพบหญิงชรา

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิขิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ได้บันทึกว่า ครั้งหนึ่งสมเด็จพระ นเรศวรทรงติดพายุฝนขณะเสด็จล่องเรือตาม

แม่น้ำ ไม่สามารถเสด็จกลับพระราชวังได้ จึง เสด็จไปพักยังบ้านของหญิงชราผู้หนึ่ง หญิงชราผู้นั้นให้การต้อนรับและดูแลสมเด็จพระนเรศวรเป็น อย่างดี อีกทั้งยังนำฉลองพระองค์ไปซักและผึ่งให้ จนแห้ง

ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรง พิจารณาที่จะตีมกระแซ่เพื่อแก้หนาว หญิงชรา ได้ห้ามปรามและกล่าวว่าช่วงนี้เป็นช่วงเข้า พรรษาไม่สามารถตีได้ สมเด็จพระนเรศวรทรง สดับคำกล่าวดังนั้นแต่ก็ยังทรงตรัสขอกระแซ่จาก หญิงชรา จนในที่สุดหญิงชราก็นิมนต์ถวาย พระองค์ พร้อมกับได้สาบานว่าตนได้ซื้อกระแซ่ไว้ ตั้งแต่ก่อนเริ่มเข้าพรรษาและยังไม่ได้ตีแม้แต่ ครั้งเดียว และหญิงชรายังได้ขอร้องให้สมเด็จพระ นเรศวรสัญญาว่าจะไม่แพร่งพรายเรื่องนี้แก่ผู้ใด

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสวยกระแซ่แล้ว หญิงชราก็นำเสด็จพระองค์ไปบรรทมบนเสื่อผืน เล็กๆ และเมื่อตื่นบรรทมก็ทรงฉลองพระองค์ที่ หญิงชราชักถวายก่อนจะกล่าวคำอำลาเพื่อเสด็จ กลับพระราชวัง หญิงชรานั้นได้กล่าวกับ สมเด็จพระนเรศวรว่า

“ลูกแม่ เจ้าจงพักอยู่ที่นี้จนกว่าพระ อาทิตย์จะขึ้นเถิด หรือมิฉะนั้นเจ้าจะต้องพายเรือ ไปอย่างเจียบๆ เพื่อว่าเจ้าจะได้ไม่เสี่ยงไปให้ พระเจ้าแผ่นดินไฉน เป็นเหตุให้เกิดโชคร้ายแก่ เจ้า”

สมเด็จพระนเรศวรได้ฟังดังนั้นก็ทรง รับสั่งตอบว่า “ลูกจะทำเช่นนั้น” ก่อนจะเสด็จ กลับสู่พระราชวังด้วยเรือเล็ก

วันรุ่งขึ้น สมเด็จพระนเรศวรได้ส่งเรือ หลวงมายังบ้านหญิงชราผู้นั้น เพื่อเชิญตัวมาเข้า

เฝ้า เมื่อหญิงชรามาถึงสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จเข้ามาจูงนางและตรัสว่า

“และเพราะว่าในยามยาก นางได้รับฉันเป็นลูกของนาง ดังนั้น ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ลูกก็จะเรียกนางว่าแม่ และจะรักยิ่งตลอดไป”

จากนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้จัดที่อยู่ให้พระราชมารดาให้แกหญิงชราผู้นี้ และโปรดให้ดูแลปรนนิบัติเป็นอย่างดีดุจพระมารดาของพระองค์เอง จนกระทั่งนางสิ้นชีพิพระองค์ก็ทรงจัดพิธีพระราชทานเพลิงอย่างสมเกียรติ

๗. พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมือง

พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมือง วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมืองปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นพระพุทธรูปแบบสิงห์สามหน้าตักกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๑๑๑ เซนติเมตรหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ มีลักษณะพิเศษคือ พระเศียรเป็นโพง พระโมลีเป็นฝาสสามารถเปิด-ปิดได้ ภายในมีน้ำซึ่งเชื่อกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งอยู่เต็มโพรงพระเศียร

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ร.อ. ประเสริฐ เรื่องศรี นายอำเภอปาย และหัวหน้าส่วนอำเภอปาย ร่วมกับเจ้าอาวาสและคณะผู้ศรัทธาจำนวนหนึ่ง ได้พิสูจน์โดยการตักน้ำออกจากพระเศียรจนหมด ใช้ผ้าลีเซ็ดจนแห้งสนิท ปิดพระเศียรผูกเชือก ดีตราประทับครั้งที่พระเศียรและประตูหน้าต่างทุกบาน และห้ามเปิดจนกว่าจะครบกำหนด ๕ วัน เมื่อครบกำหนดปรากฏว่ามีน้ำเต็มโพรงพระเศียรดังเดิม เป็นที่น่าอัศจรรย์มาก

พระเจดีย์ซึ่งสันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างขึ้นเพื่อบรรจุเส้นพระเกศาพระสุพรรณกัลยา ตั้งอยู่หลังวิหารหลวงพ่อบุญเมือง วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

พระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมืองมีตำนานเล่าว่า สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้สร้างขึ้นหลังจากทรงยกทัพไปตีเมืองตองอู โดยขณะเดินทางมาถึงบริเวณที่เป็นวัดน้ำฮูในปัจจุบันได้รับสั่งให้พักไพร่พล จนเมื่อตักตักพระองค์ทรงสุบินว่า พระสุพรรณกัลยาได้เสด็จมาหาและตรัสว่า

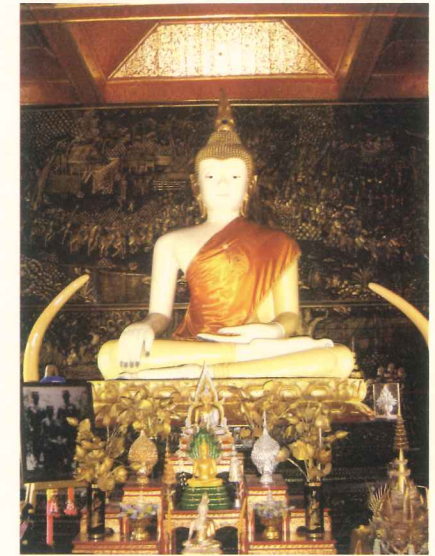
“พี่เปรียบเหมือนคนสองแผ่นดิน ลูกที่เป็นพม่า ตัวพี่เป็นไทย ย่อมผูกพันอยู่ชายแดนไม่พม่าและไทย คือเมืองปายนี้ วิญญาณพี่จะได้เป็นสุขเสียที”

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงตื่นจากบรรทม จึงรับสั่งให้ม้าเร็วไปรับคุณท้าวจันทร์เทวี จากกรุงศรีอยุธยาที่เมืองปาย เพื่อนำเอาผอบบรรจุเส้นพระเกศาของพระสุพรรณกัลยา ซึ่งคุณท้าวได้นำติดตัวกลับมาจากกรุงหงสาวดี นำมาบรรจุในพระเจดีย์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างขึ้น โดยพร้อมกันนี้พระองค์ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วยองค์หนึ่ง ซึ่งก็คือพระพุทธรูปหลวงพ่อบุญเมือง เพื่อถวายเป็นพระกุศลแก่พระสุพรรณกัลยา

๘. พระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศ

พระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดบุพพาราม ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะเป็นแบบพระพุทธรูปสิงห์สาม สลักจากไม้สักประกบกันหลายท่อน ประทับนั่งปางมารวิชัยบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ทาสีตกแต่งแบบธรรมชาติ กล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธรูปไม้แกะสลักที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย

พระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศมีตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพไปขับไล่พม่าที่เมืองเชียงใหม่ใน ปี พ.ศ. ๒๑๔๗ ข้าศึกด้านทานไม่ได้ก็แตกถอยเข้าไปในเขตไทยใหญ่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้โปรดให้จำลองไม้สักขนาดใหญ่ขึ้นเป็นพระพุทธรูป ซึ่งในสมัยต่อมาจึงได้มีการขนานนามพระพุทธรูปนี้ว่า “พระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศ”

พระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศ วัดบุพพาราม ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

สำหรับวัดบุพพารามอันเป็นสถานที่ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปศรีสักขัยไพรีพินาศ ได้ปรากฏชื่อในเอกสารชินกาลมาลีปกรณ์ โดยระบุว่าวัดบุพพารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๔๐ โดยพระเมืองแก้ว ณ พื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองเชียงใหม่อันเป็นภูมิสถานของท้าวศรีบุญเรืองซึ่งเป็นพระบิณฑก (ปู่) ของพระองค์

บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้อง

๑. ขุนเทพโกษา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเลว่า “ขุนเทพโกษา”

ขุนเทพโกษา ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งมาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕ โดยในครั้งนั้นเพื่อเป็นการตอบรับพระราชไมตรีสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงแต่งตั้งทูตอันประกอบด้วย เมืองศรีภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ไปยังกรุงละแวกด้วย

๒. คางจา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า “คางจา”

คางจา ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยาจักรีและพระยาพะคลังตีเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยาพะคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมืองทวายด้านทานทัพพระยาพะคลังไม่ได้จึงแต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระยาจักรีและพระยาพะคลังจึงแต่งตั้งคางจาซึ่งเป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้เป็นเจ้าเมืองทวาย

๓. คองปลัด

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยาจักรีและพระยา

พะคลังตีเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยาพะคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมืองทวายด้านทานทัพพระยาพะคลังไม่ได้จึงแต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระยาจักรีและพระยาพะคลังจึงแต่งตั้งคองปลัดซึ่งเป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรงตำแหน่งวังประจำเมืองทวาย

๔. คองแวท

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เมื่อครั้งพระยาจักรี พระยาพะคลังตีเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยาพะคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมืองทวายด้านทานทัพพระยาพะคลังไม่ได้จึงแต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระยาจักรีและพระยาพะคลังจึงแต่งตั้งคองแวทซึ่งเป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรงตำแหน่งสัสดีประจำเมืองทวาย

๕. เจพะยะอางขบูน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า “แดพะยะอางขบูน” และ “เจพะยะอางคูน” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

เจพะยะอางขบูน ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

๖. เจ้าคำไข่น้อย

ราชบุตรเจ้าฟ้าแสนหวี เมื่อเจ้าฟ้าแสนหวีผู้เป็นพระบิดาถึงแก่พิราลัย ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระองค์ได้วิวาทกับพระเชษฐาในเรื่องราชสมบัติ พระเจ้านันทบุเรงทรงทราบก็นำเอาเจ้าคำไข่น้อยไปกักขังยังกรุงหงสาวดี

ครั้นพระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะลำเลิง วิวาทกับพระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะ สมเด็จพระนเรศวรได้แต่งตั้งพระยาศรีไสลคุมไพร่พลมาไกลเกลี้ย เจ้าคำไข่น้อยทรงทราบว่าทัพกรุงศรีอยุธยามาตั้งอยู่ ณ เมืองเมาะลำเลิง ก็เสด็จหนีออกจากหงสาวดีลงมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระนเรศวร ต่อมาเจ้าเมืองแสนหวีถึงแก่พิราลัย กรมการเมืองแสนหวีจึงแต่งราชสาสน์และราชบรรณาการลงมาขอสวามิภักดิ์ และทูลขอให้เจ้าคำไข่น้อยไปครองเมืองแสนหวี

๗. เจ้าฟ้าทะเลหะ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

เป็นหนึ่งในลักขีพยานฝ่ายกรุงละแวก ในพระราชพิธีหลังน้ำทักซิโณทกตั้งสีมาจารึก เพื่อเป็นพระราชไมตรีระหว่างกรุงละแวกและกรุงศรีอยุธยา ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าฟ้าทะเลหะเป็นแม่ทัพ นำกำลังร่วมกับพระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยามโนมิตร, พระยาสุวรรณโลก และพระยาแสนท้อฟ้า เข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรีและนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสีหราชเดโช

ชัยนำกำลังไปต้านทาน จนเจ้าฟ้าทะเลหะต้องล่าถอยกลับไป

เป็นแม่ทัพคุมไพร่พลรักษาเมืองละแวกทางทิศตะวันตก เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรตีกรุงละแวก ครั้งที่ ๒ ในปีพ.ศ. ๒๑๓๗

๘. เจ้าเมืองมล่วน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นความขี้ขางของสมเด็จพระมหาอุป-ราชา หลังสมเด็จพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ เจ้าเมืองมล่วนถูกทหารกรุงศรีอยุธยาจับตัวได้ สมเด็จพระนเรศวรจึงพระราชทานช้าง ๑ เชือก พร้อมความขี้ขาง ให้เจ้าเมืองมล่วนเดินทางกลับกรุงหงสาวดีเพื่อทูลความแก่พระเจ้านันทบุเรง

๙. ชักแซกยอถ่าง

ชักแซกยอถ่าง เจ้าเมืองแครง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “ชักแซกยอถ่าง” และ “ชักแซกยอถ่าง” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

ชักแซกยอถ่าง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพมาถึงเมืองแครงตามพระราชบัญชาของพระเจ้านันทบุเรงที่ต้องการให้พระองค์ยกพลกรุงศรีอยุธยามาช่วยปราบกบฏกรุงอังวะ ในครั้งนั้นชักแซกยอถ่างได้บัญชาให้ปลัดเมืองแครง

ออกมาทูลสมเด็จพระนเรศวรให้ทรงประทับแรมพักไพร่พลที่นอกเมือง สมเด็จพระนเรศวรจึงได้พักพลใกล้กับพระอารามของพระมหาเถรคันฉ่อง

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ชักแซกยอถ่าง, พระยาอภัยคามณี และสมิงโยคธราช ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ไปกำกับทัพพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง หลังจากที่ยกทัพไปไม่ทันสมทบกับทัพพระยาพลิมในครั้งแรก จนทำให้ทัพทั้งสองต้องพ่ายแพ้

๑๐. นัดจินหน่อง

พระราชโอรสของพระเจ้าตองอู พระนัดดาของพระเจ้านันทบุเรง

นัดจินหน่องปรากฏความในหลักฐานฝ่ายไทยว่า “พระสังกะทัต” มีบทบาทสำคัญในสงครามเมืองคังปี พ.ศ. ๒๑๒๖ ซึ่งการพระราชสงครามครั้งนั้นพระองค์ได้เสด็จร่วมกับสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียด และสมเด็จพระนเรศวร

มหाराชวงษ์พงษาวดารพม่าระบุว่า นัดจินหน่องได้เข้าร่วมในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากที่สมเด็จพระมหาอุปราชาลิ้นพระชนม์แล้ว นัดจินหน่องซึ่งเป็นปีกซ้ายได้ทรงช้างชื่ออุโปสกาเข้ายุทธหัตถีด้วย สมเด็จพระนเรศวรจนพระองค์ถอยทัพไป

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพเข้าตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าตองอู, พระเจ้าแปร และพระเจ้าอังวะยกทัพไปช่วยป้องกันกรุงหงสาวดีทัน พระเจ้านันทบุเรงจึงทรงทำการอภิเษกพระเจ้าอังวะผู้เป็นราชโอรสให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชา แทนสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดที่สิ้นพระ

ชนม์ในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้าแปรซึ่งเป็นราชโอรสอีกพระองค์ของพระเจ้านันทบุเรงเกิดความไม่พอใจพระทัย และเข้าพระทัยว่าพระเจ้าตองอูผู้เป็นพระเจ้าอาเป็นผู้ทูลยุยงให้มีการอภิเษกดังกล่าวจึงยกทัพเข้าโจมตีเมืองตองอู นัดจินหน่องซึ่งได้อยู่รักษาเมืองตองอูอยู่ในขณะนั้นก็ต่อสู้ป้องกันเมืองอย่างเข้มแข็ง เวลาผ่านไป ๑๕ วัน พระเจ้าตองอูก็เสด็จกลับถึงเมืองตองอู พระเจ้าแปรจึงถอยทัพกลับไป

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่ ๒ พระเจ้าตองอูซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการกรุงหงสาวดีได้เทครัวกวาดต้อนราษฎร พร้อมกับองค์พระเจ้านันทบุเรงมาไว้ยังเมืองตองอู เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพติดตามมาตีเมืองตองอู แต่ไม่สามารถเข้าเมืองได้จึงเสด็จยกทัพกลับพระนคร หลักฐานฝ่ายไทยระบุว่าหลังจากพระเจ้านันทบุเรงประทับที่เมืองตองอูได้ ๘ เดือน นัดจินหน่องก็ได้ลอบวางยาพิษพระเจ้านันทบุเรง จนสวรรคต ส่วนหลักฐานฝ่ายพม่าระบุว่านัดจินหน่องได้ปลงพระชนม์พระเจ้านันทบุเรงด้วยพระแสง

มหाराชวงษ์พงษาวดารพม่าได้ระบุว่าเมื่อพระเจ้าตองอูผู้เป็นพระราชบิดาเสด็จสวรรคตลงในปี พ.ศ. ๒๑๕๒ นัดจินหน่องได้เสด็จขึ้นครองราชย์แทนในปีเดียวกันนั้น และทรงพระนามว่า “พระเจ้าสิริสุร”

๑๑. นันทพะยะ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

หลังจากสงครามยุทธหัตถี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้าเชียงใหม่ได้มีพระราชบัญชาให้นันทพะยะพร้อมด้วยแสนหนังสือ และแสนหลวงเป็นราชทูตเชิญพระราชสาสน์ และเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระนเรศวรที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อเป็นพระราชไมตรี

เหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจลประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งนันทพะยะลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากวาดครัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสิริราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่ๆน้อยทั่วปวงแล้ว จึงโปรดให้นันทพะยะกลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ท่าพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมาสวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

๑๒. นันทสุ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ว่า “นันทสุ”

นันทสุ ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุมไพร่พลร่วมกับราชสังครำลงมาทำนาที่เมืองกำแพงเพชร

ขณะนั้นครัวไทยใหญ่ได้หลบหนีลงมาอยู่ยังเมืองพิษณุโลก นันทสุและราชสังครำจึงส่งหนังสือมายังกรมการเมืองพิษณุโลกเพื่อทูลขอครัวไทยใหญ่เหล่านั้นคืน สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิเสธ นันทสุและราชสังครำจึงทำการกวาดต้อนเอาครัวชาวเมืองกำแพงเพชรกลับกรุงหงสาวดีแทน

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบดังนั้นก็ยกทัพขึ้นไปขับไล่ นันทสุและราชสังครำจึงถอยทัพออกจากเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรณและขุนพระศรียกทัพติดตามนันทสุและราชสังครำไปจนถึงตำบลแม่ระกา นันทสุได้กระทำชญาทกับพระชัยบุรณก็ต้านทานไม่ได้หลบหนีไป

ในสงครามพระเจ้านันทบุเรงตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ โดยครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้นันทสุเป็นแม่ทัพคุมไพร่พล ๕,๐๐๐ คน เรือรบ ๔๐๐ ลำ ที่ขนอนบางกลางฟากตะวันออก

๑๓. นายสีหนาท

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากวาดครัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสิทธิราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่น้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ทัพพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมาสวนมีภักดีพระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้มีพระราชบัญชาให้นายสีหนาท พร้อมด้วยหมื่นตอง ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมืองเชียงใหม่เกิดภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น แต่ขณะที่นายสีหนาทและหมื่นตองเดินทางมาถึงตำบลท่าหวด พระยาฝางและพระยาหลวงเมืองน่านก็ได้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถพอดี สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีรับสั่งให้นายสีหนาทและหมื่นตองนำความเรื่องพระยาฝางและพระยาหลวงเมืองน่านถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระองค์ไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่

๑๔. พระเจ้าเชียงใหม่ (มังนรธาซ่อ)

พระเจ้าเชียงใหม่ปรากฏพระนามในเอกสารพม่าหลายพระนามได้แก่ “นรธาซอ” และ “อนรธาเมงซอ” พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนอง และสิ้นทวยละราชเทวี พระราชธิดาของจตุคามณีแห่งตีแปยิน เมื่อพระเจ้า

บุเรงนองขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๐๙๖ พระองค์ได้รับการสถาปนาให้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ

พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่าในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง ในปีต่อมาพระเจ้านันทบุเรงจึงมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลงมาสมทบกับพระยาพลิมเพื่อโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในศึกครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลงมาล่าช้าทำให้ทัพพระยาพลิมและทัพของพระองค์เองถูกสมเด็จพระนเรศวรตีแตกพ่าย พระเจ้านันทบุเรงทรงทราบก็พิโรธและมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในปีเดียวกัน

ในการศึกครั้งนี้พระเจ้าเชียงใหม่ถูกสมเด็จพระนเรศวรเข้าตีจนพ่ายแพ้ สร้างความพิโรธให้แก่พระเจ้านันทบุเรงเป็นอย่างมาก เมื่อพระเจ้านันทบุเรงยกทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้าเชียงใหม่จึงเป็นแต่เพียงพนักงานล่าเลี้ยงเสียบยงเท่านั้น

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่าการหลังจากพระเจ้าเชียงใหม่ทรงเข้าร่วมในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระองค์ก็ได้แต่งราชทูตมาถวายเครื่องราชบรรณาการแก่สมเด็จพระนเรศวรเพื่อขอเป็นพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาชาวด่านเชียงแสนและล้านช้างเกิดเหตุวิวาทกัน พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทูลขอให้สมเด็จพระนเรศวรพระราชทานกำลังมาช่วยเหลือ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้พระยาราชฤทธานนท์คุมไพร่พลมา

ใกล้เกลี้ย ฝ่ายพระยาหลวงเมืองแสนแม่ทัพล้านช้างทราบข่าวว่าทัพกรุงศรีอยุธยาทยอยมากก็ยอมความถอยทัพกลับไป หลังจากกระจับเหตุได้แล้วพระยาราชฤทธานนท์จึงได้ตั้งให้พระรามเดโชชาวเมืองเชียงใหม่อยู่ช่วยราชการพระเจ้าเชียงใหม่ ณ เมืองเชียงแสน ตามพระราชกระแสรับสั่งของสมเด็จพระนเรศวร

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ พระรามเดโชได้รับความนิยมนจากบรรดาหัวเมืองเหนือต่างๆ มากจึงคิดตั้งตนแข็งขึ้นต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่จึงส่งพระทูลองพระราชโอรสให้ขึ้นไปทูลขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระนเรศวร ณ เมืองตองอู ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาปราบจลาจลจนสงบได้ในที่สุด

๑๕. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช หรือที่เรียกในพระราชพงศาวดารไทยว่า “พระเจ้ายกศรีสัตนาคนหุต” เป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๓๙ แห่งราชวงศ์เชียงทองล้านช้างหลวงพระบาง และเป็นองค์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์ล้านช้างเวียงจันทน์ เพราะเป็นผู้สร้างนครเวียงจันทน์เป็นราชธานี

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๗๗ ทรงพระนามเดิมว่า “เจ้าเชษฐาวังใส” เป็นราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าโพนสาราธิราช และพระนางยออดคำทิพย์ พระราชธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา พระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งอาณาจักรล้านนา และเมื่อสมเด็จพระเจ้าโพน-สาราธิราชพระราชบิดาเสด็จสวรรคต

พระองค์จึงได้ทำการอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งกรุงล้านช้าง

ในพงศาวดารของไทยกล่าวว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชธิราชได้มีพระราชสาส์นทูลขอพระเทพกษัตริย์ไปเป็นพระอัครชายา ต่อมาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงทราบความจึงนำไปทูลแก่พระเจ้าบุเรงนองทำให้พระเจ้าบุเรงนองแต่งพลมาข่มขึงองค์พระเทพกษัตริย์ไประหว่างทาง เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงขัดเคืองพระราชหฤทัยจึงเตรียมยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงทัดทานไว้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงยอมตามพระราชประสงค์

เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระองค์ได้คบคิดกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยกทัพไปตีเมืองพิษณุโลกแต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าบุเรงนองทรงทราบว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีใจฝักใฝ่กรุงศรีอยุธยา เมื่อทรงตีกรุงศรีอยุธยาจนแตกพ่ายแล้ว จึงทรงยกทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต โดยเกณฑ์ให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระนเรศวรโดยเสด็จในกองทัพด้วย แต่เมื่อยกทัพไปถึงตำบลหนองบัวในจังหวัดเมืองล้านช้าง ปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงประชวรด้วยไข้ทรพิษ พระเจ้าบุเรงนองจึงรับสั่งให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา และครั้งนั้นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสามารถรบพุ่งป้องกันรักษาเมืองไว้ได้ ทัพหงสาวดีจึงต้องยกทัพกลับไป

๑๖. พระเจ้าตองอู

พระเจ้าตองอู เป็นพระนามโดยทั่วไปที่ใช้เรียกกษัตริย์แห่งเมืองเกตุมวดี หรือเมืองตองอูสำหรับพระเจ้าตองอูซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรพระองค์แรกคือ พระเจ้าตองอูบาเยงเมงกอง (เมงจีส์่วย)

พระเจ้าตองอูพระองค์นี้เดิมเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งรับราชการตั้งแต่ในรัชสมัยพระเจ้ามังกินโย พระองค์เป็นหัวหน้าราชองครักษ์และพระราชครูของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ และเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าบุเรงนอง ในรัชสมัยของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้พระองค์ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น “เมงยีสีหตู” ครองเมืองตองอู หลังจากพระองค์สวรรคตลงพระเจ้าบุเรงนองซึ่งได้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้จึงได้แต่งตั้งให้พระอนุชาต่างพระราชมารดาขึ้นเป็นพระเจ้าตองอูเป็นพระองค์ที่สองสืบต่อจากพระราชบิดา

เมื่อเข้าถึงรัชสมัยของพระเจ้านันทบุเรงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน “หนังสือพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ว่า กษัตริย์ผู้ครองเมืองตองอูในขณะนั้น คือโอรสรัชทายาทของพระเจ้าตองอูผู้ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนอง โดยในมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่าได้ระบุว่าพระเจ้าตองอูพระองค์นี้มีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระเจ้านันทบุเรง

พระเจ้าตองอูพระองค์นี้เป็นพระราชบิดาของนั้ดจินหน่อง หรือพระสังกะทัต ผู้ซึ่งได้ร่วมทำ

สงครามเมืองคังกับสมเด็จพระมหาอุปราชและสมเด็จพระนเรศวรเมื่อปี พ.ศ.๒๑๒๖

ในปี พ.ศ.๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงกรีธาทัพใหญ่มาโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกในครั้งนั้นพระเจ้าตองอูได้รับพระราชบัญชาให้เป็นแม่ทัพคุมพลมาตั้งทัพที่ทุ่งชายเคื่องพร้อมด้วยสมเด็จพระมหาอุปราช ปรากฏว่าสงครามในครั้งนั้นทัพหงสาวดีไม่สามารถเข้าพระนครได้ต้องยกทัพกลับไป

ในปี พ.ศ.๒๑๓๘ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพมาตีกรุงหงสาวดี ในครั้งนี้พระเจ้าตองอู พร้อมทั้งพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ของพระเจ้านันทบุเรงคือ พระเจ้าอังวะและพระเจ้าแปรได้ยกทัพมาช่วยป้องกันกรุงหงสาวดีทันสมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ความดีความชอบในครั้งนี้ทำให้พระเจ้านันทบุเรงอภิเษกพระเจ้าอังวะให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดีแทนสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดที่ได้สิ้นพระชนม์ในสงครามยุทธหัตถีเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๕

การอภิเษกสมเด็จพระมหาอุปราชองค์ใหม่ครั้งนี้สร้างความไม่พอใจให้แก่พระเจ้าแปรเป็นอย่างมาก พระองค์ได้เข้าพระทัยว่าพระเจ้าตองอูผู้เป็นพระเจ้าอาเป็นผู้ทูลยุยงให้เกิดการอภิเษกดังกล่าวจึงทรงยกทัพไปตีเมืองตองอู แต่ไม่สามารถเข้าตีได้เนื่องจากนั้ดจินหน่องอุปราชเมืองตองอูได้ต่อสู้ป้องกันเมืองอย่างเข้มแข็ง

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่ ๒ ในครั้งนี้พระเจ้าตองอูได้แต่งศุภอักษรมาทูลสมเด็จพระนเรศวรว่าจะขอเข้าร่วมเป็นพันธมิตรหากจะเข้า

โจมตีกรุงหงสาวดี ในพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าว ว่า ต่อมาพระเจ้าตองอูถูกพระมหาเถรเสียมเพรียมทูลยุยงให้คิดตั้งตนเป็นใหญ่ในหงสาวดีจึงก่อการจลาจลยุยงให้ชาวเมืองมอญที่ช่วยกรุงศรีอยุธยาทำนาเกี่ยวข้าวอยู่ยังหัวเมืองมอญก่อความไม่สงบ พร้อมทั้งยกทัพมายังกรุงหงสาวดีก่อนจะอพยพเทครัวหงสาวดีและพระองค์พระเจ้านันทบุเรงหลบหนีไปยังเมืองตองอู (ในมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า ระบุว่าในการศึกครั้งนี้พระเจ้านันทบุเรงทรงเวนราชสมบัติกรุงหงสาวดีให้แก่พระเจ้าตองอู ครองราชย์เป็นพระเจ้าหงสาวดีนาม “พระเจ้าธรรมราชา”)

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความก็ยกทัพติดตามไปยังเมืองตองอู พระเจ้าตองอูจึงส่งราชทูตชื่อ “มังรัตอ่อง” ให้เชิญพระธำมรงค์เพชรสามยอดอันเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระเจ้าหงสาวดีและพระราชสาสน์ขอผ่อนการส่งองค์พระเจ้านันทบุเรงมาถวายแก่สมเด็จพระนเรศวร

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความดังนั้นจึงทรงยกพลเข้าตีเมืองตองอู ต่อมาขาดแคลนเสบียงอาหารจึงทรงยกทัพกลับพระนครและหลังจากนั้น ๘ เดือน พระเจ้านันทบุเรงก็ถูกนั้ดจินหน่องลอบปลงพระชนม์

เมื่อพระเจ้านันทบุเรงสิ้นพระชนม์ หัวเมืองต่างๆได้พากันสงสัยพระเจ้าตองอูว่าเป็นผู้ปลงพระชนม์ซึ่งราชสมบัติ จึงไม่มีเมืองใดอ่อนน้อมต่อพระเจ้าตองอู หลักฐานฝ่ายไทยได้กล่าวว่าด้วยเหตุดังกล่าวพระเจ้าตองอูจึงเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระนเรศวร ส่วนหลักฐานฝ่ายพม่าได้ระบุว่า พระเจ้าตองอูได้ร่วมมือกับพระเจ้าแปรเข้าโจมตีกรุงอังวะ แต่ในเมืองแปร

เกิดการกบฏพระเจ้าแปรถึงแก่พิราลัย พระเจ้าตองอูจึงเข้าตีกรุงอังวะไม่ได้ตามพระราชประสงค์ ทำให้พระเจ้าอังวะสามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ขยายอาณาเขตจนกระทั่งสามารถรวบรวมเมืองไทยใหญ่ได้สำเร็จ

มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่าระบุว่าพระเจ้าตองอูเสด็จสวรรคตลงในปี พ.ศ. ๒๑๕๒ สิริรวมพระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา

๑๗. พระเจ้านันทบุเรง

พระเจ้านันทบุเรงมีพระนามเดิมว่า “มังไชยสิงห์” พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนอง และพระนางตะเกงจี พระราชธิดาของพระเจ้ามหาสิริชัยสุระ (มังกินโย) พระพี่นางเธอในพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้

ในมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่ากล่าวว่าเมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ถอยทัพกลับหงสาวดีหลังจากตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๐๙๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้มีพระราชบัญชาให้ออกญาพิษณุโลก (สมเด็จพระมหาธรรมราชา), ออกญาจักรี และออกยาลครอินทร์ (ออกญานครอินทร์) ยกทัพออกติดตามตีทัพของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ในครั้งนั้นทัพกรุงศรีอยุธยาถูกพระเจ้าบุเรงนองและราชบุตรมังไชยสิงห์ซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๑๓ พรรษา ตีจนแตกพ่ายพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้จึงทรงมีพระมหากรุณาโปรดปรานมังไชยสิงห์เป็นอย่างยิ่ง

ต่อมาเมื่อพระเจ้าบุเรงนองขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๐๙๖ พระองค์จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช จนกระทั่งพระเจ้าบุเรงนองสวรรคตลงในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ พระองค์จึงเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้า

หงสาวดีต่อจากพระราชบิดา ทรงพระนามว่า "ห่านดาวดี เชงพยูงาซีเชง" (Hantawaddy Hsinbyun-gasishin) หรือที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า "พระเจ้าหงสาวดี จีสงยาง"

พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ เจ้าฟ้าเมืองคังแข็งเมืองไม่เสด็จมาเข้าเฝ้าถวายน้ำพิพัฒน์สัตยา พระเจ้านันทบุเรงจึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระมหาอุปราช (มังสามเกียด), นัดจิ้นหน่อง อุปราชเมืองตองอู และสมเด็จพระนเรศวร อุปราชกรุงศรีอยุธยา ยกทัพไปปราบปราม ผลสรุปคือกบฏถูกปราบปรามสำเร็จด้วยฝีมือของสมเด็จพระนเรศวร

ต่อมาพระเจ้าอังวะตะโดเมงสอเป็นกบฏ พระเจ้านันทบุเรงได้กรีธาทัพไปปราบปรามจนแตกพ่าย ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า พระเจ้านันทบุเรงได้รับสั่งให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปช่วยปราบกบฏในครั้งนี้ด้วย และมีพระราชบัญชาให้พระยาเกียรติและพระยาราม ๒ ขุนนางมอญคอยหาโอกาสปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรระหว่างเดินทาง เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความจริงเป็นเหตุให้ทรงประกาศอิสราฟ ณ เมืองแครงในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสราฟ พระเจ้านันทบุเรงได้มีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่มังนระขอและพระยาพลิมยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ การศึกครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรสามารถป้องกันพระนครไว้ได้สำเร็จ ในปีเดียวกันนั้นเองพระเจ้านันทบุเรงจึงมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ยก

ทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งซึ่งก็ประสบกับความล้มเหลวเช่นเดิม

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงได้ยกทัพใหญ่เข้าประชิดกรุงศรีอยุธยาถึง ๒ ครั้งแต่ก็ไม่สามารถเข้ายึดกรุงศรีอยุธยาได้แต่อย่างใด

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าตองอู (พระอนุชา) และพระเจ้าอังวะ (พระราชโอรส) ได้ยกทัพเข้าช่วยกันเมืองได้ทัน สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จยกทัพกลับพระนคร ในครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรง ได้ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้พระเจ้าอังวะซึ่งเป็นพระราชโอรสนั้นขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดีแทนสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดที่ได้สิ้นพระชนม์ในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรยกทัพเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีอีกครั้ง ในครั้งนี้พระเจ้าตองอูซึ่งเป็นพระอนุชาที่ได้รับพระราชบัญชาแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการ ได้เทครัวอพยพชาวหงสาวดีพร้อมพวองค์พระเจ้านันทบุเรงหลบหนีไปยังเมืองตองอู หลักฐานฝ่ายไทยว่าหลังจากทรงประทับอยู่ ณ เมืองตองอูได้ ๘ เดือน พระเจ้านันทบุเรงก็ถูกนัดจิ้นหน่องอุปราชเมืองตองอูวางยาพิษสวรรคต แต่หลักฐานฝ่ายพม่าระบุว่า ทรงถูกนัดจิ้นหน่องฟันด้วยพระแสง

๑๘. พระเจ้าบุเรงนอง

พงศาวดารตองอูฉบับของอูองเองกล่าวว่า เดิมพระเจ้าบุเรงนองมีพระนามว่า "อะเต็ด" ซึ่งแปลว่า "เจ้าปลวกไต่" ส่วน

สารานุกรมพม่า ภาคว่าด้วยเกียรติประวัติของพระเจ้าบุเรงนองระบุว่า พระนามเดิมของพระองค์คือ "เซงเยทูต" แปลว่า "เจ้าผู้ยอดกล้า" ต่อมาเมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ขึ้นครองราชย์พระองค์จึงได้พระราชทานนามว่า "จอแดงนระ" หรือที่ไทยเรียกว่า "กะยอदिनนระ"

พระบรมราชานุสาวรีย์พระเจ้าบุเรงนอง หน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

เมื่อจอแดงนระทำศึกชนะในสมรภูมียองโน และได้ทำการอภิเษกกับพระนางตะเกงจี (อตุลยศิริ) พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้จึงได้พระราชทานนามให้ว่า "บายงนอง" หรือ "บุเรงนอง" ซึ่งแปลว่า "พระเชษฐาธิราช"

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๐๙๖ (ก่อนสมเด็จพระนเรศวรประสูติ ๒ ปี) พระองค์ได้เฉลิมพระนามว่า "สิริตรี ภวนา ดิ ทา บวร บัณชิต สุธรรมราชา" หรือเรียกสั้นๆ ว่า "พระสิริสุธรรมราชา"

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้าบุเรงนองได้ส่งพระราชสาสน์ทูลขอช้างเผือกจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิฯ ทรงปฏิเสธ พระองค์จึงกรีธาทัพมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ผลจากการ

ศึกครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต้องเสียช้างเผือก ๔ เชือก พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระรามศวร, พระสุนทรสงคราม และพระยาจักรีหลังจากชัยชนะครั้งนี้พระเจ้าบุเรงนองได้รับการขนานพระนามซึ่งมีความหมายคล้ายๆ กันคือ "พระเจ้าหงสาวดีช้างเผือก" เช่นในพงศาวดารฉบับนายกาลา (U Kala Mahayazawingyi) ได้เรียกพระเจ้าบุเรงนองว่า "เซงพยูเซงนิมยาตะเกง ภวเซงเมงตะยาจีพะยา" ซึ่งมีความหมายว่า "พระมหากษัตริย์พระเจ้าช้างเผือกแลช้างเนียม"

ในพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่าเมื่อสิ้นสงครามครั้งนี้แล้วสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ถวายสมเด็จพระนเรศวรให้แก่พระเจ้าบุเรงนองเพื่อไปศึกษาวิทยาการตามธรรมเนียม ณ กรุงหงสาวดี เป็นเวลา ๖ ปี ก่อนจะเสด็จกลับในปี พ.ศ. ๒๑๑๓

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๑๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราชร่วมกับทัพล้านช้างยกทัพเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลก กวาดต้อนเอาครัวชาวเมืองพร้อมทั้งอัญเชิญสมเด็จพระวิสุทธิกษัตริย์และสมเด็จพระเอกาทศรถลงมาไว้ยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีใบบอกไปทูลพระเจ้าบุเรงนอง ณ กรุงหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองจึงทรงยกพลมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาจนแตกพ่าย และอภิเษกให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๑๒

พระเจ้าบุเรงนองเป็นกษัตริย์ผู้ทรงพลานุภาพมีชัยชนะไปทั่วสิบทิศ ตลอดรัชกาลพระองค์ได้ขยายราชอาณาจักรหงสาวดีอย่าง

กว้างขวาง จนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคตลงใน
ปี พ.ศ. ๒๑๒๔ หลังจากทรงครองราชย์ได้ ๒๘ ปี

๑๙. พระเจ้าแปร

พระเจ้าแปร เป็นพระนามโดยทั่วไปที่ใช้
เรียกกษัตริย์แห่งเมืองศรีเกษตร หรือเมืองแปร
สำหรับพระเจ้าแปรซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับ
ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ในรัชสมัย
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจนกระทั่งถึงรัชกาล
สมเด็จพระนเรศวรพระองค์แรกคือ พระเจ้าแปร
สะโตธรรมราชา (เซงนีทา) ซึ่งเดิมเป็นข้าราชการ
ผู้ใหญ่ซึ่งรับราชการตั้งแต่ในรัชสมัยพระเจ้ามัง
กนิโย และเป็นพระพี่เลี้ยงของพระเจ้าตะเบ็ง
ชะเวตี้

ในปี พ.ศ. ๒๐๙๒ ซึ่งพระเจ้าตะเบ็ง
ชะเวตี้ได้ยกทัพเข้าประชิดกรุงศรีอยุธยานั้น ตาม
หลักฐานฝ่ายไทยได้กล่าวว่าพระเจ้าแปร (เซงนี
ทา) ได้เป็นผู้จ้วงพินสังหารสมเด็จพระสุริโยทัย
พระอัครมเหสีของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจน
ขาดคอข้างสิ้นพระชนม์ในสงครามสมรภูมิทุ่ง
มะขามหย่อง

หลังจากพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้สวรรคตลง
พระเจ้านุเรงนองซึ่งได้ครองราชย์ต่อมาได้แต่งตั้ง
ให้พระอนุชาาร่วมพระราชมารดาซึ่งปรากฏพระ
นามเดิมในมหาวงษ์พงษาวดารพม่าว่า
“นันทโยธา” ขึ้นเป็นพระเจ้าแปรสืบต่อมา

เมื่อเข้าถึงรัชสมัยของพระเจ้านันทบุเรง
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน “หนังสือพระ
ประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ว่า กษัตริย์ผู้
ครองเมืองแปรในขณะนั้น คือโอรสรัชทายาทของ
พระเจ้าแปรผู้ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้า

บุเรงนอง ต่อมาเมื่อพระเจ้าแปรพระองค์ดังกล่าว
สิ้นพระชนม์ลงพระเจ้านันทบุเรงได้แต่งตั้งพระ
ราชโอรสของพระองค์ให้ขึ้นเป็นพระเจ้าแปร
พระองค์ใหม่ ดังจากที่ปรากฏในพงศาวดารฝ่าย
พม่าว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ เมืองคังได้แข็งเมืองขึ้น
อีกครั้ง พระเจ้าแปรผู้เป็นพระราชโอรสของพระ
เจ้านันทบุเรงจึงได้รับพระราชบัญชาให้ยกทัพไป
ปราบปรามเป็นผลสำเร็จ และในสงครามยุทธ
หัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้าแปรก็ได้รับพระราช
บัญชาให้คุมไพร่พลเมืองแปรเข้าร่วมรบใน
สมรภูมิกครั้งนั้นด้วย

ในพระราชพงศาวดารฝ่ายไทยได้กล่าวว่า
ว่า ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๖ หลังจากสมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จกลับจากสงครามตีเมืองละแวกครั้งที่
๑ พระเจ้านันทบุเรงได้มีพระราชบัญชาให้พระ
เจ้าแปรยกพลออกลาดตระเวนสืบข่าวแผ่นดินกรุง
ศรีอยุธยา โดยดำริว่าหากแผ่นดินยังคงเป็นของ
สมเด็จพระนเรศวรก็อย่าให้พระเจ้าแปรทำการ
ล่วงล้ำใดๆ

เมื่อพระเจ้าแปรยกพลเข้ามาถึงด่านต่อ
แดนเมืองกาญจนบุรี ก็ทรงทราบว่าแผ่นดินยังคง
เป็นของสมเด็จพระนเรศวร พระองค์หมายสร้าง
ความดีความชอบจึงยกทัพหลวงพระราชบริหาร
พระเจ้านันทบุเรงเข้ามาถึงตำบลสังขละ (สังขละ)
สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบข่าวจากกรมการ
เมืองกาญจนบุรีจึงยกทัพมาตีจนแตกพ่าย พระ
เจ้านันทบุเรงทรงทราบว่าพระเจ้าแปรล่วงพระ
ราชบริหารทำให้เสียไพร่พลก็พิโรธจะลงพระราช
อาญาถึงแก่พระชนม์ชีพ แต่บรรดาข้าราชการ
ทูลขอพระราชทานไว้พระเจ้านันทบุเรงจึงทรง
ถอดพระเจ้าแปรออกจากฐานันดร ซึ่งต่อมาได้

กลายเป็นสาเหตุที่ทำให้หัวเมืองต่างๆ พากัน
กระด้างกระเดื่องต่อกรุงหงสาวดี

ส่วนในหลักฐานฝ่ายพม่าได้บันทึกว่า
เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ สมเด็จพระนเรศวร
ได้ยกทัพมาโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งแรก ใน
ครั้งนั้นพระเจ้าตองอูผู้เป็นพระอนุชา และพระเจ้า
อังวะซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้านันทบุเรง
ได้ยกทัพมาช่วยป้องกันเมืองทัน สมเด็จพระ
นเรศวรจึงเสด็จยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา พระเจ้า
นันทบุเรงจึงอภิเษกให้พระเจ้าอังวะขึ้นเป็น
สมเด็จพระมหาอุปราชาแทนตำแหน่งที่ว่างอยู่
เมื่อพระเจ้าแปรทรงทราบก็น้อยพระทัย และตั้ง
ตนแข็งเมืองเป็นกบฏต่อพระราชบิดา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๓ พระเจ้านันทบุเรง
ถูกลอบปลงพระชนม์สวรรคต ราชอาณาจักร
กรุงหงสาวดีจึงมีเจ้านายตั้งตนเป็นอิสระ
๓ พระองค์คือ พระเจ้าตองอู พระเจ้าแปร และ
พระเจ้าอังวะ (นยะยงราม) พระราชโอรสของ
พระเจ้านุเรงนอง พระเจ้าตองอูได้ชักชวนให้พระ
เจ้าแปรร่วมมือกันโจมตีกรุงอังวะ แต่เกิดกบฏขึ้น
ในเมืองแปรเสียก่อน ทำให้พระเจ้าแปร
สิ้นพระชนม์ พระเจ้าอังวะจึงตั้งตนเป็นใหญ่
จนกระทั่งสามารถขยายอาณาเขตมาจนเป็น
กรณีพิพาทระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงอังวะ
ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗

๒๐. พระเจ้ายักไซ

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวร
เสด็จตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่สอง พระเจ้ายักไซ
ได้แสดงพระราชประสงค์จะขอเป็นพันธมิตรใน
การโจมตีครั้งนี้ด้วยจึงยกทัพเข้ายึดเมืองสิริเยมไว้
คอยท่าทัพกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาพระเจ้าตองอูคิดตั้งตนเป็นใหญ่ใน
หงสาวดีจึงชักชวนพระเจ้ายักไซให้ร่วมด้วย พระ
เจ้ายักไซทรงเห็นชอบด้วยจึงยกทัพขึ้นไปประชิด
กรุงหงสาวดีพร้อมด้วยพระเจ้าตองอู

เมื่อพระเจ้าตองอูได้รับการแต่งตั้งเป็น
ผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้านันทบุเรง พระเจ้า
ตองอูได้กวาดต้อนครัวชาวหงสาวดีพร้อมด้วย
พระเจ้านันทบุเรงไปไว้ยังเมืองตองอู บาง
พงศาวดารกล่าวว่าพระเจ้าตองอูทรงรับสั่งให้เผา
เมือง บางฉบับว่าพวดยักไซเป็นผู้เผาเพื่อเอา
ทรัพย์สินมีค่า

๒๑. พระเจ้าหน่อแก้ว

พระเจ้าหน่อแก้ว หรือพระเจ้าหน่อเมือง
พระราชโอรสของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่ง
กรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง)

เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพเข้าตี
กรุงหงสาวดีในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระเจ้าหน่อแก้วก็
แข็งเมืองตั้งตนเป็นอิสระจากหงสาวดี พระองค์
ได้แต่งตั้งให้ท้าวพระยาออกติดตามชาวล้านช้างที่
ถูกทัพหงสาวดีกวาดต้อนเป็นเชลยไปไว้ยังที่
ต่างๆกลับมา ขณะนั้นชาวล้านช้างที่ตกค้างอยู่ใน
เชียงใหม่มจำนวนมาก ถูกพระเจ้าเชียงใหม่กดขี่
ต่างๆ เพื่อไม่ให้กลับสู่บ้านเมืองของตน พระเจ้า
หน่อแก้วจึงยุยงให้บรรดาท้าวพระยาหัวเมือง
เหนือตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับพระเจ้าเชียงใหม่จน
กลายเป็นเหตุจลาจลขึ้น

๒๒. พระเจ้าอังวะ

พระเจ้าอังวะ เป็นพระนามโดยทั่วไปที่ใช้
เรียกกษัตริย์แห่งเมืองอังวะ สำหรับพระเจ้าอังวะ
ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์กรุง

ศรีอยุธยาตั้งแต่ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรพระองค์แรกคือ พระเจ้าอังวะตะโตะเมงสอ พระอนุชาต่างพระราชมารดาของพระเจ้าบุเรงนอง (บางหลักฐานว่าเป็นพระชามาดา)

พระเจ้าอังวะมีศักดิ์เป็นพระสัสสุระของสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียด เนื่องจากพระราชธิดาพระนามว่า “นัดเซงเมตอ” ได้ทำการอภิเษกสมรสเป็นพระอัครชายาของมังสามเกียด ตั้งแต่เมื่อครั้งยังไม่ได้ทำการอภิเษกเป็นสมเด็จพระราชาธิบดี ต่อมาเมื่อมังสามเกียดดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชาพระองค์ได้มีพระอัครชายาพระองค์ใหม่และวิวาทตบตีพระนางนัดเซงเมตอจนบาดเจ็บ พระนางได้ใช้ผ้าซับพระโลหิตส่งไปถวายพระราชบิดาที่กรุงอังวะ ในขณะนั้นเป็นช่วงแรกพระเจ้าบุเรงนองสวรรคต พระเจ้าอังวะจึงแข็งเมืองเป็นกบฏต่อพระเจ้านันทบุเรงซึ่งขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖ พระเจ้านันทบุเรงได้ยกทัพไปปราบปราม และสามารถมีชัยชนะในการยุทธหัตถีต่อพระเจ้าอังวะ ในพระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า ในการพระราชสงครามครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงได้มีพระราชนิพนธ์ให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาช่วยปราบกบฏ เพื่อหมายจะปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวร เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความจากพระยาเกียรติและพระยารามจึงทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

หลังจากปราบกบฏกรุงอังวะเรียบร้อยแล้ว พระเจ้านันทบุเรงได้แต่งตั้งให้พระราชโอรสของ

พระองค์ซึ่งปรากฏพระนามในมหาราชวงศ์พงษาวดารพม่าว่า “มังแระชะวา” (มังแระชวา) ขึ้นเป็นพระเจ้าอังวะพระองค์ใหม่

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพมาตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งแรก ในครั้งนี้พระเจ้าตองอู และพระเจ้าอังวะได้ยกทัพมาช่วยป้องกันกรุงหงสาวดีทัน สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ความดีความชอบในครั้งนี้ทำให้พระเจ้านันทบุเรงอภิเษกพระเจ้าอังวะให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดีแทนสมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดที่ได้สิ้นพระชนม์ในสงครามยุทธหัตถีเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่ ๒ พระเจ้าตองอูซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการได้รวบรวมพลเมืองและทรัพย์สมบัติถ้ายะไปยังเมืองตองอู พระเจ้าอังวะซึ่งอยู่ในที่สมเด็จพระมหาอุปราชานั้นเมื่อเสด็จไปยังเมืองตองอูก็ถูกนัดจิ้นหน่องอุปราชเมืองตองอูปลงพระชนม์ในปีเดียวกันนั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๓ พระเจ้านันทบุเรงถูกลอบปลงพระชนม์สวรรคตลง ขณะนั้นกรุงอังวะว่างกษัตริย์ ชาวอังวะจึงได้ยกพระเจ้าลูกยาเธอของพระเจ้าบุเรงนองพระองค์หนึ่งพระนามว่า “นะยงราม” ให้ขึ้นเป็นพระเจ้าอังวะ ชั่วอำนาจของอาณาจักรหงสาวดีจึงประกอบไปด้วย กลุ่มพระเจ้าตองอู กลุ่มพระเจ้าแปร และกลุ่มพระเจ้าอังวะ

พระเจ้าอังวะนะยงรามด้วยเป็นราชบุตรของพระเจ้าบุเรงนองจึงมีผู้นับถือมาก

พระเจ้าตองอูและพระเจ้าแปรจึงคบคิดกันเข้าโจมตีกรุงอังวะ แต่ในเมืองแปรเกิดการกบฏและพระเจ้าแปรสิ้นพระชนม์เสียก่อน พระเจ้าตองอูจึงไม่สามารถเข้าตีเมืองได้ตามพระราชประสงค์ พระเจ้าอังวะนะยงรามจึงตั้งตนเป็นใหญ่ ทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า “พระเจ้าสิริสุธรรมราชา”

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ พระเจ้าอังวะ สิริสุธรรมราชาได้ตีเมืองแสนหวีซึ่งเป็นเมืองในอารักขาของกรุงศรีอยุธยาแตก และมุ่งหน้าเข้าโจมตีเมืองนาย (นาย) เมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงยกทัพไปตีกรุงอังวะ และเสด็จสวรรคตขณะเดินทาง เมืองหาง (หางหลวง) ในปี พ.ศ. ๒๑๔๘ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือ “พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ว่า เมื่อกองทัพกรุงศรีอยุธยาแยกทัพกลับไปแล้ว พระเจ้าอังวะสิริสุธรรมราชาก็สามารถรวบรวมเมืองไทยใหญ่ได้สำเร็จ แต่ขณะเดินทางกลับกรุงอังวะพระองค์ก็เสด็จสวรรคตลงระหว่างทาง บรรดาข้าราชการกรมการเมืองอังวะจึงพร้อมกันอัญเชิญพระราชโอรสพระองค์โตของพระองค์ให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา

๒๓. พระไชยยาธิปะ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า “พระไชยยาธิปะ” และในพระราชพงศาวดารกรุงศรี

อยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “พระชัยทีปะ”

พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาซอ โดยเมื่อครั้งที่พระมหาเทวีเมืองเชียงใหม่สิ้นพระชนม์ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทูลขอสมเด็จพระเอกาทศรถให้พระทูลองซึ่งเป็นพระราชโอรสอีกพระองค์มาช่วยในพระราชพิธีพระบรมศพ และได้แต่งตั้งให้พระไชยยาธิปะลงมาสนองพระมหากรุณาธิคุณแทน เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อครั้งที่พระเจ้าเชียงใหม่ส่งทัพมาไทยใหญ่ไปลอบโจมตีพระรามเดโชซึ่งกำลังลงมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถที่เมืองลำพูนนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถได้รับสั่งให้พระไชยยาธิปะและหมื่นอินทรักษาไปทูลถามความกับพระเจ้าเชียงใหม่ และให้พระองค์ลงมาถวายบังคมขอพระราชทานอภัยโทษที่เมืองลำพูน

ต่อมาหลังจากการจลาจลหัวเมืองฝ่ายเหนือสงบลง สมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรที่เมืองสุพรรณบุรี และพระไชยยาธิปะได้โดยเสด็จในครั้งนั้นด้วย

๒๔. พระทรงคเชนทร

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๖ เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรีภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวก ในปี พ.ศ. ๒๑๒๕

๒๕. พระทศราชา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้ยกทัพพร้อมกับพระสุรินทราชา มาตีหัวเมืองตะวันออก ในพ.ศ. ๒๑๒๒ โดยสงครามในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรี และพระศรีกรมอรัตนียกทัพไปปราบปรามจนทัพพระทศราชา และพระสุรินทราชาแตกพ่ายไป

๒๖. พระทูลอง

พระราชโอรสของพระเจ้าเชียงใหม่ มังนรธาช่อ กับพระนางเซงพยุเซงเมตอ พระราชธิดาของพระเจ้าแปรตะโคตรมราชา

พระทูลอง เป็นพระนามที่ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย ส่วนในหลักฐานฝ่ายพม่า เรียกว่า “เมงตุลอง” หรือ “มางสาตุลอง” เป็นต้น

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ท้าวพระยาหัวเมืองเหนือก่อการจลาจล กระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระทูลอง จึงเสด็จไปทูลขอความช่วยเหลือสมเด็จพระนเรศวรขณะติดศึก ณ เมืองตองอู ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาระงับเหตุจลาจลแทน และพระทูลองจึงคงอยู่ในทัพสมเด็จพระเอกาทศรถ นับแต่บัดนั้น

ต่อมาพระมหาเทวีเมืองเชียงใหม่ สิ้นพระชนม์ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทูลขอสมเด็จพระเอกาทศรถให้พระทูลองมาช่วยในพระราชพิธีพระบรมศพ โดยแต่งตั้งให้พระไชยยาธิปะพระราช

โอรสอีกพระองค์ให้ลงมาสนองพระมหากษัตริย์ ณ ธิคุณแทน

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๘ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตลง ณ เมืองหางหลวง สมเด็จพระเอกาทศรถได้โปรดเกล้าให้พระทูลองเสด็จกลับมารับราชการที่กรุงศรีอยุธยาด้วย และทรงพระราชทานนามว่า “พระศรีสุมหาธรรมราชา” ในพงศาวดารพม่ากล่าวว่าต่อมาพระทูลองได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาพระองค์โตของสมเด็จพระนเรศวร

๒๗. พระนางรัตนมณีเนตร

พระราชธิดาในพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ปรากฏพระนามในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่า โดยเป็นราชธิดา ซึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชส่งมาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาสน์แสดงพระราชประสงค์ทูลขอช้างเผือกเพื่อเป็นศรีแก่พระนคร ๑ เชือก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงตอบพระราชไมตรีด้วยการส่งช้างเผือกพัง ๑ เชือก ไปถวายพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เมื่อพระเจ้านุเรงนองทรงทราบเหตุผูกมิตรระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุต ก็ส่งกำลังพลมาข่มขึงช้างเผือกนั้นมายังกรุงหงสาวดี

ความในตอนนั้นพระราชพงศาวดารฝ่ายไทยฉบับอื่นๆ ได้บันทึกว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ส่งพระราชสาสน์มาทูลขอพระเทพกษัตริย์ พระราชธิดาในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระสุริโยทัย ไปเป็นอัครชายาที่ล้านช้าง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงทราบก็นำความไปทูลแก่พระเจ้านุเรงนอง พระเจ้า

นุเรงนองจึงยกพลมาข่มขึงพระเทพกษัตริย์ไป ระหว่างทาง ไม่ปรากฏการกล่าวถึงการพระราชทานช้างเผือกแก่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แต่อย่างใด

๒๘. พระมหาเถรคันฉ่อง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์สมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า พระมหาเถรคันฉ่อง เป็นพระอาจารย์ของพระยาเกียรติและพระยาราม สองขุนนางมอญซึ่งพระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้ปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรขณะยกทัพไปยังกรุงอังวะ พระมหาเถรทราบความจากศิษย์ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาถึงเมืองแครงและได้ตั้งทัพใกล้กับพระอารามของตน พระมหาเถรคันฉ่องจึงนำความนี้ทูลแก่สมเด็จพระนเรศวร

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และอัญเชิญพระมหาเถรคันฉ่องลงมาเป็นสังฆราชา ณ วัดมหาธาตุ ส่วนญาติโยมให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านหลังวัดนก ในเขตกรุงศรีอยุธยา

๒๙. พระยาขาว

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

๓๐. พระยาเกียรติ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์สมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อพระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้พระยาเกียรติปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรขณะที่ทรงยกทัพไปกรุงอังวะ พระยาเกียรติได้นำความนี้ไปบอกแก่พระมหาเถรคันฉ่องซึ่งเป็นพระอาจารย์ของตน พระมหาเถรมีจิตเมตตา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาตั้งยังเมืองแครงใกล้กับอารามของตน จึงนำความนี้ขึ้นทูลสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรจึงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครงนั้น พร้อมทั้งกวาดต้อนครัวมอญกลับลงมายังกรุงศรีอยุธยา

เมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วสมเด็จพระนเรศวรก็มีพระกรุณาโปรดเกล้ายกครัวเหล่านั้นให้พระยาเกียรติและพระยารามร่วมกันควบคุม พร้อมทั้งให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดขุนแสน ในเขตกรุงศรีอยุธยา

๓๑. พระยาจักรรัตน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “พระยาจักรรัตน”

พระยาจักรรัตน ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นหนึ่งในสักขีพยานฝ่ายกรุงละแวก ในพระราชพิธีหลั่งน้ำทักษิโณทกตั้งสิมาจารึก เพื่อเป็นพระราชไมตรีระหว่างกรุงละแวกและกรุงศรีอยุธยา ณ ตำบลท้ายสระเกศ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

๓๒. พระยาจันจันตุ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในปี พ.ศ.๒๑๒๑ พระยาจันจันตุได้รับอาสาพระยาละแวกมาตีเมืองเพชรบุรี เมื่อตีไม่สำเร็จก็เกรงพระราชอาญาจึงเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชราชธิดา ณ กรุงศรีอยุธยา ในปีต่อมาพระยาจันจันตุได้ลอบแต่งสำเภานี้ออกจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรในขณะนั้นได้เสด็จลงมาจากเมืองพิษณุโลกพอดี จึงโดยเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถออกติดตามจับกุมพระยาจันจันตุ

ในเหตุการณ์ครั้งนั้น กองเรือฝ่ายกรุงศรีอยุธยาและกองเรือของพระยาจันจันตุ ได้ยิงโต้ตอบกันอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งกองเรือของพระยาจันจันตุออกทะเลน้ำลึก จึงสามารถหลบหนีออกไปได้ในที่สุด

ในสงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระยาจันจันตุได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้คุมไพร่พล ๕,๐๐๐ คน จากเมืองลำโรงทอง, เขิงกระชุม และกระปอดกะพงโสม ไปรักษาปากน้ำพุทไธมาศ ในเหตุการณ์ครั้งนั้นพระยาจันจันตุได้ปะทะกับกองเรือของพระราชวังสันจนเสียชีวิตในที่รบ

๓๓. พระยาชัยสงคราม

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือ จลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถ

จึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากวาดครัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสีหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่ๆน้อยๆทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูทำที่ท่าพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมา สวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้แต่งข้าหลวงอีก ๒ นาย ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมืองเชียงใหม่เกิดภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น ขณะนั้นพระยาหลวงเมืองน่านและพระยาฝางได้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถพอดี สมเด็จพระเอกาทศรถจึงรับสั่งให้ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับไปทูลเหตุดังกล่าวแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทุกประการ

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน ตามคำทูลเชิญของพระยาแสนหลวง พระยาหลวงเมืองน่านจึงแต่งให้พระยาชัยสงครามคุมต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ

๓๔. พระยาเซเรียง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือ จลาจล ประมาณปี พ.ศ.๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาเซเรียงจึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๓๕. พระยาเซียงแก้ว

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นกลางข้างของพระเจ้าเชียงใหม่

๓๖. พระยาเซียงของ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือ จลาจล ประมาณปี พ.ศ.๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาเซียงของจึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๓๗. พระยาเซียงราย

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

๓๘. พระยาเซียงแสน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

ครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ยกทัพลงมาตั้งมั่นที่ตำบลสระเกศ สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งออกมาดูกำลังศึก พระเจ้าเชียงใหม่จึงรับสั่งให้ระเร็นทสุคุมพล ๕,๐๐๐ คน และตั้งให้พระยาเซียงแสนคุมพล ๑๐,๐๐๐ คน ตามลงไปเป็นทัพหนุนมาตีทัพสมเด็จพระนเรศวร

ทัพเชียงใหม่ได้รบพุ่งกับทัพกรุงศรีอยุธยาที่ทานกำลังไม่ได้ถอยกลับไป ทัพกรุงศรีอยุธยาจึงรุกไล่ตามไปจนกระทั่งปะทะกับทัพหนุนของพระยาเซียงแสน ทัพกรุงศรีอยุธยามีจำนวนน้อยกว่าจึงแตกพ่ายลงมา สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จพระราชดำเนินด้วยเรือพระที่นั่ง

เข้าเทียบบริมฝั่งคลองปากโมกน้อย และทรงรับสั่งให้ยิงปืนใหญ่ขึ้นฝั่งถูกข้าศึกล้มตายเป็นจำนวนมากจนแตกพ่ายไป

พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบข่าวพระยาเชียงใหม่และสระเรนันทสุพ่ายแพ้แก่ข้าศึกขึ้นมาก็ทรงพิโรธจะประหารชีวิต แต่เหล่าข้าราชการทูลขอพระราชทานอภัยโทษไว้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงลงพระราชอาญาด้วยการตระเวนประจานรอบทัพ และรับสั่งให้พระยาเชียงใหม่และสระเรนันทสุพ่ายเป็นนายกองทัพหน้ายกลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งเป็นการแก้ตัว ครั้งนั้นทัพพระเจ้าเชียงใหม่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ และพระยาเชียงใหม่ถูกทัพหน้ากรุงศรีอยุธยาจับตัวได้

๓๙. พระยาเดโช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยากำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้พระยาเดโชเข้าร่วมในทัพซึ่งนำโดยเจ้าฟ้าทะละหะ ร่วมกับพระยาราชนาถายก, พระยามโนมิตร, พระยาสุวรรณโลก และพระยาแสนทองฟ้าเข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรีและนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสิหราชเดโชชัยนำกำลังไปด้านทาน จนทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

๔๐. พระยาธรรมเดโช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นหนึ่งในลักขีพยานฝ่ายกรุงละแวก ในพระราชพิธีหลังน้ำทักษิโณทกตั้งสีมาจารึก เพื่อเป็นพระราชไมตรีระหว่างกรุง

ละแวกและกรุงศรีอยุธยา ณ ตำบลท้ายสระเกษ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙

๔๑. พระยานคร

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยเป็นผู้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้ ร่วมกับขุนแผนลงสะท้าน, ขุนราชนิกุล นอกราชการ และพระยาแสนหลวง

ในขณะเดียวกัน ชาวเมืองเชียงรายและเชียงแสนได้ยกพระรามเดโชขึ้นเป็นเจ้าเมือง ทำให้หัวเมืองอื่นๆ มาสวามิภักดิ์เข้าด้วยเป็นจำนวนมาก พระรามเดโชจึงคิดจะยกพลไปตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบเหตุจลาจลจึงแต่งตั้งให้พระทูลองราชโอรสขึ้นไปทูลขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระนเรศวรขณะทรงติดศึกอยู่ที่เมืองตองอู ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบจลาจลยังเมืองเชียงใหม่แทนพระองค์

ต่อมาพระรามเดโชได้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อขุนพรหมสุรินทรข้าหลวงรั้งเมืองฝางถูกชาวเมืองลอบทำร้าย สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีพระราชโองการให้พระรามเดโชและพระยานครขึ้นไปรั้งเมืองฝางแทน

๔๒. พระยาบวรนายก

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) ปรากฏนามว่า "พญาบวรนายก"

พระยาบวรนายก ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพตีกรุงละแวกครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ โดยพระยาบวรนายกได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้เป็นแม่ทัพคุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คน รักษาเมืองพระตะบอง

๔๓. พระยาฝาง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากกว่านครเชียงใหม่ไปไฉนเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสิหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่น้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ท้าวพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมาสวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้แต่งข้าหลวง ๒ นาย ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมือง

เชียงใหม่เกิดภาวะข้าวยาก จะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น ขณะนั้นพระยาฝางได้แต่งแสนเด็กชายคุมเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถตี สมเด็จพระเอกาทศรถจึงรับสั่งให้ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับไปทูลเหตุดังกล่าวแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทุกประการ

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน ตามคำทูลเชิญของพระยาแสนหลวง พระยาฝางจึงแต่งตั้งให้ข้าราชการคุมต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ ก่อนตนจะตามลงมาถวายบังคมและถวายช้างพลายสูง ๖ ศอกเศษ ๑ เชือก, ช้างพัง ๒ เชือก, ม้า ๓๐ ตัว พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการอีกเป็นจำนวนมาก

๔๔. พระยาพยาก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่ไม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาพยากจึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๔๕. พระยาพลศึกซ้าย

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้นนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาพลศึกซ้ายได้ลงมาถวายบังคมและถวายช้างพลายบุญเรืองฤทธิ์ สูง ๕ ศอกคืบเศษ พร้อมด้วยม้าและเครื่องราชบรรณาการอีกเป็นจำนวนมาก

๔๖. พระยาพลศึกขวา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรงให้คุมไพร่พลลงมาสมทบกับพระเจ้าเชียงใหม่เพื่อโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ครั้นนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลงมาไม่ทันตามกำหนด ทัพของพระยาพลศึกซึ่งลงมาแต่เพียงทัพเดียวจึงถูกทัพสมเด็จพระนเรศวรตีแตกพ่าย

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ พระยาพลศึกได้รับพระราชบัญชาเป็นทัพหน้าคู่กับพระยาพุกาม ในทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชซึ่งแต่งตั้งลงมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ศึกครั้งนั้นทัพหงสาวดีพ่ายแพ้ พระยาพุกามเสียชีวิตในที่รบสมเด็จพระมหาอุปราชสามารถหลบหนีไปได้ ส่วนพระยาพลศึกถูกทหารกรุงศรีอยุธยาตามจับตัวได้ที่บ้านจระเข้สามพัน

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่สอง ในครั้งนี้พระยาพลศึกได้ส่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมด้วยพระราชสาสน์มาถวายสมเด็จพระนเรศวรเพื่อขอเป็นขอขบขันทเสมา

๔๗. พระยาพะเยา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

ต่อมาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ พระยาพะเยาได้ปรากฏตัวอีกครั้ง โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง

พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาพะเยาจึงลงมาถวายบังคมและถวายเครื่องราชบรรณาการ ณ ตำบลเถินนั้น

ต่อมาสมเด็จพระเอกาทศรถทรงเห็นว่าท้าวพระยาหัวเมืองเหนือทั้งหมดได้เข้ามาถวายบังคมแล้ว จึงมีพระราชบัญชาให้หมื่นอินทรักษาเป็นข้าหลวงไปทูลความแก่พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบความตามที่ข้าหลวงทูลดังนั้นก็ดีพระทัยแต่งตั้งข้างพลายมานะสูง ๗ ศอกเศษ ให้พระยาพะเยาและหมื่นอินทรักษาคุมลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ

๔๘. พระยาพะโร

พระยาพะโร เจ้าเมืองเมาะลำเลิง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๔ พระยาพะโรเกิดเหตุวิวาทกับพระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะ จึงส่งสมิงอุบากองถือหนังสือไปทูลขอกำลังทหารจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไศลคุมพล ๒,๐๐๐ คน ลงไประงับเหตุวิวาท

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีคุมพลมาทำนาที่เมืองเมาะลำเลิง เพื่อใช้เป็นเสบียงในการโจมตีกรุงหงสาวดี พระเจ้าตองอูถูกมหาเถรเสียมเพี้ยมยุง คิดเป็นใหญ่ในหงสาวดี จึงส่งคนไปลอบปล่อยข่าวให้ชาวมอญที่ช่วยกรุงศรีอยุธยาทำนาอยู่แตกตื่น และทำที่ส่งสาสน์ไปต่อว่า

บรรดาหัวเมืองต่างๆ ที่ยอมสวามิภักดิ์แก่กรุงศรีอยุธยา

เมื่อข่าวในทุ่งนาเมืองเมาะลำเลิงพร้อมเก็บเกี่ยว ขุนจปได้นำไพร่พลกรุงศรีอยุธยาออกเกี่ยวข้าว แต่ถูกสมิงสุระนายบ้านจอยยะพร้อมพวก ๑๐๐ คน จับกุมตัวไปพร้อมไพร่จำนวนหนึ่ง ไพร่ที่หนีรอดได้นำความไปแจ้งแก่นายกองกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถติดตามช่วยเหลือกลับมาได้

เจ้าพระยาจักรีทราบเรื่องก็ไต่สวนเอาความกับพระยาพะโรผู้เป็นเจ้าของ พระยาพะโรเห็นว่าตนจะไม่พ้นความผิดจึงออกอุบายไปติดตามตัวคนร้าย เจ้าพระยาจักรีเชื่อในอุบาย พระยาพะโรจึงใช้โอกาสเทครัวชาวเมืองเมาะลำเลิงหลบหนีลงเรือที่พระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะนำมาจับ

๔๙. พระยาพุกาม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ในหนังสือ "ประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช" ว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ พระเจ้านันทบุเรงได้ทรงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาอุปราชเป็นจอมทัพคุมพลมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระยาพลศึกและพระยาพุกามเป็นทัพหน้า

ในการศึกครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้กลยุทธ์ตีโอบล้อมจนทัพหงสาวดีแตกพ่าย สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงหลบหนีกลับไปยังกรุงหงสาวดีได้ แต่พระยาพุกามซึ่งเป็นนายกองทัพหน้านั้นเสียชีวิตในที่รบ

๕๐. พระยาแพร์

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือ จลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาแพร์จึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๕๑. พระยาภิรมขวงศา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้คุมกองเรือ ๑๕๐ ลำ พร้อมด้วยไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คน รักษาเมืองจัตุมุข บริเวณปากกะสัง เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗

จากเหตุการณ์ครั้งนั้น พระยาภิรมขวงศาได้ถูกกองเรือของพระราชวังสัน และพระยาสุรินทรฤทัย (เจ้าเมืองเพชรบุรี) ตีชนาบนแตกพ่ายไป

๕๒. พระยามนตรีเสนาหา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้ถือสาสน์ไปขอความช่วยเหลือจากญวน เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๕๓. พระยามโนไมตรี

พระยามโนไมตรีเจ้าเมืองพระตะบอง ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้พระยามโนไมตรีเข้าร่วมในทัพซึ่งนำโดยเจ้าฟ้าทะละหะ ร่วมกับพระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยาสุวรรณคโลก และพระยาแสนทองฟ้า เข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรี และนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสีหราชเดโชชัยนำกำลังไปด้านทาน จนทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าตีกรุงละแวกครั้งที่ ๑ พระยามโนไมตรีได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้คุมไพร่พลซุ่มโจมตีทัพกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับพระยาราชดิงษา ที่ป่าระนาม ตำบลพาด ในเหตุการณ์ครั้งนั้นทัพหน้ากรุงศรีอยุธยาที่นำโดยพระราชมณู ถูกกองกำลังของพระยามโนไมตรีและพระยาราชดิงษาตีจนแตกพ่าย

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ พระยามโนไมตรีได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก

ให้คุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คน รักษาเมืองพระตะบอง แต่ถูกทัพพระราชมนูตีจนแตกพ่าย พร้อมทั้งจับตัวไปถวายสมเด็จพระนเรศวร

๕๔. พระยาเมืองยอง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปฐมอุทิศชินอรตว่า "พระยาเมืองยองพระชวา"

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือ จลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาเมืองยองจึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๕๕. พระยาราชดิงษา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ โดยพระยาราชดิงษาได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้คุมไพร่พลซุ่มโจมตีทัพกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับพระยามโนไมตรี ที่ป่าระนาม ตำบลพาด ใน

เหตุการณ์ครั้งนั้นทัพหน้ากรุงศรีอยุธยาที่นำโดยพระราชมณูถูกกองกำลังของ พระยาราชดิงษา และพระยามโนไมตรีตีจนแตกพ่าย

๕๖. พระยาราชนายก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยากำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้พระยาราชนายกเข้าร่วมในทัพซึ่งนำโดยเจ้าฟ้าทะละหะ ร่วมกับพระยาเดโช, พระยามโนไมตรี, พระยาสุวรรณคโลก และพระยาแสนทองฟ้า เข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรีและนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสีหราชเดโชชัยนำกำลังไปด้านทานจนทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

๕๗. พระยาราชนเรศ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ โดยหลังจากเมืองโพธิสัตว์แตก พระยาราชนเรศได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้คุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คน ยกลงมาช่วยป้องกันเมืองบริบูรณ์

แต่ในขณะนั้นเมืองบริบูรณ์ถูกทัพกรุงศรีอยุธยาตีแตกเสียก่อน พระศรีสุพรรณมาราชซึ่งได้รับหน้าที่รักษาเมืองบริบูรณ์นั้นสามารถตีฝ่าวงล้อมออกมาได้ จึงขึ้นไปสมทบกับทัพของพระยาราชนเรศ และเดินทัพกลับไปตั้งมั่นที่กรุงละแวก เมื่อกลับมาถึงพระยาละแวกจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาราชนเรศคุมไพร่พลรักษาเมืองละแวกทางด้านตะวันตก

๕๘. พระยาราม

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์สมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อพระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้พระยารามปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรขณะที่ทรงยกทัพไปกรุงอังวะ พระยารามได้นำความนี้ไปบอกแก่พระมหาเถรคันฉ่องซึ่งเป็นพระอาจารย์ของตน พระมหาเถรมีจิตเมตตา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาตั้งยังเมืองแครงใกล้กับอารามของตน จึงนำความนี้ขึ้นทูลสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรจึงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครงนั้น พร้อมทั้งกวาดต้อนครัวมอญกลับลงมายังกรุงศรีอยุธยา

เมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกครัวเหล่านั้นให้พระยาเกียรติและพระยารามร่วมกันควบคุม พร้อมทั้งให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดขุนแสนในเขตกรุงศรีอยุธยา

๕๙. พระยาลอ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

ต่อมาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจลประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ พระยาลอได้ปรากฏตัวอีกครั้ง โดยในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้ระบุนามในตอนนี่ว่า "พระยาลอ" โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปรามสมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระยาลอจึงลงมาถวายบังคม และถวายเครื่องราชบรรณาการ

๖๐. พระยาละแวก

พระยาละแวกเป็นพระนามโดยทั่วไปที่ใช้เรียกกษัตริย์ผู้ครองกรุงกัมพูชา สำหรับพระยาละแวกที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรก็คือ พระยาละแวก นักพระสัญญา

พระยาละแวกนักพระสัญญา เป็นพระอนุชาของพระยาละแวกพระบรมราชา ผู้ซึ่งเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๑๓ เมื่อนักพระสัญญาขึ้นครองราชย์พระองค์ได้แต่งตั้งให้เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๑๘ แม้จะไม่สามารถตีพระนครได้แต่ก็สามารถกวาดต้อนเอาครัวชาวธนบุรีและชาวปากน้ำพระปะแดงกลับไปละแวกมากมาย

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๑ พระยาละแวกรับสั่งให้พระยาจันจันตู่และพระยาอุเทสราชเข้าตีเมืองเพชรบุรีแต่ไม่สำเร็จ พระยาจันจันตู่เกรงพระราชอาญาจึงเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ต่อมาพระยาจันจันตู่

กลับล่องเรือหลบหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรทรงติดตามไปแต่พระยาจันจันตู่สามารถหลบหนีไปได้

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ นักพระสัญญามีพระราชบัญชาให้พระทศราชาละพระสุรินทราชา ยกทัพเข้ามาตีหัวเมืองฝ่ายตะวันออก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรีและพระศรีกรมอัครน์เป็นนายทัพออกตีทัพกรุงละแวกจนแตกพ่ายไป

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๕ นักพระสัญญาได้แต่งเครื่องบรรณาการพร้อมด้วยพระราชสาสน์เป็นทางราชไมตรีมาถวายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชฯ ทรงมีพระราชสาสน์ตอบรับพระราชไมตรีเรื่อยมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๑๒๗ กรุงละแวกและกรุงศรีอยุธยาจึงได้กระทำพระราชพิธีหลั่งน้ำทักษิโณทกตั้งสืมาจารึกเป็นราชไมตรีแก่กันทั้งสองพระนคร

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งที่ ๒ นักพระสัญญาจึงมีพระราชบัญชาให้พระศรีสุพรรณมาราชพระอนุชาเป็นแม่ทัพคุมพล ๑๐,๐๐๐ คน ลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยาในฐานะมิตรประเทศ หลังจากสงครามเสร็จสิ้นลง พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรได้รับสั่งให้ทหารตัดศีรษะลาวเชลยที่จับได้ในการศึกนั้นไปเสียบไว้ที่หน้าเรือพระที่นั่งของพระศรีสุพรรณมาราช เนื่องจากทรงไม่พอพระทัยที่พระศรีสุพรรณมาราชไม่หมอบกราบรับเสด็จ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระศรีสุพรรณมาราชไม่พอพระทัยและนำความขึ้นทูลแก่นักพระสัญญาผู้เป็นพระเชษฐา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงเสด็จตีกรุงศรีอยุธยา นักพระสัญญาทรงเห็นโอกาสดี จึงแต่งให้เจ้าฟ้าทะละหะคุมไพร่พลเข้าโจมตีหัวเมืองตะวันออก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์และพระยาสิทธิราชเดโชชัยคุมไพร่พลไปขับไล่จนสำเร็จ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ พระองค์มีพระราชประสงค์จะตีกรุงละแวกแต่ติดราชการสงครามกับสมเด็จพระมหาอุปราชอาอยู่ถึง ๒ ครั้ง คือในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ และสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จไปตีกรุงละแวก ในครั้งนั้นทรงตีเมืองโพธิสัตว์และเมืองพระตะบองได้ แต่ทรงล้อมกรุงละแวกอยู่ได้ไม่นานก็ขาดแคลนเสบียงต้องยกทัพกลับพระนคร

ในปีต่อมาสมเด็จพระนเรศวรยกทัพเข้าโจมตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ ในครั้งนี้สามารถเข้ายึดกรุงละแวกได้เป็นผลสำเร็จ ในพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรได้กระทำพิธีปฐมกรรมนำโลหิตนักพระสัญญามาล้างพระบาท ส่วนพงศาวดารฝ่ายเขมร และจดหมายเหตุของชาวตะวันตกได้ระบุว่า นักพระสัญญาได้หลบหนีออกจากกรุงละแวกไปพำนักอยู่ในเขตแดนล้านช้าง

๖๑. พระยาลาว

พระยาลาว เจ้าเมืองเมาะตะมะ ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยาลาวเกิดเหตุวิวาทกับพระยาพะโร เจ้าเมืองเมาะลำเลิง ในครั้ง

นั้นพระยาพะโรได้ส่งสมิงอุบากองถือหนังสือไปทูลขอกำลังทหารจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงได้มีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสลคุมพล ๒,๐๐๐ คน ลงไปประทับเหตุวิวาท พระยาลาวเมื่อทราบข่าวทัพกรุงศรีอยุธยาจะมาจึงยกทัพกลับไป

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีคุมพลมาทำนาที่เมืองเมะลาลิง เพื่อใช้เป็นเสบียงในการโจมตีกรุงหงสาวดี พระเจ้าตองอูถูกมหาเถรเสียมเพรียมยุยงคิดเป็นใหญ่ในหงสาวดี จึงส่งคนไปลอบปลอญข่าวให้ชาวมอญที่ช่วยกรุงศรีอยุธยาทำนาอยู่แตกตื่น และทำที่ส่งสาสน์ไปต่อว่าบรรดาหัวเมืองต่างๆที่ยอมสวามิภักดิ์แก่กรุงศรีอยุธยา

พระยาลาว ได้รับสาสน์จากพระเจ้าตองอู จึงสั่งให้ท้าวพระยามอญทั้งหมดคิดหาทางจับกองทัพกรุงศรีอยุธยาส่งไปยังเมืองตองอูเพื่อเอาความชอบ เมื่อถึงเดือนอ้ายขุนจบและไพร่กรุงศรีอยุธยาได้ถูกสมิงสุระนายบ้านจอยยะจับตัวไปขณะออกเที่ยวข่าวในทุ่งนาเมืองเมะลาลิง เจ้าพระยาจักรีได้ไต่สวนเอาความกับพระยาพะโร เจ้าเมืองเมะลาลิง พระยาพะโรเห็นว่าตนจะไม่พ้นความผิดจึงออกอุบายไปติดตามตัวคนร้าย เจ้าพระยาจักรีเชื่อในอุบาย พระยาพะโรจึงใช้โอกาสเทครัวชาวเมืองเมะลาลิง หลบหนีลงเรือที่พระยาลาวนำมารับไปเมืองเมะลาลิง

เมื่อพระยาพะโรเทครัวเมืองเมะลาลิงมาไว้ยังเมืองเมะลาลิงแล้ว พระยาลาวก็ได้แต่งกองโจรเที่ยวลอบโจมตีไพร่พลกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง เจ้าพระยาจักรีจึงนำความเข้าทูลสมเด็จพระนเรศวร เมื่อทรงทราบข่าวจลาจล

สมเด็จพระนเรศวรได้มีท้องตราตรัสคาคโทษาเจ้าพระยาจักรี พร้อมทั้งยกทัพหลวงเสด็จไปตีเมืองเมะลาลิง

เมื่อพระยาลาวทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมา ก็ส่งหนังสือไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าตองอู พระเจ้าตองอูออกอุบายว่าจะส่งกำลังไปช่วย พระยาลาวสำคัญว่าจริงจึงแต่งเมืองตั้งรับทัพกรุงศรีอยุธยาอย่างเข้มแข็ง

ในการศึกครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพไปตีเมืองเมะลาลิงจนแตกพ่าย จับได้ตัวพระยาลาว สมเด็จพระนเรศวรจึงลงพระราชอาญา แต่ละชีวิตพระยาลาวไว้เพราะต้องการนำตัวไปพิจารณาโทษที่กรุงศรีอยุธยา

๖๒. พระยาวงศาธิราช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้คุมกองเรือ ๑๕๐ ลำ พร้อมด้วยไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คน รักษาเมืองปาสัก เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗

จากเหตุการณ์ครั้งนั้น พระยาวงศาธิราชได้ปะทะกับกองเรือของพระยาสุรินทรฤาชัย (เจ้าเมืองเพชรบุรี) จนเสียชีวิตด้วยปืนใหญ่ในที่รบ

๖๓. พระยาศรีไสล

ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์วิวาทระหว่างเมืองเมะลาลิงและเมืองเมะลาลิง ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราช

บัญชาให้พระยาศรีไสลเป็นแม่ทัพคุมไพร่พล ๒,๐๐๐ คน ไประงับเหตุ เมื่อพระยาลาวเจ้าเมืองเมะลาลิงทราบว่าทัพกรุงศรีอยุธยาจะมาจึงถอยทัพกลับไป

๖๔. พระยาสุวรรณคโลก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวกได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสุวรรณคโลกเข้าร่วมในทัพซึ่งนำโดยเจ้าฟ้าทะละหะ ร่วมกับพระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยามโนมิตร และพระยาแสนทองฟ้า เข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรี และนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสลณรงค์ และพระยาสิทธิราชเดโชชัยนำกำลังไปตีบ้านทาน จนทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

สงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระยาสุวรรณคโลกได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้คุมไพร่พล ๒๐,๐๐๐ คน รักษาเมืองโพธิ์สัตว์ ต่อมาเมืองโพธิ์สัตว์ถูกพระราชมนูตีแตก พระยาสุวรรณคโลกจึงรวบรวมกำลังไพร่พลขึ้นไปสมทบกับพระศรีสุพรรณมาราชที่เมืองบริบูรณ์

๖๕. พระยาสาต

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในท้าวพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระ

นเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข่าวในเมืองเชียงใหม่ไม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระรามเดโชได้แต่งให้พระยาสาดและหลวงวิษยามาตย์คุมต้นไม้เงินต้นไม้ทอง พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ

๖๖. พระยาเสนาธิบตี

พระยาเสนาธิบตีเจ้าเมืองบริบูรณ์ ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ทัพกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ โดยหลังจากเมืองบริบูรณ์แตก พระยาเสนาธิบตีได้ถูกทหารกรุงศรีอยุธยาคุมตัวได้ ต่อมาเมื่อกองทัพเรือของพระยาละแวกแตกฉานลง สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาเสนาธิบตีถือพระราชสาสน์ไปทูลความแก่พระยาละแวก

๖๗. พระยาแสนทองฟ้า

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ปรากฏนามว่า "พระแสนทองฟ้า" ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ขณะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังติดพันสงครามกับกรุงหงสาวดี พระยาละแวก

ได้มีพระราชบัญชาให้พระยาแสนทองฟ้าเข้าร่วมในทัพซึ่งนำโดยเจ้าฟ้าทะละหะ ร่วมกับพระยาเดโช, พระยาราชนายก, พระยามโนมิตรี และพระยาสุวรรณคโลก เข้าโจมตีเมืองปราจีนบุรี และนครนายก สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์ และพระยาสีหราชเดโชชัยนำกำลังไปต้านทาน จนทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป

เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ พระยาแสนทองฟ้าได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้เป็นแม่ทัพคุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ คนรักษาเมืองโพธิ์สัตว์

๖๘. พระยาแสนหลวง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในสงครามตีเมืองตองอู พ.ศ. ๒๑๔๒ พระยาแสนหลวงได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกของคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางทิศใต้ ร่วมกับขุนແຂງสะท้าน, ขุนราชนิกุล, นอกราชการ และพระยานคร

ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง

พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

๖๙. พระยาหลวงเมืองแก้ว

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์วิวาทระหว่างเชียงแสนและล้านช้าง ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยในครั้งนั้นพระยาหลวงเมืองแก้วได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้าเชียงใหม่ ให้คุมไพร่ ๒๐ คน ร่วมกับหมื่นโยธาหลงไปยังกรุงศรีอยุธยาเพื่อทูลขอกำลังพลจากสมเด็จพระนเรศวรมาช่วยป้องกันเมืองเชียงแสน ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้ส่งไพร่พลจำนวน ๕,๐๐๐ คน นำโดยพระยาราชอุทยานนทังมาช่วยเหลือตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่

๗๐. พระยาหลวงเมืองน่าน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ โดยเป็นหนึ่งในทัพพระยาซึ่งก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากวาดครัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสีหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวง

ส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่ๆน้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูทำที่ทัพพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมา สวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้แต่งข้าหลวง ๒ นาย ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมืองเชียงใหม่เกิดภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น ขณะนั้นพระยาหลวงเมืองน่านแต่งหมื่นหลวงซ้ายคุมเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถพอดี สมเด็จพระเอกาทศรถจึงรับสั่งให้ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับไปทูลเหตุดังกล่าวแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทุกประการ

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน ตามคำทูลเชิญของพระยาแสนหลวง พระยาหลวงเมืองน่านจึงแต่งให้พระยาชัยสงครามคุมต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ ก่อนตนจะตามลงมาถวายบังคมและถวายช้างพลายสูง ๖ ศอก เศษ, ช้างพัง ๒ เชือก, ม้า ๒๐ ตัว พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการอีกเป็นจำนวนมาก

๗๑. พระยาหลวงเมืองแสน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยเป็นแม่ทัพฝ่ายล้านช้างในเหตุการณ์วิวาทระหว่างเชียงแสนและล้านช้าง ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๑๓๕

ในครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ทูลขอความช่วยเหลือมายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาราช

อุทยานนทังคุมไพร่พลไประงับเหตุ ฝ่ายพระยาหลวงเมืองแสนทราบข่าวที่กรุงศรีอยุธยา ก็ยอมความถอยทัพกลับไป

๗๒. พระยาอภัยคามณี

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยพระยาอภัยคามณี, ชักแซกยอถ่าง และสมิงโยคราชได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ไปกำกับทัพพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง หลังจากที่ยกทัพไปไม่ทันสมทบกับทัพพระยาพลิมในครั้งแรก จนทำให้ทัพทั้งสองต้องพ่ายแพ้

๗๓. พระยาอ่อน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสว่า "พระยาอ่อน"

ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๗ พระยาอ่อนได้ช่องสุ่มกำลัง ณ ตำบลแสนสโง เพื่อบุกต่อพระศรีสุพรรณมาราช พระยาละแวก พระองค์ใหม่ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงส่งไปแทนพระสุธรรมราชาที่สวรรคตลง

พระศรีสุพรรณมาราชแจ้งความดังกล่าวมายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้แต่งทัพหน้าโดยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระมหาธรรมราชา ไปปราบปรามกบฏพระยาอ่อนจนแตกฉาน

๗๔. พระยาอุเทศราช

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) กล่าวว่า เมื่อพ.ศ. ๒๑๒๑ พระยาละแวกแต่งให้พระยาอุเทศราช และ พระยาจันจันตุ ยกทัพเรือมาตีเมืองเพชรบุรี แต่พระสุรินทรภักย์ เจ้าเมืองเพชรบุรีสามารถรบพุ่งป้องกันเมืองไว้ได้

๗๕. พระราชาอุภัย

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ. ๒๑๒๖ เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรีภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวก ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕

๗๖. พระรามเดโช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามระหว่างเชียงใหม่และล้านช้าง ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชบัญชาให้พระยาราชฤทธานนท์คุมพลไปช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่ และได้ดำรัสให้พระรามเดโชตามขบวนทัพขึ้นไปด้วย เพื่อที่หลังจากเหตุสงครามสงบแล้ว จะได้อยู่ช่วยราชการพระเจ้าเชียงใหม่ ณ เมืองเชียงใหม่

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ชาวเมืองเชียงรายและเชียงใหม่ยกพระรามเดโชขึ้นเป็นเจ้าเมือง ทำให้หัวเมืองอื่นๆ มาสวามิภักดิ์เข้าด้วย

เป็นจำนวนมาก พระรามเดโชจึงคิดจะยกพลไปตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบก็แต่งให้พระพลองราชโอรสขึ้นไปทูลขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระนเรศวรขณะทรงติดศึกอยู่ที่เมืองตองอู ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบจลาจลยังเมืองเชียงใหม่แทนพระองค์

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูง พระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงตำบลเถิน พระรามเดโชจึงแต่งให้พระยาสาธิตและแสนวิชัยมาตย์คุมต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาถวาย สมเด็จพระเอกาทศรถ ก่อนตนจะตามลงมาถวายบังคมพร้อมกับถวายช้างพลาย ๒ เชือก, ม้า ๕๐ ตัว และเครื่องบรรณาการอีกเป็นจำนวนมาก

ต่อมาขุนพรหมสุรินทรข้าหลวงวังเมืองฝางถูกชาวเมืองลอบทำร้าย สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีพระราชโองการให้พระรามเดโช และพระยานครขึ้นไปตั้งเมืองฝางแทน

หลังจากท้าวพระยาหัวเมืองเหนือทั้งหมดได้ลงมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระเอกาทศรถ นำท้าวพระยาทั้งหมดไปเข้าเฝ้าถวายความเคารพต่อพระเจ้าเชียงใหม่ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงนำท้าวพระยาหัวเมืองเหล่านั้นเข้าร่วมในทัพหลวงแล้วเคลื่อนไปตั้งยัง

เมืองลำพูน พร้อมทั้งมีพระราชโองการให้พระเจ้าเชียงใหม่เสด็จลงมาเข้าเฝ้าด้วย

พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบว่าสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นมายังเมืองลำพูน ก็มีใต้เสด็จออกมาถวายการต้อนรับตามพระราชกระแสรับสั่ง เนื่องจากยังทรงระแวงพระทัยต่อท้าวพระยาหัวเมืองที่เข้าร่วมมาในทัพนั้น เมื่อทรงทราบว่าพระรามเดโชกำลังลงมาจากเมืองฝางเพื่อไปถวายบังคมสมเด็จพระเอกาทศรถที่เมืองลำพูน พระเจ้าเชียงใหม่จึงส่งทัพม้าไทยใหญ่ไปข่มใจตีพระรามเดโชจนแตกพ่ายไม่สามารถไปเข้าเฝ้าได้ สมเด็จพระเอกาทศรถทรงทราบเหตุดังกล่าว จึงส่งหมื่นเพชรไพร่เป็นข้าหลวงขึ้นไปรับพระรามเดโชมายังเมืองลำพูน

๗๗. พระศรีสุพรรณมาธิราช

พระศรีสุพรรณมาธิราช หรือพระศรีสุริโยพรรณ พระอนุชาในพระยาละแวกนักพระสัญญา ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระศรีสุพรรณมาธิราช ได้ยกทัพเข้าร่วมกับทัพกรุงศรีอยุธยาในฐานะพันธมิตร หลังเสร็จสงครามสมเด็จพระนเรศวรได้มีรับสั่งให้หลวงพิชัยบุรินทร์ ตัดหัวลาวเชลยที่จับได้ในการศึก ไปเสียบไว้ที่หน้าเรือพระที่นั่งของพระศรีสุพรรณมาธิราชเพราะกลัวที่พระองค์ไม่ทรงหมอบรับเสด็จ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระศรีสุพรรณมาธิราชผูกพระทัยเจ็บ เมื่อกลับถึงกรุงละแวกจึงได้นำเรื่องขึ้นทูลพระยาละแวกพระเชษฐาธิราช

สงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระศรีสุพรรณมาธิราชได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้คุมไพร่พล ๓๐,๐๐๐ คนรักษาเมืองบริบูรณ์ ต่อมาเมืองบริบูรณ์แตกจึงรวมไพร่พลขึ้นไปสมทบกับทัพพระยาราชนเรศ เดินทัพกลับขึ้นไปตั้งมั่นที่กรุงละแวก เมื่อกลับมาถึงแล้วพระยาละแวกจึงมีพระราชบัญชาให้พระศรีสุพรรณมาธิราชคุมไพร่พลป้องกันเมืองละแวกทางด้านเหนือ

หลังจากกรุงละแวกแตกพระศรีสุพรรณมาธิราชได้ถูกกุมองค์ไว้ยังกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระสุธรรมราชาธิราชโอรสของพระยาละแวก นักพระสัญญาซึ่งได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบิดาลิ้นพระชนม์ลง กรมการเมืองละแวกจึงทูลขอองค์พระศรีสุพรรณมาธิราชไปทำการอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์

ต่อมาพระยาอ่อนได้ทำการกบฏข่มขู่กำลังอยู่ ณ ตำบลแสนสโง พระศรีสุพรรณมาธิราชจึงมีพระราชสาสน์มาขอความช่วยเหลือกรุงศรีอยุธยา ในการครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกำลังพลไปปราบปรามจนกลุ่มกบฏแตกพ่ายไป

๗๘. พระสุธรรมราชา

พระสุธรรมราชา พระราชโอรสในพระยาละแวกนักพระสัญญา ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เมื่อครั้งกรุงละแวกแตกในปีพ.ศ. ๒๑๓๗ โดยพระสุธรรมราชาได้หลบหนีไปยังเมืองล้านช้าง พร้อมด้วยบริวาร ๓๐ คน ต่อมาได้กลับเข้ากรุงละแวกและได้ถูกอภัยเชิญขึ้นเป็น พระมหากษัตริย์ครองกรุงละแวกต่อจากพระราชบิดา โดยหลังจากที่พระ

สุธรรมราชาได้ขึ้นครองราชย์พระองค์ได้แต่งพระราชสาสน์พร้อมเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อเป็นทางราชไมตรี

๗๙. พระสุรินทรราชา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวก ให้ยกทัพพร้อมกับพระทศราชามาตีหัวเมืองตะวันออก ในพ.ศ. ๒๑๒๒ โดยสงครามในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรี และพระศรีถมอรัตนียกทัพไปปราบปรามจนทัพพระทศราชา และพระสุรินทรราชาแตกพ่ายไป

๘๐. พระอินทราเดโช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ. ๒๑๒๖ เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรีภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นนารมณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวกในปีพ.ศ. ๒๑๒๕

๘๑. พระอุภัยพงศา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ. ๒๑๒๗ เพื่อขอให้ระหว่างกรุงศรีอยุธยา และละแวกทำพิธี หลังน้ำทกษิณทกตั้งสี่มาจากรีกเป็นพระราช

ไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกษ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

๘๒. มหาเถรเสียมเพรียม

พระภิกษุชาวตองอู ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าตองอู พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า มหาเถรเสียมเพรียมเป็นผู้ฉลาดในทางเล่ห์อุบาย เมื่อทราบข่าวพระเจ้าตองอูแสดงท่าทีอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระนเรศวร เมื่อครั้งทรงโจมตีกรุงหงสาวดีครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ จึงทูลยุยงให้พระเจ้าตองอูคิดตั้งตนเป็นใหญ่ในกรุงหงสาวดีโดยไม่ต้องพึ่งกำลังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตองอูทรงเห็นชอบด้วยคำแนะนำของมหาเถรเสียมเพรียม จึงยกทัพขึ้นประชิดกรุงหงสาวดีนครวัดชาวมอญ พร้อมทั้งพาองค์พระเจ้านันทบุเรงมาไว้ที่เมืองตองอู เพื่อที่จะได้ใช้พระราชอาญาสิทธิ์ตามความประสงค์

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๓ นัดจินหนองได้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้านันทบุเรง มหาเถรเสียมเพรียมได้ถวายคำแนะนำให้พระเจ้าตองอูประกาศออกไปตามหัวเมืองต่างๆ ว่า พระเจ้านันทบุเรงประชวรสิ้นพระชนม์ และได้เวณพระราชสมบัติให้แก่พระเจ้าตองอู ปรากฏว่าหัวเมืองต่างๆ ได้สงสัยและพากันกระด้างกระเดื่อง มหาเถรเสียมเพรียมจึงทูลแนะนำให้พระเจ้าตองอูยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา

๘๓. มังจอจวย

บุตรแม่นมพระเจ้าเชียงใหม่ ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระ

ราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในทัพพระยาซึ่งถูกทัพหน้ากรุงศรีอยุธยาจับตัวได้

๘๔. มังจาปะโร

พระพี่เลี้ยงของสมเด็จพระมหาอุปราชา ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า “มังจาปะโร” มังจาปะโร ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยครั้งนั้นมังจาปะโรได้กระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระเอกาทศรถ และถูกสมเด็จพระเอกาทศรถฟันด้วยพระแสงของ้าวเสียชีวิตบนคอช้าง

๘๕. มังทุ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “มังทุ” ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงหลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะในสงครามเมืองคัง ปี พ.ศ. ๒๑๒๖ โดยมังทุเป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุมเสบียง

แจกจ่ายไพร่ทหารกรุงศรีอยุธยาทางร่วมกับสมิงพัตเบิด, มังอนัน และมังอสารจ่อถ่าง

๘๖. มังยามงิบ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ โดยเป็นหนึ่งในทัพพระยาซึ่งเสียชีวิตในที่รบ

๘๗. มังรัตอ่อง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยเมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปตีกรุงหงสาวดีนั้นพระเจ้าตองอูได้พาองค์พระเจ้านันทบุเรงหลบหนีพร้อมทั้งครอบครัวชาวเมืองมาไว้ยังเมืองตองอู เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จมาถึงกรุงหงสาวดีจึงพบแต่เมืองร้าง พระองค์จึงเสด็จยกทัพไปยังเมืองตองอูเพื่อชิงองค์พระเจ้านันทบุเรง

เมื่อพระเจ้าตองอูทรงทราบข่าวทัพกรุงศรีอยุธยายกมา จึงแต่งให้มังรัตอ่องเป็นราชทูตอัญเชิญพระอามรงค์เพชรสามยอดซึ่งเป็นเครื่องราชูปโภคของพระเจ้ากรุงหงสาวดี และพระราชสาสน์ขอผลัดผ่อนการส่งองค์พระเจ้านันทบุเรง มาถวายสมเด็จพระนเรศวร

ขณะเดินทางมังรัตอ่องถูกพระมหาเทพทัพหน้ากรุงศรีอยุธยา จับกุมตัวมาถวายสมเด็จพระนเรศวรด้วยไม่ทราบว่าเป็นราชทูต สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงรับสั่งให้ลงพระราชอาญาพระมหาเทพ เมื่อชำระพระราชอาญาแล้วสมเด็จพระนเรศวรก็ปล่อยตัวมังรัตอ่องกลับไปยังเมืองตองอู และฝากพระราชโองการไปว่าให้พระเจ้าตองอูแต่งช้างม้าที่ได้จากกรุงหงสาวดีมาถวาย พระองค์จึงจะเสด็จกลับพระนคร

พระเจ้าตองอูทรงทราบดังนั้น เนื่องจากตนยังแต่งบ้านแต่งเมืองเพื่อรับศึกไม่เรียบร้อย ก็ออกอุบายแต่งให้มังรัตอ่องออกไปทูลสมเด็จพระนเรศวรว่า ให้ทรงยังทัพรออยู่ก่อน แล้วจะแต่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมด้วยช้างม้าไปถวาย สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบในอุบายจึงรับสั่งให้แต่งทัพเข้าตีเมืองตองอูในที่สุด

๘๘. มังหมอด

พระราชโอรสในพระเจ้านันทบุเรง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “มังหมอด”

มังหมอด ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้านันทบุเรงตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ โดยครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้มังหมอดเป็นแม่ทัพพร้อมกับพระยาพระรามคุมไพร่พลที่ตำบลทุ่งมะขามหย่อง

๘๙. มังอั้น

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “มังอั้น”

มังอั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงหลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะในสงครามเมืองคัง ปี พ.ศ. ๒๑๒๖ โดยมังอั้นเป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุมเสบียงแจกจ่ายไพร่ทหารกรุงศรีอยุธยาปลายทางร่วมกับ มังทุ, สมิงพัดเปิด, และมังอสารจ่อถ่าง

๙๐. มังอสารจ่อถ่าง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “มังอสารจ่อถ่าง”

มังอสารจ่อถ่าง ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในช่วงหลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะใน

สงครามเมืองคัง ปี พ.ศ. ๒๑๒๖ โดยมังอสารจ่อถ่างเป็นผู้ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุมเสบียงแจกจ่ายไพร่ทหารกรุงศรีอยุธยาปลายทางร่วมกับมังทุ, สมิงพัดเปิด, และมังอั้น

๙๑. ราชสังครำ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “ราชสังครำ”

ราชสังครำ ปรากฏตัวในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุมไพร่พลร่วมกับนันทสูลงมาทำนาที่เมืองกำแพงเพชร

ขณะนั้นครัวไทยใหญ่ได้หลบหนีลงมาอยู่ยังเมืองพิษณุโลก ราชสังครำและนันทสูจึงส่งหนังสือมายังกรมการเมืองพิษณุโลกเพื่อทูลขอครัวไทยใหญ่เหล่านั้นคืน สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิเสธ ราชสังครำและนันทสูจึงทำการกวาดต้อนเอาครัวชาวเมืองกำแพงเพชรกลับกรุงหงสาวดีแทน

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบดังนั้นก็ยกทัพขึ้นไปขับไล่ ราชสังครำและนันทสูทราบก็ถอยทัพออกจากเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระชัยบุรณ์และขุนพระศรียกทัพติดตามราชสังครำและนันทสูไปจนถึงตำบลแม่ระกา ราชสังครำได้กระทำชยุทกับขุนพระศรีก็ต้านทานไม่ได้หลบหนีไป

๙๒. ลักไวทำมู

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าบุเรงนองเชิญเสด็จสมเด็จพระมหินทราธิราชไปยังกรุงหงสาวดี ขณะนั้นสมเด็จพระมหินทราธิราชทรงพระประชวร ลักไวทำมูจึงนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าบุเรงนอง ครั้งนั้นพระเจ้าบุเรงนองได้พระราชทานแพทย์มารักษาพระอาการพร้อมกับตรัสคาดโทษถึงชีวิตหากรักษาไม่สำเร็จ เมื่อสมเด็จพระมหินทราธิราชเสด็จสวรรคตแพทย์มอญ, ไทย และจีน รวม ๑๑ คนนั้นจึงถูกประหารชีวิตทั้งหมด

ในสงครามพระเจ้านันทบุเรงตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ โดยหลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงรุกเข้าป็นค่ายหลวงหงสาวดีแล้ว (วีรกรรมพระแสงดาบคาบค่าย) พระเจ้านันทบุเรงก็มีพระราชประสงค์จะจับองค์สมเด็จพระนเรศวรให้จงได้ จึงมีพระราชบัญชาให้ลักไวทำมูคุมทหารทศออกมาคุมองค์สมเด็จพระนเรศวร ณ บริเวณทุ่งลูมพลี (ทุ่งภูเขาทอง)

ลักไวทำมูพร้อมด้วยทหารทศได้เข้าจับกุมองค์สมเด็จพระนเรศวรจึงเกิดการต่อสู้กัน ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงพระแสงทวนแทงลักไวทำมูเสียชีวิต ก่อนจะเสด็จกลับเข้าพระนคร

๙๓. สมเด็จพระมหาอุปราชา

ปรากฏพระนามในพงศาวดารต่างๆ ว่า “มังสามเกียด” พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้านันทบุเรง และ พระนางเมงพยู พระราช

ธิดาของพระเจ้าตองอูบาเยงเมงกอง (พระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนอง)

พระเจ้าบุเรงนองได้โปรดเกล้าให้มังสามเกียดอภิเษกสมรสกับพระนางนัตเซงเมตอ พระราชธิดาของพระเจ้าอังวะตะโดเมงสอ ต่อมาเมื่อพระองค์ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาอุปราชาในสมัยพระเจ้านันทบุเรง พระองค์ได้อภิเษกสมรสมีพระอัครชายาพระองค์ใหม่ และได้วิวาททูปตีพระนางนัตเซงเมตออัครชายาเดิมจนบาดเจ็บ พระนางจึงใช้ผ้าซับพระโลหิตส่งไปถวายพระราชบิดาที่กรุงอังวะ พระเจ้าอังวะทรงทราบก็กริ้วเป็นกบฏแข็งเมืองต่อพระเจ้านันทบุเรง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖

พระเจ้านันทบุเรงทรงทราบเหตุก็ยกทัพไปปราบปราม และรับสั่งให้สมเด็จพระมหาอุปราชาอยู่ยังกรุงหงสาวดีเพื่อรักษาราชการ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และกวาดต้อนครัวไทยและมอญปลายทางกลับกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระมหาอุปราชาจึงยกทัพออกติดตามไปจนถึงแม่น้ำสะโตง แต่สู้กรรमानายกองทัพหน้าถูกสมเด็จพระนเรศวรยิงด้วยพระแสงปืนเสียชีวิต สมเด็จพระมหาอุปราชาจึงยุติการติดตาม และยกทัพกลับกรุงหงสาวดี

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงกรีธาทัพใหญ่มาโจมตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาอุปราชาได้ยกทัพแยกลงมาทางเมืองลพบุรี และสระบุรี และลงมาตั้งทัพที่ทุ่งชายเคื่องร่วมกับทัพพระเจ้าตองอู ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งให้เจ้าพระยากำแพงเพชรคุมพลออกมาเกี่ยวข้องกับทุ่งชายเคื่อง สมเด็จพระมหาอุปราชา

จึงแต่งทัพม้าออกโจมตีกองเจ้าพระยา
กำแพงเพชรจนแตกพ่าย สมเด็จพระนเรศวรทรง
เกรงว่าไพร่ทหารจะเสียขวัญจึงแต่งทัพออกมาชิง
ค่ายทุ่งชายเคืองคืนเป็นการสำเร็จ ครั้งนั้นพระ
เจ้านันทบุเรงทรงล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นานไม่
สามารถเข้าเมืองได้ก็ถอยทัพกลับกรุงหงสาวดี

ในปีเดียวกันนั่นเอง พระเจ้านันทบุเรงได้
ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งที่สอง
สมเด็จพระมหาอุปราชาได้ตั้งทัพที่ค่ายกุ่มดอง
ทำสงครามรบพุ่งกับทหารกรุงศรีอยุธยาอยู่นาน
จนกระทั่งเริ่มเข้าถึงฤดูน้ำหลากจึงต้องยกทัพ
กลับกรุงหงสาวดี

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระนเรศวร
เสด็จขึ้นครองราชย์ พระเจ้านันทบุเรงมีรับสั่งให้
สมเด็จพระมหาอุปราชาเป็นจอมพลคุมไพร่พล
๒๐๐,๐๐๐ คน ลงมาตีกรุงศรีอยุธยา โดยมี
พระยาพลิมและพระยาพุกามเป็นทัพหน้า ในการ
ศึกครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้กลยุทธ์โอบ
ล้อมตีทัพสมเด็จพระมหาอุปราชาจนแตกพ่าย
พระยาพุกามเสียชีวิตในที่รบ พระยาพลิมถูกจับ
ตัวได้ที่บ้านจะระเข้สามพัน ส่วนสมเด็จพระมหา
อุปราชาในพงศาวดารฝ่ายพม่าระบุว่าเกือบถูก
ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาจับกุมพระองค์ได้

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระเจ้านันทบุเรง
รับสั่งให้สมเด็จพระมหาอุปราชายกทัพลงมาตี
กรุงศรีอยุธยาอีกครั้งเป็นการแก้ตัว ในสงคราม
ครั้งนี้หลักฐานฝ่ายไทยว่าสมเด็จพระมหาอุปรา
ชาได้กระทำยุทธหัตถีด้วยสมเด็จพระนเรศวร
จนถูกปลงพระชนม์ด้วยพระแสงขอ้าวบนคอ
พระคชาธาร ส่วนในหลักฐานฝ่ายพม่าระบุว่า

สมเด็จพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์เนื่องจาก
ต้องกระสุนปืน

๑๔. สมิงจคราน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุ
ชิตชิโนรสว่า “สมิงจกัทราน”

สมิงจคราน ปรากฏความในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงคราม
ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมิงจคราน พร้อม
ด้วยสมิงเป้อ และสมิงทรายม่วน ได้เป็นนายกอง
ม้าคอยเหตุ เมื่อเห็นทัพหลวงสมเด็จพระนเรศวร
ยกมาจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระมหา
อุปราชา

๑๕. สมิงทรายม่วน

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุ
ชิตชิโนรสว่า “สมิงชาย”

สมิงทรายม่วน ปรากฏความในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงคราม
ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมิงทรายม่วน พร้อม
ด้วยสมิงเป้อ และสมิงจคราน ได้เป็นนายกองม้า
คอยเหตุ เมื่อเห็นทัพหลวงสมเด็จพระนเรศวรยก
มาจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระมหา
อุปราชา

๑๖. สมิงนันทมาง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขา ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ.
๒๑๓๕ โดยเป็นกลางข้างของสมเด็จพระมหา
อุปราชา

๑๗. สมิงปราบศึก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ.
๒๑๓๕ โดยเป็นกลางข้างของมังจาปะโร พระพี่
เลี้ยงของสมเด็จพระมหาอุปราชา

๑๘. สมิงเป้อ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรสว่า “สมิงเปว”

สมิงเป้อ ปรากฏตัวในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงคราม
ยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมิงเป้อ พร้อมด้วย
สมิงทรายม่วน และสมิงจคราน ได้เป็นนายกอง
ม้าคอยเหตุ เมื่อเห็นทัพหลวงสมเด็จพระนเรศวร
ยกมาจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระมหา
อุปราชา

๑๙. สมิงพระตะบะ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรสว่า “สมิงพัดบะ”

สิงพระตะบะ ปรากฏความในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงคราม
พระยาจักรี และพระยาพระคลังตีเมืองทวาย
และตะนาวศรี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมิงพระ
ตะบะ และสมิงอุบากองได้เป็นนายกองยกทัพเรือ
จากเมืองเมาะตะมะไปช่วยรับทัพพระยาจักรีที่
เมืองตะนาวศรี

ระหว่างทางกองเรือของสมิงพระตะบะ
และสมิงอุบากองได้ปะทะกับกองเรือของหลวง
เทพวรขุนจึงเกิดการสู้รบกัน ขณะนั้นพระยาพิชัย

สงคราม และพระยารามคำแหงซึ่งได้รับบัญชา
จากพระยาพระคลังให้ยกทัพเรือมาจากเมือง
ทวายผ่านมาเห็นเหตุการณ์ จึงร่วมกันตีขนาบ
ทัพเรือสมิงพระตะบะและสมิงอุบากองจนแตก
พ่าย เสียชีวิตทั้ง ๒ คน

๑๐๐. สมิงพัดเบิด

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในช่วงหลังจากสมเด็จพระ
นเรศวรทรงมีชัยชนะในสงครามเมืองคัง ปี พ.ศ.
๒๑๒๖ โดยสมิงพัดเบิดเป็นผู้ได้รับพระราช
บัญชาจากพระเจ้านันทบุเรง ให้เป็นนายกองคุม
เสบียงแจกจ่ายไพร่ทหารกรุงศรีอยุธยาทาง
ร่วมกับมังทุ, มังอนัน และมังอสารจ่อถ่าง

๑๐๑. สมิงมือเหล็ก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ.
๒๑๓๕ โดยเป็นความอยู่ข้างของมังจาปะโร พระพี่
เลี้ยงของสมเด็จพระมหาอุปราชา

๑๐๒. สมิงโยคราช

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๒๔
โดยสมิงโยคราช, ชักแซกยอถ่าง และพระยาอภัย
คามณี ได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้า
นันทบุเรง ไปกำกับทัพพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกลง
มาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง หลังจากที่ยกทัพไปไม่
ทันสมทบกับทัพพระยาพลิมในครั้งแรก จนทำให้
ทัพทั้งสองต้องพ่ายแพ้

๑๐๓. สมิงสุระ

สมิงสุระ นายบ้านจอยยะ ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในเหตุการณ์ ปี พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยสมิงสุระได้นำพวก ๑๐๐ คน ไปจับกุมขุนจบและไพร่กรุงศรีอยุธยา ที่ออกมาเกี่ยวข้าวที่ทุ่งนาเมืองเมะล่ำเลิง ไพร่กรุงศรีอยุธยาที่รอดจากการจับกุม ได้นำความไปบอกแก่นายกองกรุงศรีอยุธยา จึงสามารถติดตามไปช่วยขุนจบพร้อมไพร่กลับมาได้ทุกคน

๑๐๔. สมิงอุบากอง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “สมิงอุบากอง”

สมิงอุบากอง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามพระยาจักรี และพระยาพระคลังตีเมืองทวายและตะนาวศรี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมิงอุบากอง และสมิงพระตะปะ ได้เป็นนายกองยกทัพเรือจากเมืองเมะล่ำเลิงไปช่วยรับทัพพระยาจักรีที่เมืองตะนาวศรี

ระหว่างทางกองเรือของสมิงอุบากอง และสมิงพระตะปะ ได้ปะทะกับกองเรือของหลวงเทพวรขุนจึงเกิดการสู้รบกัน ขณะนั้นพระยาพิชัยสงคราม และพระยารามคำแหงซึ่งได้รับบัญชาจากพระยาพระคลังให้ยกทัพเรือมาจากเมืองทวายผ่านมาเห็นเหตุการณ์ จึงร่วมกันตีขนาบทัพเรือสมิงพระตะปะและสมิงอุบากองจนแตกพ่าย เสียชีวิตทั้ง ๒ คน

นามสมิงอุบากองนี้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ โดยเป็นผู้เชิญหนังสือ

จากพระยาพะโร เจ้าเมืองเมะล่ำเลิง มาทูลขอสมเด็จพระนเรศวรให้นำกำลังทหารไปช่วยในเหตุวิวาทกับพระยาลาวเจ้าเมืองเมะตะมะ ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้พระราชทานเสื้อผ้าเงินทองให้สมิงอุบากองตามสมควร และทรงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสลยกไพร่พลจำนวน ๒,๐๐๐ คน ไประงับเหตุที่เมืองเมะล่ำเลิง

๑๐๕. สะเรนนทสู

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

โดยครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ยกทัพลงมาตั้งมั่นที่ตำบลสระเกศ สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งออกมาทอดพระเนตรกำลังศึก พระเจ้าเชียงใหม่จึงรับสั่งให้สะเรนนทสูคุมพล ๕,๐๐๐ คน และตั้งให้พระยาเชียงแสนคุมพล ๑๐,๐๐๐ คนตามลงไปเป็นทัพหนุนลงมาตีทัพสมเด็จพระนเรศวร

ทัพเชียงใหม่ได้รบพุ่งกับทัพกรุงศรีอยุธยากันท่านกำลังไม่ได้ถอยกลับไป ทัพกรุงศรีอยุธยาจึงรุกไล่ตามไปจนกระทั่งกับปะทะทัพหนุนของพระยาเชียงแสน ทัพกรุงศรีอยุธยามีจำนวนน้อยกว่าจึงแตกพ่ายลงมา สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จพระราชดำเนินด้วยเรือพระที่นั่งเข้าเทียบริมฝั่งคลองปากโมกน้อย และทรงรับสั่งให้ยิงปืนใหญ่ขึ้นฝั่งถูกข้าศึกล้มตายเป็นจำนวนมากจนแตกพ่ายไป

พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบว่าพระยาเชียงแสนและสะเรนนทสูพ่ายแพ้แก่ข้าศึกขึ้นมาก็ทรงพิโรธจะประหารชีวิต แต่เหล่าข้าราชการทูล

ขอพระราชทานอภัยโทษไว้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงลงพระราชอาญาด้วยการตระเวนประจานรอบทัพ และรับสั่งให้พระยาเชียงแสนและสะเรนนทสูเป็นนายกองทัพหน้ายกลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งเป็นการแก้ตัวในศึกครั้งนี้ทัพพระเจ้าเชียงใหม่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ และสะเรนนทสูเสียชีวิตในที่รบ

๑๐๖. สุรกรรมา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยได้รับพระราชบัญชาจากสมเด็จพระมหาอุปราชให้เป็นทัพหน้าออกติดตามสมเด็จพระนเรศวรหลังจากทรงประกาศอิสรภาพ และกวาดต้อนเอาครัวชาวมอญ-ไทย กลับกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสุรกรรมาติดตามทัพสมเด็จพระนเรศวรมาถึงแม่น้ำสะโตง สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงพระแสงปืนนกสับยิงข้ามแม่น้ำสะโตงถูกสุรกรรมาตกจากคอข้างเสียชีวิต สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงทราบดังนั้นจึงยกทัพกลับไป

๑๐๗. แสนเด็กชาย

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยก

ทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากกว่าครัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสีหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่ๆน้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ทัพพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมาสวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้แต่งข้าหลวง ๒ นาย ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมืองเชียงใหม่เกิดภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น ขณะนั้นพระยาหลวงเมืองน่านได้แต่งแสนเด็กชายให้คุมเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถที่ค่ายหลวง ณ ตำบลท่าหวดพอดี แสนเด็กชายคุมเครื่องราชบรรณาการมาถึงพร้อมกับขบวนเครื่องราชบรรณาการของพระยาฝาง สมเด็จพระเอกาทศรถจึงรับสั่งให้ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับไปทูลเหตุดังกล่าวแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทุกประการ

๑๐๘. แสนภูมิโลกาเพชร

แสนภูมิโลกาเพชรเป็นชาวกระเหรี่ยง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) ว่า “แสนภูมิโลกาเพชรส่วนการ” และ “แสนภูมิโลกาเพชรสการ” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

แสนภูมิโลกาเพชร ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามตีเมืองตองอู ปี พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยได้รับพระราช

บัญชาจากสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นนายกองคุมไพร่พลล้อมเมืองตองอูทางด้านทิศตะวันตก

๑๐๙. แสนวิชยามาตย์

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด ปรากฏว่าไพร่พลขาดเสบียงและข้าวในเมืองเชียงใหม่มีราคาสูงพระยาแสนหลวงจึงทูลเชิญสมเด็จพระเอกาทศรถให้ขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จขึ้นไปตั้งทัพยังตำบลเถิน พระรามเดโชจึงแต่งตั้งให้แสนวิชยามาตย์ และพระยาสาตคุดันไม้เงินต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ

๑๑๐. แสนหาญใจศึก

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นความข่างของพระเจ้าเชียงใหม่

๑๑๑. หมิ่นชัยสงคราม

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งมาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕ โดยในครั้งนั้นเพื่อเป็น

การตอบรับพระราชไมตรี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงแต่งตั้งคณะทูตอันประกอบด้วยเมืองศรีภริมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามรณรงค์ ไปยังกรุงละแวกด้วย

๑๑๒. หมิ่นตอง

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า "หมิ่นตองอู"

หมิ่นตอง ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากกว่านครหัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสีหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่น้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูล พระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ท้าวพระยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมาสวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านั้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้มีพระราชบัญชาให้หมิ่นตอง พร้อมด้วยนายสีหนาท ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมืองเชียงใหม่เกิด

ภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น แต่ขณะที่หมิ่นตองและนายสีหนาทเดินทางมาถึงตำบลท่าหวด พระยาฝางและพระยาหลวงเมืองน่านก็ได้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถพอดี สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีรับสั่งให้หมิ่นตองและนายสีหนาทนำความเรื่องพระยาฝางและพระยาหลวงเมืองน่านถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระองค์ไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่

๑๑๓. หมิ่นเทพปรีชา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยาละแวกแต่งมาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕ โดยในครั้งนั้นเพื่อเป็นการตอบรับพระราชไมตรี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงแต่งตั้งคณะทูตอันประกอบด้วยเมืองศรีภริมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามรณรงค์ ไปยังกรุงละแวกด้วย

๑๑๔. หมิ่นโยธา

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์สงครามระหว่างเชียงใหม่และล้านช้าง ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยในครั้งนั้นหมิ่นโยธาได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้าเชียงใหม่ ให้คุมไพร่ ๒๐ คน ร่วมกับพระยาหลวงเมืองแก้วลงไปยังกรุงศรีอยุธยาเพื่อทูลขอกำลังพลจากสมเด็จพระนเรศวรมาช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้ส่งไพร่พลจำนวน ๕,๐๐๐ คน นำโดยพระยา

ราชฤทธานนท์ลงมาช่วยเหลือตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่

๑๑๕. หมิ่นศรีเสน่ห์

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ปรากฏนามว่า "หมิ่นศรีเสน่ห์"

หมิ่นศรีเสน่ห์ ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพตีกรุงละแวกครั้งที่ ๒ ในปีพ.ศ. ๒๑๓๗ โดยหมิ่นศรีเสน่ห์ได้รับบัญชาจากพระยามโนมิตรเจ้าเมืองพระตะบองให้คุมกองตระเวนคอยยิงสกัดทัพกรุงศรีอยุธยา

๑๑๖. หมิ่นหลวงซ้าย

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาในเหตุการณ์หัวเมืองเหนือจลาจล ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถคุมพลไปปราบปราม สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยกพลจากเมืองตองอูลงมายังเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระราชดำเนินถึงตำบลท่าหวด พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งข้าหลวงลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถให้ทรงยกทัพไปตีเมืองฝาง เนื่องจากพระยาฝางได้ยกพลมากกว่านครหัวเมืองเชียงใหม่ไปไว้ยังเมืองฝางจนหมดสิ้น ขณะนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้มีพระราชบัญชาให้พระยาสีหราชเดโชชัยแต่งข้าหลวงส่งไปประจำยังหัวเมืองเหนือใหญ่น้อยทั้งปวงแล้ว จึงโปรดให้ข้าหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าให้ดูท่าที่ท้าวพระ

ยาหัวเมืองเหนือก่อน โดยถ้าหากยังไม่ลงมา
สวามิภักดิ์พระองค์ก็จะเสด็จขึ้นไปตีเมืองเหล่านี้นเอง

ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ได้แต่งข้าหลวง
๒ นาย ลงมาทูลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมือง
เชียงใหม่เกิดภาวะข้าวแพง ควรจะยกทัพไปตี
เมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่น ขณะนั้นพระยาฝางได้
แต่งให้หมื่นหลวงซ้ายคุมเครื่องราชบรรณาการ
ลงมาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถที่ค่ายหลวง ณ
ตำบลท่าหวดพอดี สมเด็จพระเอกาทศรถจึง
รับสั่งให้ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับไปทูลเหตุ
ดังกล่าวแก่พระเจ้าเชียงใหม่ทุกประการ

๑๑๗. หลวงนเรนทมฤทธิ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยา
ละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖
เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรี
ภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวก
ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕

๑๑๘. หลวงมฤทธิคเชนทร

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยา
ละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖
เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรี
ภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวก
ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕

๑๑๙. หลวงศรีราชนคร

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยา
ละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖
เพื่อตอบรับคณะทูตอันประกอบด้วย เมืองศรี
ภิรมย์, ขุนพระศรี และหมื่นรามณรงค์ ซึ่งสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราชทรงแต่งไปยังกรุงละแวก
ในปีพ.ศ. ๒๑๒๕

๑๒๐. หลวงสุภาทิพ

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาในสมัยของสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราช โดยเป็นหนึ่งในคณะทูตที่พระยา
ละแวกแต่งไปกรุงศรีอยุธยา ในปีพ.ศ. ๒๑๒๗
เพื่อขอให้ระหว่างกรุงศรีอยุธยา และละแวกทำ
พิธี หลังน้ำทักษิโณทกตั้งสี่มาจาร์ก เป็นพระราช
ไมตรีต่อทั้งสองพระนคร ณ ตำบลท้ายสระเกศ
ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

๑๒๑. ออกพะปลัด

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “ออก
พระปลัด”

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยาจักรีและพระยา
พระคลัง ตีเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีในปี
พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยาพระคลังล้อม
เมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมืองทวาย
ด้านทานทัพพระยาพระคลังไม่ได้จึงแต่งทูต
ออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระยาจักรี
และพระยาพระคลังจึงแต่งตั้งออกพะปลัดซึ่งเป็น

หนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรง
ตำแหน่งปลัดเมืองทวาย

๑๒๒. ออกแมงคะจี

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า
“ออกแมงคะจี” และ “แมงจกี้” ในพระราช
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระ
พระปรมาธิบดีชินโธรส

ออกแมงคะจี ปรากฏตัวในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยา
จักรีและพระยาพระคลัง ตีเมืองทวายและเมือง
ตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยา
พระคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมือง
ทวายด้านทานทัพพระยาพระคลังไม่ได้จึง
แต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระ
ยาจักรีและพระยาพระคลังจึงแต่งตั้งออกแมงคะจี
ซึ่งเป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรง
ตำแหน่งคลังประจำเมืองทวาย

๑๒๓. ออกละนัด

ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมาธิบดี
ชินโธรสว่า “ออกนัด”

ออกละนัด ปรากฏความในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยา
จักรี และพระยาพระคลัง ตีเมืองทวายและเมือง
ตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยา
พระคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมือง
ทวายด้านทานทัพพระยาพระคลังไม่ได้จึง
แต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระ
ยาจักรีและพระยาพระคลังจึงแต่งตั้ง ออกละนัดซึ่ง

เป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรง
ตำแหน่งนาประจำเมืองทวาย

๑๒๔. ออกปลัด

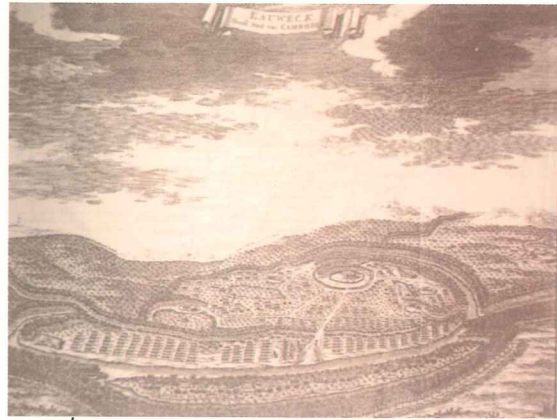
ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุง
ศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า
“ออกปลัด”

ออกปลัด ปรากฏความในพระราช
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเมื่อครั้งพระยา
จักรี และพระยาพระคลัง ตีเมืองทวายและเมือง
ตะนาวศรีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยหลังจากพระยา
พระคลังล้อมเมืองทวายได้ ๒๐ วัน กรมการเมือง
ทวายด้านทานทัพพระยาพระคลังไม่ได้จึง
แต่งทูตออกมาถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง พระ
ยาจักรีและพระยาพระคลังจึงแต่งตั้งออกปลัด
ซึ่งเป็นหนึ่งในกรมการเมืองทวายชุดเดิมให้ดำรง
ตำแหน่งยกกระบัตรเมืองทวาย

สถานที่สำคัญ

๑. เมือง

๑.๑ กรุงละแวก

แผนที่กรุงละแวก จาก Alexander Hamilton, A scythies sea captain in southeastasia ๑๖๘๙-๑๗๒๓, Edited by Michael Snithies, Chiang Mai : Silkworm Books, ๑๙๙๗.

(ที่มา : หนังสือพระนเรศวรตีเมืองละแวก แต่ไม่ได้ "ฆ่า" พระยาละแวก)

กรุงละแวก (Longvek) ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองพนมเปญและเมืองอุดงค์ ติดกับทะเลสาบเขมร ในปัจจุบันเมืองละแวกได้กลายเป็นตำบลหนึ่งในจังหวัดกำแพงเพชร ทางตอนเหนือของกรุงพนมเปญ มีระยะห่างจากกรุงพนมเปญ ประมาณ ๔๕ กิโลเมตร

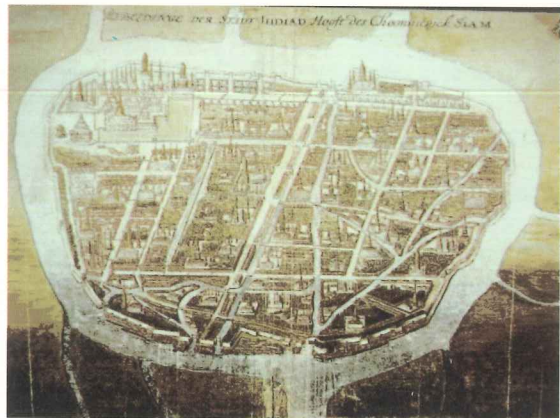
กรุงละแวกมีฐานะเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในช่วงที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระนเรศวรทรงครองราชย์ ตามพระราชพงศาวดารฝ่ายไทยได้ระบุว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรกรุงศรีอยุธยาได้ยกทัพเข้าตีกรุงละแวก ๒ ครั้ง คือในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ และปี พ.ศ. ๒๑๓๗

ในการตีกรุงละแวกครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรได้รับสั่งให้พระราชมนูเข้ายึดเมืองโพธิสัตว์และเมืองพระตะบองก่อนจะเข้าล้อมกรุงละแวกแต่ไม่สามารถเข้าเมืองได้

เนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหาร ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ เมื่อทรงยกทัพกลับมาตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ จึงสามารถเข้ายึดเมืองละแวกได้เป็นผลสำเร็จ

๑.๒ กรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง มีนามแรกสถาปนาว่า "กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา"

พระนครศรีอยุธยา เขียนด้วยสีน้ำมันโดยฝีมือชาวฮอลันดา ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๗๙ พิมพ์ครั้งแรกใน The Atlas of Vingboon (ที่มา : In the King's Trail : an ๑๘th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint)

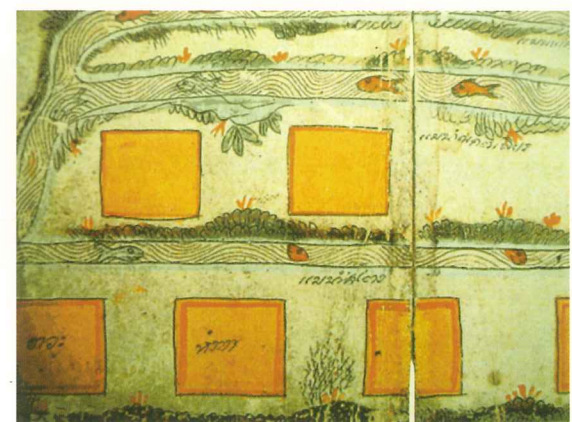
กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางของสยามยาวนานถึง ๔๑๗ ปี มีพระมหากษัตริย์ ๓๓ พระองค์ จาก ๕ ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง, สุพรรณภูมิ, สุโขทัย, ปราสาททอง และบ้านพลูหลวง ขึ้นปกครอง

ในปี พ.ศ. ๒๐๘๙ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งอาณาจักรหงสาวดียกทัพใหญ่เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้เสด็จออกดูกำลังศึกและได้ปะทะกับทัพหงสาวดี ณ ทุ่งมะขามหย่อง ในเขตกรุงศรีอยุธยา และได้เสียชีวิตพระสุริโยทัยในการศึกครั้งนั้น

รัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช ปี พ.ศ. ๒๑๑๒ กรุงศรีอยุธยาเสียแก่อาณาจักรหงสาวดี กระทั่งสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพในอีก ๑๕ ปีให้หลัง (พ.ศ. ๒๑๒๗) พระองค์ได้เทครัวชาวเมืองเหนือลงมาไว้ยังกรุงศรีอยุธยาเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความพร้อมในการใช้พระนครเป็นที่ตั้งรับศึกจากหงสาวดี โดยปรากฏว่ากลยุทธ์ในการใช้พระนครเป็นที่มั่นสามารถมีชัยต่อกองทัพหงสาวดีในสงครามทุกครั้ง

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ พระองค์ได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจการขยายพระราชอาณาเขตตลอดรัชกาลแม้กระทั่งในช่วงปีสุดท้ายแห่งรัชกาล ดังจากที่ "วันวลิต" พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระนเรศวรได้ประทับอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพียง ๓ ปี เท่านั้น

๑.๓ กรุงหงสาวดี

ที่ตั้งกรุงหงสาวดีจากแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

กรุงหงสาวดี ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำพะโค ในปัจจุบันเรียกตามภาษาอังกฤษว่า "บาโก" (Bago) หรือที่ชาวมอญเรียกว่า "พะโค" ส่วนชื่อเดิมในพม่าเรียกว่า "หานดาวดี"

ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดของหงสาวดีมีอยู่ว่า เมื่อครั้งพุทธกาล ณ บริเวณที่ตั้งกรุงหงสาวดีนี้เดิมเป็นเพียงเนินดินพื้นน้ำซึ่งมีขนาดเล็กพอให้หงส์เพียงตัวเดียวหยุดพักได้เท่านั้น วันหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับยังบริเวณใกล้เคียงเกาะดังกล่าว ปรากฏหงส์คู่หนึ่งได้ร่อนลงมาพักยังเกาะนั้น แต่เนื่องจากเกาะมีขนาดเล็กหงส์ตัวเมียจึงต้องหยุดพักอยู่บนหลังของหงส์ตัวผู้ พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์ดังกล่าวจึงมีพุทธทำนายว่า ต่อไป ณ เนินดินที่หงส์มาหยุดพักนี้จะกลายเป็นมหาอาณาจักรอันพระพุทธานุชาจะสถิตรุ่งเรืองต่อไป ในเวลาต่อมาหงส์คู่จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของกรุงหงสาวดี

หลังสงครามข้างเผือกสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปประทับยังกรุงหงสาวดีตามพระราชประเพณีประเทศราช ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ กรุงศรีอยุธยาได้ตกเป็นเมืองประเทศราชของกรุงหงสาวดีอย่างเด็ดขาด จนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรได้ประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ กรุงศรีอยุธยาและกรุงหงสาวดีจึงมีสงครามรบพุ่งกันเรื่อยมา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๓๘ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จเข้าตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งแรก ในครั้งนั้นเนื่องจากทัพจากเมืองตองอู และเมืองอังวะได้ยกมาช่วยป้องกันกรุงหงสาวดีทัน สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีอีกครั้ง ในครั้งนี้พระเจ้าตองอูได้เทครัวชาวเมืองและอัญเชิญองค์

พระเจ้านันทบุเรงไปยังเมืองตองอู พระเจ้ายกไข่ ซึ่งเป็นพันธมิตรของพระเจ้าตองอูจึงยกพลเข้าปล้นเมืองและเผากรุงหงสาวดีจนเสียหาย

๑.๔ เมืองกาญจนบุรี

เมืองกาญจนบุรี เมืองเก่าแก่ซึ่งพบหลักฐานในยุคแรกเริ่มของมนุษย์ก่อนการเกษตรกรรมกว่า ๑๐,๐๐๐ ปี ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองกาญจนบุรีอยู่ในฐานะหัวเมืองชั้นจัตวาที่มีบทบาทโดดเด่นในสงครามครั้งสำคัญหลายครั้ง

เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กับด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นเส้นทางเดินทัพที่สำคัญของทั้งไทยและพม่า เมืองกาญจนบุรีจึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่ต้องรับศึกเป็นปรकारด่านแรกอยู่เสมอ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง เมื่อเดินทัพกลับพระองค์ได้ทรงแวะพักแรมที่ทุ่งแห่งหนึ่งในเมืองกาญจนบุรี ภายหลังเรียกชื่อทุ่งนี้ว่า "ทุ่งใหญ่นเรศวร"

นอกจากนี้แล้วเมืองกาญจนบุรียังเป็นปราการแรกในสงครามครั้งสำคัญอื่นๆ อีกหลายครั้งเช่น สงครามพระยาพลิมปี พ.ศ. ๒๑๒๘, สงครามพระเจ้านันทบุเรงทั้ง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙, สงครามสมเด็จพระมหาอุปราชาครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ และสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ และเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าโจมตีกรุงหงสาวดีครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ เมืองกาญจนบุรีจึงปรากฏบทบาทอีกครั้งในการเป็นเส้นทางลำเลียงพลกรุงศรีอยุธยาเข้าสู่หัวเมืองมอญ

๑.๕ เมืองกำแพงเพชร

เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองโบราณที่มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับผู้สร้าง แต่จากหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเมืองกำแพงเพชรที่เก่าแก่ที่สุดคือ "ตำนานสิงหนวัติกุมาร" ได้ระบุว่า ประมาณปี พ.ศ. ๑๕๔๗ พระเจ้าไชยศิริได้ทิ้งเวียงไชยปราการมาสร้างเวียงใหม่คือ "กำแพงเพชร"

กำแพงเมืองกำแพงเพชร (ที่มา : หนังสือโครงการถิ่นฐานบ้านเราจังหวัดตาก)

เมืองกำแพงเพชรถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และต้องมีหน้าที่เป็นปราการรับศึกจากอาณาจักรล้านนาถึง ๒ ครั้งในปี พ.ศ. ๑๙๙๔ และปี พ.ศ. ๒๐๐๕

นอกจากจะมีความสำคัญในการรับศึกล้านนาแล้ว เมืองกำแพงเพชรยังมีบทบาทเชิงยุทธศาสตร์ในการใช้เป็นที่พักทัพและลำเลียงเสบียงอาหารของทั้งทัพกรุงศรีอยุธยาและพม่า ดังจะเห็นได้จากความพยายามเข้ายึดเมืองกำแพงเพชรของพระเจ้าบุเรงนอง หลังจากทรงไม่สามารถตีกรุงศรีอยุธยาให้แตกได้ในครั้งสงครามช้างเผือก และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้า

นันทบุเรงก็ได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียดยกพลมาตั้งทัพทำนา เพื่อเป็นฐานในการบำรุงทัพทั้งทางบกและทางน้ำ ในการตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๙

๑.๖ เมืองคัง

เมืองคัง เป็นเมืองของชาวไทยใหญ่ตั้งอยู่ในรัฐฉานทางตอนเหนือของพม่า มีที่ตั้งอยู่บนภูเขาสูงริมฝั่งแม่น้ำอิระวดี ปัจจุบันเรียกว่า "เมืองโมคอง" (Mogaung)

ภูมิศาสตร์เมืองคัง จากหนังสือสมุดภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยพลตรี ขุนปทุมโรคประหาร

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ เจ้าฟ้าเมืองคังแข็งเมืองไม่เข้าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตามราชประเพณี พระเจ้านันทบุเรงจึงทรงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาอุปราชามังสามเกียด, นัดจินหนอง อุปราขเมืองตองอู และสมเด็จพระนเรศวร ยกทัพเข้าปราบปราม

ในครั้งนั้นปรากฏว่าทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชาและนัดจินหนองไม่สามารถเข้ายึดเมืองได้อีกทั้งยังเสียไพร่พลมากมาย สมเด็จพระนเรศวรซึ่งยกพลเข้าตีเมืองคังเป็นทัพสุดท้ายจึงใช้ยุทธวิธีดึงความสนใจชาวเมืองโดยทำที่จะยกพลเข้าโจมตีทางด้านหน้าของเมือง ก่อนจะให้

กองกำลังอีกส่วนหนึ่งโอบล้อมเมืองและตีชนาบตรงส่วนที่มีกำบังน้อยที่สุดจนสามารถเข้ายึดเมืองและจับกุมตัวเจ้าฟ้าเมืองคังมาถวายพระเจ้านันทบุเรงได้เป็นผลสำเร็จ

๑.๗ เมืองแครง

แผนที่แสดงที่ตั้งของเมืองแครง จากหนังสือสมุดภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยพลตรี ขุนปทุมโรคประหาร

เมืองแครง หรือที่ชาวมอญเรียก ว่า "เมืองเดินกรายน" ตั้งอยู่ในบริเวณตอนล่างของประเทศพม่าใกล้จังหวัดตากของประเทศไทย

พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยได้บันทึกว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๖ พระเจ้าอังวะเป็นกบฏแข็งเมืองต่อกรุงหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงจึงเสด็จไปปราบปรามพร้อมทั้งมีรับสั่งให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพตามขึ้นไปเป็นทัพสมทบ ทั้งนี้เพื่อที่จะให้ขุนนางมอญ ๒ นายคือ พระยาเกียรติและพระยาราม คอยหาโอกาสปลงพระชนม์เนื่องจากทรงหวาดระแวงในองค์สมเด็จพระนเรศวร

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จมาถึงเมืองแครงตามรับสั่งของพระเจ้านันทบุเรง พระมหา

เถรคันฉ่องพระอาจารย์ของพระยาเกียรติและพระยารามซึ่งได้ทราบความจากศิษย์ของตนได้นำเรื่องขึ้นกราบทูลสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความดังนั้นจึงตัดพระราชไมตรีกับหงสาวดี และประกาศอิสรภาพกรุงศรีอยุธยา ณ เมืองแครง ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗

๑.๘ เมืองจัตุมุข

เมืองจัตุมุข (Catumukh) เป็นชื่อเดิมของเมืองพนมเปญ จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า มีการตั้งบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยพระนคร โดยในช่วงปลายสมัยพระนครเมืองจัตุมุขเป็นเมืองที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ ในการครั้งนี้พระยาละแวกได้มีรับสั่งให้พระยาภิรมย์วงศาคุมไพร่พลพร้อมเรือรบ ๑๕๐ ลำ ไปรักษาเมือง ณ บริเวณปากกะสัง ฝ่ายทัพกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้พระราชวังสันเป็นแม่ทัพเรือตีเมืองพุทไธมาศ เมื่อตีได้แล้วจึงเคลื่อนทัพมาถึงบริเวณปากกะสังและได้รับกับทัพเรือพระยาภิรมย์วงศาเป็นสามารรถ ต่อมาเมื่อพระยาเพชรบุรีตีเมืองป่าสักแตกจึงได้เคลื่อนทัพเข้ามาสมทบกับพระราชวังสันขนาดทัพเรือของพระยาภิรมย์วงศาจนแตกพ่ายไป ก่อนจะเข้าตีเมืองจัตุมุขได้เป็นการสำเร็จ

๑.๙ เมืองชัยนาท

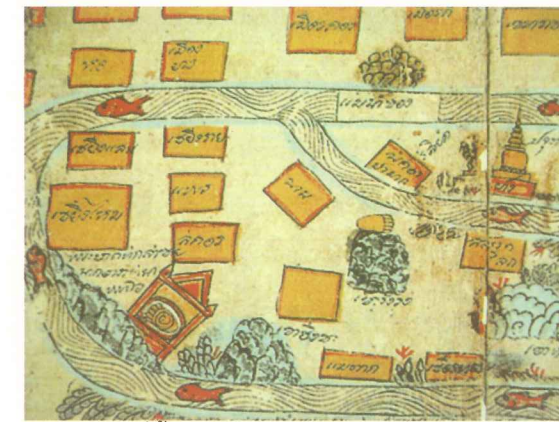
เมืองชัยนาท เมืองเก่าแก่ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีการพบร่องรอยของแหล่งชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ในหลายพื้นที่ของจังหวัด

เมืองชัยนาทสันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นในสมัยของพญาเลอไทยแห่งราชวงศ์พระร่วงเพื่อใช้เป็นเมืองหน้าด่านของกรุงสุโขทัย เมื่อกรุงศรีอยุธยาเริ่มมีอำนาจขึ้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทองได้ยกทัพมายึดเมืองชัยนาท และมีพระราชโองการให้ขุนหลวงพะงั่วซึ่งมีศักดิ์เป็นพี่พระมเหสีของพระองค์เสด็จมาครองเมืองชัยนาท ต่อมาเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาลิไทขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ใช้วิธีการทางการทูตเจรจาขอพระราชทานเมืองชัยนาทคืนเป็นผลสำเร็จ แต่เมื่อถึงรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาไสยลือไท) สุโขทัยได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา เมืองชัยนาทจึงตกเป็นเมืองลูกหลวงของกรุงศรีอยุธยาอย่างเด็ดขาด

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระยาพลิมได้รับพระราชบัญชาให้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา ร่วมกับทัพพระเจ้าเชียงใหม่ ในครั้งนั้นทัพพระยาพลิมซึ่งล่องเข้ามาถึงเขตเมืองสุพรรณบุรีแต่เพียงทัพเดียวได้ถูกทัพกรุงศรีอยุธยาตีจนแตกพ่าย

ทัพพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งยกตามลงมานั้นสำคัญไม่รู้ว่าทัพพระยาพลิมแตกพ่ายแล้วจึงยกทัพลงมาตั้ง ณ เมืองชัยนาท และมีรับสั่งให้ทัพหน้ายกมาตั้ง ณ ปากน้ำบางพุทรา สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระราชมุขเป็นทัพหน้าตีค่ายปากน้ำบางพุทราจนแตกพ่าย พระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบดังนั้นจึงถอนกำลังออกจากเมืองชัยนาทกลับไปยังเมืองเชียงใหม่

๑.๑๐ เมืองเชียงใหม่

ที่ตั้งเมืองเชียงใหม่จากแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองเชียงใหม่ เมืองเก่าแก่ซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนานสร้างขึ้นโดย “พญามังราย” (เม็งราย) จากความร่วมมือของ “พญาจ่าเมือง” แห่งเมืองพะเยา และ “พญาร่วง” (พ่อขุนรามคำแหงมหาราช) แห่งกรุงสุโขทัย ได้รับการขนานนามเมืองในวาระแรกสร้างว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่”

พระบรมราชานุสาวรีย์จากซ้ายคือพญาจ่าเมือง, พญามังราย และพระร่วง (พ่อขุนรามคำแหงมหาราช) ประดิษฐานหน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ (ที่มา : หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดเชียงใหม่)

เมืองเชียงใหม่ปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายหรือราชวงศ์ลวจังกราช ตั้งแต่รัชสมัยพญามังราย ในปี พ.ศ. ๑๘๐๑ จนกระทั่งถึง

รัชสมัยพระเจ้าเมกุฎิกษัตริย์เชียงใหม่ลำดับที่ ๑๗ บ้านเมืองเกิดความระส่ำระสายเนื่องจากขุนนางต่างแย่งชิงอำนาจกัน พระเจ้าบุเรงนองแห่งอาณาจักรหงสาวดีจึงกรีธาทัพเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ไว้ภายใต้อำนาจได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ จากนั้นมาเชียงใหม่จึงเข้าสู่ยุคการปกครองของพม่าโดยมี “พระเจ้ามังนรธาช่อ” พระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนองเป็นผู้ปกครอง

ต่อมาหลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยกล่าวว่า พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาช่อได้มีพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระนเรศวรเพื่อเป็นทางพระราชไมตรี นับจากนั้นเป็นต้นมาเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ขึ้นแก่เมืองเชียงใหม่ทั้งปวงจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาตลอดรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร

๑.๑๑ เมืองตองอู

เมืองตองอู (Toungoo) หรือ “เมืองเกตุมวดี” ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำสะโตงและแม่น้ำสาละวิน เป็นเมืองเก่าแก่ตั้งแต่สมัยพุกาม มีพลเมืองทั้งชาวพม่าและชาวมอญ

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จเข้าตีกรุงหงสาวดีเป็นครั้งที่ ๒ ในครั้งนั้นพระเจ้าตองอูได้ส่งพระราชสาสน์ขอเป็นพันธมิตรในการสงครามด้วย ต่อมาพระราชพงศาวดารฝ่ายไทยได้กล่าวว่า พระเจ้าตองอูถูกมหาเถรเสียมเพรียมทูลยุยงให้คิดตั้งตนเป็นใหญ่ในหงสาวดีโดยไม่ต้องพึ่งกำลังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตองอูจึงยกทัพขึ้นประชิดกรุงหงสาวดีเทครัวชาวเมืองและทรัพย์สิน พร้อมทั้งอัญเชิญองค์พระ

เจ้านันทบุเรงหลบหนีไวกยังเมืองตองอูเพื่อที่จะได้ใช้พระราชอาญาสิทธิตามความต้องการ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จมาถึงกรุงหงสาวดีก็ทรงทราบข่าวพระเจ้าตองอูคิดการเป็นใหญ่ จึงยกทัพติดตามขึ้นไปถึงเมืองตองอูในครั้งนั้นพระเจ้าตองอูได้แต่งราชทูตให้คุมพระอัครมรดกเพชรสามยอดพร้อมทั้งพระราชสาสน์ขอผิดผ่อนการส่งองค์พระเจ้านันทบุเรงมาถวายสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้รับแจ้งดังนั้นก็ทรงทราบข่าวพระเจ้าตองอูต้องการถ่วงเวลาเพื่อแต่งบ้านแต่งเมืองตั้งรับทำสงคราม จึงทรงมีพระราชบัญชาให้ไพร่พลเข้าโจมตีเมืองตองอู

แต่เนื่องจากเมืองตองอู เคยเป็นราชธานีของราชวงศ์ตองอูมาก่อนจึงมีกำแพงเมืองและป้อมปราการที่แข็งแรง อีกทั้งคูเมืองก็กว้างและลึกยากที่ข้าศึกจะเข้าเมืองได้ สมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้ไพร่พลขุดเหมืองไข่น้ำออกจากคูเมืองตองอูให้ไหลลงแม่น้ำสะโตง (ปัจจุบันชาวพม่ายังเรียกเหมืองนี้ว่า “เหมืองสยาม” หรือ “เหมืองอโยธยา”) แต่ต่อมาไม่นานทัพกรุงศรีอยุธยาขาดแคลนเสบียงสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้เลิกทัพ

๑.๑๒ เมืองตะนาวศรี

เมืองตะนาวศรี (Tenasserim) ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศพม่าติดกับจังหวัดชุมพรของประเทศไทย เมืองตะนาวศรีเป็นเมืองท่าชายทะเล ปัจจุบันพม่าเรียกว่า “Tanintharyi”

เมืองตะนาวศรีมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโทในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางการค้าสูง สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญด้านนี้ หลังจากสงคราม

ยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้แม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในสงครามยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรี, เมืองทวาย และเมืองมะริด เป็นการแก้ตัว

สำหรับเมืองตะนาวศรีสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้พระยาจักรีเป็นแม่ทัพเข้าตี และเมื่อสามารถเข้ายึดเมืองได้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าให้พระยาศรีไสยณรงค์ขึ้นเป็นเจ้าเมือง

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยาศรีไสยณรงค์เป็นกบฏสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปปราบปราม และตั้งให้พระยาราชฤทธานนท์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีแทน

๑.๑๓ เมืองทวาย

ที่ตั้งเมืองทวายจากแผนที่โบราณ
(ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองทวาย (Tavoy) ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศพม่า และอยู่ทางทิศเหนือของเมืองตะนาวศรี เมืองทวายเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญด้านการค้าบนทะเลอันดามัน ปัจจุบันพม่าเรียกเมืองทวายว่า “Dawei”

เมืองทวาย เป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางการค้าสูง สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญด้านนี้ หลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้แม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในสงครามยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรี, เมืองทวาย และเมืองมะริด เป็นการแก้ตัว

สำหรับเมืองทวายสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้พระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเข้าตี และเมื่อสามารถเข้ายึดเมืองได้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมการเมืองทวายชุดเดิมรักษาการเมืองต่อไป

๑.๑๔ เมืองนครสวรรค์

เมืองนครสวรรค์เดิมชื่อ “เมืองพระบาง” ซึ่งเป็นนามที่ใช้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จนกระทั่งถึงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

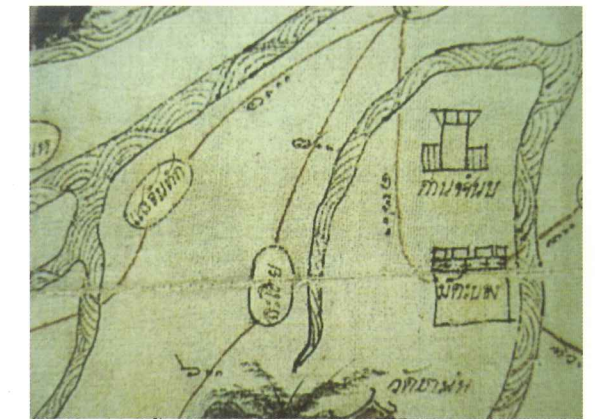
เมืองนครสวรรค์เป็นเมืองที่มีแม่น้ำถึง ๔ สาย อันไหลรวมมาอยู่ยังจุดเดียว จึงมีความสามารถในการขนส่งเสบียงได้อย่างสะดวก อีกทั้งยังเป็นเมืองที่สามารถกีดกันให้กรุงศรีอยุธยาต้องรับศึกแต่เพียงในพระนครเท่านั้น

เมื่อครั้งสงครามช้างเผือก พระเจ้าบุเรงนองได้ยกทัพมาประชิดเมืองนครสวรรค์ และนับจากนั้นเป็นต้นมาพม่าก็ได้ใช้เมืองนครสวรรค์เป็นที่ประชิดพม่าอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในสงครามครั้งสำคัญเช่น สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ และสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

แต่การใช้เมืองนครสวรรค์เป็นแหล่งประชุมพลของพม่าก็จำกัดอยู่เพียงระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น เนื่องจากการตั้งรับที่เข้มแข็งของสมเด็จพระนเรศวร ในสงครามพระเจ้านันทบุเรงในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ซึ่งทำให้พม่าพ่ายแพ้และสูญเสียเป็นอย่างมากจนต้องเปลี่ยนเส้นทางเดินทัพใหม่มาอยู่ด่านพระเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรีแทน นับจากนั้นเมืองนครสวรรค์จึงสิ้นสุดความเป็นเมืองประชุมพลลงแต่ยังคงมีความสำคัญในด้านการลำเลียงเสบียงอยู่เช่นเดิม

๑.๑๕ เมืองพระตะบอง

เมืองพระตะบอง (Battambang) หรือ บัตบอง ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนึ่งของกัมพูชาซึ่งมีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองของประเทศ

ที่ตั้งเมืองพระตะบองจากแผนที่โบราณ
สังเกตว่าตั้งอยู่ใกล้กับด่านท่าบอง
(ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ได้กล่าวถึงตำนานชื่อตั้งของเมืองว่า พระยาโคตรตระบองหรือพระยาตระบองทง ได้ทำการยึดอำนาจสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราชาและปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็น “พระโคตมเทวราช” ครองกรุงกัมพูชา ต่อมาไม่นานพระโคตมเทวราชก็ถูก “นายแกรก” ซึ่งเป็นผู้มีบุญตามพุทธทำนายกบฏ

และปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงกัมพูชานามว่า “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช”

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ก็ได้รับคำพยากรณ์จากโหรว่าจะสิ้นวงศ์แต่เพียงพระองค์เท่านั้น และจะมีเชื้อวงศ์ของกษัตริย์พระองค์ก่อนๆ เป็นผู้สืบราชบัลลังก์ต่อไป

เมื่อทรงทราบดังนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงมีพระราชโองการให้ไพร่ทหารออกสังหารพระประยูรวงศ์ของกษัตริย์พระองค์ก่อนๆ จนหมดสิ้น ขณะนั้นราชนัดดาซึ่งทรงพระครรภ์อยู่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งถูกพระโคตมเทวราชกบฏนั้นได้ถูกทหารจับได้และปลงพระชนม์ แต่ด้วยบุญญาธิการพระกุมารในครรภ์ได้รอดชีวิตและไปอยู่ในความอนุเคราะห์ของชายเลี้ยงโคผู้หนึ่งนามว่า “ตาคูเห” ตาคูเหได้เลี้ยงดูพระกุมารจนเติบโตใหญ่ขึ้น กระทั่งวันหนึ่งตาคูเหได้ให้พระกุมารทรงม้าไปเลี้ยงโคพร้อมกับตนด้วย ขณะต้อนโคตาคูเหได้ขวางตระบองตกหายไปในลำห้วยแห่งหนึ่ง ตามหาตระบองเท่าไรก็ไม่พบ ณ บริเวณแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า “บัตตาบอง” หรือ “พระตะบอง” ซึ่งแปลว่า ตะบองหาย

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรยกทัพเข้าโจมตีกรุงละแวกเป็นครั้งแรก ครั้งนั้นพระองค์ทรงมีพระราชบัญชาให้พระราชมนูเป็นทัพหน้าเข้าตีเมืองโพธิ์สัตว์และเมืองพระตะบองได้เป็นผลสำเร็จก่อนจะเข้าประชิดเมืองละแวกแต่ไม่สามารถเข้ายึดเมืองได้เนื่องจากขาดแคลนเสบียง

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระองค์ได้มีพระราชบัญชาให้พระราชมนูเป็นทัพหน้าเข้า

โจมตีเมืองพระตะบองอีกครั้ง ในครั้งนี้สามารถเข้ายึดเมืองพระตะบองและจับตัวพระยามโนมิตรเจ้าเมืองมาถวายสมเด็จพระนเรศวรได้เป็นการสำเร็จ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จยกทัพไปตีกรุงละแวก

๑.๑๖ เมืองพิจิตร

เมืองพิจิตร หัวเมืองชั้นตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำลำคัญ ๒ สาย คือแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม จาก “พงศาวดารเหนือ” เอกสารซึ่งเก่าแก่ที่สุดที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิจิตรได้บันทึกว่า ในกรุงกัมพูชาสมัยพระยาโคตมเทวราช พระยาแกรกได้เข้าชิงเมืองจนพระยาโคตมเทวราช ต้องหลบหนีไปตั้งเมืองใหม่ที่บ้านโกณฑัญญคาม (ในราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา กล่าวว่าหลบหนีไปยังกรุงล้านช้าง) ต่อมา “เจ้ากาญจนกุมาร” พระราชบุตรได้ขึ้นครองราชย์แทน และได้สร้างเมืองพิจิตรขึ้นในเวลาต่อมา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาพิชัยได้ร่วมมือกับพระยาสุวรรณคโลกของสุ่มผู้คนเพื่อเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลก หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพไปปราบปรามยังเมืองสุวรรณคโลกแล้วพระองค์ได้มีพระราชบัญชาให้เทครัวชาวเมืองพิจิตรพร้อมด้วยหัวเมืองเหนืออื่นๆ ไปไว้ยังกรุงศรีอยุธยา จนเมืองพิจิตรถูกทิ้งร้างอยู่นาน ๘ ปี สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชโองการแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ขึ้นมาปกครองเมืองพิจิตรในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ อันเป็นที่ ๓ แห่งรัชกาลของพระองค์

๑.๑๗ เมืองพิชัย

เมืองพิชัย หัวเมืองลำคัญริมฝั่งแม่น้ำน่าน เดิมเป็นเมืองขนาดเล็กต่อมาได้เริ่มมี

บทบาทมากขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เนื่องจากได้ทรงใช้แม่น้ำน่านเป็นเส้นแบ่งอาณาเขตระหว่างเมืองสุวรรณคโลกและเมืองพิชัย ทำให้เมืองพิชัยมีอาณาเขตกว้างขวาง และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นหัวเมืองหน้าด่านชั้นตรีซึ่งมีบทบาทในการป้องกันราชอาณาจักรตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาพิชัยได้ร่วมมือกับพระยาสุวรรณคโลกของสุ่มผู้คนเพื่อเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลก หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพไปปราบปรามยังเมืองสุวรรณคโลกแล้วพระองค์ได้มีพระราชบัญชาให้เทครัวชาวเมืองพิชัยพร้อมด้วยหัวเมืองเหนืออื่นๆ ไปไว้ยังกรุงศรีอยุธยา จนเมืองพิชัยถูกทิ้งร้างอยู่นาน ๘ ปี สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชโองการแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ขึ้นมาปกครองเมืองพิชัยในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ อันเป็นที่ ๓ แห่งรัชกาลของพระองค์

๑.๑๘ เมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลก ที่ตั้งสถานที่สำคัญหลายแห่งเช่น วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่) และพระราชวังจันทน์ ตัวเมืองตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ปรากฏหลักฐานว่าเป็นเมืองเก่าแก่ โดยมีชื่อปรากฏในจารึกวัดศรีชุมว่า “นครสรดวงสองแคว” แม้จะยังไม่สามารถหาข้อยุติเกี่ยวกับคำว่า “สรดวง” และ “สองแคว” ว่าเป็นเมืองเดียวกันหรือไม่ แต่เอกสารสมัยต่อๆ มาก็ได้ระบุนามเมืองพิษณุโลกว่า “เมืองสองแคว” สืบมา

เมืองพิษณุโลกเคยมีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยพระองค์ทรง

โปรดให้มีการขยายแนวกำแพงเมืองโอบล้อมสองฝั่งแม่น้ำน่าน แล้วโปรดให้เปลี่ยนชื่อจากเมืองสองแควเป็น “เมืองพิษณุโลก”

ที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกในแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จขึ้นครองเมืองพิษณุโลกในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราชว่าราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ตามอย่างสมเด็จพระรชทายาทหลายพระองค์เมื่อก่อนขึ้นครองราชย์ เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร

ขณะที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชอยู่นั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้เมืองพิษณุโลกเป็นแหล่งผลิตและพัฒนาทหารรุ่นใหม่เพื่อใช้ในการสงคราม ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์ได้ทรงยกเลิกการส่งเจ้านายชั้นสูงไปปกครองเมืองพิษณุโลก และเปลี่ยนมาเป็นการส่งข้าราชการไปประจำแทนในตำแหน่ง “เจ้าพระยาสุรสีห์”

๑.๑๙ เมืองพุทไธมาศ

เมืองบันทายมาศ (Banteay Meas) ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทยว่า “พุทไธมาศ” หรือ

“ไผ่ทมาศ” ตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำโขงจึงมีความสำคัญในแง่ความสามารถในการควบคุมยุทธศาสตร์ทางการทหาร

ในอดีตเมืองพุทไธมาศเป็นดินแดนที่อยู่ในเขตกัมพูชา แต่หลังจากที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองอินโดจีนเมืองพุทไธมาศได้เปลี่ยนมาอยู่ในเขตเวียดนามใต้และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองฮาเตียน” (Hatien)

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จตีเมืองละแวกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ.๒๑๓๗ พระยาละแวกได้โปรดให้พระยาจันจันตุคุมพลตั้งรับทัพกรุงศรีอยุธยาที่เมืองพุทไธมาศ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้พระราชวังสันยกทัพเรือเข้าโจมตีจนแตกพ่าย กองทัพกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถเข้ายึดเมืองพุทไธมาศได้ก่อนจะยกทัพเข้าโจมตีกรุงละแวก

๑.๒๐ เมืองเพชรบุรี

ที่ตั้งของเมืองเพชรบุรีในแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองเพชรบุรี หัวเมืองฝ่ายตะวันตกชั้นจัตวา ปรากฏนามในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าว่า “เมืองวิฑพรี” และ “เมืองพิภพลี” จากบันทึกของลาร์ดูแบร์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองเพชรบุรีมีความสำคัญทั้งด้านความเป็นเมืองท่าค้าขายและจุดยุทธศาสตร์ เนื่องจากมีพื้นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับเป็นแหล่งสะสมเสบียงเพื่อใช้ในกองทัพ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๐ พระยาจันจันตุและพระยาอุเทศราชรับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกเข้าโจมตีเมืองเพชรบุรีแต่ไม่สามารถเข้ายึดเมืองได้

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชย์ชายฝั่งเมืองเพชรบุรีจึงได้กลายเป็นสถานที่ฝึกซ้อมการรบทางทะเลที่สำคัญของทัพเรือกรุงศรีอยุธยา

๑.๒๑ เมืองโพธิสัตว์

เมืองโพธิสัตว์ (Pursat) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศกัมพูชาเป็นเมืองชายแดนและอยู่ใกล้กับทะเลสาบเขมร

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จตีกรุงละแวกเป็นครั้งแรก ครั้งนั้นทรงมีพระราชบัญชาให้พระราชมัญญกุลพลเข้าตีเมืองโพธิสัตว์และเมืองพระตะบองเป็นผลสำเร็จก่อนจะยกพลเข้าประชิดกรุงละแวก แต่เนื่องจากทัพกรุงศรีอยุธยาขาดแคลนเสบียงสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้ถอยทัพกลับพระนคร

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงละแวกอีกเป็นครั้งที่ ๒ ครั้งนั้นทรงมีพระราชบัญชาให้พระราชมัญญกุลเป็นทัพหน้าเข้าโจมตีเมืองโพธิสัตว์อีกครั้ง พระยาสุวรรณคโลกที่ได้รับพระราชบัญชาจากพระยาละแวกให้รักษาเมืองโพธิสัตว์ไม่สามารถ

ต้านทานได้ พระราชมัญญกุลจึงสามารถเข้ายึดเมืองเป็นผลสำเร็จ จากนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงมีรับสั่งให้พระยาปราจีนคุมไพร่พล ๓,๐๐๐ คน อนุรักษ์เมืองโพธิสัตว์

๑.๒๒ เมืองมะริด

เมืองมะริด เป็นเมืองท่าตั้งอยู่บนฝั่งทะเลอันดามัน มีอาณาเขตทางทิศตะวันออกติดกับประเทศไทย ปัจจุบันเรียกเมืองมะริดว่า “เมอร์กุย” (Merqui)

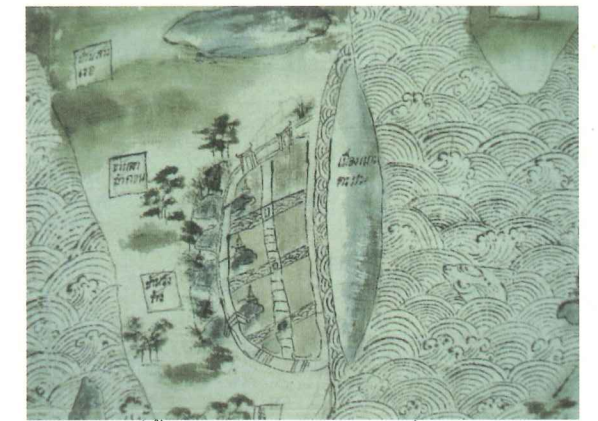
เมืองมะริดเป็นเมืองท่าของเมืองตะนาวศรี มีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะอินเดียและชาติตะวันตกอยู่เสมอ สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของเมืองมะริดตั้งนั้นหลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้แม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในสงครามยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรี, เมืองทวาย และเมืองมะริด เป็นการแก้ตัว

สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้พระยาจักรีเป็นแม่ทัพยกพลไปตีเมืองตะนาวศรีในครั้งนั้นกองทัพกรุงศรีอยุธยาเข้าล้อมเมืองอยู่ ๑๕ วัน ก็สามารถเข้าตีเมืองได้ และได้ยึดเรือกำปั่นที่มาค้าขายในเมืองมะริด ได้แก่เรือสลูบของฝรั่งลำหนึ่ง ของแขก ๒ ลำ และเรือพื้นเมือง ๑๕๐ ลำ โดยเรือที่ยึดได้นั้นต่อมาได้ถูกใช้เป็นเรือรบซึ่งนำไปช่วยกองทัพพระยาพระคลังตีเมืองทวาย

๑.๒๓ เมืองเมาะตะมะ

เมืองเมาะตะมะ (Martaban, Mottama หรือ Muttama) ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำสาละวิน

เคยมีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรมอญ ต่อมาได้มีชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งสถานีการค้าในปี พ.ศ. ๒๐๖๒ ส่งผลให้การค้าของอาณาจักรเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว

ที่ตั้งเมืองเมาะตะมะจากแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองเมาะตะมะ ตั้งอยู่ในเส้นทางยุทธศาสตร์ที่กองทัพพม่าและกองทัพไทยใช้รวบรวมกำลังพลจึงปรากฏบทบาทในพงศาวดารทั้งฝ่ายไทยและพม่าอยู่บ่อยครั้ง

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีคุมไพร่พลมาทำนาเก็บเสบียงที่เมืองเมาะลำเลิง ขณะนั้นพระเจ้าตองอูคิดตั้งตนเป็นใหญ่ในหงสาวดีจึงออกอุบายสร้างความปั่นป่วนให้แก่ทัพกรุงศรีอยุธยา พระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะต้องการสร้างความดีความชอบแก่พระเจ้าตองอูจึงช่วยเหลือให้พระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะลำเลิงเทครัวอพยพเข้ามายังเมืองเมาะตะมะ สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบความจึงมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีเข้าโจมตีเมืองเมาะตะมะจนแตกพ่ายก่อนจะเสด็จไปตีกรุงหงสาวดี

๑.๒๔ เมืองเมาะลำเลิง

ที่ตั้งเมืองเมาะลำเลิงจากแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองเมาะลำเลิง หรือเมืองมรเมง ตั้งอยู่บนฝั่งใต้ของแม่น้ำสาละวิน เชื่อมกับเมืองเมาะตะมะ เป็นเมืองท่าที่สำคัญของพม่า ปัจจุบันพม่าเรียกเมืองเมาะลำเลิงว่า "Mawlamyine"

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๘ พระยาพะโร เจ้าเมืองเมาะลำเลิงวิวาทกับพระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะ พระยาพะโรได้ทูลขอพระราชทานกำลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชช่วยป้องกันเมือง นับแต่ครั้งนั้นเมืองเมาะลำเลิงจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา

เมืองเมาะลำเลิงเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเป็นแหล่งสะสมเสบียงเพื่อใช้ในการสงคราม ความสำคัญด้านนี้ปรากฏขึ้นในสงครามกรุงศรีอยุธยาตีกรุงหงสาวดีครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีเป็นนายกองคุมไพร่พลมาทำนาสะสมเสบียงเข้ายังฉาง ณ เมืองเมาะลำเลิง

๑.๒๕ เมืองลำพูน

เมืองลำพูน ศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมหริภุญชัย ได้ตกเป็นเมืองในอำนาจของ

อาณาจักรหงสาวดีหลังจากเมืองเชียงใหม่เสียแก่พระเจ้าบุเรงนองในสมัยพระเมกุฎิ พ.ศ. ๒๑๐๑

เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร พระเจ้ามังนระราชขอเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา เมืองลำพูนจึงอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาโดยปริยาย

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ ท้าวพระยาหัวเมืองเหนือก่อการจลาจลกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ สมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีพระราชบัญชาให้เสด็จมาปราบปราม ได้ใช้วัดพระธาตุเมืองลำพูน (วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร) เป็นสถานที่ชุมนุมนำเอาท้าวพระยาหัวเมืองเหล่านั้นเข้าถวายบังคมแสดงความเคารพต่อพระเจ้าเชียงใหม่ การจลาจลจึงสงบลง

๑.๒๖ เมืองสวรรคโลก

กำแพงเมืองสวรรคโลก

เมืองสวรรคโลก หรือ "เมืองเซลียง" เมืองเก่าแก่ซึ่งพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมและมีศูนย์กลางของเมืองอยู่บริเวณวัดพระบรมธาตุเมืองเซลียง

(วัดพระปรางค์) ซึ่งปรากฏหลักฐานอิทธิพลของขอมในรูปแบบศิลปะแบบบายน อันมีลักษณะเดียวกันกับวัดเจ้าจันทร์ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ปัจจุบันเมืองสวรรคโลกตั้งอยู่ใน อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

พระปรางค์อิทธิพลขอมวัดพระบรมธาตุ เมืองเซลียง

วัดเจ้าจันทร์

เมืองสวรรคโลกมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโทในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาสวรรคโลกข้าหลวงเดิมในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ร่วมกับพระยาพิชัยเทครัวชาวเมืองอพยพเข้ามาไว้ยังเมืองสวรรคโลกเพื่อชองสุ่มกำลังโจมตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงยกทัพมาปราบปรามเป็นการ

สำเร็จ จากนั้นจึงทรงกวาดต้อนเทครัวชาวเมืองสวรรคโลก และหัวเมืองเหนืออื่นๆลงมาไว้ยังกรุงศรีอยุธยา ส่งผลให้เมืองสวรรคโลกถูกทิ้งร้างนาน ๘ ปี จนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีพระราชบัญชาแต่งตั้งเจ้าเมืองมาปกครองเมืองสวรรคโลกในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

๑.๒๗ เมืองสุโขทัย

เมืองสุโขทัยเมืองซึ่งมีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เดิมเมืองสุโขทัยเป็นศูนย์กลางอำนาจของแคว้นสุโขทัยอันเกิดจากการรวมตัวของผู้นำชาวไทย ๒ ตระกูลคือ ตระกูลพ่อขุนศรีนาวนำถุม (บิดาของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด) และตระกูลพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง

เมื่อถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (เจ้านครอินทร์) กรุงศรีอยุธยาได้ก้าวขึ้นมาเป็นอำนาจเหนือแคว้นสุโขทัย จนกระทั่งเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल) แห่งราชวงศ์พระร่วงสุโขทัยสวรรคตลง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิกรุงศรีอยุธยา จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสคือ "สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ" เสด็จมาครองเมืองพิษณุโลกในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราช และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ สุโขทัยจึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เสด็จขึ้นครองเมืองพิษณุโลกในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราช ขณะนั้นบทบาทของเมืองสุโขทัยถูกลดลงจนมีฐานะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นโท และในปี พ.ศ.

๒๑๒๗ หลังจากเหตุการณ์พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณคโลกกบฏ สมเด็จพระนเรศวรได้กวาดต้อนนครวัดชาวเมืองสุโขทัยไปไว้ยังกรุงศรีอยุธยาและปล่อยเมืองทิ้งร้างไว้ดังเช่นหัวเมืองเหนืออื่นๆ นาน ๘ ปี กระทั่งได้มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองสุโขทัยขึ้นมาปกครองในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ อันเป็นที่ ๓ ของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

๑.๒๘ เมืองสุพรรณบุรี

เมืองสุพรรณบุรี ปรากฏนามในหลักฐานที่เกี่ยวข้องขึ้นแก่ที่สุดคือ จารึกสุโขทัยหลักที่หนึ่ง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองสุพรรณบุรีเป็นเมืองหน้าด่านและเป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญในช่วงแรกเมืองสุพรรณบุรีมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง ต่อมาได้ลดฐานะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นจัตวา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระยาพลิมได้รับพระราชบัญชาจากพระเจ้านันทบุเรงให้ยกทัพมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับทัพพระเจ้าเชียงใหม่ในการศึกครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่เคลื่อนทัพมาไม่ทันตามกำหนด ทัพพระยาพลิมจึงยกทัพล่วงข้ามแดนเมืองกาญจนบุรีเข้ามาเพียงทัพเดียว

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาจักรียกทัพเรือไปป้องกันเมืองสุพรรณบุรีและตีทัพพระยาพลิมจนแตกพ่ายต้องขึ้นไปตั้งมั่นอยู่บนเขาพระยาแมน สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นเหตุดังนั้นก็เคลื่อนทัพหลวงไปยังตำบลสามชนอน แขวงเมืองสุพรรณบุรี แล้วจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุโขทัยเป็นทัพหน้าเข้าโจมตีทัพพระยาพลิมที่เขาพระยาแมนจนแตกพ่ายไปจนถึงชายแดนเมืองกาญจนบุรี

เมืองสุพรรณบุรีปรากฏบทบาทสำคัญอีกครั้งในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยเป็นเมืองที่สมเด็จพระนเรศวรได้กระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระมหาอุปราชานได้รับชัยชนะ

หลังจากสงครามยุทธหัตถีสิ้นสุดลงเมืองสุพรรณบุรียังคงเป็นเส้นทางการเดินทัพและที่ตั้งมั่นประจุมพฏที่สำคัญ ดังเห็นได้จากหลังสมเด็จพระนเรศวรทรงสิ้นศึกกับเมืองตองอูในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ พระองค์ก็ยกทรงประทับพักไพร่พลที่เมืองสุพรรณบุรี มิได้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด

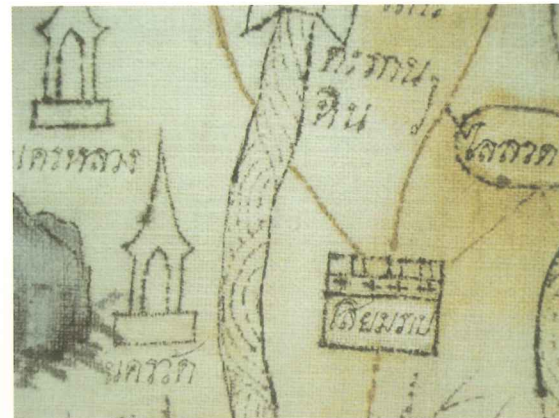
๑.๒๙ เมืองเสียมราฐ

ปราสาทหินนครวัด (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เมืองเสียมราฐ (Siemreap) ปรากฏชื่อเรียกในหลักฐานฝ่ายไทยว่า “เสียมราบ” หรือ “เสียมเรียบ” เมืองแห่งนี้เป็นที่ตั้งของ “ปราสาทหินนครวัด” ปราสาทหินที่ยิ่งใหญ่และเก่าแก่ที่สุดของอารยธรรมขอม

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จเข้าโจมตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ ในครั้งนั้นพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยานครราชสีมาเป็นแม่ทัพยกพลเข้าโจมตีเมืองเสียมราฐและสามารถยึดเมืองได้ในที่สุด

ที่ตั้งของเมืองเสียมราฐในแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

๑.๓๐ เมืองห้างหลวง (เมืองหาง)

ตั้งในประเทศพม่า ริมแม่น้ำสาละวินทางทิศเหนือ ใกล้กับอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ของประเทศไทย

พระราชพงศาวดารฝ่ายไทยระบุว่าเมืองห้างหลวงเป็นเมืองที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตในขณะที่ทรงยกทัพหลวงไปตีกรุงอังวะในปี พ.ศ. ๒๑๔๗

๑.๓๑ เมืองอ่างทอง

เมืองอ่างทอง เป็นชื่อที่เริ่มปรากฏในสมัยธนบุรี หรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองอ่างทองรู้จักกันในนาม “เมืองวิเศษชัยชาญ” หัวเมืองหน้าด่านชั้นตรีซึ่งมีบทบาทเป็นอย่างมากทางการทหารในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และสมเด็จพระนเรศวร

พระยาโบราณราชธานินทร์ได้แสดงข้อสันนิษฐานไว้ว่า เมืองวิเศษชัยชาญเป็นนามที่ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ดังจะเห็นจากเมื่อครั้งที่พระยาพลิมยกทัพเข้ามาตั้งยังเมืองสุพรรณบุรีในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ สมเด็จพระนเรศวรในพระอิสริยยศสมเด็จพระมหาอุปราชได้

ยกทัพเรือขึ้นไปตั้งยังตำบลปากโมก แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ แล้วจึงเสด็จเคลื่อนทัพยกไปยังตำบลสามชนอนและเข้าโจมตีทัพพระยาพลิม ณ เขาพระยาแมนจนแตกพ่ายไป จากการศึกครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรอาจทรงดำริว่า บริเวณเมืองวิเศษชัยชาญมีที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองสุพรรณบุรีซึ่งล้อมแหลมในการถูกยึดครองในกรณีทัพหงสาวดียกเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี เมืองวิเศษชัยชาญจึงมีความสำคัญในแง่ด้านซึ่งคอยป้องกันแม่น้ำน้อยตอนล่าง ส่วนนาม “วิเศษชัยชาญ” ที่ตั้งขึ้นนั้นสมเด็จพระนเรศวรอาจทรงตั้งขึ้นตามชัยชนะที่สมรภูมิแห่งนี้มีต่อศึกพระยาพลิม

เมืองอ่างทองหรือเมืองวิเศษชัยชาญเป็นเมืองที่มีความสำคัญแง่ยุทธศาสตร์การทหารมาก ดังเห็นได้จากบทบาทอันโดดเด่นในการเป็นที่มั่นหรือสมรภูมิในสงครามครั้งสำคัญหลายครั้งได้แก่ ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ตีกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ส่งทัพหน้ามาตั้ง ณ บริเวณปากน้ำบางพุทรา สมเด็จพระนเรศวรเคลื่อนพลไปตั้งทัพหลวงที่บ้านชะโว (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง) และมีพระราชบัญชาให้พระราชมุนีเป็นนายกองยกพลเข้าตีทัพหน้าพระเจ้าเชียงใหม่ ณ ปากน้ำบางพุทรา จนแตกพ่ายกลับไปตั้งทัพหลวงที่เมืองชัยนาท

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ ในสงครามพระเจ้าเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ยกพลล่วงมาถึงบ้านสระเกศ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง) ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จด้วยกระบวนเรือเร็วไปยังตำบลปากโมก (ตั้งอยู่ในอำเภอปากโมก จังหวัดอ่างทองใน

ปัจจุบัน) และตีทัพหน้าพระเจ้าเชียงใหม่จนแตกพ่ายไป

นอกจากจะมีความสำคัญในการเป็นที่ยึดมั่นและสมรภูมิแล้ว เมืองวิเศษชัยชาญยังมีความสำคัญในด้านการเป็นที่ประชุมพล ดังจะได้เห็นจากสงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปประชุมพล ณ ตำบลปากโมก แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ ก่อนจะเสด็จไปกระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระมหาอุปราชาที่ตำบลตระพังตรุจนได้รับชัยชนะ และในสงครามตีกรุงอังวะ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระนเรศวรก็ได้ใช้ตำบลปากโมกในการพักพลอีกครั้ง ก่อนจะเสด็จทางชลมารคขึ้นเหยียบชัยภูมิที่ตำบลเอกราช ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอป่าโมกในปัจจุบัน

๑.๓๒ เมืองอังวะ

เมืองอังวะ(Ava) ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศพม่าและตั้งอยู่บริเวณจุดตัดของแม่น้ำอิรวดีที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำเมยตแง ปัจจุบันเมืองอังวะเรียกว่า “เมืองอินนัวะ”

หลังจากพระเจ้านันทบุเรงสวรรคต“เจ้านะยอGRAM” (พระเจ้ายอนยาง) ได้เสด็จไปเมืองอังวะ และตั้งตนเป็น “พระเจ้าอังวะ” ทรงพระนามว่า “พระเจ้าสิริสุธรรมราชา” พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะขยายพระราชอาณาจักร จึงทรงยกทัพมาปราบปรามหัวเมืองไทยใหญ่ที่ตั้งอยู่เป็นอิสระ พระองค์ทำสงครามเรื่อยมาจนกระทั่งถึงเมืองหน่าย (เมืองนาย) ซึ่งขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีชัยแก่เมืองหน่ายแล้วพระเจ้าอังวะก็มีพระราชดำริที่จะยกทัพลงมาตีเมือง

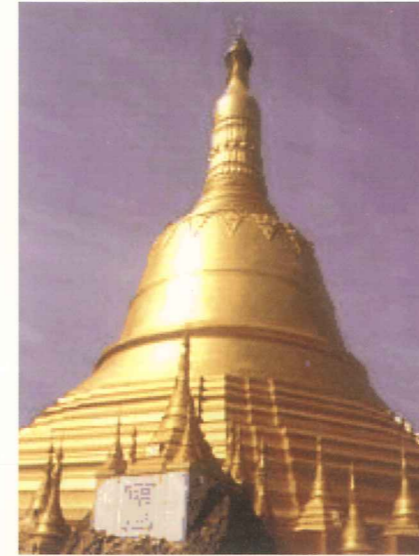
แสนหวีซึ่งเป็นเมืองอีกเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบดังนั้นจึงยกทัพไปตีกรุงอังวะ แต่ระหว่างทางทรงประชวรเป็นไข้ระลอกขึ้นที่บริเวณพระพักตร์ ถึงแก่การสวรรคต ณ เมืองห่างหลวง สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีรับสั่งให้ถอยทัพกลับพระนคร

๒. ปุชนิยสถาน

๒.๑ พระเจดีย์ชเวมอร์ดอร์

(เจดีย์พระธาตุมูตาว)

พระเจดีย์ชเวมอร์ดอร์
หรือเจดีย์พระธาตุมูตาวในประเทศพม่า

พระเจดีย์ชเวมอร์ดอร์ หรือเจดีย์พระธาตุมูตาว ประเทศพม่า มีตำนานเล่าว่าพ่อค้าชาวมอญ ๒ คน ชื่อมหาศาล และจุลศาล ได้เดินทางไปค้าขายที่อินเดียขากลับได้อัญเชิญพระเกศธาตุ ๒ เส้นกลับมาด้วย ทั้งสองได้สร้างพระสถูปเล็กๆ ครอบพระเกศธาตุไว้ เมื่อกาลเวลาผ่านไป จึงได้มีการต่อเติมจนกลายเป็นพระเจดีย์ขนาดใหญ่อย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๑๕๒๕ พระเจ้าราชาธิราชได้อัญเชิญพระเขี้ยวแก้วมาบรรจุในพระเจดีย์ ต่อมาในสมัยพระเจ้าบุเรงนองได้มีการสร้างพระเจดีย์เป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกัน ๓ ชั้น และสร้างบันไดขึ้นทั้ง ๔ ทิศ จากนั้นก็ยังมีมีการต่อเติมอีกหลายครั้งในรัชกาลต่อๆ มา รูปแบบศิลปกรรมของพระเจดีย์จึงมีความหลากหลายผสมผสานทั้งแบบพม่าและมอญ

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรกรีธาทัพมาตีกรุงหงสาวดี ครั้งนั้นพระองค์ได้เสด็จไปนมัสการเจดีย์พระธาตุมูตาวพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถ ดังจากความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) ว่า

“... แลเสด็จถึงเมืองหงสาวดีในวันเสาร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ ตั้งทัพหลวงในตำบลสวนหลวง จึงพระบาทสมเด็จพระบรมมพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธานุเจ้าพระเมฆะตาวในเมืองหงสาวดี”

๒.๒ วัดขุนแสน

วัดขุนแสน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : <http://www.geocities.com>)

วัดขุนแสน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ปัจจุบันเป็นวัดร้างตั้งอยู่ในตำบลหัวรอ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดขุนแสนเป็นวัดในเขตวังหน้า หรือพระราชวังจันทร์เกษม โดยปรากฏหลักฐานกล่าวถึงในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ซึ่งเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลายว่า

“... ภายในพระราชวังจันทร์บัวบานมี พระอารามหนึ่ง ชื่อวัดขุนแสนมีพระอุโบสถวิหาร กานบุเรญญ และพระมหาธาตุแลเจดีย์ถนพร้อม บริบูรณ์ พระสงฆ์ไม่มีเพราะเป็นวัดในวัง”

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ ประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และทรง อารานาพระมหาเถรคันฉ่องมาเป็นสังฆราชา ครองวัดมหาธาตุ ส่วนพระยาเกียรติ พระยาราม สมเด็จพระนเรศวรได้พระราชทานคร่อมอุยซึ่ง กวาดต้อนรายทางให้ พร้อมกับพระราชทานที่ดิน บริเวณวัดขุนแสนให้เป็นที่อยู่อาศัย ดังมีความใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระ จักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า

“... แลครอบครัวมอญซึ่งกวาดลงมา นั้น ก็พระราชทานให้พญารามพญาเกียรติควบคุมว่ากล่าวด้วย แลพญารามพญาเกียรตินั้นให้อยู่ ตำบลบ้านขมิ้นวัดขุนแสน...”

๒.๓ วัดช่องลม

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรง กรีทาทัพใหญ่มาโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรก ครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงได้ยึดที่มั่นบริเวณขนอน ปากคูซึ่งเป็นด่านเก็บภาษีเรือสินค้าที่เข้า-ออก ทางแม่น้ำน้อย อันเป็นลำน้ำซึ่งเชื่อมเมืองชัยนาท และกรุงศรีอยุธยา

กองทัพกรุงศรีอยุธยาได้รับพุงกับกองทัพ หงสาวดีหลายครั้ง จนกระทั่งถึงเดือน ๗ สมเด็จพระนเรศวรจึงเสด็จออกไปตั้งทัพยังวัดช่องลม เพื่อนำเอาปืนใหญ่ชื่อ “พระมหากาลมฤตยูราช” ไล่เรือสำเภามาไปยังค่ายพระเจ้านันทบุเรง ณ ขนอนปากคู ดังจากความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“ครั้น ณ วันพุธ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ เสด็จ พระราชดำเนินออกไปตั้งทัพยังตำบลวัดช่องลม ครั้น ณ วันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๗ เอาปืนพระ มหากาลมฤตยูราชไล่สำเภามาขึ้นไปยังค่ายพระเจ้า หงสาวดี ณ ขนอนปากคู พระเจ้าหงสาวดีเห็น ชาวพระนครเอาปืนไล่สำเภามายิงได้ถึงค่าย ก็เลิกทัพไปตั้งปากโมกใหญ่...”

๒.๔ วัดนก

วัดนก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : <http://www.geocities.com>)

วัดนก ปัจจุบันเป็นวัดร้างตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ของวัดมหาธาตุ ตำบลประตูชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวรได้ ประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และทรง อารานาพระมหาเถรคันฉ่องมาเป็นสังฆราชา ครองวัดมหาธาตุ ส่วนบรรดาญาติโยมของพระ มหาเถรคันฉ่อง สมเด็จพระนเรศวรได้ พระราชทานที่ดินบริเวณวัดนกให้เป็นที่อยู่อาศัย จากความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ว่า

“... แลครอบครัวมอญซึ่งกวาดลงมา นั้น ก็พระราชทานให้พญารามพญาเกียรติควบคุมว่ากล่าวด้วย แลพญารามพญาเกียรตินั้นให้อยู่

ตำบลบ้านขมิ้นวัดขุนแสน ญาติโยมพระมหาเถร คันฉ่องนั้นอยู่ตำบลบ้านหลังวัดนก...”

๒.๕ วัดป้อม

วัดป้อม เป็นวัดหนึ่งในเขตกรุงศรีอยุธยา ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระ ราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอนว่า

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ คราวไทยใหญ่ได้หนีลง มาถึงเมืองพิษณุโลก นันทสูและราชสังครำแม่ทัพ พม่าซึ่งคุมไพร่พลทำนาอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร ได้ส่งหนังสือมาขอคร่ำคืน สมเด็จพระนเรศวร ทรงปฏิเสธ และยกทัพไปขับไล่นันทสูและราชสัง ครำออกจากเมืองกำแพงเพชรเพื่อป้องกันการ กวาดคร่ำชาวเมือง

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงขับ ไล่นันทสูและราชสังครำสำเร็จ พระองค์ได้ส่งคร่ำ ไทยใหญ่ลงมายังกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นสมเด็จพระ มหาธรรมราชาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานที่ดินบริเวณวัดป้อมให้คร่ำไทยใหญ่ เหล่านั้นเป็นที่อยู่อาศัยดังจากความในพระราช พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“ครั้น ณ วันอังคาร แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด อัฐศก จึงตรัสให้ส่งครอบครัวไทยใหญ่ ซึ่งมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารลงไปยังกรุง มหานคร สมเด็จพระนเรศวรพิดาภิเษกพระราชทาน เครื่องอุปโภคบริโภคแก่ไทยใหญ่ทั้งปวง แล้วก็ให้ ตั้งบ้านอยู่ตำบลวัดป้อม...”

๒.๖ วัดไผ่ใต้

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาพิชัยและพระ ยาสุวรรณโลกเป็นกบฏสมเด็จพระนเรศวรทรง

ทราบจึงยกทัพมาโจมตีเมืองสุวรรณโลกจนแตก พ่าย พระยาพิชัยหนีออกจากสุวรรณโลกแต่ถูก ทหารจับตัวได้ที่แดนเกาะจุน ส่วนพระยาสุวรรณ โลกหนีไปยังวัดไผ่ใต้ ดังจากความในพระราช พงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิว เซียมกรุงลอนดอนว่า

“... ครั้น ณ วันจันทร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เพลาสายแล้ว ๒ นาฬิกา ๕ บาท ยกพลทหาร เข้าเผาประตูดอนแหลมนั้นทำลายลง จึงให้พล ทหารรุกกันเอาบันไดเข้าพาดกำแพง ปีนเข้าไป ในเมืองนั้นได้ และตัวพระยาสุวรรณโลกก็หนีไป พึ่งอยู่บนกุฎีพระสงฆ์ ณ วัดไผ่ใต้ และชาวทหาร ก็ตามไปกุมตัวได้อามาถวาย...”

๒.๗ วัดพนัญเชิง

ในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า วัดพนัญเชิง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ ซึ่งเกี่ยวข้องกับตำนาน พระนางสร้อยดอกหมากธิดาพระเจ้ากรุงจีน และ เจ้าชายสายน้ำผึ้ง

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ์ ได้บันทึกถึงการสถาปนา “พระพุทธรูปเจ้า เจ้าพเนงเชิง” หรือพระพุทธรูป ไตรรัตนนายกในปี พ.ศ. ๑๘๖๗ ก่อนการสถาปนา กรุงศรีอยุธยา ๒๖ ปี แสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่ ของวัดพนัญเชิง

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระเจ้านันทบุเรงมี พระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพหัวเมือง เหนือลงไปสมทบกับทัพพระยาพลิมเพื่อโจมตี กรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลง มาไม่ทันตามกำหนดทำให้ทัพพระยาพลิมและ ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่พ่ายแพ้

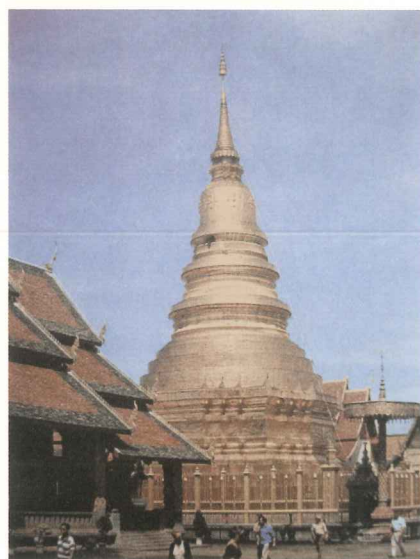
ด้านหน้าวัดพนัญเชิงริมแม่น้ำป่าสัก และรูปเคารพเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก (ที่มา : หนังสืออยุธยา: ประวัติศาสตร์และการเมือง)

พระเจ้านันทบุเรงทรงพิโรธ จึงมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ขณะนั้นพระยาละแวกซึ่งได้กระทำพิธีห้ตั้งน้ำทักษิณาทนตั้งสี่มาจาวีก เป็นมิตรประเทศกับกรุงศรีอยุธยาทรงทราบ จึงส่งพระศรีสุพรรณมาราชพระอนุชา คุมทัพ ๑๐,๐๐๐ คน ผ่านด่านเมืองปราจีนบุรีมาช่วยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจึงส่งข้าหลวง ๔ นายออกไปรับพระศรีสุพรรณมาราชมาเข้าเฝ้า พร้อมกับรับสั่งให้ทัพเขมรตั้งอยู่ที่วัดพนัญเชิง ดังจากคำว่า

“... พระยาละแวกก็ให้พระศรีสุพรรณมาราชผู้เป็นพระอนุชาถือพลหมื่นหนึ่ง ยกเข้ามาทางด้านเมืองปราจีนบุรี กรมการบอกเข้ามาให้

กราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวดำรัสให้หลวงราชเสนา หลวงเสนาภักดี กับขุนพิพิธวาที หมื่นพจนานิจิตร ออกไปรับพระศรีสุพรรณมาราชเข้ามาเฝ้า แล้วตรัสสั่งให้กองทัพเขมรตั้งอยู่ตำบลวัดพระแพนงเชิง...”

๒.๘ วัดพระธาตุหริภุญชัย
วรมหาวิหาร

พระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร (ที่มา : หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญา จังหวัดลำพูน)

วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร จังหวัดลำพูน สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในรัชสมัยของพญาอาทิตยราชกษัตริย์แห่งราชวงศ์จามเทวีวงศ์ ภายในวัดมีพระธาตุหริภุญชัย บรรจุธาตุกระหม่อม ธาตุกระดูกพระอุระ ธาตุกระดูกนิ้วมือ และธาตุย่อยอีกเต็มบาตหนึ่งตามพุทธตำนาน

ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๔๒-๒๑๔๓ สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมายังหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อปราบจลาจลตามคำร้องขอของพระเจ้าเชียงใหม่ ครั้งนั้นสมเด็จพระเอกาทศรถได้ใช้วัดพระ

มหาธาตุหริภุญชัยเป็นสถานที่ให้ท้าวพระยาหัวเมืองเหนือกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ดังจากความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“... ครั้นรุ่งขึ้นก็เสด็จพระราชดำเนินพาพระเจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาลาว เข้าไปในอารามพระมหาธาตุเมืองลำพูน ก็ให้ท้าวพระยาลาวทั้งปวงกระทำสัตย์ปฏิญาณถือน้ำพิพัฒน์ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ก็ถวายสัตย์ต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เจเพาะพระพักตร์ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ซึ่งมีได้อามาตจของแควท้าวพระยาทั้งหลายเป็นอันสุจริต สมเด็จพระเจ้าตรัสให้โอราบทสั่งสอนพระเจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาลาวทั้งหลายเป็นอนेกบรรยายแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามายังพลับพลาอาสน์...”

๒.๙ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
วรมหาวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก เรียกกันโดยทั่วไปว่า “วัดใหญ่” หรือ “วัดหลวงพ่อพระพุทธชินราช” ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นเป็นอารามหลวงชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหาร ปัจจุบันจึงมีชื่อเต็มว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร”

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนต้น โดยในพงศาวดารเหนือกล่าวว่าร่ว พ.ศ. ๑๙๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) กษัตริย์ปกครองกรุงสุโขทัย ทรงมีศรัทธาเลื่อมใสใน

พระพุทธศาสนา จึงได้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นยังริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน พร้อมกันนี้ยังได้หล่อพระพุทธรูปสำคัญขึ้น ๓ องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาเพื่อประดิษฐานภายในวัด

พระบรมรูปพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นวัดสำคัญคู่เมืองพิษณุโลกมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ได้เสด็จมานมัสการพระพุทธชินราชยังวัดแห่งนี้ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดี และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๑๑๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนเรศวรให้ปกครองเมืองพิษณุโลกในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราช จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าววว่า ในขณะที่ดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปราชนั้น สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จมานมัสการพระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ๒ ครั้งคือ

ครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ หลังจากเสร็จศึกเมืองคัง สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพกลับเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นทรงเปลื้องเครื่องทรงออกบูชาพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภช ๓ วัน

ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง สมเด็จพระนเรศวรได้ถวายบังคมลาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ณ กรุงศรีอยุธยา ขึ้นมายังเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นพระองค์เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และทรงเปลื้องเครื่องทรงออกถวายเป็นพุทธบูชา

หลังคาวิหารพระพุทธชินราชแบบลาดต่ำ ศิลปะสุโขทัย

นอกจากนี้ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรเองนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งดำรงพระอิสริยยศเป็นที่สมเด็จพระมหาอุปราชยังได้เสด็จมาปิดทองพระพุทธชินราชขึ้นเป็นครั้งแรก พร้อมกันนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน (การปิดทองพระพุทธชินราชเกิดขึ้นอีก ๒ ครั้งในสมัยต่อมาคือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน (ภูมิพลอดุลยเดชฯ) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุนอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญแล้ว ในส่วนของพระวิหารพระพุทธชินราชยังมีสถาปัตยกรรมหลังคาลาดต่ำแบบสุโขทัยที่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในประเทศไทย ซึ่งสามารถบ่งบอกถึงความเกี่ยวเนื่องกันทางวัฒนธรรมของสุโขทัยและพิษณุโลกได้เป็นอย่างดี

๒.๑๐ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

วิหารลายคำที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์
(ที่มา : หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญา จังหวัดเชียงใหม่)

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ตั้งอยู่ ณ ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เดิมชื่อวัดพระเชียง สถาปนาโดยพระเจ้าผายู ในปี พ.ศ. ๑๘๘๗

วัดพระสิงห์มีสถานที่สำคัญคือ “วิหารลายคำ” อันเป็นที่ประดิษฐาน “พระพุทธรูปสิงห์” พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของเชียงใหม่

ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ พระเจ้าอั้งวะตีเมืองหน้าแตก แล้วมุ่งหน้าเข้าโจมตีเมืองแสนหวิทั้ง ๒ เมือง เป็นเมืองในอารักขาของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงกรีธาทัพมุ่งหน้าไปตีเมืองอั้งวะโดยผ่านทางเมืองเชียงใหม่ ในครั้งนั้น

พระเจ้าเชียงใหม่ได้อัญเชิญสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปสิงห์ ดังจากความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“... พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็เสด็จพุทธบาทราโดยสถลมารคไปโดยทางกำแพงเพชรขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ และพระเจ้าเชียงใหม่ไปรบพระรามเดโชในเมืองเชียงใหม่ จึงตั้งทัพหลวงแทบเมืองเชียงใหม่อยู่ท่าพระเจ้าเชียงใหม่ และแต่งข้าหลวงให้ไปหาพระรามเดโช และเชิญพระเจ้าเชียงใหม่ลงมาด้วย ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่มาถึงทัพหลวงแล้ว และพระเจ้าเชียงใหม่ก็เสด็จมาเคารพแก่พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ แล้วก็ถวายช้างม้าและเครื่องบรรณาการเสร็จ ก็ตั้งตำหนักอยู่แทบทัพหลวง ในวันอัฐมีนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็เชิญพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปสิงห์ในเมืองเชียงใหม่ และทัพหลวงตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่หนึ่งเดือน...”

สำหรับพระพุทธรูปสิงห์ในตำนานได้กล่าวว่ามีต้นกำเนิดที่ลังกา ต่อมาได้ย้ายไปประดิษฐานยังหลายเมือง ปัจจุบันมีพระพุทธรูปสิงห์จำนวน ๓ องค์ คือที่กรุงเทพมหานคร, นครศรีธรรมราช และเชียงใหม่ โดยพระพุทธรูปสิงห์ในจังหวัดเชียงใหม่จัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูปแบบสิงห์หนึ่ง มีพุทธลักษณะแบบล้านนา แต่หากพิจารณาด้านสกุลช่างจะพบว่า มีลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปสกุลช่างปาละเสนะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) ของอินเดีย

๒.๑๑ วัดกุเขาทอง

พระเจดีย์วัดกุเขาทอง

(ที่มา : www.ayutthaya.go.th/images/๒๔๙.jpg)

วัดกุเขาทองสร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ในปี พ.ศ. ๑๙๓๐ ภายในวัดประดิษฐานพระเจดีย์องค์ใหญ่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “พระเจดีย์กุเขาทอง”

พระเจดีย์ได้รับการบูรณะในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในปี พ.ศ. ๒๒๘๘ โดยทำองค์เจดีย์เป็นแบบย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนฐานประทักษิณยังคงมีรูปแบบเป็นศิลปะพม่า

พระเจดีย์กุเขาทององค์นี้มีประวัติการสร้างต่างกัน ๒ แบบคือ แบบที่หนึ่งเชื่อว่าพระเจ้าบุเรงนองเป็นผู้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะต่อกรุงศรีอยุธยา และแบบที่สองซึ่งเชื่อว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้สร้างขึ้น ดังจากความตอนหนึ่งซึ่งบันทึกในพงศาวดารเหนือว่า

“...ฝ่ายพระนเรศวรได้ส่งนายทัพนายกองจัดการทำอิฐเป็นอันมาก ก่อพระเจดีย์กว้างสี่เส้น สูงเก้าเส้นสิบวา พระนารายณ์ก่พระเจดีย์กว้างสามเส้น สูงเจ็ดเส้นสี่วาสองศอก พระนเรศวรก่อพระเจดีย์สิบห้าวันถึงบัวกลุ่ม ให้นามวัดกุเขาทอง...”

๒.๑๒ วัดมหาธาตุ

เศียรพระพุทธรูปบริเวณด้านหน้าทางเข้าวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ในปี พ.ศ. ๑๙๑๗ แต่แล้วเสร็จในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดมหาธาตุถูกไฟไหม้เสียหายและถูกทิ้งร้างเรื่อยมา จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พระปรารภคองคีย์ใหญ่ซึ่งเคยประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุได้พังทลายลงมา คงเหลือซากให้เห็นเท่าในปัจจุบัน

วัดมหาธาตุเป็นวัดที่มีความสวยงามและมีความสำคัญมากในสมัยอยุธยา โดยในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง พระองค์ได้อัญเชิญพระมหาเถรคันฉ่องมาเป็นสังฆราชาครองวัดมหาธาตุตั้งจากความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“... จึงโปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องอยู่วัดพระมหาธาตุ เป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณปริยัติวราสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรีนายนกตีปฏิภาณราจารย์ สฤษดิขัตติยสารสุนทมหาคุณฤคฤคความคณะสังฆารามคามวาสี สถิตอยู่

ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหารพระอารามหลวง...”

๒.๑๓ วัดไม้งาม

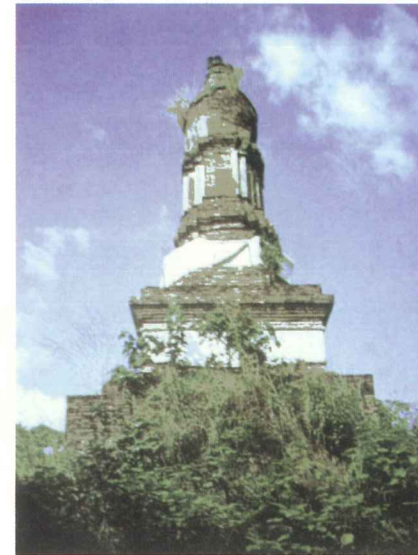
ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณโลกเป็นกบฏ ซ่องสุมผู้คนไว้ยังเมืองสุวรรณโลกเพื่อเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพมายังเมืองสุวรรณโลกทรงตั้งทัพบริเวณวัดไม้งาม ตั้งจากความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) ว่า

“... ครั้นรุ่งก็ยกทัพหลวงเสด็จขึ้นไปโดยทางเขาคับ ถึงเมืองสุวรรณโลก ณ วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตั้งทัพหลวงตำบลหน้าวัดไม้งาม...”

อย่างไรก็ตามวัดไม้งามเป็นชื่อที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ (จาด) และพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน โดยพระราชพงศาวดารฉบับอื่นคือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้บันทึกถึงชื่อวัดนี้ไว้ว่า “วัดใหม่งาม” ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้บันทึกไว้เพียงว่า “ตำบลไม้งาม” ไม่ปรากฏการกล่าวถึงวัดแต่อย่างใด

๒.๑๔ วัดยม (วัดกะโลทัย)

วัดยม หรือวัดกะโลทัย ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองกำแพงเพชร ภายในวัดมีเจดีย์ประธานเป็นรูปทรงดอกบัวตูม หรือพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัย สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นหลังปี พ.ศ. ๑๙๐๐

เจดีย์วัดยม (วัดกะโลทัย)

(ที่มา : หนังสือชุดถิ่นฐานบ้านเกิด: กำแพงเพชร)

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชประสงค์จะกำจัดสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปกรุงอังวะเพื่อช่วยปราบกบฏ สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงยกทัพไปตามรับสั่ง ไปทางเมืองกำแพงเพชรโดยได้ผ่านบริเวณวัดยมหรือวัดกะโลทัย ตั้งความจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

“... จึงเสด็จยาตราทัพหลวงออกไปโดยประตูชัยแสน ไปถึงตำบลวัดยมทำเมืองกำแพงเพชรเวลาบ่าย ๕ โมง เกิดวาทพยุฝนตกทำใหญ่แผ่นดินไหวเป็นอัศจรรย์...”

๒.๑๕ วัดวรเชษฐาราม

วัดวรเชษฐาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดที่เชื่อกันว่าสมเด็จพระเอกาทศรถสร้างถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช บนพื้นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพในปี พ.ศ. ๒๑๔๔ ดังปรากฏในหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าว่า

วัดวรเชษฐาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

“... เมื่อพระเอกาทศรถได้ครองราชย์สมบัติแล้ว จึงให้ทำพระเมรุถวายพระเพลิงพระเชษฐาธิราช แล้วทรงสร้างวัดอุทิศพระราชกุศลถวายพระเชษฐาธิราชวัดหนึ่งพระราชทานนามว่า วัดวรเชษฐ์...”

๒.๑๖ วัดศรีชุม

พระอัฉนะ

(ที่มา : หนังสือชุดถิ่นฐานบ้านเกิด: สุโขทัย)

วัดศรีชุม หรือวัดฤๅษีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นวัดขนาดใหญ่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันตก มีคูน้ำกว้าง ๖ เมตร ล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน วัดศรีชุมมีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญคือมณฑป ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระอัฉนะ เป็นอารามที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอนได้บันทึกว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณคโลกเป็นกบฏ ซ่องสุมผู้คนไว้ยังเมืองสุวรรณคโลกเพื่อเข้าโจมตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงยกทัพเข้ามาทางเมืองสุโขทัยและตั้งทัพยังวัดศรีชุม ณ วัดศรีชุมนี้ สมเด็จพระนเรศวรได้รับสั่งให้ข้าราชการกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ดังจากความว่า

“... ครั้นเสด็จถึงสุโขทัย ก็ตั้งทัพหลวงตำบลวัดฤๅษีชุม จึงทรงพระกรุณาตรัสให้ชาวพ่อชุมนุมนพราหมณาจารย์ เอน้ำในบ่อพระสยามภูวนาถ และเอน้ำตระพังโพงศรีมาตั้งบูชาโดยกิจพิธีกรรม เป็นสัตยาธิษฐานและเอาพระศรีรัตนตรัยเจ้าเป็นประธาน ให้ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยาแล้ว ครั้นรุ่งก็ยกทัพหลวงเสด็จขึ้นไปโดยทางเขาคับ ถึงเมืองสุวรรณคโลก ณ วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘...”

สำหรับพระอัญจะจะเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑.๓๐ เมตร มีพระพุทธรูปลักษณะงดงามมาก ตรงประตูทางเข้ามณฑปมีช่องสูง บนเพดานทางเข้ามีภาพสลักหินชนวนเป็นรูปพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ กว้าง ๕๐ ภาพทุกภาพมีอักษรไทยสมัยสุโขทัยกำกับ แต่ในปัจจุบันประตูนี้ไม่เปิดให้เข้าชม

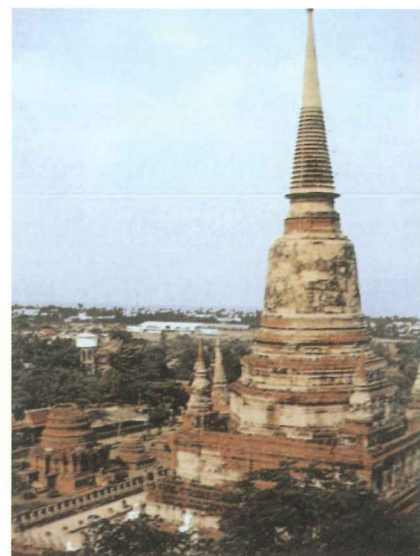
๒.๑๗ วัดสังฆาวาส

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงยกทัพใหญ่เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา ล้อมพระนครอยู่ ๖ เดือน จนกระทั่งถึงฤดูน้ำหลาก ไม่สามารถเข้าพระนครได้จึงยกทัพกลับกรุงหงสาวดี

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่ หลังจากพระเจ้านันทบุเรงทรงกลับถึงกรุงหงสาวดีแล้ว ก็ทรงดำริที่จะตีกรุงศรีอยุธยาให้จงได้ จึงทรงจัดเตรียมทัพซึ่งประกอบด้วยไพร่พลจำนวน ๕๐๐,๐๐๐ คน ยাত্রาทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกเป็นครั้งที่ ๒

เมื่อพระเจ้านันทบุเรงทรงยกทัพถึงกรุงศรีอยุธยา ได้ตั้งทัพหลวงที่ตำบลบางปะหัน และมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเข้าร่วมในกองทัพ ไปตั้งทัพยังวัดสังฆาวาส

๒.๑๘ วัดใหญ่ชัยมงคล (วัดป่าแก้ว)

พระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล

(ที่มา : หนังสือนเรศวรมหาราช ของบรรยงค์ บุญฤทธิ)

วัดใหญ่ชัยมงคล หรือวัดพระยาไทย สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเจ้าอู่ทอง) ตรงบริเวณที่ปลงศพเจ้าแก้วเจ้าไทย ลิ้นพระขนมด้วยอหิวาตกโรค ในปี พ.ศ. ๑๙๐๐

วัดใหญ่ชัยมงคลนี้เดิมเป็นสำนักของสงฆ์ซึ่งบวชเรียนมาจากสำนักพระวันรัตนมหาเถรในลังกา คณะสงฆ์คณะนี้เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” วัดนี้จึงได้นามว่า “วัดป่าแก้ว”

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ หลังสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถี ได้ทรงชำระโทษแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันตามกฎหมายพระไอยการศึก ครั้นนั้นสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้วพร้อมพระราชาคณะ ๒๕ รูปได้บิณฑบาตขอชีวิตแม่ทัพนายกองเหล่านั้น พร้อมทั้งยังทูลแนะนำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยการสร้างพระมหาเจดีย์

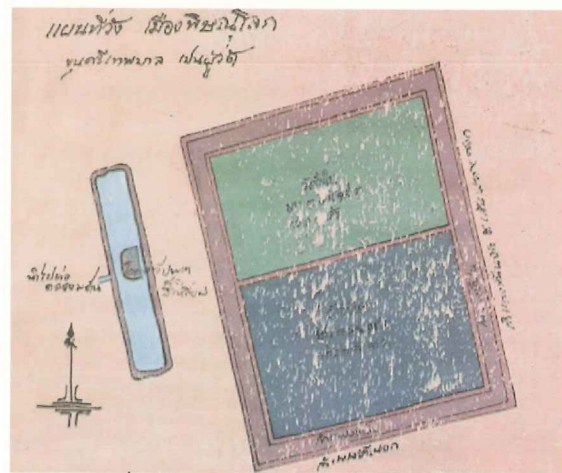
สมเด็จพระนเรศวรทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นที่วัดป่าแก้ว นามว่า “ชัยมงคลเจดีย์”

๓. พระราชวัง

๓.๑ พระราชวังจันทน์ (พิษณุโลก)

พระราชวังจันทน์ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ตรงข้ามกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร นับเป็นพระราชวังโบราณเพียงแห่งเดียวในจังหวัดพิษณุโลกที่ยังคงเหลือร่องรอยหลักฐานมาถึงปัจจุบัน

พระราชวังจันทน์แห่งนี้สันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรพระราชสมภพ และเสด็จมาประทับเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จมาครองเมืองพิษณุโลกในฐานะสมเด็จพระมหาอุปราช ในปี พ.ศ. ๒๑๑๓

แผนที่พระราชวังจันทน์ วาดโดยขุนศรีเทพบาล

เรื่องราวเกี่ยวกับพระราชวังจันทน์นั้นได้ปรากฏหลักฐานในเอกสารจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อคราวเสด็จเมืองพิษณุโลกเพื่อตรวจราชการเกี่ยวกับการหล่อพระพุทธรชินราชจำลอง และการเตรียมรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ในพระ

นิพนธ์ได้ทรงบรรยายถึงสภาพของพระราชวังจันทน์ในขณะนั้น พร้อมทั้งยังโปรดให้ขุนศรีเทพบาลจัดทำแผนที่วังไว้ด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาสมณฑลพิษณุโลกเพื่อทรงประกอบพระราชพิธีสมโภชพระพุทธรชินราช ได้มีพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับพระราชวังจันทน์ว่า มีซากพระราชวังก่อด้วยอิฐสูงพื้นพื้นดิน ๒-๓ ศอกเศษ มีพระที่นั่งคล้ายพระที่นั่งจันทรพิศาล ในพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี มีกำแพงวัง ๒ ชั้น และมีสระน้ำอยู่นอกกำแพงวัง โดยในครั้งนั้นไม่ปรากฏการบูรณะซ่อมแซมแต่อย่างใด

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ได้ย้ายจากฝั่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร มาตั้งในบริเวณพื้นที่พระราชวังจันทน์ และได้รับงบประมาณก่อสร้างอาคารเพิ่มเติม ในระหว่างการก่อสร้างได้พบแนวอิฐฐานอาคารจำนวนมาก หน่วยศิลปากรที่ ๓ จึงได้มอบหมายให้นายเอิบเปรม วัชรางกูร นักโบราณคดีประจำหน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัยชุดค้นทางโบราณคดี ผลการขุดค้นซึ่งดำเนินการได้เพียงบางจุดได้ข้อสรุปว่า พระราชวังแห่งนี้มีแนวกำแพง ๒ ชั้นก่อด้วยอิฐ มีการสร้างซ้อนทับกันอย่างน้อยสองหรือสามสมัย โดยสันนิษฐานในเบื้องต้นว่าน่าจะเริ่มสร้างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซ่อมแซมบูรณะครั้งที่สองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และบูรณะอีกครั้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

พระราชวังจันทน์เป็นพื้นที่ซึ่งมีการรบกวนค่อนข้างสูงทั้งจากตัวหลักฐานเอง

เนื่องจากในอดีตเมื่อมีการก่อสร้างหรือปรับปรุงพระราชวังก็จะต้องมีการปรับพื้นที่รวมทั้งมีการรื้ออาคารหรือกำแพงวังออกไปบางส่วน แล้วจึงก่อสร้างอาคารใหม่ที่ทับลงบนพื้นที่เดิม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หลักฐานจำพวกโบราณคดีที่พบมีการปะปนค่อนข้างมาก นอกจากนี้การก่อสร้างอาคารในช่วงที่เป็นโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ทำให้มีการรบกวนชั้นหลักฐานค่อนข้างมาก โดยเฉพาะพื้นที่ส่วนที่มีการก่อสร้างอาคารเรียนจะพบว่ามีโบราณวัตถุของสมัยสุดท้ายลงไปปะปนอยู่กับโบราณสถานสมัยแรกๆเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการจำแนกอายุสมัยของหลักฐานจึงจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์เข้ามาช่วยด้วยส่วนหนึ่ง

หลังจากมีการขุดแต่งเพิ่มเติมพบว่าสิ่งก่อสร้างที่มีสภาพสมบูรณ์และมีสภาพค่อนข้างดี คือแนวกำแพงวัง ส่วนอาคารต่าง ๆ นั้นเหลือหลักฐานน้อยมาก อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานต่างๆที่พบ สามารถแบ่งแยกยุคสมัยในการใช้พื้นที่บริเวณพระราชวังจันทน์ได้ดังนี้

พระราชวังจันทน์สมัยที่ ๑

มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ หรืออยู่ในช่วงสุโขทัยตอนปลายถึงช่วงอยุธยาตอนต้น มีแนวโบราณสถานก่ออิฐถือปูนจากระดับผิวดินปัจจุบันประมาณ ๒-๔ เมตร ลักษณะก่อเหลี่ยมซ้อนกันสูงประมาณ ๓ เมตร ที่ระดับฐานรากมีร่องรอยของดินตะกอนทรายและหินกรวดแม่น้ำ แนวโบราณสถานก่ออิฐเช่นนี้คล้ายกับการก่อเขื่อนป้องกันตลิ่งพังซึ่งพบที่พระราชวังโบราณที่พระนครหรืออยุธยา

รูปแบบและขอบเขตของพระราชวังจันทน์ในสมัยแรกนี้ยังไม่สามารถกำหนดได้แน่ชัด เนื่องจากขอบเขตของพื้นที่ขุดค้นอยู่ในวงจำกัดและระดับชั้นดินของสมัยแรกนี้ยังอยู่ในระดับลึกมาก จึงทำให้ไม่สามารถขุดเปิดพื้นที่ได้ทั้งหมดเนื่องจากจะทำให้โบราณสถานในสมัยหลังถูกทำลายเสียหาย

พระราชวังจันทน์สมัยที่ ๒

มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ มีแนวกำแพงยาวจากรั้วโรงเรียนด้านทิศเหนือยาวลงมาในเขตสนามฟุตบอล นอกจากนี้ยังพบแนวกำแพงวังร่วมสมัยเดียวกันที่มีการวางตัวในแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ซึ่งแนวกำแพงบางส่วนมีร่องรอยถูกรื้อทำลายหายไป

อาคารที่พบจากการขุดแต่งในโบราณสถานสมัยที่สอง พบแนวฐานรากของอาคารในระดับที่ลึกจากผิวดินปัจจุบันประมาณ ๑-๑.๑๐ เมตร อาคารวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ อาคารบางหลังมีร่องรอยถูกก่อทับด้วยอาคารในสมัยหลัง โดยอาคารในสมัยที่สองนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอาคารไม้มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา

พระราชวังจันทน์สมัยที่ ๓

มีอายุอยู่ระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ส่วนตะวันตกของพระราชวังสมัยที่ ๓ มีการพบร่องรอยของโบราณสถานที่มีลักษณะพิเศษคือ โบราณสถานที่มีการก่ออิฐเป็นรูปวงโค้งเป็นชั้นเหลื่อมลงไปขนาดไม่ใหญ่นัก กว้างประมาณ ๗๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๑ เมตร สันนิษฐานในเบื้องต้นว่าน่าจะเป็นส่วน

นอกจากนี้ยังพบบ่อน้ำกรูอิฐรูปกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร อยู่ทางทิศตะวันตก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่ส่วนด้านทิศตะวันตกน่าจะเป็นส่วนวังชั้นใน

พระราชวังจันทน์สมัยที่ ๔ (สมัยสุดท้าย)

เนื่องจากการขุดค้นท่อน้ำดินเผาที่มีตัวอักษรกำหนดอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ (พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๒๕๐) จึงสันนิษฐานได้ว่าพระราชวังสมัยที่ ๔ มีอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓

พระราชวังจันทน์สมัยที่ ๔ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีหลักฐานชัดเจนที่สุด เห็นได้ชัดจากแนวกำแพงวังขนาดใหญ่สองชั้น กำแพงวังชั้นนอกมีขนาดกว้าง ๑๘๗ เมตร ยาว ๒๖๒ เมตร กำแพงวังชั้นในมีขนาดกว้าง ๑๘๗.๕ เมตร ยาว ๑๙๒ เมตร กำแพงวังทั้งสองชั้นมีช่องประตูตรงกัน โดยกำแพงวังด้านทิศเหนือ มีช่องประตูอยู่บริเวณกึ่งกลางแนวกำแพงวัง ส่วนกำแพงวังด้านทิศใต้นั้นยังไม่พบส่วนของประตู เนื่องจากยังไม่ได้ดำเนินการขุดแต่ง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีช่องประตูที่กึ่งกลางทั้งชั้นในและชั้นนอก เช่นเดียวกับด้านทิศเหนือ ส่วนกำแพงวังด้านตะวันตกและด้านตะวันออกนั้น เป็นแนวกำแพงด้านยาวจึงมีช่องประตู ๒ ช่อง

อาคารที่พบจากการขุดแต่งในสมัยที่สี่ พบแนวฐานรากของอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างล้อมทับลงบนแนวกำแพงกั้นกลาง แบ่งพื้นที่ภายในกำแพงวังชั้นในออกเป็นสองส่วน สำหรับการขุดแต่งในปีงบประมาณ ๒๕๔๔ ได้มีการพบ

ฐานรากอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มอีก ๑ หลัง บริเวณมุมกำแพงวังชั้นใน

ช่องประตูกำแพงวังสมัยสุดท้ายสร้างซ้อนทับกำแพงวังสมัยที่ ๓

กรมศิลปากรได้เริ่มวางแผนการอนุรักษ์โบราณสถานสำคัญแห่งนี้ โดยลำดับแรกได้ดำเนินการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมประกาศขอบเขตที่ดินโบราณสถาน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ รวมเนื้อที่ ๑๒๔ ไร่ ๒ งาน ๕๐ ตารางวา หลังจากที่เคยขึ้นทะเบียนโบราณสถานไว้ก่อนหน้านี้ครั้งหนึ่งแล้วเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ นอกจากนี้ยังได้ร่วมมือกับท้องถิ่นและผู้เกี่ยวข้องจัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์พระราชวังจันทน์ ซึ่งได้ผลสรุปตรงกันว่าให้มีการโยกย้ายโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม เพื่อดำเนินการขุดค้น ขุดแต่ง บูรณะ และพัฒนาฟื้นฟูสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติแห่งนี้ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชนทั่วไป

๓.๒ พระราชวังจันทร์เกษม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระราชวังจันทร์เกษม ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำป่าสัก ใกล้กับตลาดหัวรอ ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระราชวังจันทร์เกษมหรือวังหน้าสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๒๐ เพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งเป็นองค์รัชทายาทในเวลานั้น

พระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นอกจากสมเด็จพระนเรศวรแล้ว สมเด็จพระมหาอุปราชอีกหลายพระองค์ซึ่งได้ประทับ ณ พระราชวังแห่งนี้ได้แก่ สมเด็จพระเอกาทศรถ, เจ้าฟ้าสุทัศน์, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, ขุนหลวงสรศักดิ์ (พระเจ้าเสือ), สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ, สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และกรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เป็นต้น

ภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระราชวังจันทร์เกษมได้ถูกทิ้งร้างไป จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงได้มีการบูรณะ

พระราชวังจันทร์เกษมขึ้นใหม่ เพื่อใช้สำหรับเป็นที่ประทับเมื่อเสด็จประพาสพระนครศรีอยุธยา และโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า พระราชวังจันทร์เกษม

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานพระราชวังจันทร์เกษมให้เป็นที่ทำการของมณฑลกรุงเก่า โดยใช้พระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นที่ตั้ง จนกระทั่งเมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งสมุหนเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า จึงได้มีการจัดสร้างอาคารที่ทำการภาค บริเวณกำแพงทางด้านทิศตะวันตกต่อกับทิศใต้ แล้วย้ายที่ว่าการมณฑลจากพระที่นั่งพิมานรัตยามาตั้งที่อาคารที่ทำการภาคหลังใหม่

ปัจจุบันพระราชวังจันทร์เกษมจัดเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งเป็นที่เก็บรวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุในนามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทร์เกษม

๓.๓ พระราชวังกรุงหงสาวดี
พระราชวังทองกัมโพชธานี
(Kambawza Thardi Palace)

สร้างในปี พ.ศ. ๒๐๙๔ โดยพระเจ้าบุเรงนอง (Bayingnaung) มีเนื้อที่กว้าง ๓,๔๐๐ ตารางเมตร ประกอบด้วยตำหนักใหญ่ ๗ ตำหนัก โดยรอบมีประตู ๒๐ ประตู แต่ละประตูตั้งชื่อตามเมืองประเทศราชในสมัยนั้น เช่น ประตูโยเดีย (อยุธยา), ประตูเมาะตะมะ ประตูเชียงใหม่ เป็นต้น

สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปเป็นองค์ประกันยังกรุงหงสาวดี ในปี พ.ศ. ๒๑๐๗ และ

ประทับอยู่จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๑๑๓ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพระองค์อาจประทับอยู่ในตำหนักใดตำหนักหนึ่งในพระราชวังแห่งนี้เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ นอกจากนี้พระสุพรรณกัลยาซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ถวายในฐานะพระชายาในพระเจ้าบุเรงนอง ก็ยังคงเคยประทับยังตำหนักในพระราชวังแห่งนี้ถึง ๒ รัชกาลจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ คือในรัชกาลของพระเจ้าบุเรงนอง และพระเจ้านันทบุเรง

กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศพม่า

พระราชวังทองกัมโพชธานี
ซึ่งทางรัฐบาลพม่าจำลองขึ้น

รัฐบาลพม่าได้เริ่มการขุดค้นซากพระราชวังแห่งนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๔ และจากการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๓๘ บริเวณท้องพระโรงในพระมหาปราสาท ได้มีการค้นพบซากอิฐ และต้นเสาไม้สักขนาดใหญ่ที่มีร่องรอยปิดทองและจารึกข้อความต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก ทางรัฐบาลพม่าจึงได้สร้างพระมหาปราสาทจำลองขึ้นใหม่ในบริเวณพระราชวังเดิม เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระเกียรติคุณของพระเจ้าบุเรงนอง โดยในปัจจุบันพระราชวังทองกัมโพชธานีนี้ ได้

๔. ขนอน

ขนอน คือด่านเก็บภาษีสินค้า และด่านตรวจตราสิ่งแปลกปลอมที่เข้า-ออกพระนคร ซึ่งตั้งอยู่ตามแม่น้ำรอบกรุงศรีอยุธยา

๔.๑ ขนอนบางตะนาว

ขนอนบางตะนาว หรือขนอนบางตะนาวศรี ตั้งด้านอยุธยาแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นขนอนที่ใหญ่ที่สุดในกรุงศรีอยุธยา คอยควบคุมเก็บภาษีเรือที่มาจากหัวเมืองชายทะเล และเรือจากต่างประเทศ

ขนอนบางตะนาวปรากฏเรื่องราวสำคัญในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๒๑ โดยในครั้งนั้นพระยาละแวกได้ยกทัพเข้าโจมตีเมืองธนบุรี และชลบุรี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชจึงมีพระราชบัญชาให้ออกเมืองยโสธร คุมไพร่พล ๒,๐๐๐ คน ไปตีทัพพระยาละแวก ครั้งนั้นทัพออกเมืองยโสธรพ่ายแพ้แตกกลับขึ้นมาถึงกรุงศรีอยุธยา พระยาละแวกเห็นดังนั้นก็เคลื่อนทัพมาตั้งมั่นที่ขนอนบางตะนาวเพื่อเตรียมโจมตีกรุงศรีอยุธยา

พระยาละแวกใช้ขนอนบางตะนาวเป็นที่มั่นโจมตีกรุงศรีอยุธยาแต่ไม่สามารถหักเอาเมืองได้ จึงถอยทัพกลับไปพร้อมกับกวาดเอาครัวชาวเมืองธนบุรี และเมืองปากน้ำพระปะแดง พร้อมทั้งเทวรูปทำวแสนตา และทำวบาทสังฆกรกลับไปยังกรุงละแวกด้วย

๔.๒ ขนอนบางกลาง

ขนอนบางกลาง ตั้งด้านอยู่ที่ลำน้ำโพธิ์สามต้นคอยควบคุมเก็บภาษีเรือสินค้าจากทางเหนือ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า “ขนอนบางล่าง” ส่วนพระ

ราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพันรัตน์ วัดพระเชตุพนเรียกว่า “ขนอนบางล่าง” ส่วนชื่อ “ขนอนบางกลาง” มาจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต)

ขนอนบางกลางปรากฏเรื่องราวเมื่อครั้งพระเจ้านันทบุเรงยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงได้ตั้งทัพหลวงที่ขนอนปากคู และมีพระราชบัญชาให้นันทสุคุมไพร่พล ๕,๐๐๐ คน พร้อมด้วยเรือรบ ๔๐๐ ลำ ตั้งมั่นอยู่ปากตะวันออกของขนอนบางกลาง

๔.๓ ขนอนปากคู

ตั้งด้านอยู่บริเวณแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นแม่น้ำเชื่อมเมืองชัยนาทและกรุงศรีอยุธยา

ขนอนปากคูปรากฏเหตุการณ์เมื่อครั้งพระเจ้านันทบุเรงยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ครั้งนั้นพระเจ้านันทบุเรงได้ตั้งทัพหลวงที่ขนอนปากคู และได้ทำการรบพุ่งกับทัพกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง กระทั่งถึงเดือน ๗ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จออกไปตั้งทัพยังวัดช่องลม และนำปืนใหญ่ชื่อ “พระมหากาลมฤตยูราช” ใส่เรือสำเภาออกยิงค่ายพระเจ้านันทบุเรง ณ ขนอนปากคู จนพระเจ้านันทบุเรงต้องถอยทัพไปตั้งที่ปากโมกใหญ่

๕. ด่าน, แดน

๕.๑ ด่านพระจารึก

ด่านพระจารึก ตั้งอยู่ที่ตำบลตาพระยา อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ หลายชื่อเช่น “ด่านพระจาริต” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพันรัตน์ วัดพระเชตุพน และ “ด่านพระจตุต” ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เป็นต้น ด่านพระจารึกมีการบันทึกถึงที่มาของชื่อไว้ในพงศาวดารเหนือ โดยกล่าวถึงเรื่องพระร่วงส่วยน้ำ ซึ่งอาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าด่านแห่งนี้มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังจากความว่า

“...ครั้นอยู่มาครบค้ำรบ นักคุ้มคุมเกวียน ๕๐ เล่ม กับไพร่พันหนึ่งมาบรรทุกน้ำเสวยพระเจ้าพันธุรมุขสุริยวงศ์ ลุ่งน้ำเล่มละ ๒๕ ใบ ครั้นมาถึงสระน้ำนั้นจึงให้นายกองเปิดประตูจะตักน้ำ นายร่วงก็มาพูดจากับนักคุ้มว่าลุ่งน้ำเอามาหนักเสียเปล่า ให้ไขว่ชะลอมใส่ไปเถิด นักคุ้มจึงเกณฑ์สานชะลอมเล่มละ ๒๕ ใบ ครั้นกำหนดจะกลับสั่งเปิดประตูเอาชะลอมลงจุ่มน้ำยกขึ้นใส่เกวียน แล้วนักคุ้มก็เดินทางรอนแรมมาถึงแดนด่าน คนคุมน้ำมาสงสัยว่าชะลอมจะขังน้ำได้หรือบันดาลให้น้ำในเล่มเกวียนนั้นไหลลงเห็นทั่วกัน จึงสรรเสริญ จึงจารึกลงไว้ ที่นั่นจึงเรียกว่า ด่านพระจารึก จากนั้นยกไปทางตักโข ครั้นถึงเมืองแล้วผู้คนก็เล่าลือกันว่าเอาชะลอมบรรทุกมาไม่มีน้ำ พระเจ้ากัมพูชาจึงเอานักคุ้มไปถาม นักคุ้มก็ทูลเรื่องให้ทราบทุกประการ...”

ในปี พ.ศ. ๒๑๓๗ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพไปตีกรุงละแวกเป็นครั้งที่ ๒ โดยยกผ่านทางด่านพระจารึก ดังจากความว่า

“... สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก ทรงเจ้าพญาไชยนาฎภาพเป็นพระคชธาร สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงเจ้าพญาปราบไตรจักรเป็นพระคชาธาร เข้าโหลนทวาร พระสงฆ์ราชาคณะประณั้พระพุทธรูปมนต์ พญานันต์ตัดไม้ข่มนามโดยสารถ พร้อมเสนามาตยานิกรทวยหาญ แห่แห่นรวิรายโดยกระบวนพยุหยาตราเป็นขบวน แสงเศวตฉัตรทูลสาวยาลวิชนี บังพระสุริยอลงกรณ์ โกลาหลศัพท์สำเนียงแตร์สังข์ฆ้องกลองอึงอลเสด็จกรีธาพลเดินโดยสถลมารคทางด้านพระจตุต ประทับรอนแรมไปตามระยะ ก็ถึงตำบลค่ายท่านบ”

๕.๒ ด่านพระเจดีย์สามองค์

ด่านพระเจดีย์สามองค์ ในแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

ด่านพระเจดีย์สามองค์ ตั้งอยู่ที่ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ในอดีตเป็นเส้นทางเดินทัพเข้าสู่ไทยที่สำคัญของพม่า ในปัจจุบันเป็นจุดผ่อนปรนทางการค้าชายแดนที่สำคัญของไทย-พม่า

เดิมด่านพระเจดีย์สามองค์มีชื่อว่า “ด่านหินสามกอง” เจดีย์ที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ โดยพระศรีสุวรรณคีรี

(ทะเลียงไปรอย เสดะพัน์) นายอำเภอสังขละบุรี และราษฎร ซึ่งมีจิตศรัทธา

ด้านพระเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรี (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

ด้านพระเจดีย์สามองค์ปรากฏเรื่องราวสำคัญในเหตุการณ์ต่างๆ คือ

เหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๓๕ สมเด็จพระมหาอุปราชาได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา โดยผ่านทางด้านพระเจดีย์สามองค์

เหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๓๗ พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชบัญชาให้พระเจ้าแปรคุมพลลงมาตีราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแปรยกทัพล่วงเข้ามาถึงตำบลสังขละ (สังขละ) สมเด็จพระนเรศวรจึงยกทัพออกไปตีทัพพระเจ้าแปรจนแตกพ่าย พร้อมกับมีพระราชบัญชาให้พระมหาเทพคุมพลไปตีซ้ำจนทัพพระเจ้าแปรแตกพ่ายออกไปถึงด้านพระเจดีย์สามองค์

หลังจากพระเจ้าแปรพ่ายแพ้ในสงคราม พระเจ้านันทบุเรงทรงกริ้วและทรงถอดพระเจ้าแปรออกจากฐานันดรทำให้หัวเมืองต่างๆ กระด้างกระเดื่อง

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีคุมพลมาทำนาที่เมืองเมาะลำเลิง ต่อมาพระยาลาวเจ้าเมือง

เมาะตะมะเข้าด้วยพระเจ้าตองอูการจลาจล ทำให้กำหนดการโจมตีกรุงหงสาวดีล่าช้าไป หลังจากยุติความไม่สงบลงได้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงเคลื่อนทัพไปทางด้านพระเจดีย์สามองค์เพื่อเข้าโจมตีเมืองเมาะตะมะ

๕.๓ ด้านสิงขร

ด้านสิงขร ตั้งอยู่ในเขตตำบลคลองวาฬ อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ช่องสันพราน หรือช่องสันพร้าว เดิมที่ตั้งด้านสิงขรอยู่ลึกเข้าไปในพรมแดนพม่า โดยยังปรากฏชื่อของหมู่บ้านด้านสิงขร ซึ่งตั้งอยู่ในเขตประเทศพม่า ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ มีการทำสนธิสัญญากำหนดเขตแดนระหว่างไทยและมณฑลตะนาวศรี ด้านสิงขรจึงเข้ามาอยู่ในเขตไทยเหมือนเช่นในปัจจุบัน

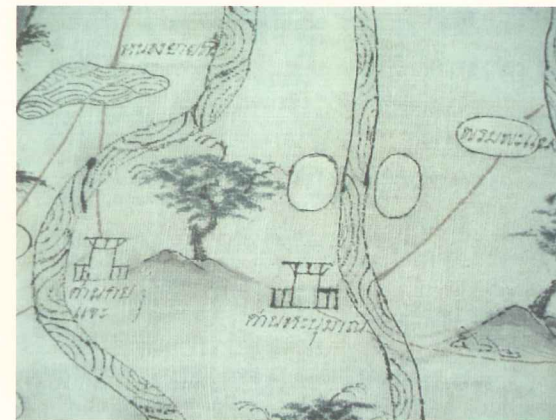
ด้านสิงขรปรากฏเรื่องราวในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๑๓๗ โดยสมเด็จพระเอกาทศรถได้เคลื่อนทัพผ่านด้านสิงขร ไปปราบปรามกบฏพระยาตะนาวศรี หรือพระยาศรีไสยณรงค์ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรได้โปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๕

๕.๔ ด้านหนุมาน

ด้านหนุมาน เป็นด้านสำคัญในการป้องกันด้านตะวันออก ตั้งอยู่ในอำเภอทาบอินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระยาละแวกส่งเจ้าฟ้าทะเลหะ คุมพล ๑๐,๐๐๐ คน มาตีเมืองปราจีนบุรีจนแตกพ่าย และเคลื่อนพลเข้าหมายโจมตีเมืองนครนายก สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาศรีไสยณรงค์

และพระยาสิทธิราชเดโชชัย ยกพลไปตีทัพเจ้าฟ้าทะเลหะ

ด้านหนุมาน ในแผนที่โบราณ (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

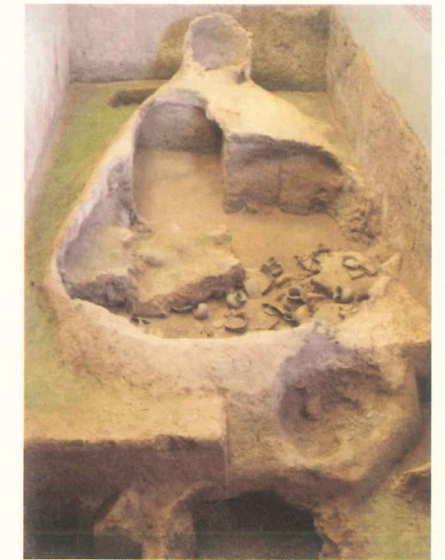
ครั้งนั้นทัพกรุงศรีอยุธยาตีทัพเขมรจนแตกพ่ายไปจนถึงด้านหนุมาน จนต้องถอยทัพกลับกรุงละแวกในที่สุด

๕.๕ แดนเกาะจูน

แดนเกาะจูน ปรากฏชื่อเรียกในหลักฐานฉบับต่างๆ อย่างเช่น ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เรียกว่า “กระจุก” และในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เรียกว่า “กจูน” ในปัจจุบันสันนิษฐานว่า “แดนเกาะจูน” คือ บ้านเกาะน้อย ในตำบลหนองอ้อ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

แดนเกาะจูน ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ในเหตุการณ์พระยาพิชัยและพระยาสุวรรณคโลกเป็นกบฏ ในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพมาปราบปรามเมืองสุวรรณคโลกจนได้รับชัยชนะ พระยาสุวรรณคโลกได้หนีออกจากเมืองแต่ถูกจับตัวได้ที่วัดไผ่ใต้ ส่วนพระยาพิชัยหนีออกไปจนถึงแดนเกาะจูน ถูกชาวด่านคุมตัวลงมาถวาย

สมเด็จพระนเรศวร และถูกประหารชีวิตทั้งสองคน

เตาสังคโลกภายในศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก บ้านเกาะน้อย

สำหรับบ้านเกาะน้อยในปัจจุบันได้มีการขุดค้นพบเตาทุเรียงกว่า ๕๐๐ เตา จึงสันนิษฐานได้ว่าในอดีตชุมชนแห่งนี้อาจเคยเป็นแหล่งผลิตเครื่องสังคโลกแหล่งสำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาค โดยในปัจจุบันได้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกขึ้นยังบริเวณบ้านเกาะน้อย เปิดให้บุคคลที่สนใจเข้าชม

๖. ที่ราบ, ภูเขา

๖.๑ ทุ่งชายเคือง

ทุ่งชายเคือง ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณอำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทุ่งชายเคืองมีเหตุการณ์สำคัญในครั้งสงครามพระเจ้าอู่ทองรบพม่าครั้งที่ ๑๖๒๙ โดยในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยากำแพงเพชรคุมไพร่พลไปเกี่ยวข้าวที่ทุ่งชายเคืองเพื่อเป็นการตัดเสบียงทัพหงสาวดี

ขณะเจ้าพระยากำแพงเพชรกำลังบัญชาการไพร่พลอยู่นั้นปรากฏว่าถูกทัพม้าของสมเด็จพระมหาอุปราชาตีแตกพ่ายถอยกลับเข้ามาที่พระนคร สมเด็จพระนเรศวรทรงพิโรธจะลงพระราชอาญาให้ประหารชีวิตเจ้าพระยากำแพงเพชรถึงชีวิต แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงมีพระมหากรุณาตรัสขอไว้

สมเด็จพระนเรศวรเกรงไพร่ทหารจะเสียขวัญจึงยกทัพไปชิงค่ายเจ้าพระยากำแพงเพชรที่ทุ่งชายเคืองคืน การปะทะครั้งนั้นดำเนินอยู่จนกระทั่งพลบค่ำสมเด็จพระนเรศวรจึงสามารถขับไล่ทัพหงสาวดีได้ในที่สุด

๖.๒ ทุ่งภูเขาทอง (ทุ่งลุมพลี)

ทุ่งภูเขาทอง หรือทุ่งลุมพลี ปัจจุบันอยู่ตำบลลุมพลี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพื้นที่ราบลุ่มทุ่งนาตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกรุงศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ ณ บริเวณทุ่งภูเขาทองแห่งนี้สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จออกโจมตีค่ายของพระเจ้าอู่ทองซึ่งยกพลมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งที่ ๒ ครั้งนั้นพระองค์เสด็จเข้า

ไปจนถึงค่ายของกองกำลังส่วนใหญ่ และได้ทรงคาบพระแสงดาบนำทหารขึ้นปีนระเนียดเป็นที่มารของนาม “พระแสงดาบคาบค่าย” ซึ่งได้กลายเป็นตำนานมาจนถึงปัจจุบัน

หลังจากวีรกรรมพระแสงดาบคาบค่าย พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวว่า พระเจ้านันทบุเรงมีพระราชประสงค์จะจับองค์สมเด็จพระนเรศวรให้จงได้ จึงมีพระราชบัญชาให้ “ลักไวทำมู” นำทหารทศออกไปกุมพระองค์สมเด็จพระนเรศวร

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรติดตามทหารพม่าไปจนถึงวงล้อมของลักไวทำมู จึงได้ทำการสู้รบกันบนหลังม้าด้วยพระแสงหอก จนกระทั่งสังหารลักไวทำมูได้ในที่สุด บริเวณทุ่งภูเขาทองนี้ในปัจจุบันจึงเป็นที่ตั้งของพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรประทับบนหลังม้าศึก พระหัตถ์ทรงพระแสงหอก อันเป็นพระบรมราชานุสรณ์แห่งความกล้าหาญและชัยชนะในศึกครั้งนั้น

หลังจากศึกลักไวทำมูแล้ว พระราชพงศาวดารฉบับหัตถเลขายังได้ระบุทุ่งลุมพลีแห่งนี้ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีตัดไม้ข่มนามในสงครามครั้งสำคัญ ๒ ครั้งคือ สงครามยุทธหัตถี ปี พ.ศ. ๒๑๓๗ และสงครามพระเจ้าแปรปี พ.ศ. ๒๑๓๗

๖.๓ ทุ่งมะขามหย่อง

ทุ่งมะขามหย่อง ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีสภาพเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทิศตะวันออก เป็นสมรภูมิสำคัญในศึกครั้งสมเด็จพระสุริโยทัยขาดคอช้าง ในปัจจุบัน

เป็นที่ตั้งของพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระสุริโยทัย

ในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ พระเจ้านันทบุเรงยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรก พระองค์ได้มีพระราชบัญชาให้ “มังมอด” ซึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่าเป็นพระราชบุตร มาตั้งทัพที่ทุ่งมะขามหย่อง

๖.๔ ทุ่งหนองสาหร่าย

ทุ่งหนองสาหร่าย ปัจจุบันอยู่ในตำบลหนองสาหร่าย อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทัศนียภาพโบราณสถานบึงหนองสาหร่าย

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ได้บันทึกว่า ทุ่งหนองสาหร่ายเป็นสถานที่ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรได้กระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี จนมีชัยชนะ เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๕ ดังจากคำว่า

“...ถึงวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๕ นาฬิกา ๓ บาท เสด็จทรงช้างต้นพระยาไชยานุภาพ เสด็จออกรบมหาอุปราชาตำบลหนองสาหร่าย ครั้งนั้นมิได้ตามฤกษ์และฝ่าย (ฝ่าย) ฤกษ์น้อยหนึ่ง และได้ชนช้างด้วยมหาอุปราชา นั้น สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้าต้องปืน ณ พระหัตถ์ข้างขวาหน่อยหนึ่ง อนึ่ง

เมื่ออุปราชาซึ่งข้างออกมายืนอยู่นั้น หมวกมหาอุปราชาใส่ในันตกถึงดินและเอาคืนขึ้นใส่เล่า ครั้งนั้นมหาอุปราชาขาดคอช้างตายในที่นั้น...”

ภายในตำบลหนองสาหร่ายยังมีหนองน้ำขนาดใหญ่ อันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า “โบราณสถานบึงหนองสาหร่าย” บึงแห่งนี้ได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้เป็นค่ายสำหรับพักทัพ และใช้น้ำในบึงเพื่อเลี้ยงช้างม้าและไพร่พลอีกด้วย

๖.๕ เขาพระยาแมน

สันนิษฐานว่าตั้งอยู่ในเขตวัดเขาพระอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี

จากหนังสือไทยรบพม่า พระนิพนธ์ในสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๒๘ พระยาพลิมได้ยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาตามรับสั่งของพระเจ้าอู่ทอง เมื่อล่องแ่นเข้ามาถึงสุพรรณบุรี สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรียกทัพเรือออกไปตี จนทัพพระยาพลิมแตกพ่ายต้องถอยไปรอทัพพระเจ้าเชียงใหม่ถึงบนเขาพระยาแมน

สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นดังนั้นก็มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาสุโขทัยยกพลไปตีซ้ำทัพพระยาพลิมบนเขาพระยาแมนจนแตกพ่ายถอยทัพกลับไป

๖.๗ เขาสามร้อยยอด

เขาสามร้อยยอด ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีตำนานเล่าว่าเดิมบริเวณแห่งนี้เคยเป็นทะเลมีเกาะน้อยใหญ่มากมาย ครั้งหนึ่งมีเรือสำเภามาจากจีนแล่นผ่านมาเจอกับพายุจึงหลบ

พายุมาทางฝั่งตะวันตกของเกาะ แต่เนื่องจากไม่
 ชำนาญพื้นที่จึงชนกับหินโสโครกอัปปางลง
 ผู้รอดชีวิตได้ขึ้นมาอาศัยอยู่บนเกาะประมาณ
 ๓๐๐ คน เกาะจึงได้ชื่อว่า “เกาะสามร้อยยอด”
 ต่อมาระดับน้ำในทะเลลดลงเกาะจึงกลายเป็น
 ภูเขาต่อมาจึงมีชื่อเรียกใหม่ว่า “เขาสามร้อย
 ยอด”

เขาสามร้อยยอดในแผนที่โบราณ
 (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

เขาสามร้อยยอดเป็นสถานที่ซึ่งสมเด็จพระ
 นเรศวรเคยเสด็จมาทอดพระเนตร
 สุริยุปราคา ดังจากความจากพระราชพงศาวดาร
 กรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า

“ศักราช ๙๖๓ เดือน ๗ เดือนเดียวกัน
 นั้นมีสุริยุปราคา ในปีนั้นรับพระอิสริยยศและพระ
 นารายณ์เป็นเจ้า ไปถวายพระพรพร้อมกันวัน
 เดียวทั้ง ๔ คานหาม”

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้
 สร้างพระตำหนักทรงดาวขึ้นใกล้กับเขาสามร้อย
 ยอดอันเป็นจุดที่ได้รับการคำนวณว่ามีความ
 เหมาะสมที่สุดในการทอดพระเนตรสุริยุปราคา
 อีกด้วย

๗. แม่น้ำ, เกาะ, ชายฝั่งทะเล

๗.๑ แม่น้ำโขง

แม่น้ำโขง เป็นพรมแดนธรรมชาติกั้น
 ระหว่างลาว-ไทย มีต้นกำเนิดจากเทือกเขา
 หิมาลัย ผ่านมณฑลชิงไห่ประเทศจีน และบริเวณ
 ที่ราบสูงทิเบต ลงสู่ทะเลจีนใต้ นอกจากนี้ยังผ่าน
 ประเทศลาว, ประเทศพม่า, ประเทศไทย, ประเทศ
 กัมพูชา และประเทศเวียดนาม มีความยาวทั้งสิ้น
 ๔, ๘๘๐ กิโลเมตร

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
 เลขา กล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระ
 นเรศวรเสด็จยกทัพไปตีเมืองอังวะ เมื่อถึงเมือง
 ห้าง หรือเมืองห้างหลวง พระองค์ได้พักไพร่พลยัง
 เมืองนั้น ส่วนพระยากำแพงเพชรซึ่งรับพระราช
 บัญชาเป็นทัพหน้า ได้ยกกองล่วงหน้าเข้าไปถึง
 บริเวณแม่น้ำโขง

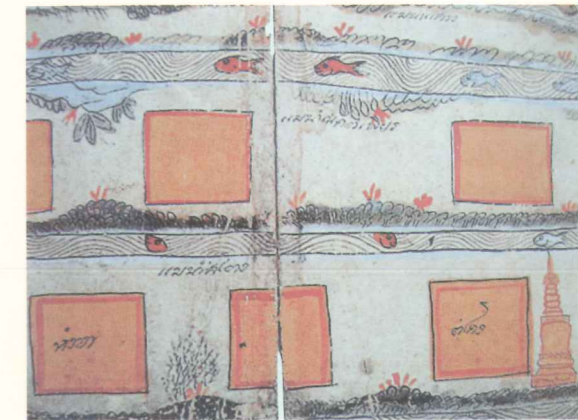
ขณะอยู่ระหว่างการเดินทัพ สมเด็จพระ
 นเรศวรได้ประชวรด้วยพระโรคหัวระลอกขึ้นและ
 ใช้ทัพพิช เสด็จสวรรคตลงระหว่างทาง สมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถจึงอัญเชิญพระบรมศพกลับคืนสู่
 พระนคร

๗.๒ แม่น้ำสะโตง

แม่น้ำสะโตง เป็นแม่น้ำซึ่งไหลคู่กับ
 แม่น้ำสาละวิน ออกสู่ทะเลที่อ่าวเมาะตะมะ
 (เมาะตะมะ) ปัจจุบันพม่าเรียกว่า “แม่น้ำซิก
 ตาวน์” (Sittoung)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศ
 อิสรภาพที่เมืองแครงในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระองค์
 ได้กวาดเอาครัวไทยและมอญกลับมาตั้งกรุงศรี
 อโยธยา สมเด็จพระมหาอุปราชาและสุรกรรมา
 นายกองหน้าได้ออกติดตามสมเด็จพระนเรศวร

มาจนถึงแม่น้ำสะโตง สมเด็จพระนเรศวรจึงทรง
 พระแสงปืนนกสับยิงข้ามแม่น้ำสะโตงถูก สุรกรร
 มานายกองทัพหน้าของหงสาวดีตกจากคอช้าง
 เสียชีวิต สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงทราบดังนั้น
 จึงยุติการติดตามและยกทัพกลับเข้ากรุง
 หงสาวดี

แม่น้ำสะโตงในแผนที่โบราณ
 (ที่มา : หนังสือ ROYAL SIAMESE MAPS)

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระ
 นเรศวรได้มีพระราชประสงค์จะตีกรุงหงสาวดี จึง
 มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีคุมไพร่พล
 มาทำนาที่เมืองเมาะละละิง ต่อมาพระยาลาว
 เจ้าเมืองเมาะตะมะเข้ากับพระเจ้าตองอู่การ
 จลาจล สมเด็จพระนเรศวรจึงรับสั่งให้เจ้าพระยา
 จักรียกทัพไปตีเมืองเมาะตะมะ หลังจากได้รับชัย
 ชนะแล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงยกทัพข้ามแม่น้ำ
 สะโตงไปกรุงหงสาวดี

๗.๓ เกาะพะรอก

เกาะพะรอก อยู่ในแขวงเมืองวังราวหรือ
 เมืองแอมเฮิร์ส (Amherst) เมืองตากอากาศที่มี
 ชื่อเสียงแห่งหนึ่งของพม่า

เกาะพะรอกแห่งนี้มีความสำคัญในฐานะ
 ฐานต่อเรือรบเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรทรงยก
 ทัพไปตีกรุงหงสาวดีในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ โดยครั้ง

นั้นสมเด็จพระนเรศวรได้มีพระราชบัญชาให้เจ้าพระยาจักรีเกณฑ์กองทัพเมืองทวายจำนวน ๕,๐๐๐ คน ไปต่อเรือรบสำหรับกองทัพไทยที่เกาะพระวอก

๗.๔ ชายฝั่งทะเลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ทัศนียภาพชายฝั่งทะเลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ชายฝั่งทะเลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชคือแนวชายฝั่งทะเลตั้งแต่จังหวัดเพชรบุรีเรื่อยไปจนถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ได้บันทึกว่า สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จจากเมืองเพชรบุรีไปประพาสยังตำบลเขาสามร้อยยอด และเสด็จลงเรือออกทะเลตรงเบ็ดตกปลาฉลาม รวมระยะเวลาการเสด็จประพาสกลางมหาสมุทรทั้งสิ้นเป็นเวลา ๒๖ วัน

เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี “นายเชาวน์วิศสุตลาภา” จึงได้ทำหนังสือถึงปลัดกระทรวงมหาดไทยขออนุญาตอัญเชิญพระปรมาภิไธย

“สมเด็จพระนเรศวรมหาราช” มาตั้งเป็นชื่อชายฝั่งทะเล

หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี

สำหรับบริเวณชายหาดที่สมเด็จพระนเรศวรประทับพักแรมได้ชื่อต่อมาในภายหลังว่า “หาดเจ้าสำราญ” ตั้งอยู่ที่ตำบลหาดเจ้าสำราญอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี โดยในปัจจุบันหาดเจ้าสำราญนี้ได้กลายเป็นแหล่งเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดเพชรบุรี

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๓๗). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).
- กรมศิลปากร. (๒๕๑๕). *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์*. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา).
- กรมศิลปากร. (๒๕๑๖). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑*. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา).
- กรมศิลปากร. (๒๕๐๔). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงสารประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาภิไธย และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย)*. (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา).
- กระทรวงศึกษาธิการ. (๒๕๓๙). *สุโขทัย : รุ่งอรุณแห่งความสุข*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา).
- กองบัญชาการทหารสูงสุด. (๒๕๔๔). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราชการสงคราม*. (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์).
- ขจร สุขพานิช. (๒๕๔๕). *อยุธยาคดี*. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา).
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรี. (๒๕๓๙). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์*. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์).
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกาญจนบุรี*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพิษณุโลก**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุพรรณบุรี**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดอ่างทอง**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำพูน**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดอุดรธานี**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (๒๕๔๔). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเชียงใหม่**. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๒). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา
ภิเชก เล่ม ๑**. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๒). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา
ภิเชก เล่ม ๒**. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๕). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา
ภิเชก เล่ม ๙**. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร).

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๒). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา
ภิเชก เล่ม ๕**. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร).

โครงการรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. (๒๕๔๑). **สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชานุสรณ์**. (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร),

จันทร์ฉาย ภัคธิดิคม. (๒๕๓๒). **กรุงศรีอยุธยา ในเอกสารหลักฐานสเปน**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ประชาชน).

สุนทร ชุตินทรานนท์. (๒๕๓๘). **บุเรงนองกะยอติพนรธา : กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย**. (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)).

ทศพล จังพานิชย์กุล. (๒๕๔๕). **พระพุทธรูป : มรดกล้ำค่าของเมืองไทย**. (กรุงเทพฯ : คอมม่า).

พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). (๒๕๔๑). **พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา เล่ม ๑ ฉบับพระจักรพรรดิ
พงศ์ (จาด)**. (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา)

พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). (๒๕๔๑). **พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา เล่ม ๒ ฉบับพระจักรพรรดิ
พงศ์ (จาด)**. (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา).

พระรัตนปัญญาเถระ. (๒๕๔๐). **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์**. (พิมพ์ครั้งที่
๒). แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลง
กรณ์ราชวิทยาลัย).

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. (๒๕๔๙). (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพฯ : ไชยเชิด).

พันตรี หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนะรัชต์). (๒๕๕๐). **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒).
(กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา).

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยาและโครงการปรับปรุงหมู่บ้านโปตุเกส. (๒๕๓๐). **ชาวโปรตุเกส
ในยุครุงศรีอยุธยา**. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.

พิมาน แจ่มจรัส. (๒๕๔๘). **นเรศวรเป็นเจ้า**. (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์).

พิมาน แจ่มจรัส. (๒๕๔๘). **นเรศวรมหาราช**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์).

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (๒๕๔๔). **กฤษดาภินิหารอันบัดบังมิได้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔). (กรุงเทพฯ : ดอก
หญ้า ๒๐๐๐).

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. (๒๕๒๙). **ประมวลกฎหมายอาญา รัชกาลที่ ๑ จุดศักราช
๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา ๓ ดวง**. (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์).

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (บรรณาธิการ). (๒๕๔๒). **รายงานการดำเนินงาน โครงการวันสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๔๒**. (พิษณุโลก : โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร).

- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (บรรณานิการ). (๒๕๔๔). **รายงานการดำเนินงาน โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๔๔**. (พิษณุโลก: โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร).
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (บรรณานิการ). (๒๕๔๕). **รายงานการดำเนินงาน โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๔๕**. (พิษณุโลก: โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร).
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (บรรณานิการ). (๒๕๔๖). **รายงานการดำเนินงาน โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๔๖**. (พิษณุโลก: โครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร).
- วัน วลิต. (๒๕๔๗). **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). แปลโดย ดร.เลียวนาร์ต แอนดายา และวนาศรี สามนเสน. (กรุงเทพฯ : มติชน).
- วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณานิการ). (๒๕๔๐). **ศรีขมิ้นอาจารย์**. (กรุงเทพฯ : เพ็ญฟ้า พรินต์ติ้ง).
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (บรรณานิการ). (๒๕๔๐). **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔). (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์).
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๔๖). **พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. (กรุงเทพฯ : มติชน).
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ๒๕๒๐. **ไทยรบพม่า** (พิมพ์ครั้งที่ ๗). (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา).
- สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน**. (พระนคร: คลังวิทยา), ๒๕๑๔.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บรรณานิการ). (๒๕๔๖). **พระราชวังจันทร์ "วังพระนเรศวร" เมืองพิษณุโลก : ที่ประสูติ ที่ประทับ ของสมเด็จพระนเรศวรฯ**. (กรุงเทพฯ : มติชน).
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บรรณานิการ). (๒๕๔๕). **มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า**. (กรุงเทพฯ : มติชน).
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (๒๕๓๗). **พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. (กรุงเทพฯ : มติชน).
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (๒๕๔๒). **พระสุพรรณกัลยาจากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์**. (กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน จำกัด).

- องค์การค้าของคุรุสภา. (๒๕๔๓). **โครงการถิ่นฐานบ้านเรา กำแพงเพชร**, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอฟ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด).
- องค์การค้าของคุรุสภา. (๒๕๔๓). **โครงการถิ่นฐานบ้านเรา นครสวรรค์**, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอฟ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด).
- องค์การค้าของคุรุสภา. (๒๕๔๓). **โครงการถิ่นฐานบ้านเรา พิจิตร**, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอฟ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด).
- องค์การค้าของคุรุสภา. (๒๕๔๓). **โครงการถิ่นฐานบ้านเรา สุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอฟ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด).
- อิทธิ โยเนะโอะและโยชิคาเวะ โทชิฮารุ เขียน. (๒๕๓๐). **ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี**. แปลโดย พลับพลึง คงชนะและคณะ. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์).

ภาคผนวก

ที่ รล ๐๐๐๓.๓/ ๒๕๕๕๕๖

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม. ๑๐๒๐๐

๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๐

เรื่อง อนุญาตให้ใช้ตราสัญลักษณ์งานเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

เรียน อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร

อ้างถึง หนังสือมหาวิทยาลัยนเรศวร ที่ ศธ ๐๕๒๗.๐๑/๑๒๐๗๙ ลงวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบตราสัญลักษณ์งานเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ จำนวน ๑ ชุด

ตามหนังสือที่อ้างถึง มหาวิทยาลัยนเรศวร ขออนุญาตเชิญตราสัญลักษณ์งานเฉลิมพระเกียรติ
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ไปลงพิมพ์บนปกสารานุกรม
พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนม -
พรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

สำนักราชเลขาธิการพิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้ตราสัญลักษณ์งานเฉลิมพระเกียรติ ฯ ได้
ตามที่ขอ กับขอเรียนว่า หนังสืออนุญาตฉบับนี้ห้ามนำไปใช้ในการโฆษณาหรือแสวงหาผลประโยชน์อื่นใด
ทั้งสิ้น ทั้งนี้ ตราสัญลักษณ์งานเฉลิมพระเกียรติ ฯ จะต้องมีความเหมาะสมและถูกต้องตามที่ทางราชการกำหนด
ดังที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ท่านผู้หญิงบุตรี จีระไวทยะ)

รองราชเลขาธิการ ปฏิบัติราชการแทน
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์

โทร. ๐๒ ๒๒๐๗๒๐๐ ต่อ ๓๓๐๘

โทรสาร ๐๒ ๒๒๐๗๔๘๖

ความหมายตราสัญลักษณ์

งานเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา

๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๙ เป็นภาพพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ ประกอบด้วยวงจักร กลางวงจักรมีอักขระเป็นอุณาโลม รอบวงจักรมีรัศมีเปล่งออกโดยรอบ เหนือวงจักรเป็นพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น ตั้งอยู่บนพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ อันหมายถึง พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ มีพระบรมเดชานุภาพเป็นใหญ่ในแผ่นดินโดยในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระองค์ได้ประทับเหนือพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ตามโบราณราชประเพณี และสมาชิกรัฐสภาได้ถวายน้ำอภิเษกจากทิศทั้งแปดเป็นครั้งแรกแทนราชบัณฑิต ส่วนพระแท่นลานนั้นโรยด้วยดอกพิกุลเงินพิกุลทอง ๙ ดอก พระราชลัญจกรล้อมรอบด้วยเพชร ๘๐ เม็ด หมายถึงพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ด้านบนพระราชลัญจกรเป็นพระมหาพิชัยมงกุฏ อันเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ และเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราช ภายในพระมหาพิชัยมงกุฏเป็นเลข ๙ หมายถึงรัชกาลที่ ๙ พระมหาพิชัยมงกุฏนั้นอยู่ด้านหน้าพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรซึ่งอยู่กึ่งกลางและขนาบข้างด้วยพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น อันเป็นเครื่องแสดงพระราชอิสริยยศอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ด้านล่างพระราชลัญจกรเป็นเลข ๘๐ หมายถึงพระองค์มีพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ถัดจากเลขไทยลงมาเป็นแพรแถบบอกชื่องานพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ แพรแถบนอกจากบอกชื่องานพระราชพิธีแล้วยังรองรับประคองพระเศวตฉัตรด้วย

รายนามคณะกรรมการจัดทำนามาณุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร. มณฑล สงวนเสริมศรี	อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชาติ ทองเรือง	รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต
รองศาสตราจารย์พรณยูพา นพรัก	คณบดีคณะสังคมศาสตร์

คณะกรรมการดำเนินการ

รองศาสตราจารย์ ดร. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ	หัวหน้าโครงการ
นางสาวสุริษา มุ่งมาตรีมิตร	บรรณาธิการ
นางสาวณัฐวี สุขมหา	ผู้ช่วยบรรณาธิการ
นางศิริวรรณ กมลพัฒนะ	เหรัญญิก
นางสาวสุธารัตน์ วันเพ็ญ	ผู้ช่วยเหรัญญิก

ฝ่ายข้อมูล

นายจักรกริช สุริยะ	นางสาวจรรววรรณ ไสภา
นางสาวชาลิณี น้อยสุภาพ	นายณัฐพล จันทร์อิม
นางสาวธนาดี สุภจัมปิยะยา	นายธนินทร์ ถาวรระ
นายนพดล อินทับทิม	นางสาวนุชชา โรจนะเสน
นายภาสพันธ์ ปานสีดา	นายวรชัย มาบวบ
นางสาววรรษชาล พรหมรินทร์	นางสาววาสนา ดีปินใจ
นางสาวสายลม สามัคคี	นางสาวสุริษา มุ่งมาตรีมิตร
นางสาวสุวลีย์ จันทร์ลอย	

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

รองศาสตราจารย์วนิดา บำรุงไทย
รองศาสตราจารย์ ดร.ประจักษ์ สายแสง
นางสาวกอบกุล เจียมแท้
นายณัฐพล จันทร์สุทธิพันธุ์
นายธเนศ พงษ์มณี
นางสาวมณฑยา ว่องวิทย์การ
นางสาวโสภิตา ไสภพันธ์
นายอรรคมเดช อ่องยิ่ง

พิมพ์ที่ : พี อาร์ พรินต์ติ้ง

225/16 ถ. บรมไตรโลกนารถ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก 65000

โทร.0 5521 9786 โทรสาร. 0 5521 9646

สำนักพิมพ์โดย : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

จัดทำโดย มูลนิธิมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๗.ท่าโพธิ์ ต.เมือง น.พิษณุโลก ๖๕๐๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๕๕๒๒๖ ๑๐๐๐-๘